

*Творцям,
редакторам,
видавцям,
дослідникам
усіх віків і поколінь
в Україні й на чужині
Її Величності
Української Книги,
як просвітникам,
будителям,
проводирям народу
на непростих воловодах
нашого національного
самопізнання
і самоствердження*

п р и с в я ч у ю

Автор

Ukrainian University
Washington,
USA

Kyiv National University
of Culture
and Arts

Mykola TYMOSHYK

Ukrainian Book and the World

Documentary and non-fiction narrative

Washington – Kyiv
2018

Український університет
Вашингтон
США

Київський національний
університет культури
і мистецтв

Микола ТИМОШИК

Українська книга і світ

Художньо-публіцистична оповідь

Вашингтон – Київ
2018

УДК 002(477)
ББК 76.10 (УКР)

**Спільний проєкт
Українського університету (Вашингтон)
та
Київського національного університету
культури і мистецтв**

*Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради
Київського національного університету культури і мистецтв
(протокол №34 від 17.05.2018 р.)*

Т41 Тимошик Микола
Українська книга і світ / Передм. Володимира Іваненка. —
К.: Наша культура і наука; Вашингтон: Український
університет, 2018. — 516 с. — іл., ім. пок., резюме англ., нім.,
франц., польск. м.

ISBN 979-966-7821-69-2

Ідеться про історичну місію української книги і преси як чинника національного самопізнання і самоствердження народу, його цивілізаційного поступу в тісному взаємозв'язку з європейською спільнотою.

Автор привертає увагу до тих фактів історії та сучасних проблем, які через політичні обставини або принципово замовчувалися, або свідомо фальшувалися.

Визначальною особливістю розділів, присвячених історії і побутуванню української книги в Італії, Німеччині, Франції, Великій Британії, Польщі, Канаді та США, є те, що написані вони «з перших рук». Кожен факт, кожну сторінку автор добував самостійно — в бібліотеках і архівах тих зарубіжних країн, де формувалися провідні осередки українського книго- і пресотворення.

Для широкого кола читачів.

ISBN 979-966-7821-69-2

© Тимошик М. С., 2018
© Іваненко В. Г., передмова, 2018
© Кононенко В. О., художнє оформлення, 2018

ЗМІСТ

НА ПІДСТУПАХ ДО УКРАЇНСЬКОГО ДІАСПОРОЗНАВСТВА (Володимир Іваненко)	9
ВІД АВТОРА	17
Розділ 1. УРОКИ ІСТОРІЇ	23
Коли виникла українська книга: історична правда і фальсифікації	24
• Чому важливе українознавче відкриття не стало сенсацією?	27
• Про застарілу методику сучасних викривачів українського патріотизму у книгознавчій науці	31
• Хто й за чиї гроші ініціює антиукраїнські полеміки?	36
• Зрада професіоналізму й науковій порядності	42
• Замість висновків	47
Український першодрукар Дропан, а не Федорович	50
• Ювілеї як привід до переосмислення	50
• З якими ідеологічними стереотипами слід розпрощатися?	54
• Теми не для політично заангажованого дослідника	56
Валуєвський циркуляр: як, ким, чому?	62
• Хто й для чого підриває пошану до нашого слова	62
• Причини запровадження цензури в Росії	63
• Взялися змінювати історичні документи	66
• Як запускався механізм нищення української мови	70
Як російська цензура розкривала «злочинні дії» українських видавців	74
• «Сторожові пси» на службі імперії	74
• «Журнал протоколів» як свідок	75
• Україна та українці – особливо крамольні терміни	77

• Під судом – малюнок на козацьку тему	80
• Форми і наслідки цензурних репресій	81
• Невдалі спроби відміни цензурних актів	85
Українська книга як виклик Москві	88
• У 20-х роках українці в Росії були сміливіші	89
• Мандрівка книг з Москви до Львова й назад	95
• Новітні утиски Української бібліотеки	97
Скрижалі національної книжкової скрині	101
• Велесова книга	101
• Реймська Євангелія	108
• Пересопницька Євангелія	115
• Острозька Біблія	123
• Слово о полку Ігоревім	130
• Повість врем'яних літ	138
• Києво-Печерський патерик	146
• Українське питання	155
Розділ 2. НАША КНИГА В ЄВРОПІ	163
«Розжалоблювати чужинців слід не плачами та скаргами...»	164
• Гарт чужини для боротьби за інтереси нації	165
• Те, що просилося до «Щоденника»	168
• З ненаписаної книжки про Рим	170
• З ненаписаної книжки про національну гідність і комплекс меншовартості	172
• З ненаписаної книжки про ОУН	176
Книги з Рима, «не согласные с московскими печатми»	182
• Київські «Граматики» поза політичним підтекстом	182
• Раритети і для ченців, і для студентів	184
• Перші із «золотого фонду» діаспорних видань	188
• Цій книзі треба казати «Ви»	191
• 400 літ чекання українського перекладача	193
На теренах Німеччини	197
• Швайпольт Фіоль як український друкар	198
• Лейпцизька шевченкіана	204
• Берлін як осередок українських видавництв	208
• Видавництво «Українське Слово» та інші	213
• Друкарський і пресовий рух у таборах Ді-Пі	220
• «Дніпрова Хвиля» Олекси Вінтоняка	226

Українська книга у Франції	232
• Предтечі з рукописних шедеврів.....	232
• «Тризуб» і «Українське Слово» як візитівки французьких українців.....	236
• Перші українські книгарня і друкарня у Франції.....	242
• Українська бібліотека імені Симона Петлюри.....	250
• Від часопису «Україна» до Націоналістичного видавництва в Європі.....	252
• «Енциклопедія українознавства».....	254
«Підrivна» література з Великої Британії	261
• Предтечі «лондонського сліду» книжкових посилок в Україну.....	262
• Передруки на чужині підпільних крайових видань.....	266
• «Бібліотека українського підпільника».....	277
• Книги-обманки.....	286
• Як підrivна література потрапляла в СРСР.....	297
• Масштаби завезення літератури, випадки конфіскації.....	301
Видання «Нашої культури» з Варшави	308
• «Живеш, не певний завтрашнього дня...».....	309
• Мовознавчий журнал «Рідна Мова».....	311
• Культурологічний журнал «Наша культура».....	315
• Багатотомна «Історія церковнослов'янської мови».....	317
• Книжкова серія «Бібліотека українознавства».....	319
Як діаспора дбала про кадри книжників і журналістів	326
• Видавець і журналіст в еміграції – професія дефіцитна.....	327
• Проект кафедри журналістики у Мюнхені.....	328
• Спілка Українських Журналістів і кадрове питання.....	332
• Кодекс українського журналіста і журналістики на еміграції.....	338
• Заочні лекторії та конкурси для активістів преси.....	349
Чужинські дороги української Біблії	359
• Біблія своєю мовою як чинник зрілості нації.....	359
• Заборони «на нашій, не своїй землі».....	361
• Біблія від Пантелеймона Куліша з Відня.....	364
• Біблія від Івана Огієнка з Лондона.....	368
• Біблія від Івана Хоменка з Рима.....	382
Розділ 3. НАША КНИГА ЗА ОКЕАНОМ	387
Маленька Україна в Манхеттені	388
• Писанки у вітрині української книгарні.....	388
• Від валізки з книгами – до видавничого дому.....	390

• Неофіційний центр світового українства.....	393
• Незвичні супутники книги.....	396
• «Сурма» існуватиме доти, допоки житимуть Сурмачі?	399
Українське село в американському Стемфорді.....	401
• Як українці викупили найдорожчий в Америці замок Квінтарда.....	401
• У стінах замку – перша в Америці Українська Бібліотека та Музей-Архів.....	408
• Кована скриня, Швайпольг Фіоль та інші.....	410
• Якби експонати вміли говорити.....	416
Сенсаційна українська знахідка в Америці.....	421
• Сто літ невідомості.....	421
• Як народжувалася книга незвичної долі.....	422
• Примірник із скрині старої еміграції.....	425
• Дух митрополита вказав шлях пошуку	428
Українська книга в Канаді.....	430
• Місійна роль українського друкованого слова за океаном.....	430
• Книжництво першої хвилі еміграції.....	433
• Друга і третя хвилі еміграції.....	437
• Сучасний період.....	450
Розділ 4. КНИГА І УКРАЇНЬСКА ДЕРЖАВА.....	457
Пристрасті довкола Українського інституту книги.....	458
• Ми в боргу перед українською книгою	458
• А як у французів і поляків?.....	461
• Цураємося власного досвіду.....	462
Архіви як «концентраційні табори» української правди	465
• У чийх руках контроль народної пам'яті?.....	465
• Картинки з глибинки.....	467
• Концепція архівної справи потребує докорінного перегляду.....	469
• Про професійний обов'язок у Європі	474
Іменний покажчик.....	477
Resume (англ.).....	484
Inhaltsangabe (нім.).....	488
Résumé (франц.).....	492
Streszczenie (польськ.).....	496
Бібліографія праць проф. М. Тимошика з книгознавчої тематики.....	499

НА ПІДСТУПАХ ДО УКРАЇНСЬКОГО ДІАСПОРОЗНАВСТВА

Ця книжка Миколи Тимошика, яку ви тримаєте в руках, є знаковою і проривною. І не лише для тих царин, які стосуються українського книгознавства, діаспорознавства, а й для сучасного українознавства в цілому.

Значення «Української книги і світу» виходить далеко за межі упослідженого через хронічну байдужість влади до проблем національного книгознавства, як важливої складової націє- і державотворення. Її актуальність у тому, що автор повертає увагу до тих фактів і факторів історії та сучасних проблем, які через політичні обставини принципово замовчувалися або ж були жертвами упередженого дослідницького підходу. Адже упродовж багатьох літ розглядалися крізь призму «старшого брата», затвердженої в Москві концепції «спільної колиски» для трьох народів. Відтак, другорядності, залежності, загумінковості української культури і науки в цілому і українського друкованого слова зокрема.

Гортаючи сторінки історії української книги, автор застановлюється на маловідомих явищах, актуалізація яких спонукає до переосмислення багатьох фактів, подій і явищ української гуманітарної аури й відновлення історичної справедливості через повернення Україні культурних цінностей, які належать їй і тільки їй.

Відновлення такої справедливості через уроки історії – ось шлях, яким пішов автор, щоб відстежити витoki національного книгодрукування й розвиток української книжкової традиції. На цьому шляху йому доводиться долати

відверто вороже наставлення до всього українського, розбиратися в суті нав'язаної воріженьками ж антиукраїнської полеміки, захищати книгознавчу фаховість і наукову порядність. У цьому контексті сенсаційною й повчальною сприймається історія пошуку професором Тимошиком архівних документів та ствердження їх змістових домінант у свідомості не лише дослідників, а й пересічних українців. За цими документами є всі підстави стверджувати: російський друкар Іван Федорович не був першозасновником української книги. Маємо власну історичну постать, засновника першої у Львові друкарні ще 1460 року – за 112 років до приходу туди Федоровича. Й ім'я цього українського першодрукаря – Степан Дропан.

Цікаві спостереження наводить автор в одному з розділів, присвячених витокам української книги: замість глибше вивчати ці документи, активізувати пошуки у віднайденні інших «темних плям» національної історії, деякі доморощені дослідники, не пройшовши й метра архівних лабіринтів колишніх спецховів, фактично з чужого голосу продовжують повторювати чужу пісню: «цього не може бути».

Переосмислення історичних фактів, подій і явищ із погляду сьогодення дає авторові змогу запропонувати новітнє бачення і витоків українського книгодрукування, і долі та розвитку української книги під гнітом московитського панування. Він переконливо доводить, що заборона й нищення українського друкованого слова в Російській імперії були спрямовані на знищення українського етносу й української культури.

Логічно розпочавши свої сюжети з розділу «Уроки історії», відомий дослідник і публіцист уводить читача у світ тих книг із першого десятка, які він називає «скрижалями національної духовної скрині». Різна доля судилася цим шедеврам. Скажімо, довкола «Велесової книги» та «Реймської Євангелії» й досі точаться заполітизовані наукові дискусії. «Слово про Ігорів похід» все ще продовжують «приватизувувати» північні сусіди українців. «Острозьку Біблію», «Повість врем'я

них літ» та «Кієво-Печерський патерик» неодноразово переписували в Москві та Петербурзі, щоразу русифікуючи тексти, віддаляючи змістові акценти від першого рукописного варіанту. Легендарне ж «Українське питання» повернено самим автором із небуття зовсім недавно – шляхом його перекладу з російської та виданням із ґрунтовною науковою передмовою достатнім накладом у київському видавництві імені Олени Теліги. Маловідомі сюжети про долю цих книг насправду захоплюють. І їхня хрестоматійність постає вже в іншому, дещо несподіваному, ракурсі. Маємо гарну заявку на окремий посібник з національної історії, який можна було б озаглавити «Сто кращих українських книг».

Доречним у цій виданні є розділ «Книга і українська держава». Він незначний за обсягом, але досить промовистий. Крізь призму роздумів довкола двох проблем – сучасного стану архівної справи та пристрастей довкола створення Українського інституту книги – автор вказує на больові точки гуманітарної політики держави, яка потребує докорінної реорганізації.

Прикро констатувати, що й після розвалу Радянського Союзу та проголошення незалежності України в українському книговидаванні залишається багато невирішених проблем. Коріння їх бере початок з авторитарно-тоталітарного минулого і розв'язання яких упирається в живучість совкових традицій та низький рівень національної свідомості й громадянської відповідальності усього українського суспільства, не кажучи вже про окремі державні інституції та окремих представників галузі.

За таких обставин і сама українська книга, і українська видавнича справа нагадує долю Попелюшки, коли держава в особі органів влади одну з найважливіших галузей національної культури, освіти та просвіти штурхає з одного кутка в інший, віддаючи книгу, видавничу справу й книгознавство на поталу некомпетентних відомств та осіб.

Професор Тимошик як один із провідних учених з редакційно-видавничої справи, висловлює слушні думки й

пропозиції щодо того, як можна і варто було б вивести українську книгу, українську видавничу справу й українське книгознавство з глибокої кризи. Добре було б, якби його почули й прислухалися до нього.

Два серцевинні розділи книжки присвячені розглядові українського друкованого слова поза межами українських етнічних земель. Йдеться про місця компактного проживання українців у країнах Європи та Америки. Часто-густо там українська книжка почувалася вільніше, ніж на рідних землях. Там народжувалися і вільно переміщувалися між кордонами й ті книги, яким просто неможливо було появлятися ні за умов Російської імперії, ні за умов СРСР.

Діаспора завжди була й залишається *terra incognita* для українського суспільства в Україні. Упродовж десятиліть на теренах УРСР радянська пропаганда культивувала образ діаспори як українських буржуазних націоналістів, а отже – найлютіших ворогів українського народу. Більш-менш позитивним було ставлення до так званої «трудової еміграції», в середовищі котрої було багато членів компартій відповідних країн.

Свого часу мені довелося присвятити чимало часу й зусиль студіюванню періодичної преси української еміграції, а на першому конгресі Міжнародної асоціації українців у Києві виступити з доповіддю про важливість і завдання наукових досліджень української зарубіжної періодики (статтю за матеріалами цієї доповіді було опубліковано в журналі «Журналіст України»). Це була, либонь, перша спроба позитивно й неупереджено заговорити про пресу й книгу діаспори на теренах тоді ще радянської України.

Незважаючи на те, що після розпаду СРСР увага українських дослідників до різних аспектів життя українців у розсіянні посилилася (відкрилася в Києві бібліотека діаспори, виникли цілі науково-дослідні підрозділи з інтере-

сом до української еміграції та ін.) упередження українського суспільства щодо діаспори мало змінилося на краще за роки незалежності України. Незважаючи на відкритість кордонів і масової міграції заробітчан.

У цьому контексті книжка Миколи Тимошика, зосереджена на студіюванні книжкових видань української діаспори, здійснених найбільшою мірою двома її хвилями (після перевороту 1917 року та після Другої світової війни), є проривною. Мені здається, що вона допоможе українському суспільству по-новому поглянути на діаспору як явище й належним чином оцінити значення й роль світового українства у розвитку книговидавництва, належним чином не поцінованого в самій Україні.

Зверніть увагу на географію побутування української книги на світових обширах. Чехословаччина, Польща, Італія, Німеччина, Франція, Великобританія – в Європі, США й Канада – в Північній Америці... А ще – (поки що) неохоплені поглядом автора Аргентина й Бразилія – в Південній Америці, а також – Австралія... Прага, Варшава, Рим, Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк, Стемфорд, Торонто й інші міста ставали центрами українського книговидання й осередками розвою української книжки, якій сутужно велося або й узагалі не було життя на Батьківщині.

Написана у жанрі переважно дорожніх нарисів, ця книжка захоплює цікавими епізодами з історії українського зарубіжного книговидання, розповідаючи то про осередки книготворення, то про авторів, то про окремі книжкові з'яви, які невдовзі ставали раритетами.

А ще Микола Тимошик застановлюється на тих історико-культурних осередках у різних країнах світу, які стали місцями збереження не тільки періодики й книжкових видань, але й архівних фондів та унікальних музейних експонатів, що їх авторові пощастило відвідати і яким може позаздрити Україна. Завдяки діаспорі збережено багато чого з того, що в Україні послідовно знищувалося неукраїнськими режимами.

Визначальною особливістю так званих діаспорних розділів книги є те, що всі сюжети (про українську книгу в Польщі, Німеччині, Франції, Великій Британії, Італії, Канаді, США) написані з перших рук. Це не запозичення фактів із кимось оприлюднених текстів, не суха статистика з узагальнених довідкових видань. Кожен факт, кожна сторінку автор добував самостійно – в бібліотеках і архівах тих зарубіжних країн, де йому пощастило побувати на наукових стажуваннях.

Низка сюжетів розбавлена спогадами тих, живих ще, безпосередніх учасників розмаїтого українського книговидавничого руху на чужині, кого авторові вдалося розшукати та встигнути зафіксувати для історії такі цінні свідчення. З книги вони вже постають неспростовними документами доби, що відходить. Знайдені автором, перепущені через його серце, вдягнені в цікаву документально публіцистичну оболонку такі сторінки й розділи не можуть не захоплювати читача.

Велика цінність цієї книги в тому, що зроблена вона в критично важливий час. З роками пошук рідкісних на сьогодні підшивок газет та журналів, книг і брошур, які є незамінним джерелом ще не написаної нами національної історії в цілому і діаспори зокрема, буде помітно утруднюватися.

Причина?

Виготовлені 50–100 літ тому паперові носії інформації у результаті неналежних умов зберігання (а такою є доля переважної більшості архівів української еміграції) сьогодні гинуть на очах: ламаються, кришаться, пліснявіють, фізично відмирають. У всіх державах цивілізованого світу віддавна дбають про надійне збереження рукописних і книжкових шедеврів своєї нації. Там усе це давно вже оцифроване, а самі оригінали паперових носіїв інформації надійно законсервовані. Ми ж про таке лише мріємо.

Прикро констатувати, але Українська держава ніколи не переймалася реальними проблемами української діаспори.

І нині мовчазно спостерігає, як гине на очах, скажімо, унікальний архів і бібліотека Наукового товариства імені Шевченка у французькому Сарселі – місці творення жменькою ентузіастів-одержимців безцінної на всі віки десяти томної «Енциклопедії українознавства». Сама діаспора через обмежені матеріальні можливості не в силах самотужки зберегти свої неповторні надбання, не кажучи про те, щоб своїми силами продовжувати українознавчі студії.

За умови, коли нинішня далеко не патріотична і хронічно не професійна державницька еліта в Україні продовжує не помічати набутків зарубіжного українства на ниві відродження нації, не вивчає багатьох її гірких і повчальних уроків, спроби таких одинаків-учених як професор Микола Тимошик поламати стіну байдужості, ввести до інформаційного обігу крупинками добуті з рідкісних підшивок і документів за кордоном факти, події і явища, пов'язані з буттям української книги і преси на чужині, не можуть не викликати захоплення.

Ще одна важлива деталь. Професор Тимошик як журналіст-практик із багаторічним стажем, уміє шукати в поживтілих підшивках періодичної преси (газети, журнали, інформаційні бюлетені-обіжники) під обкладинками численних книг, в багатющих колекціях архівів українського зарубіжжя цікаві, маловідомі й повчальні сюжети.

Це ж чудова джерельна база для діаспорознавчих студій, яку, на жаль, ми мало використовуємо.

Хоч українська діаспора й створювала наукові й науково-освітні заклади (Українську вільну академію наук і мистецтв, Український вільний університет, низку інститутів, наукові товариства тощо) за межами України, робота цих закладів, як і випуск періодичних та неперіодичних видань, зводилися до студіювання України й української спадщини. Власне, українці в розсіянні робили те, що мало було б робитися, але неможливо було зробити, в підневільній Україні.

Прикметно, що досі учені, журналісти й письменники були настільки заклопотані справами України, що їм руки

не доходили досліджувати й саму діаспору як явище, як феномен. Вони сподобалися на кілька видань інформаційно-довідкового характеру. Це – енциклопедії діаспори, які вийшли друком як солідні видання, хоч і вельми обмеженими накладками.

Неоціненними є також збірки статей і розвідок про життя українців в окремих землях тих чи інших країн або окремих, переважно релігійних, громад. Зазвичай вони виходили друком із нагоди ювілеїв і надзвичайно малими накладками.

Нам би повчитися у євреїв, які мають кількісно меншу, ніж українці, діаспору і для яких розсіяння було основним способом існування. Завдяки цьому вони активно досліджували себе саме в цій формі буття й відтак створили діаспорознавство як цілу науку, яка охоплює либонь увесь спектр наукових дисциплін. Українці до такої науки ще тільки підступають.

Як я вже зауважив, в Україні почали з'являтися осередки вивчення діаспори. Це стає частиною українознавчих студій. Але українська діаспора як явище, як феномен ще не зацікавила академічну науку. Маю на увазі передусім такі галузі науки, як історія, етнографія, демографія, мовознавство, літературознавство, культурологія, етнопсихологія та інші.

Поки що можемо лише мріяти про те, щоб українська діаспора стала об'єктом і предметом спеціальних комплексних і системних досліджень. Але до цього вже йде, і я певен, що ми таки створимо цю науку – українське діаспорознавство.

Книжка професора М. Тимошика є однією з тих тривких цеглин, які надійно лягають у підмурівок цієї науки.

**Володимир ІВАНЕНКО,
Український Університет,
Вашингтон, США**

20 квітня 2018 року

ВІД АВТОРА

Задум написати таку книгу виник у другій половині 90-х років минулого століття.

Тоді автор цих рядків, молодий ще учений і університетський викладач, пройшовши десятилітній вишкіл редакторства у видавництві «Либідь» при Київському університеті, отримав можливість формувати навчальні міністерські програми нової спеціальності в науково-освітньому напрямку «Журналістика», яка бурхливо розвивалася при українських вишах, – «Видавнича справа та редагування».

Трудність утілення такої можливості полягала в наступному.

Уся наукова і навчальна література цього украї важливого фаху перебувала тоді під тінню російських авторів. Книжкові сховища вишів, шкіл і всіх публічних бібліотек були переповнені виданою чужими для українців видавцями і чужою мовою монографіями й підручниками. Варто було переглянути зміст хрестоматійного на той час двотомового підручника «История книги», щоб переконатися: навчатися за такими українським студентам і школярам не можна. Чого вартували, скажімо, розділи «Ленин – редактор», «Крупская – издатель», «Луначарский – образец публицистики».

Годі було шукати в таких виданнях питома правдиві українські сюжети. Якщо й натрапляло око на них – то читати їх без невидимого внутрішнього спротиву таки не виходило: все наше, національне подавалося як другорядне, принагідне, додаткове, яке упродовж століть, виявляється, розвивалося не всупереч, а завдяки «просвітленню» й «турботі» про молодшого брата-українця старшого – росіянина.

Сформована ще в 20-ті роки потужна за кількістю дослідників і обширом зробленого національна книгознавча

наука (із унікальними напрацюваннями Українського Наукового Інституту Книги (УНІК), із бездонним портфелем рукописів «Книгаря») була остаточно розгромлена за вказівкою кремлівських ідеологів у зловісних 30-х. Рукописи й видані до тієї пори книги повсюдно вилучалися й нищилися, а одиничні примірники запроторювалися в найглухіші застінки спецфондів. Тодішня влада вважала, що навіки. Ці спецфонди відомий львівський книгознавець Микола Старовойт влучно назвав концентраційними таборами української правди.

Після такого розгрому наші знання про книгу, зосібно крізь призму українознавчого аспекту, якщо й розвивалися, то лише в тісних російських лещатах і в обов'язковій радянській обгортці. Суть цієї обгортки відома: національна за формою, радянська (читай – російська) за змістом. Усе, що не вписувалося в сталінську історичну схему «колиски трьох братніх народів», що стосувалося витоків української книги, її побутування в західному світі, її творення на еміграції, нещадно знищувалося в зародку. Самі ж дослідники цих тем безапеляційно оголошувалися «буржуазними націоналістами», «лютими ворогами радянського народу» з усіма наслідками для їхньої майбутньої наукової долі.

Таким чином, із непростим ствердженням української державності наставав слухний час починати творити своє – хоч і запізніле, але правдиве і чесне, політично не заангажоване, таке, що базується на історичних документах та фактах.

До появи цієї книги мені вдалося втілити на цьому напрямку два поважні видавничі проекти.

Перший. Віднайти у спецфондах, упорядкувати і видати з ґрунтовними передмовою і науковими примітками, з грифом Міністерства освіти України (отож, для використання в навчальному процесі) знакову працю одного із найбільш нелюбимих радянським режимом українського ученого-державотворця Івана Огієнка – «Історія українського друкарства». Віддруковане 20-тисячним накладом,

це унікальне дослідження таки зробило революцію в головах багатьох. Навіть пересічні українці, хто його (видання) прочитав, починали розуміти, що не росіяни навчили українців писати і друкувати. Приголомшували й спонукали думати десятки й сотні інших сюжетів цього автора, твори якого усі підрадянські роки були в нас заборонені.

Однак пізнавальні та виховні можливості запізнілого перевидання цього львівського першодруку 1925 року виявилися обмеженими. Видана 1994 року з маркою «Либеді» «Історія українського друкарства» була лише першим томом із задуманого Іваном Огієнком п'ятикнижжя і хронологічно завершувалася викладом матеріалу лише до середини XVIII століття. Підготовлені до друку другий-четвертий томи вже не могли побачити світу – загинули у палаючому вагоні з іншим рукописним і друкованим майном автора при його спробі евакуюватися з Варшави на Захід 1944 року.

Другий. Написати і видати 2003 року з маркою київського видавництва «Наша культура і наука» перший в Україні підручник «Історія видавничої справи» мого авторства. Це була спроба певної компенсації непоправної втрати праці життя професора Огієнка. У цьому підручнику, який також отримав гриф Міносвіти, – особна від офіційно усталеної періодизація, структура та манера викладу добутого переважно з архівів матеріалу. Наклад і другого видання цієї праці 2007 року також швидко розійшовся.

Ця моя нова праця відрізняється від попередніх свідомо окресленим змістовим вектором – Україна і світ західний. Той, який її не пригнічував, не принижував, не знищував, а давав змогу вільно дихати, збагачуватися, підсилюватися й поширюватися найвіддаленішими закутками земної кулі, куди нещаслива доля упродовж віків гнала бездержавних українців.

Веду мову про друкарство зарубіжного українства, як невивчений і незбагнений мешканцями материкової України феномен.

Щоб зібрати, вивчити, осмислити й описати цей феномен, потрібно було витратити багато часу й зусиль. Потрібно була не одна поїздка за кордон. І не на тиждень-два. Потрібно було багато переписувати й фотографувати, розпитувати й вислуховувати різномовних співбесідників.

У тому, що ця книга все ж побачила світ через більш ніж 20 літ від початку втілення задуму, є заслуга низки інституцій і окремих осіб, яким хочеться доземно вклонитися за надану в той чи той спосіб неоціненну допомогу.

Передусім – Єпископу Київському Української Греко-Католицької Церкви Владиці Богдану Дзюраку. Саме він, на противагу високопосадовим державникам, до кого звертався, побачив у цьому проекті одну з нагальних потреб і можливостей показати українцям і світові непізнану засадничу грань нашої культури, зняти фальшивий ідеологічний глянець із багатьох її сторінок, написаних із чужого голосу.

Посутню поміч у розшукуванні маловідомих фактів українського рукописного і книговидавничого сліду в Італії надали: голова Товариства Св. Софії при Українському католицькому університеті в Римі отець Марко (Ярослав) Семенен, секретарі цього товариства Оксана Рибак, Марія Говгера та Петро Фірман; бібліотекар Головної управи чину Св. Василя Великого в Римі отець Порфирій Підручний; ректор Колегії Св. Йосафата в Римі отець Стефан Стареправо; колишній коректор і складач української друкарні монастиря в Гроттаферраті отець Партеній Павлик.

Легко народжувалися сторінки про історію української книги і преси у Великій Британії, оскільки в Лондоні, Манчестері і Единбурзі поталанило знайти земляків-однодумців. Найтепліші слова вдячності хочеться висловити передусім Владиці УГКЦ у Великобританії Глібу Лончині, служителям цієї церкви сестрі Ірині, отцю Василю Креню з Единбурга. Також керівництву і працівникам Союзу українців у Великій Британії Федорові Курляку, Людмилі Пекарській, Іванці Мащак, Наталі Вільсон; фахівцеві Британської Бібліотеки Ользі Кирзюк; дослідникові з Глазго Петрові

Кормилу; активістам українського громадського руху Васи-
леві Бігуну з Манчестеру та Нелі Бредбурі з Лондона; спів-
робітникам Української Видавничої Спільки в Лондоні Ген-
надію Іванущенку та отцю Миколі Матвіївському; активістам
УАПЦ у Британії Володимирі Музичці та Левкові Тимощуку,
британському журналістові Юрію Бендеру.

Результативними були наукові дослідження витоків та етапів
розвою української книги на американському континенті.
Щира вдячність керівникам епархій УГКЦ в США: Стем-
фордської – владіці Павлові Хомницькому, Пармської –
владіці Богданові Данилу; працівникам Українського Му-
зею та Бібліотеки-Архіву в Стемфорді Любові Волинець,
отцю Іванові Терлецькому, Анні Бойчук; редакторові газети
«Sower-Сівач» отцю Тарасу Чепаріну, владіці-емериту УГЦК
Василеві Лостену; отцю-доктору із Бостона Ярославу
Налиснику; керівникові Українського музею-архіву у Клів-
ленді Андрію Фединському, активістам українських органі-
зацій у Клівленді та Пармі Василеві Ліщинському, Галині
Кавці, Олександрові Федорчуку, отцю Богданові Барницько-
му; Петрові Палюху з Нью-Джерсі, отцю Василеві Харуку
з Вашингтона.

Появі польських сторінок у цій книзі завдячую: докто-
рові Григорію Купріяновичу з Люблина, настоятелям право-
славних церков: у Холмі - отцю Іванові Лукашуку, у Пере-
мишлі – протоієреєві Юрію Мокраузу, а також Михайлові
Гоцьку із Сяніка.

Історію Української книги в Канаді досліджував ще в ту
пору, коли отримав запрошення і пропозицію канадської
стороні опрацювати архів митрополита Іларіона (Огієн-
ка) у Вінніпезі та написати на основі зібраного матеріалу
книгу про великого українця. Ті три поїздки в країну кле-
нового листка (1997, 1998 та 2000 років) були особливо
результативним: в Канаді і Україні вийшла не лише книга
“«Лишусь навки з чужиною...»: Іван Огієнко (митрополит
Іларіон) і українське відродження”; з 2000 року стали ви-
ходити том за томом досі не друковані книги Огієнка в

серії «Запізніле вороття» – уже побачив світ 21-й том. На жаль, тих, хто спричинився до незабутніх поїздок та уможливив те велике діло, уже немає в живих. Хочеться вшанувати їх світлу пам'ять і побажати їм Царства Небесного: предстоятель УАПЦ в Канаді владика Василь Федак, перша жінка-президент видавничої спілки «Тризуб» та голова Всеканадського комітету «Допомога Україні» Анна Фігус-Ралько; отець-протопресвітер, багатолітній декан Колегії Св. Андрія при Манітобському університеті Степан Ярмусь, українська журналістка з Монреалю Галина Змієнко-Сенишин.

За переклад текстів та архівних документів з англійської, німецької, польської та італійської мов висловлюю вдячність дружині Надії, вчительці Київської спеціалізованої школи №155 Вікторії Бондаренко, отцю Порфирію Підручному з Рима, докторові Григорію Купріяновичу з Люблина, редакторові Михайлові Гоцьку із Сяніка.

Окрема подяка Президентові Українського університету (Вашингтон) професорові Володимиру Іваненку за перше прочитання книги, доброзичливу передмову та ідею спільного її видання.

Створення цього видання уможливили небайдужі земляки-українці з американської діаспори. Вони мешкають у різних краях США, але їх об'єднує одне: вболівання за долю України, любов до української книги, бажання допомогти зреалізувати цей важливий українознавчий проект. Доземну вдячність за це висловлюю:

- Владичі-емериту Василеві Лостену (Стемфорд, штат Коннектикут);
- Д-ру Михайлові Левку (Кліфтон, штат Нью-Джерсі);
- Галині Кавці (Парма, штат Огайо);
- Петрові Палюху (США).

Розділ 1

Уроки історії

КОЛИ ВИНИКЛА УКРАЇНСЬКА КНИГА: ІСТОРИЧНА ПРАВДА І ФАЛЬСИФІКАЦІЇ

З гіркотою доводиться констатувати посилення однієї насторожуючої тенденції: як тільки українці, у себе вдома, проявляють бодай найменші потуги щодо подолання насадженого століттями російською імперською машиною принизливого комплексу хохла-малороса, як тільки активізуються спроби національно свідомої інтелектуальної еліти неупереджено й спокійно розібратися в окремих епізодах непростой історії свого народу, ствердити грубо витіснену на узбіччя суспільно-політичного життя молоді Української держави її мову, культуру, пізнати справжніх, а не нав'язаних ззовні героїв, усвідомити й належно поцінувати свою самодостатність, окремішність, зрештою своє гідне місце у спільному європейському домі, – відразу ж виникає, ніби диригований чиєюсь невидимою рукою, шалений, прямиий чи опосередкований, спротив.

Прикладів за перші чверть століття після відновлення державності справжньої битви за українську Україну можна наводити безкінечно. От хоча б кілька давніших.

Не встигли українці порадіти запровадженню своєї нової національної валюти, як у низці періодичних дру-

кованих органів так званої масової загальноукраїнської преси, що видається зазвичай не державною мовою, з'явилася серія викривальних, замішаних на зоологічній ненависті до українства, статейок фактично про всіх особистостей, портрети яких зображені на гривнях, – від Володимира Великого до Лесі Українки й Тараса Шевченка. Виявляється, всі ті князі, гетьмани та поети як не вбивці, то якісь хворобливі збоченці.

Тільки почали старші й молодші городяни масово навертатися до культури своїх пращурів, охоче ходити на концерти фольклорно-етнографічних колективів у часи творчих оглядів-звітів областей, як такі огляди незабаром, за чиеюсь адміністративною вказівкою, повсюди й припинили. Натомість київський палац «Україна», з відома інтелектуально убогих можновладців, на тривалий час став своєю філією московського концертного залу «Росія».

Замість української музики, народної пісні з екранів телевізорів і радіоприймачів, у залах ресторанів, барів та забігайлівок по всіх українських просторах цілодобово знову нав'язується масовій свідомості або вульгарний суржик розкрученої «зірки-провідниці», або тюремний шансон, або знову ж таки попса сусідньої держави.

Тільки добилися від новопризначених після чергових перевиборів зденационалізованих «провідників» державної гуманітарної політики навести лад у національному інформаційному просторі, змусивши кіно- і телевиробників дублювати свою продукцію державною мовою, а на єдиному першому національному телеканалі запровадивши дикторський переклад інтерв'ю державних чиновників, які вперто не хочуть користуватися на службі українською, як з вуст низки високих «держиморд» відразу зазвучало невдоволення: мовляв, це суперечить інтересам громадянського суспільства, ущемляє права російськомовного населення. Про ущемлені права українців в Українській державі тут, звичайно ж, не йдеться.

Ми тільки тепер починаємо усвідомлювати всю серйозність і небезпеку такого шаленого спротиву українському відродженню, як і те, які сили, кошти й цілі стоять за цим явищем. Усвідомлюємо й те, що вже настала пора не мовчати, коли тобі плюють у душу, коли тебе все нахабніше принижують, коли все голосніше і впевненіше заявляють, хто насправді в твоєму домі хазяїн. Настала пора активніше привертати увагу громадськості до вже, на жаль, частих випадків на сторінках друкованих видань відвертої українофобії, у які б шати вона не вдягалася, під якими б гаслами вона не проводилася. І давати їй належну відсіч.

У руслі вище викладеного не може залишитися непоміченим перебіг на сторінках поважного науково-практичного місячника – «Вісник Книжкової палати» – так званої полеміки, суть якої зводилася до з'ясування вже давно з'ясованого, а саме: хто перший почав друкувати книги – українці чи росіяни?

Перший-ліпший верхогляд, який читатиме ці рядки, може й обуритися від такої постановки питання. Так, як, скажімо, обурився свого часу проректор одного з харківських вузів під час лекції з історії української культури автора цих рядків на київських курсах перепідготовки керівників вищої школи: подумаєш, мовляв, знайшов проблему; та яка різниця – росіяни чи українці першими навчилися користуватися тим друкарським верстатом; тут зарплати на ковбасу не вистачає, а він – про своє друкарство.

Облишмо в стороні відому ковбасну психологію, яка красномовно засвідчує справжній інтелектуальний рівень такого горе-керівника від науки – їх немало працює в державних університетах. Погляньмо на цю далеко не надуману й зовсім не другорядну проблему під іншим кутом зору. Та на початку трохи історії.

ЧОМУ ВАЖЛИВЕ УКРАЇНОЗНАВЧЕ ВІДКРИТТЯ НЕ СТАЛО СЕНСАЦІЄЮ?

Наприкінці 60-х років минулого століття, якраз під завісу хрущовської відлиги, в одному з випусків науково-практичного журналу «Архіви України» була надрукована стаття молодого львівського дослідника Ореста Мацюка з надто сміливою, як на той час, назвою – «Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова?» Стаття ця справила тоді ефект своєї бомби, оскільки автор на поставлене запитання давав однозначно ствердну відповідь.

Весь наклад часопису незабаром був сконфіскований, а один примірник, як і належало за приписами Головліту, потрапив до спецфондів. Доступ до них, як відомо, поступово відкривався лише з початку 90-х років.

Що ж крамольного для офіційної радянської науки відкрив ретельний дослідник? Йому, першому з-поміж архівістів, пощастило віднайти в Центральному державному історичному архіві у Львові два документи, писані латинською мовою (мабуть, тому й не знищеними червоними комісарами ще в 1939 році), які однозначно вказували на існування в цьому місті друкарні... ще в 1460 році, тобто за 112 років до прибуття туди Івана Федорова (Федоровича) 1572 року. На факт існування такого раннього українського друкарства вказував ще один, третій, документ, віднайдений в архівах О. Мацюком. Йдеться про невідомий досі інвентар книг Словітського монастиря. Цей документ фіксує наявні серед інших різноманітних книг у бібліотеці монастиря шість видань, надрукованих тогочасною українською мовою раніше, ніж побачив світ 1574 року «Апостол» Івана Федоровича – офіційно визнаної в радянські роки дати заснування українського друкарства.

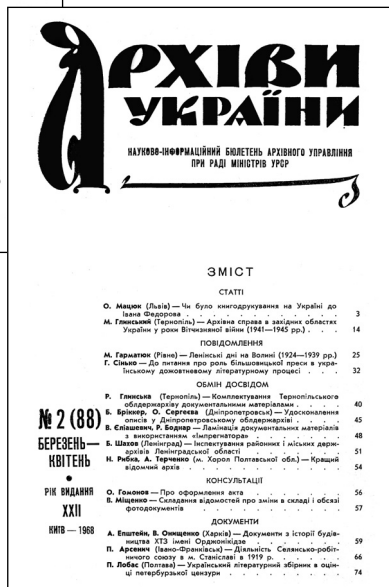
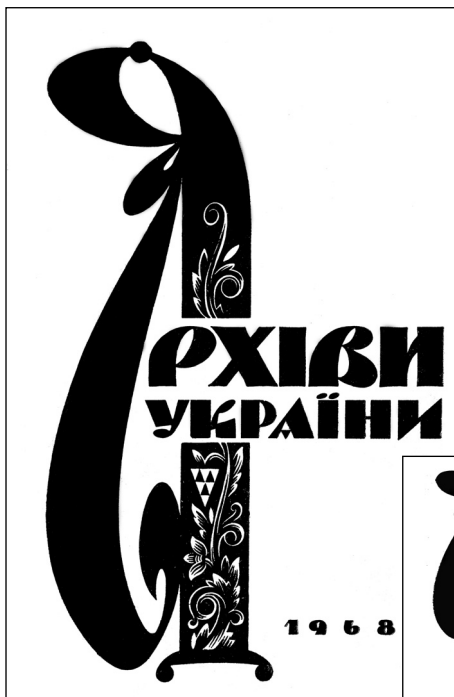
Справді, оприлюднені документи виявилися настільки поважними й довгоочікуваними, що в інших умовах могли стати приголомшливою сенсацією.

Однак не стали. І зрозуміло чому.

Упродовж тривалого часу розробка українськими вченими цієї важливої теми перебувала під пильним контролем тоталітарної влади. Адже в радянській науці домінувала затверджена в Москві ідеологічна схема, за якою українська наука, освіта, культура нібито завжди розвивалися лише в тісному взаємозв'язку з російською, до того ж, постійно вважалися другорядними, принагідними, позбавленими самостійних ознак. Ця схема у 30-х роках набула образної метафори у вигляді стовбура-дерева з його відгалуженнями, що символізували єдність і взаємозалежність трьох слов'янських народів – російського, українського і білоруського.

За такою образно сформульованою теорією, серцевину цього дерева – його стовбур, коріння якого сягало часів Київської Русі, – безперечно присвоювала Росія. А два його відгалуження, що «проросли», за цією схемою, лише в XIV столітті, віддавалися Україні й Білорусі. Ось чому початки виникнення української мови, літератури, культури в цілому, як і самої української історії, дозволялося «шукати» саме з XIV століття. Все, що не «вписувалося» в таку ідеологічну схему, тоді вважалося антинауковим, а отже, шкідливим. А ті вчені, які відважувалися своїми чесними і глибоко науковими розвідками висловлювати науково вивірене, а не політично заангажоване бачення проблеми, оголошувалися лютими ворогами свого народу з наступною заборонаю їхніх творів. Так сталося, зокрема, з невеликою групою одержимих ідеєю українського національного відродження учених, які гуртувалися довкола Українського наукового інституту книгознавства (УНІК) на чолі з Юрієм Меженком: більшість з них було репресовано, а сам інститут 1934 року ліквідовано.

З розгромом УНІКу українські радянські дослідники і в наукових, і в навчальних виданнях, у відповідності до наведеної ідеологічної метафори, упродовж усіх десяти-

Обкладинка та титульна сторінка «репресованого» радянською владою журналу «Архіви України», де в статті Ореста Мацюка «Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова?» оприлюднювалися архівні дані про друкарню львівського міщанина Степана Дропана 1460 року

літь радянщини змушені були повторювати в різних варіантах запропонований московськими вченими єдиний постулат і щодо виникнення українського друкованого слова: після заснування першої друкарні в Росії 1564 року (рік виходу «Апостола» в Москві) перший російський друкар Іван Федоров, десять літ по тому, прибувши через Білорусь в Україну, до Львова, засновує там друкарню, і 1574 року видає «Апостола». Ця дата і вважалася початком заснування українського друкарства. Виходить, українці, насильно відірвані від європейського контексту історії, змогли долучитися до дивовижного витвору людського розуму – друкарського верстата – знову ж таки, завдяки старшому братові?

І все ж, оприлюднення О. Мацюком невідомих досі важливих архівних матеріалів стало поштовхом до активізації наукових пошуків українських учених щодо витоків українського друкованого слова. Але це стало можливими лише з розвалом Радянської імперії.

1994 року у видавництві «Либідь», у популярній на той час міжвидавничій серії «Пам'ятки історичної думки України», публікується фундаментальне дослідження Івана Огієнка «Історія українського друкарства». Ця книга після виходу її в світ 1925 року у Львові була фактично «арештована» радянською владою і відправлена в найпотаємніші спецфонди.

Чому?

Саме за те, що її автор – авторитетний у світі учений – аргументовано зруйнував усталені досі наукові стереотипи щодо вторинності, підпорядкованості українського друкарства російському. Після такої тривалої в часі заборони, нарешті Огієнкова праця, з рекомендаційним грифом Міністерства освіти, стала використовуватися в українських університетах на відповідних факультетах як навчальний посібник. Першими за новою програмою і за цим виданням почали читати курс «Історії видавничої справи» в Українській академії друкарства, де на той час

ректором був професор Степан Ґунько (доти цей курс викладався за московськими підручниками).

Незабаром українська книгознавча наука поповнилася низкою наукових статей і книжкових видань, в основу яких було взято розробку досі забороненої проблематики в конкретиці віднайдених останнім часом архівних документів. Серед найпомітніших, що мали прихильні відгуки в науковій періодиці, варто назвати монографії академіка Я. Запаса та його послідовників О. Мацюка і В. Стасенка «Початки українського друкарства» (Львів, 2000), О. Ороса «Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування» (Ужгород, 2001), підручник автора цих рядків «Історія видавничої справи» (Київ, 2003, перевидання 2007) та низку інших.

ПРО ЗАСТАРІЛУ МЕТОДИКУ СУЧАСНИХ ВИКРИВАЧІВ УКРАЇНСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ У КНИГОЗНАВЧІЙ НАУЦІ

Здавалося б, відбувався цілком нормальний процес, коли в умовах відсутності цензури і всевидючого партійного контролю українські вчені, нарешті, отримали можливість вивчати, узагальнювати архівні матеріали, висловлювати гіпотези, дискутувати на різноманітних наукових форумах, видавати свої праці, написані «не за вказівкою згори». Зрештою, повертати задавлені перед своїми попередниками борги, які через політичні обставини й неможливість доступу до архівних сховищ століттями не мали можливості цього робити.

Однак, схоже, що опонентів українського відродження такий стан справ не влаштовує. У конкретиці означеної теми наступ почався саме на ті принципові позиції, які добрим десятком українських дослідників цієї проблеми вже були відстояні, обґрунтовані й захищені, довкола яких уже давно перестали сперечатися.

Першою такою спробою викрити занадто «ревний патріотизм» окремих українських дослідників давньої української книги було зроблено... асистентом кафедри технології друкованих видань та паковань Української академії друкарства, кандидатом технічних наук О. Мельниковим. У четвертому числі місячника «Вісник Книжкової палати» за 2006 рік публікується його стаття «Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?»

Звертає на себе увагу той факт, що ця стаття слово в слово названа так, як майже сорок років тому вона зазвучала зі сторінок «Архівів України» у виконанні іншого автора. Принципова різниця лише – у змістових акцентах публікацій. Якщо колишній директор Львівського історичного архіву, на жаль, покійний уже Орест Мацюк, людина вельми авторитетна серед архівістів і вчених-істориків, на підставі аналізу власноруч віднайдених документів, давав ствердну відповідь на поставлене в заголовку статті запитання, то асистент кафедри друкованих видань та паковань Олександр Мельников поставив за мету все перевернути з ніг на голову і, звичайно ж, вигукнути категоричне «ні» спробам українських учених писати власну, не затверджену в Москві, не погоджену з московськими рецензентами, історію української книги.

Зрештою, на жанр наукової статті таке «викриття», м'яко кажучи, далеко не тягне, оскільки зроблене воно непрофесійно й некоректно. Автор навіть приблизно не володіє історіографією питання. Винісши у підзаголовок статті слова «Огляд публікацій останніх років», не спромігся з'ясувати для себе бодай кількісні параметри публікацій, які мали б потрапити до «огляду». Очевидно, що більшості він і в вічі не бачив, бо критику буде довкола всього лиш двох-трьох «немилих» йому видань.

Підходи до викривальної критики також обрані з арсеналу старих недобрих часів: використання цитати поза контекстом оповіді, обривання її у вигідному для критикана місці, намагання «підловити» опонента в дрібницях,

недоречні вигукування на кшталт «І це український філолог!», що в наукових виданнях є зазвичай недопустимими. Категорично заперечивши вже доведене, пан Мельников у дусі комуністичних пропагандистських прийомів навіть навісив ярлики як на самого автора нової концепції виникнення та розвитку українського друкарства Мацюка, так і на його послідовників.

За що?

Виявляється, лише за те, що ті замахнулися мало не на святе – «російських і радянських дослідників прямо звинуватити у необ'єктивності».

Не переповідастиму далі нелогічних і непереконливих місць такої «наукової» праці, оскільки це надзвичайно професійно, розважливо і водночас гостро зробив харківський учений – завідувач кафедри бібліографознавства та інформаційно-бібліографічної діяльності Харківської державної академії культури професор Микола Низовий. Будучи першокласним фахівцем у своїй галузі знань, маючи десятки опублікованих в Україні і за кордоном поважних наукових праць з тих чи інших проблем книги взагалі і української зокрема, близько сорока років викладаючи для харківських студентів нормативні курси «Книгознавство», «Історія книги», професор із Слобожанщини не залишився байдужим, ознайомившись із змістом публікації О. Мельникова. Він підготував для друку свою статтю – «Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?», свідомо зробивши уточнюючий підзаголовок: «Хто ставить це запитання і як на нього відповідають».

Треба віддати належне редакції «Вісника Книжкової палати», яка незабаром опублікувала статтю професора М. Низового (№9 за 2006 рік). Це була відповідь усім опонентам українського відродження. Зосібно тим, хто продовжує вишукувати політику в публікаціях українських учених, хто вперто продовжує піддавати сумніву затверджений у Москві тезі про те, що «ніякого українського

книгодрукування до виникнення російського не було, немає й бути не може».

Професор Низовий поділив за змістом відповідей на поставлене в заголовку статті питання усіх запитувачів-відповідачів на три основні групи:

1. Хто негативно відповідає.
2. Хто дає позитивну відповідь.
3. Ті, для кого ця тема є предметом маніпуляцій і спекуляцій в залежності від загальної кон'юнктури та їхніх особистих намірів.

Обгрутовано виклавши базовані суто на наукових позиціях свої аргументи, цей автор переконливо розбив дилетантські розмірковування ініціаторів дискусії.

Нікого не образивши, не навісивши на опонентів жодних ярликів, Микола Андрійович Низовий озвучив у своїх висновках своєрідне наукове кредо тих українських дослідників, хто, «не претендуючи на чуже, боронить своє, віддаючи належне іншим, не втрачає поваги до себе».

Очевидно, не сподівався професор М. Низовий, що його стаття викличе таку бурю гніву й протесту з вуст С. Сокурова-Величка. Саме цей досі невідомий у гуманітарній науці автор вирішив виступити ревним оборонцем не лише Івана Федорова, а й усіх прихильників теорії «спільної колиски трьох братніх народів», несправедливо ображених тими українськими ученими, хто «заповзято не сприймає нашого Першодрукаря».

Не аналізуватиму змісту цієї публікації. Виділю лише окремі красномовні фрази, якими рясніє весь текст, аби читач мав змогу сам пересвідчитися в змістових акцентах і позиції самого автора. Отож:

- *«справжні українці, вигодовані з битих горщиків Тринільської культури»;*
- *«підкарпатські нащадки давніх укрів», які «отримали жорстокий удар по самолюбству»;*

- «*нідпора імпазантної, однак хиткої будівлі національної виключності*»;
- «*низові давно вже відділили національно свідомих українців, борців універсальної відмежованості древньої рами укрів, від своїх же (але із замутною кров'ю) запроданців*»;
- «*хтось зловісно шепоче за моєю спиною*»;
- «*заатлантичні добродії світового українства*».

Все це, мовлене з таким далеко не науковим сарказмом і зверхністю, – про нас, українців, про тих, хто відносить себе, за ранжуванням автора, до національно свідомих. Таких, як вважає Сокуров-Величко, «**на Україні**» (*виділення моє. – М. Т.*) небагато. До речі, принизливе словосполучення «*на Україні*» сьогодні вперто вживають лише диктори окремих каналів московського телебачення та преса сусідньої держави, навмисне підкреслюючи територіальне, а не політичне означення нашої держави. Для громадянина України Сокурова це, очевидно, також принципово.

А ось епітети, яких «заслужили» українські учені – дослідники історії української книги: «*запопадливі повалювачі*», які пишуть або «*зловісно шепочуть*», «*звинувачувачі у використанні брудних технологій*», «*диспутант М. Низовий*» тощо.

І вже зовсім абсурдним є завершення цього матеріалу з претензією на науковий погляд: розчарований автор «Вісника Книжкової палати», ніби-то почувши за своєю спиною, як хтось зловісно шепоче: «Та він же москаль, найбільший ворог, колонізатор!» – вирішив звернутися... до Бога.

Повертаючись до часто згадуваного в цій публікації прізвища самого М. А. Низового, якому воно дісталось від славних предків – справжніх героїв «війська Запорозького Низового», то і харківський професор, і йому подібні названі в цій публікації зневажливо, з маленької букви – «*низовими*», бо автор явно відчуває до того алергію, як

очевидно і до всіляких там запасків, гуньків, нагорних, ющенків, мазеп та петлюр.

Читаючи ці абзаци, складається враження, що запахло репресивними роками страшної сталінсько-андроповської доби. Справді-бо, подібна словесна риторика – з арсеналу публіцистів-галаністів радянської школи, з журналістських публікацій, присвячених викриттю не-нависного комуністам так званого українського буржуазного націоналізму. Його, як відомо, вбачали буквально в кожному письменникові, журналістові, вченому, хто вживав у своїх текстах поняття «українська історія», «українська культура», «українська книга».

У сьогоднішній періодиці, розрахованій на загальноукраїнську аудиторію, важко навіть і віднайти такі образливі для цілої нації й недоречні словосполучення. Хіба що в газеті «Вести», відомій останнім часом своєю загальною антиукраїнською налаштованістю. Та ще в низці програм одіозного телеканалу «Інтер», де системно порушується українське законодавство щодо інформаційної політики держави. Але на такі публікації чи телепередачі ніхто з обізнаних читачів давно вже не звертає уваги.

Як не дивно (а, може, як не прикро), але текст із згаданими вище сентенціями з'явився не на сторінках по-жовтілого «Сьогодні». Його помістив... офіційний орган державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова» – «Вісник Книжкової палати» (№1 за 2007 рік). Під рубрикою «Полеміка».

ХТО Й ЗА ЧІЙ ГРОШІ ІНІЦІУЄ АНТИУКРАЇНСЬКІ ПОЛЕМІКИ?

Вдруге і втретє перечитавши дописи О. Мельникова та С. Сокурова-Величка – головних ініціаторів нової полеміки щодо витоків друкарства на українських землях – і прагнучи зрозуміти логіку появи таких публікацій у поважному науково-виробничому виданні, захотілося

більше довідатися про науковий і творчий доробок цих авторів.

Даремними виявилися мої пошуки в каталогах солідних бібліотек – серед публікацій, присвячених історії світового чи українського рукописання та книгодрукування, їхні прізвища не зазначені. Щоправда, асистент кафедри технології друкованих видань та паковань Української академії друкарства, кандидат технічних наук Олександр Мельников є автором кількох статей, що стосуються окремих аспектів сучасного книговидавництва, а також співкладачем російсько-українського словника «Поліграфія та видавнича справа» (Львів: Афіша, 2002, 440 с.) та упорядником «Справочной книги автора» (Суми: Університетська книга, 2004, 396 с). Щодо останньої, то не буде другорядним зазначити, що її основу склали або витяги з діючих законодавчих і нормативних документів, що стосуються видавничої справи, або різноманітні (і багато в чому застарілі на сьогодні й тому не актуальні для видавців-практиків) інструкції неіснуючого сьогодні Держкомвидаву СРСР, особливо ті, де йдеться про редакторські й технічні вимоги підготовки текстових оригіналів до друку.

Напрямок пошуку інформації про Сергія Сокурова спростив підпис під його прізвищем у статті – письменник. У біобібліографічному довіднику «Письменники України» 2006 року випуску про цього автора коротко зазначено: «Народився в м. Мінусинську Красноярського краю, Росія. Закінчив геологічний факультет Львівського університету. Пише російською мовою. Автор збірок оповідань «Каменное море», «Тетис», «Первый день юности» та публікацій у періодиці».

Будучи ще більше заінтригованим літературними інтересами завзятого викривача українського патріотизму в книгознавчій науці, вирішив ознайомитися бодай з однією з його книг. До рук потрапила не зазначена в новому письменницькому довіднику збірка повістей і оповідань цього автора «Знак чистого сонця», що

побачила світ у львівському «Каменярі» 1990 року. Прочитання заголовного оповідання збірки – «Ворон» – виявилось достатнім, аби пояснити причину отого нічим уже не прикритого антиукраїнства, яким позначена так звана книгознавча публікація цього письменника у «Віснику Книжкової палати».

В оповіданні йдеться про життя відлюдькуватого старого ворона, на очах якого протягом багатьох літ відбувалися різкі суспільно-політичні зміни на українських землях Галичини та Буковини. Звернемо увагу на завершальний епізод з оповідання, коли ворон побачив у своєму урочищі одну людину. Хто ця людина, читач легко здогадається з цитати, яку подаю мовою оригіналу:

«Человек со шмайсером крался по заснеженному лесу, уверенно озираясь по сторонам единственным глазом, повернутому острым и быстрым (...)

Между оголенных корней лежала каменная плита с замшелым верхом. Кривой отложил оружие, сбросил на землю брезентовый вещмешок и бараний, мехом наружу, козух, оставшись в нижней рубашке и бриджах немецкого покроя. Каменная плита неохотно поддавалась человеку. Под ней оказалась заржавевшая крышка люка (...)

В схроне (тут для російськомовного читача, непосвяченого в історію визвольних змагань українського народу, автор через зноску дає таке пояснення слова схрон: «Схрон – местный диал. – тайник для бандитов» – М. Т.) было дюжины две тонких церковных свечей..., старинная библия со слившимися листками, а под ней – горсть патронов от немецкого автомата (...)

В вещмешке человека, избегавшего встречи с жителями, были американские консервы, которые он сумел вынести с той последней базы, накрытой ротой НКВД».

Звичайно ж, йдеться тут про вояка Української повстанської армії. Цей, ще зовсім юний, повстанець, як видно

з оповідання, після відмови здатися твердо сказав матері: «Ніколи, мамо! Чуєте, ніколи! Краще вбийте мене тут!»

Отут би інженерові людських душ і розкрити сутність характеру цієї молоді людини – одного з десятків і сотень тисяч таких, як він, хто, знаючи наперед свою власну приреченість, сміливо йшов на смерть заради незборимої ідеї незалежності свого рідного краю, своєї Батьківщини.

Що рухало ними, де брали силу волі і гарт духу?

Ось запитання з нерозгаданого феномену, що зацікавив би читача... Та в інтерпретації письменника Сергія Сокурова, який родом з краснодарського Мінусинська, вояк УПА – всього лиш німецький та американський нахлібник, кривий і одноокий, схожий на звіра, життя якого тільки й заслуговує на такий, створений самим автором, українофобський фінал, де прямо таки смакується надумана картина агонії українського героя. Далі – знову витяг з цього оповідання:

«Ворон еще потоптался возле мертвой головы, прицелился страшным, в бородавчатых наростах, клювом в открытый глаз своего недавнего приятеля. И... не клюнул. Он был по-своему гордым, этот ворон, проживший почти триста лет и много повидавший на своем веку».

Прочитавши цей «художній твір», замішаний на жовчній нетерпимості й ненависті члена Національної Спільноти письменників України до носіїв інших ідеологічних поглядів, позначений елементарною неповагою до української історії, захотілося запропонувати редакції «Вісника Книжкової палати» опублікувати на своїх сторінках і «Ворона». Щоправда, цей допис має таке ж відношення до історії української книги, як і опублікована вже там згадувана нами «книгознавча» стаття цього автора. Зате читачі часопису – бібліографи, книгознавці, архівісти – сповна б довідалися про того, хто проголошує себе знаним книгознавцем усього пострадянського простору, хто

так заповзято підтримує в Україні «п'яту колону» й так сміливо підспівує войовничим шовіністам. Не було б зайвим надрукувати такий твір і в одній із львівських газет, оскільки цей автор у своїй «вісниківській» статті поблюзнірськи називає себе «справжнім патріотом Львова», а саме місто – «своїм улюбленим». Мають же галичани знати в лице і таких своїх «патріотів»...

Можливо, ці пропозиції й не до теми. А коли серйозно, то в контексті нав'язаної панами-товаришами Мельниковим і Сокуровим так званої книгознавчої дискусії хотілося б поставити і собі, і колегам-науковцям, і читацькому загалу ось ці три запитання:

1. Чи варто в будь-якому спеціалізованому друкованому органі, розрахованому на фахівців, вміщувати публікації із суспільно важливої наукової проблематики, авторами яких виступають явно не фахівці?

2. Чи доречно збурювати наукову громадськість надуманими полеміками, які вже відбулися, довкола яких уже були означені певні як наукові, так і політичні акценти, учасники яких з обох сторін уже давно пішли далі в своїх наукових пошуках?

3. Чи допустимі у ВАКівських виданнях публікації, в яких зараховуються при захисті дисертацій статті, змістовий і лексичний ряд яких не мають ні найменшого стосунку до науки?

Цілком очевидно, що й шанована редколегія «Вісника Книжкової палати» відповість на ці три запитання однозначним «ні». Якщо так, тоді тим більш незрозумілою є позиція редакції цього органу, з відома якої такі публікації там появилися.

Котрийсь із опонентів може мені заперечити. Мовляв, є позиція редакції, і позиція авторів, які не завжди збігаються, є ще в нашій державі й свобода слова. Справді. У службовій частині «Вісника Книжкової палати» також зазначена поширена тепер у ЗМІ фраза: «Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей».

Однак це застереження діє тут якось вибірково.

Такий приклад. Свого часу автор цих рядків, публікації якого часто вміщувалися раніше на сторінках «Вісника...», запропонував редакції свою нову статтю «Апарат чи службова частина видання», у теоретичній і практичній площинах якої детально аналізувалося багатовекторне і багато в чому еkleктичне поняття, визначене відомим московським теоретиком Е. Мільчиним, «апарат видання» (порівняймо: *медичний, вестибулярний апарат, апарат органів державного управління* тощо) та пропонувалося ствердження в теорії видавничої справи визначення *службова частина видання*. Стаття, до речі, ґрунтувалася на розробках як українських, так і зарубіжних учених, мала суто науковий стиль викладу й нікого не ображала. Тривалий час вона лежала в редакційному портфелі, згодом авторові запропонували скоротити багато з того, що стосувалося саме апарату видання. А закінчилося тим, що редакція «Вісника Книжкової палати» в публікації такої статті врешті категорично відмовила. На тій підставі, що це, мовляв, полемічна стаття, а ми – видання наукове, тому полеміки не допускаємо; до того ж, навіщо нам сваритися з відомими московськими вченими і вигадувати щось своє.

Виходить, наукової полеміки довкола ствердженого сорок років тому московським дослідником терміна «апарат видання» редакція наукового видання вести не хоче, а от зініційованій справді нефахівцями полеміці щодо витоків українського друкованого слова вирішила дати «зелене» світло.

Більше того, крапку в такій полеміці редакція вирішила чомусь поставити саме статтею громадянина-письменника С. Сокурова. Адже саме після її появи у світ автор цих рядків надіслав у серпні того ж року до редакції «Вісника Книжкової палати» статтю, де виклав своє бачення проблеми передусім із наукового погляду. Після більш ніж місячного очікування відповіді я звернувся до заступника головного редактора журналу з проханням пояснити

причину мовчання. І знову, як і попереднього разу, почув тверду відмову.

Чи не про подвійні стандарти в розумінні суті наукової полеміки та її цілі тут ідеться?

ЗРАДА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ Й НАУКОВІЙ ПОРЯДНОСТІ

Здається тепер, що сіль проблеми полягає саме в цьому: навіть у наукових аспектах гуманітарної науки не дражнити «старшого брата».

Іншими словами, немає чого вам, малоросійські вчені, вигадувати щось своє. Ви ж були й залишайтеся звичайними інтерпретаторами того, про що вам скажуть з північної столиці. Або опрацюуйте лише те, що не зачіпає вже визначених давно теоретичних постулатів. Ті українські дослідники – представники філологічних, педагогічних чи історичних наук, – які вже в роки української незалежності їздили зі своїми «проукраїнськими» темами на наукові зібрання до Москви чи Петербурга, могли не раз переконатися в цьому на власному досвіді. Але про це їм інколи нагадують і в себе вдома.

Нав'язані віддавна чужі стереотипи і догми якось непомітно в'їлися в нашу свідомість, в наші душі, в наші дії. І нині, в умовах суцільної, небувалої досі, моральної деградації вищих ешелонів суспільно-політичного життя держави, ми продовжуємо байдужіти там, де в інших умовах і за інших обставин мовчання чесних науковців сприймалося б як зрада професіоналізму й науковій порядності.

Наведу кілька прикладів.

Свого часу довелося побувати в Острозькому музеї книги. Директорка музею з гордістю оповіла київському гостеві, що в її трудовій книжці – лише один запис – ось цей музей. Мовляв, усі сили і знання віддано цьому дітищу. А особисто мені було прикро й соромно пізнавати не

Праця І. Огієнка «Історія українського друкарства» як перша спроба наукового ствердження дофедоровського друкарства в Україні. Перевидання видавництва «Либідь» (1994) та «Нашої культури і науки» (2007)

матеріальну, а змістову частини експозиції, яка практично не зазнавала бодай косметичного втручання від... 1985 року. Оформляли цю експозицію ленінградські учені. Тому й присутня на кожному стенді ідеологія радянської системи. Вдумаймося в змістову доміную, скажімо, ось цього набраного великими літерами тексту, який відкриває експозицію: «Друкарство, виникнення якого на території країни (якої? – авт.) пов'язане з іменем російського першодрукаря Івана Федорова та його діяльністю в Москві, Білорусі, на Україні (знову це принизливе **на** – авт.), сприяло становленню зв'язків між братніми російським, українським та білоруським народами».

Спробував віднайти в експозиції музею бодай згадку про Степана Дропана, або принаймні книгу І. Огієнка «Історія українського друкарства», де багато сказано про дофедоровське українське друкарство. Але – даремно. Тут про неї лише чули, але не змогли дістати, бо книготоргівля, мовляв, розвалилася...

До музею, як і раніше, мало не щодня приводять нині цілими класами школярів з довколишніх районів та областей... З чіх текстів засвоюватимуть вони українську історію? На моє запитання з якої причини за роки української незалежності не змінено в експозиції жодного рядка тексту, директорка Острозького музею прямо відповіла: «Немає коштів, он два роки кривля тече, а ви про якісь речення»...

І хіба лише в Острозі?

Таку ж картину ми можемо бачити і в столиці української книги славному Львові. Книжковий музей там назвали також нейтрально, аби не привертати зайвої уваги усіляких патріотів від науки – не історії української книги в цілому, а всього лиш «Музей мистецтва давньої української книги», зробивши його не самостійним підрозділом, а всього лиш філією Львівської галереї мистецтв. Експозиція також зроблена ще в радянських роках і також відтоді жодного разу не оновлювалася. Львівському і укра-

їнському першодрукареві Степанові Дропану, як і в Острозі, тут місця немає (бодай абзацом, бодай реченням), хоча інформація про нього та його друкарню 1460 року віднайдена саме у львівських архівах і саме львівськими вченими. Чи не парадокс?

А як сприймати той факт, що відвідувачі цього львівського музею, знайомлячись із відділом рукописної української книги, нічого не почують з вуст екскурсовода й нічого не прочитають в експозиційних рядах, скажімо про «Велесову Книгу», про Реймську Євангелію?

Ці два шедеври українського рукописання, про які в радянські роки також не прийнято було говорити, завдяки небайдужості й зусиллям саме учених-дослідників проблеми, вже давно увійшли до програм середніх шкіл і вищих навчальних закладів. На кафедрі репрографії Української академії друкарства під керівництвом доцента В. Стасенка «Велесову книгу» навіть реконструювали (матеріальну її частину – знамениті дощечки з нанесеними на них зразками тексту), а тут, через дві вулиці львівського центру, про це нічого не знають.

У більшовицькі часи такий факт назвали б шкідництвом на ідеологічному фронті. В наші, українські, для цього можна віднайти лиш такі поняття як байдужість, непрофесіоналізм.

До речі, про «Велесову книгу».

Багаторічна боротьба українських учених у себе на Батьківщині та в діаспорі за ствердження цієї рукописної пам'ятки (створеної на українських теренах у IX столітті, отож, ще до прийняття християнства) в історії саме української видавничої справи засвідчує, як не просто ламаються означені вище стереотипи і догми, як не просто писати українську історію, мовлячи Шевченковими словами, «не німцем», а українцем. Адже ще наприкінці 50-х років минулого століття активізація вивчення цієї пам'ятки «ворожою» радянській владі українською діаспорою спонукала кремлівських партійних ідеологів за-

мовити у вчених своєрідну наукову експертизу цього твору. Висновок експертизи підписувала, як відомо, лєнінградський палеограф Л. Жуковська. Давньоукраїнській рукописній книзі було винесено тоді однозначно негативний вирок: підробка ХІХ ст.

Проїшло відтоді півстоліття. І коли в окремих українських наукових колах все ще точилися нав'язані збоку дискусії довкола того, визнавати Велесову книгу за дохристиянську пам'ятку чи ні, коли від опонентів лунали вигуки «Покажіть нам оригінал цієї пам'ятки, бо інакше – це просто легенда», в Росії тексти цієї книги... почали активно передруковувати. За приблизними підрахунками автора цих рядків, у наших північних сусідів вийшло вже більше десяти перевидань «Велесової книги», у яких маститі російські вчені в своїх розлогіх передмовах прямо стверджують, що це видатна... російська літературна пам'ятка дохристиянської епохи... новгородського походження.

Що – знову приїхали на те ж місце?

Цей факт варто нагадати ревним оборонцям наукової теорії «спільної колиски», як і висловити захоплення мужньою позицією ряду вчених (зокрема професора і письменника Григорія Ключека – колишнього ректора університету ім. Винниченка у Кропивницькому, автора першого навчального посібника «Світ Велесової книги» для школярів), завдяки яким спроби ворогів української державності викинути «Велесову книгу» з українських шкільних програм провалилися.

У контексті викладеного хотілося, аби і львівські колеги дещо активніше позбавлялися стереотипів і догм та сміливіше відстоювали своє. Активні дії опонентів українського відродження в Українській державі спонукають чесних, сумлінних і принципових учених не мовчати.

Може, тоді іншими очима сприймався б сьогодні багатьма львів'янами та гостями міста й увічнений ще в радянські роки, добре помітний здалеку, текст на стіні першого навчального корпусу Української академії друкарства в само-

му центрі Львова. Напис, який консервує одну із радянських ідеологем у контексті історії українського друкарства. Як і встановлену на кошти московського мера Лужкова меморіальну дошку І. Федоровичу на будівлі Онуфріївського монастиря, про яку згадує професор М. Низовий. Як і відновлений після десятка років та фінансований роками москвичами федоровський семінар на базі Львівського музею мистецтва української книги. Як і сентенцію одного з керівників Львівщини у своєму виступі зі сцени Львівської опери під час відкриття чергового форуму видавців, що цьому святові української книги ми всі завдячуємо нашому першодрукареві... Івану Федорову.

Такі свіжі картинки зі столиці української книги навіть на берегах Дніпра сприймаються абсурдними і неприродними. Адже їхня абсурдність і неприродність полягають у тому, що ініціатори так званої полеміки щодо витоків української книги, в основі якої – неприховане антиукраїнство – пани-товариші Мельников та Сокуров живуть і працюють... у Львові. Чомусь саме ці двоє авторів, які, як виявилось, є такі нефахівцями обговорюваного питання, так зверхньо і самовпевнено представляють львівську книгознавчу науку.

Прикро, що ні в кого зі львівських учених, журналістів чи письменників не знайшлося щирого бажання їм заперечити. А мав би це аргументовано і своєчасно зробити бодай хтось із середовища учнів великого вченого-українознавця Якіма Запасака, який нещодавно відійшов у вічність і який уже не зможе захистити себе від неприхованих випадів землячків-дилетантів, а то й справжніх українофобів. Де ж ви, ті учні й послідовники свого безкомпромісного вчителя, чому відсиджуєтеся на своїх теплих позиціях?

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ

У середині XIX століття група великодержавницьки налаштованих російських учених на чолі з М. Погодіним

спробувала відволікти зусилля малої жменьки національно свідомої інтелігенції прилучитися до перших паростків українського відродження, викликавши їх на виснажливу багаторічну дискусію про так зване право української мови називатися в Російській імперії мовою, а не наріччям. Скільки зусиль і часу поклав на це, скажімо, Михайло Максимович, залишивши нам, нині сущим, знамениті «Філологічні листи М. Погодіну». Тепер це є унікальний зразок високого духовного і патріотичного чину вченого, який глибоко відчув у собі своє, українське, коріння, який міцно стояв на землі свої пращурів.

Згадуючи цей епізод, передбачаю, що опоненти нової концепції виникнення і розвитку українського друкованого слова і в цій публікації віднайдуть місця, довкола яких можуть продовжувати нав'язану ними ж дискусію. Скільки вже списів зламано довкола тлумачення слів тієї ж післямови Івана Федоровича у львівському «Апостолі», де він сам зізнається, що йшов у Львові «стопами боговибраного мужа», довкола тієї ж надмогильної плити, довкола архівних текстів про друкарню Степана Дропана. Аргументи в опонентів давно зрозумілі. І вони від них не відмовляться. Це їхнє право. Як і наше право мати й аргументовано та спокійно відстоювати свою наукову позицію.

Спробую чітко, в шести пунктах, озвучити власну наукову позицію. Будучи учнем і послідовником академіка Якима Запасака, професорів Ореста Мацюка, Степана Гунька, Миколи Низового, візьму на себе сміливість ствердити, що це і їхня позиція.

Таким чином, на основі ґрунтовного вивчення нововіднайдених архівних документів, збережених пам'яток, залишених писемних згадок сучасників можна зробити такі висновки:

- 1. Друкарство в Україну прийшло не зі Сходу, з Москви, а з Заходу, від німців.*
- 2. Час його появи слід датувати 1460 роком, тобто на*

114 років раніше, ніж це було визначено з ідеологічних міркувань за російською (радянською) концепцією.

3. Ім'я першого українського друкаря – Степан Дропан, який, згідно із збереженими до наших днів архівними документами, подарував свою друкарню Львівському Свято-Онуфрійському монастирю.

4. Сьогодні слід без усіляких застережень і обережних припущень, як це робилося досі, тлумачити напис на надмогильній плиті І. Федоровича як визнання факту існування українського друкарства у Львові задовго до прибуття сюди Івана Федоровича. В перекладі І. Крип'якевича цей напис звучить так: «Іван Федорович, друкар Москвитин, котрий своїм заходом **занедбане друкарство обновив** (виділення авт. – М. Т.), умер у Львові. Друкар книг перед тим невидимих...».

5. Ніяк не применшуючи заслуг Івана Федоровича, його треба вважати не засновником українського друкарства, а фундатором постійного книгодрукування на українських землях.

6. Нині доцільно неупереджено осмислити життєвський і творчий шлях видатного друкаря Івана Федоровича в контексті ролі України і тогочасного українського оточення в становленні його як книговидавця європейського рівня.

Попереджуючи спроби опонентів віднести автора цієї статті до «запопадливих повалювачів» першодрукаря Івана Федоровича, до «прямих звинувачувачів російських учених», до «ревних націоналістів», хочу чітко наголосити: я не проти Івана Федорова. Я проти тих, хто грубо, непрофесійно, з неприхованим нахабством зневажає історію нашого народу, хто свідомо консервує в гуманітарній науці застарілі ідеологічні догми, хто знову пробує не лише нав'язати українству, а й ствердити принизливий комплекс малоросійства.

УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРШОДРУКАР ДРОПАН, А НЕ ФЕДОРОВИЧ

Коли українці почали друкувати книги?

Звідки прийшло до нас уперше друкарство: зі Сходу чи із Заходу?

Який вплив на подальший поступ українського суспільства в цілому і ствердження української культури зокрема мала поява на наших теренах знаменитого винаходу німця Гутенберга?

У чому полягав взаємозв'язок українського друкарства з друкарством європейським?

Чому правдиву історію українського друкарства упродовж десятиліть фальшували?

Відповіді на ці запитання набувають нині особливої актуальності.

ЮВІЛЕЇ ЯК ПРИВІД ДО ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ

Маємо передусім дві причини для переосмислення живучих ідеологічних стереотипів.

По-перше, в умовах перманентного пошуку, окреслення й захисту в непростих суспільно-політичних реаліях національного інформаційного простору Української держави, постає гостра потреба, нарешті, написати чесну і правдиву, базовану не на ідеологічних концепціях, а на основі заборонених раніше архівних матеріалів, історію україн-

ського книготворення як вагомої складової, за глибинним означенням Ліни Костенко, «гуманітарної аури нації».

По-друге, початок третього тисячоліття приніс хвилю півтисячолітніх чи близьких до цієї цифри ювілеїв, що мають безпосереднє відношення до знакових сторінок зародження і перших етапів розвою українського книгарства.

Йдеться про 500-ліття від дня народження Івана Федоровича та 450-ліття львівської друкарні Степана Дропана. Ці дати, що припали на ймовірний 2010-й, рік, виявилися фактично непоміченими ні у високих державних інституціях, ні в середовищі громадськості.

Честь науково-просвітницької еліти усїєї України частково порятувала Українська академія друкарства, зиніціювавши у грудні 2010 року в палаці Потоцького проведення круглого столу з досить свіжою й актуальною назвою: «Спадщина Івана Федоровича в українському культурно-освітньому просторі». Їй же належала ідея проведення у Львові і міжнародної конференції з цієї проблематики.

Виповнилося вже і 450-річчя написання знакової не лише для історії видавничої справи, а й усїєї української спільноти книги – Пересопницького Євангелія (2006 рік), 350-річчя першодруку тогочасною українською мовою «Кієво-Печерського патерика» та 200-річчя «будителя українства» на Галичині Маркіяна Шашкевича (обидва – 2011 року).

На жаль, усї ці та й інші ювілеї не могли стати важливим чинником українського державотворення. Вони відзначалися в Україні на рівні передусім громадських, наукових, а не державних інституцій.

Варто сподіватися, що ці два чинники поживлять інтерес передусім нового покоління українських просвітніх діячів та дослідників означеної проблематики. У цьому контексті не можуть не напрашуватися запитання, які мимоволі стають нині засадничими:

– що нового з історії поступу українців на ниві націо-

нального відродження принесуть присвячені таким датам науково-просвітницькі заходи?

– чи будуть, нарешті, подолані насаджувані ззовні і зсередини застарілі ідеологічні стереотипи та догми, що протягом багатьох років стверджували в умах мільйонів співвітчизників принизливий комплекс малоросійщини?

– чи підемо ми вглиб у пошуках й аналізі саме архівних джерел, куди нас закликали ті небайдужі попередники, які з політичних причин не мали можливості доступу до цих документів, а чи залишимося звичайними інтерпретаторами тез наукових авторитетів радянської доби і йтимемо далі за інерцією колись наперед стверджених згори, до того ж поза межами нашого дому, орієнтирів?

Ставити такі запитання доводиться з певним присмаком гіркоти, бо й досі у нас продовжуються спроби збурювати не лише наукову, а й громадську думку надуманими полеміками, які вже відбулися, довкола яких уже були означені певні наукові акценти, учасники яких з обох сторін уже давно пішли далі в своїх пошуках. Маю на увазі так звану полеміку на сторінках «Вісника Книжкової палати» у 2006–2007 роках, яку зініціював кандидат технічних наук О. Мельников і яку підтримав ще один львів'янин, письменник С. Сокуров запитанням, що було винесене в заголовок статті: «Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?».

Важливо зазначити, що таке запитання було винесене в заголовок статті іншого львів'янина – доктора історичних наук Ореста Мацюка ще понад сорок років тому, опублікованій у фаховому періодичному органі Архівного управління при Раді Міністрів УРСР «Архіви України» (1968, №2). І якщо професійний історик, знаний і авторитетний серед фахівців учений Мацюк на поставлене запитання давав ствердну відповідь, то поліграфіст Мельников та геолог за освітою Сокуров – заперечну.

Принциповою відмінністю цих публікацій був рівень аргументації. Якщо публікація в «Архівах України» рясні-

ла конкретними посиланнями на щойно віднайдені архівні матеріали – передусім судову справу довкола друкарні львівського міщанина Степана Дропана, заснованої 1460 року, ґрунтовно й повно розглядалася історіографія проблеми, то в новочасних публікаціях згаданих двох авторів не було відкрито ніякого іншого нового документа, не введено до наукового обігу жодного іншого джерела, яким би заперечувалося справді сенсаційне відкриття Ореста Мацюка. А воно, між іншим, тоді, в період затухання хрущовської відлиги, справило ефект своєрідної бомби, який не міг не мати гірких наслідків для редакції журналу та автора тієї сенсаційної публікації. Показово: те число «Архівів України» зі статтею Ореста Мацюка було повсюдно вилучено, єдиний його примірник заховали на багато років у Головний спецфонд країни, а сам автор зазнав справжніх гонінь з боку влади і мало не поплатився науковою кар'єрою.

Треба визнати, що у провокаційних за своїми намірами й бездоказових за рівнем аргументації публікаціях О. Мельникова і С. Сокурова було зроблено спробу ще раз реанімувати затверджену свого часу в Москві ідеологічну схему, за якою українська освіта, наука, культура нібито завжди розвивалися лише в тісному взаємозв'язку з російською, до того ж, постійно вважалися другорядними, принагідними, позбавленими самостійних ознак. Ця схема у 30-х роках ХХ століття набула образної метафори у вигляді стовбура-дерева з трьома його відгалуженнями, що символізували єдність і взаємозалежність трьох слов'янських народів – російського, українського і білоруського.

Все, що не «вписувалося» в таку ідеологічну схему, ще донедавна вважалося антинауковим, а отже, шкідливим. А політично незаангажовані вчені, які відважувалися своїми чесними і глибоко науковими розвідками сміливо висловлювати своє бачення проблеми, оголошувалися лютими ворогами свого народу з наступною забороною

їхніх творів. Відповідно до наведеної ідеологічної метафори протягом останніх більш ніж восьмидесяти років українські дослідники змушені були повторювати в різних варіантах єдиний постулат і щодо виникнення українського друкованого слова.

Сутність цього постулату полягала в наступному: після заснування першої друкарні в Росії в 1564 році (рік виходу «Апостола» в Москві) перший російський друкар Іван Федоров (Федорович) через вісім років, прибувши через Білорусь в Україну 1572 року, до Львова, засновує там друкарню і 1574 року видає «Апостола». Ця дата і визначалася початком заснування українського друкарства (через десять років після заснування російського), а «москвитин» Іван Федоров без будь-яких застережень оголошувався першим українським друкарем.

З ЯКИМИ ІДЕОЛОГІЧНИМИ СТЕРЕОТИПАМИ СЛІД РОЗПРОЦЯТИСЯ?

Спровокована «Вісником Книжкової палати» полеміка, за відсутності її продовження цим державницьким друкованим органом, перекинулася на сторінки низки поважних наукових та літературних журналів (зокрема, «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», «Наукові записки Інституту журналістики», братиславський місячник «Дукля»). Не обійшли гостру тему увагою й такі авторитетні всеукраїнські часописи як «Дзеркало тижня» та «День», а також низка інших. Загальна тональність публікацій, в основу яких були покладені аргументи авторитетних авторів І. Огієнка, С. Сірополка, О. Лотоцького, Я. Запасака, Я. Ісаєвича, М. Низового, Н. Черниш, В. Стасенка, С. Гунька та ін. дає можливість систематизувати й узагальнити головне з того, що вже маємо в цій проблемі.

Виділимо три засадничі постулати:

1. Накопичені прями й опосередковані докази дають

підстави стверджувати: в Україні існувало дофедоровське книгодрукування.

2. Подальше завдання полягає в продовженні пошуку зразків дофедоровського книгодрукування або інших документів на підтвердження факту існування.

3. Першим українським друкарем слід вважати львівського міщанина Степана Дропана, який 1460 року подарував свою друкарню Онуфріївському монастиреві у Львові.

3. Іван Федоров, незалежно від можливих і бажаних у подальшому знахідок, був і залишається фундатором постійного книгодрукування в Україні.

Такі аргументовані висновки розвіюють ті стереотипи, які тривалий час не давали можливості у принципі вийти за межі політично заангажованих дискусій довкола питання: перший чи не перший Іван Федорович для українського друкарства й поставити питання в іншій, ширшій, площині: яким є справжнє місце Івана Федоровича в українському культурно-освітньому просторі і яким був вплив українського, зокрема львівського та острозького, оточення Івана Федоровича та становлення його самого як професіонала найвищої проби, як друкаря європейського рівня.

Щоб отримати відповіді на ці запитання, нам слід насамперед розпрощатися із нав'язаними ззовні стереотипами, до яких звикли. Ось найголовніші з них:

– великий син російського народу Іван Федорович прибув на українські землі з просвітницькою місією від Московського князівства;

– львівський «Апостол» 1574 року є першою друкованою книгою на українській землі;

– піонер російського книгодрукування заснував книгодрукування на землях України, Білорусі та Литви;

– поширенню друкарства на українських землях спонукали заходи активного збирача російських земель царя Івана Грозного щодо органічного включення усіх народів,

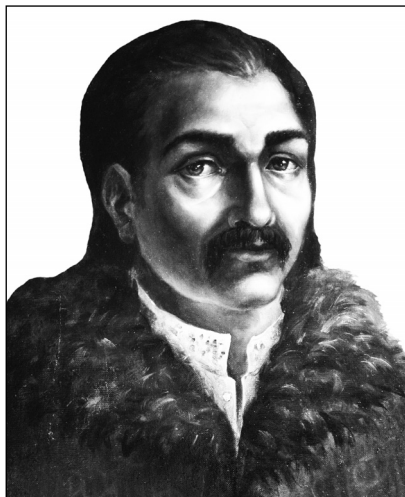
що населяли Росію, до однієї держави і ствердження християнізації освіти.

Немає сенсу детальніше зупинятися на кожному з таких постулатів, оскільки їхня наукова недостовірність вже доведена в ґрунтовних публікаціях ряду авторитетних українських дослідників як попередньої, підрадянської, доби, так і доби новітньої України.

Значний поштовх в активізації досліджень у цьому напрямку надала вивільнена із спецфондів на початку 90-х років минулого століття і перевидана видавництвом «Либідь» 1994 р. монографія І. Огієнка «Історія українського друкарства». Запровадження викладання нормативного курсу за цією книгою в Українській академії друкарства 1995 року, а згодом і в інших вишах України, нарешті стерло фальшивий глянець із декількох сторінок історії книговидавничого поступу українців завдяки в тім числі і оприлюдненим результатам наукових пошуків львівських дослідників-книгознавців. Вдалою спробою відтворити на основі маловідомого досі документального матеріалу перебування Івана Федоровича на українських землях виглядає опублікована нещодавно розвідка дослідника з Острога І. Мицька.

ТЕМИ НЕ ДЛЯ ПОЛІТИЧНО ЗААНГАЖОВАНОГО ДОСЛІДНИКА

Великий український учений, державний та релігійний діяч Іван Огієнко (митрополит Іларіон) написав і встиг видати під авторитетною шапкою Наукового товариства імені Шевченка 1925 року перший із п'яти задуманих томів чи не найголовнішої праці свого життя – «Історії українського друкарства» – саме у Львові. 60 із 490 сторінок цієї монографії присвячено постаті Івана Федоровича. Не можна не звернути увагу на одну думку Огієнка із цієї, вже двічі перевиданої в Україні, книги: «Хведоровичем звичайно цікавилися тільки на час ювілею.

Перший український друкар Степан Дропан.
З колекції Петра Юценка «Великі українці»

In Apparatu Communicate Relationi hic reclusa, per modernas Ceteros
Immigratione Ecclesie R. & Catholici in Civitate hic Leopoli. etc. et simul
Anteaq. Provisio. Monasterii Glisidq. Praxibannum Leopoldi ad B. Onu-
phrium, respectu Summe 7000 sp. Equitibus super Bonis Patiatate Apom-
evanis radicate, que habet, hec exponit.
Monasterium in hoc et Ecclesia S. Onuphrii fundata fuisse ante annum 1310. A-
ste. Fimorovic Consule et Historico Leopoldense. Qui fundavit? Super quibus
Paucitatis? ^{quis dicitur fuit?} non constat. Porro, in Anno 1460. ¹⁴⁶⁰
Leopoldi. **Stephanus Drogan**, in sustentatione Religiosorum Typographi-
am sui propriam ^{Monasterio donavit}, quam donatam Casimirus IV. Poloniam
Rex 1460. 11.º per Privilegium approbavit. Et quod Eadem Typographia
fuerit in Monasterio S. Onuphrii, testantur Libri Divi Joannis Chrysostomi

Фрагмент судового позову 1460 року львівського міщанина
Степана Дропана проти Онуфрійського монастиря
за повернення власної друкарні.

Документ віднайдено в Державному історичному архіві у Львові

Минав ювілей, і велику постать друкаря знову забували до чергового свята... Може це свято принесе нам щось нове в дослідях над життям великого емігранта, що вибрав собі Україну за батьківщину і на віки спочив на українській землі (на жаль, тіло Федоровича тривалий час не було поховане в українській землі – *М. Т.*). Ця велика честь нашої землі накладає на нас також і відповідальний обов'язок – написати про Хведоровича так потрібну наукову монографію».

Від себе додаю, що не лише монографію, а й спеціальний науковий збірник, серію дипломних, магістерських досліджень випускників спеціальностей «Видавнича справа та редагування», яких щороку стає все більше. Переконаний, що в таких виданнях знайдуть ґрунтовніше висвітлення і складові означеної темою цієї статті проблематики:

Про справжні причини появи Івана Федоровича на українських землях.

Не з просвітницькою метою, не за завданням «ревного збирача російських земель» царя Івана Грозного просвіщати малоросійський народ, а з вимушених обставин. Адже боярська Москва не сприйняла в себе оживленого Федоровичем винаходу Гутенберга. Спаливши його друкарню й помешкання, вона назавжди закрила друкареві шлях до повернення в російську столицю.

Про особливу результативність українського періоду (1572–1583) життя й діяльності Івана Федоровича.

11 українських років замість двох московських. Тут надрукована половина з відомих сьогодні нам назв його праць, наклад яких сягає 70 відсотків всієї його друкованої продукції, включаючи московський і литовсько-білоруський періоди.

Про однодумців, помічників і меценатів Федоровича. Львівський магістрат, львівські братства, міщанин

Сенько Сідляр, художник Лаврентій Пилипович, ігумен Онуфріївського монастиря Леонтій – всі вони охоче прийняли до свого товариства прийшлого друкаря, бо знали до цього силу й значення нового способу поширення серед людності друкованого слова, бо відчували вже сильну потребу в книгах.

Про роль князя К. Острозького в долі Івана Федоровича.

Варто зняти, нарешті, накладене радянськими дослідниками тавро на цього справжнього просвітника землі української як людини пихатої й обмеженої, який, цитую Є. Немировського, «сподівався запровадити в Острозі православну патріархію, бажаючи розповсюдити її вплив на українсько-білоруські землі і навіть Московську державу».

Про національність і громадянство Івана Федоровича.

Досі жодних документальних підтверджень його російського походження в науці не виявлено. Більше того, творці створеного в Москві документального фільму про життя й діяльність Івана Федоровича, вперше показаного у Львові 2010 року, чітко стверджують, що цей діяч народився в Польщі і має не російське коріння.

Про дофедоровське друкарство у Львові як предтечу появи тут Федоровичевого «Апостола» й «Букваря», як початок становлення світової слави засновника постійного українського друкарства Івана Федоровича.

Відсутність книг із вихідними відомостями друкарні Степана Дропана зовсім не означає, що її не було чи не могло бути.

У науці існує кілька способів обґрунтування виникнення чи існування тієї чи іншої пам'ятки. Тому є немало прикладів. Скажімо, «Літопис Аскольда», як попередник «Повісті минулих літ» преподобного Нестора не зберігся, але його зміг реконструювати видатний український історик Михайло Брайчевський, і ми маємо вже переви-

дання цієї видатної давньоукраїнської літературно-історичної пам'ятки. Навпаки, літописні свідчення початку спорудження найстарішого кам'яного храму Європи – Софійського собору – не давали можливості ствердити значно більший вік цієї пам'ятки. Але наполегливість, чесність і сміливість ентузіастів із числа українських істориків все ж прорвала стіну недовіри і справжнього спротиву впливових опонентів цієї ідеї. І тисячолітній ювілей Київської Софії відзначався вже на рівні ЮНЕСКО, хоча за наявними літописними даними ця дата мала б виповнитися лише через півстоліття.

Що ж до сенсаційної знахідки Ореста Мацюка про друкарню львівського міщанина Степана Дропана 1460 року (дві архівні справи, писані латинською мовою), то історія їх побутування в нашій науці нагадує відому фразу, що народилася в українському суспільстві в 70-х роках минулого століття після інспірованого зверху повсюдного публічного засудження роману Олеся Гончара «Собор»: «Я творю не читав, але категорично його осуджую».

Як вдалося нещодавно з'ясувати авторові цих рядків, згідно з аркушами користувача, які незмінно супроводжують будь-які документи у наших архівах і донині (ганебне породження радянської системи, яка завдяки такому винаходу суворо контролювала тих, хто й для якої цілі брав до рук конкретну справу), там було записано єдине прізвище – О. Мацюк, 1968 рік. Друге прізвище поставив автор цих рядків у листопаді 2011 року. Отож, за 43 роки після віднайдення й опрацювання сенсаційних документів цим сміливцем, фахівцем і патріотом у 1968 році, до них ніхто й ніколи із сучасних дослідників більше не звертався. Зате далекі від науки окремі «фахівці» періодично підживлюють наукову громаду категоричними й безапеляційними окриками про те, що це, мовляв, ще треба довести, що цього не могло бути і таке інше в цьому дусі.

Ми в жодному разі не хочемо приватизувати Федорова, як це зробили наші сусіди, не прагнемо нав'язувати свої

ідеологеми, не пробуємо, цитую С. Сокурова, «повалювати авторитет російського першодрукаря». Ми лиш відстоюємо моральне право України бути безпосередньо причетною до з'яви найголовніших набутків Івана Федоровича «українського», тобто основного, періоду його життя і творчої діяльності, а його самого вважати не лише **засновником постійного українського друкарства**, а й визначним діячем культурно-національного відродження України другої половини XVI століття.

Та поки що маємо, за словами харківського професора Миколи Низового, парадоксальну ситуацію: «Нащадки тих, хто, образно кажучи, виштовхав Івана Федорова за межі своєї країни, нині представляють себе єдиними й незаперечними спадкоємцями його творчої спадщини. А ті, серед кого і разом з ким він провів найпродуктивніші роки свого життя, створивши головні свої праці і ставши друкарем-просвітником європейського рівня, залишаються обкраденими та зневаженими».

Отож, нинішнє покоління літописців історії українського друкарства у великому боргу перед своїми попередниками. І цей борг ми зможемо повернути тоді, коли не зраджуватимемо науковому професіоналізму й порядності, коли не публікуватимемо у спеціалізованих фахових періодичних друкованих органах матеріали із суспільно важливої проблематики, авторами яких виступають явно не фахівці; коли проявлятимемо толерантність і повагу до інших думок та аргументів; коли, зрештою, станемо самодостатніми дослідниками, а не інтерпретаторами чужих, нав'язаних збоку, постулатів.

Тоді й ім'я українського першодрукаря Степана Дропана, в ряду з ім'ям засновника постійного українського друкарства Івана Федоровича, вимовлятимемо з гордістю, шанобою і переконливістю.

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР: ЯК, КИМ, ЧОМУ?

18 липня 2013 року виповнилося 150 років як був підписаний так званий Валуєвський таємний цензурний циркуляр. Ним заборонялося друкувати й поширювати на всій території Російської імперії книжки українською мовою.

Що стояло за появою цього чергового антиукраїнського акту і якими були його наслідки для української культури зокрема і українства в цілому?

ХТО Й ДЛЯ ЧОГО ПІДРИВАЄ ПОШАНУ ДО НАШОГО СЛОВА

Чергові спроби певних політичних сил загальмувати процес ствердження української мови як державної, демонстративне ігнорування високими посадовими чиновниками рішення Конституційного суду України щодо офіційного тлумачення першої частини статті 10 Конституції України, за яким «українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування», спроби запровадити в окремих краях держави другу офіційну мову – все це спонукає нас пильніше вникати й аналізувати уроки історії. Бо саме в ній маємо віднайти відповіді на відвічні запитання: хто винен, чому так сталося?

Аналіз уроків неодмінно виведе на ті чинники, які методично й цілеспрямовано підривали пошану до українського слова, відтіснили його на другий план, на багато літ наклали негативний відбиток і на психологію українського громадянства, і на рівень національної свідомості певної частини українців.

Історія розвою українського друкованого слова пов'язана з десятками, сотнями таємних і гласних, санкціонованих на «височайшому» рівні і в кабінетах місцевих «держиморд», що вірно служили імперським центрам у Москві і Петербурзі, актів, циркулярів, указів, розпоряджень, метою яких було знищити мову багатомільйонного народу, звести нанівець зусилля багатьох діячів українського відродження, переконати простий люд в «другосортності», «неприродності», «безперспективності» «малоросійського наріччя».

Своєрідну роль «сторожового пса» щодо заборони поширення українського друкованого слова в усі часи виконували різноманітні цензурні підрозділи, утворені ще за часів Петра I. З особливою жорстокістю стала розправлятися російська цензура з українськомовною друкованою продукцією після так званого Валуєвського (1863 року) цензурного циркуляру.

Наслідки цього відпрацьованого століттями механізму нищення всього українського, особливо в друкованій сфері, відчуваємо й нині.

ПРИЧИНИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЦЕНЗУРИ В РОСІЇ

Цензура, в широкому розумінні слова, означає нагляд за друком з метою попередження шкідливих, з точки зору уряду, друкованих творів. У вужчому значенні цього поняття маються на увазі заклади, яким спеціально доручено такий нагляд.

Причиною запровадження з боку уряду такого нагляду за друком книжок у Російській імперії стала... діяльність

друкарень в Україні. Справа в тому, що одна-єдина друкарня, що виникла в Москві за Івана Грозного й існувала до кінця XVII століття, була на утриманні самої влади, виконувала лише її замовлення. Отож, ніякої потреби в цензурі тоді не було.

В інших умовах розвивалася ця справа в Україні. Українські гетьмани своїми універсалами віддавна забезпечували на підпорядкованих ним територіях волю друку. Так, в одному з пунктів Гадяцької угоди, підписаної Іваном Виговським із поляками, спеціально гарантувалася воля і незалежність українських друкарень: «Колегії, школи й друкарні, скільки їх буде потрібно, вільно засновувати, вільно науками займатися і друкувати різні книжки».

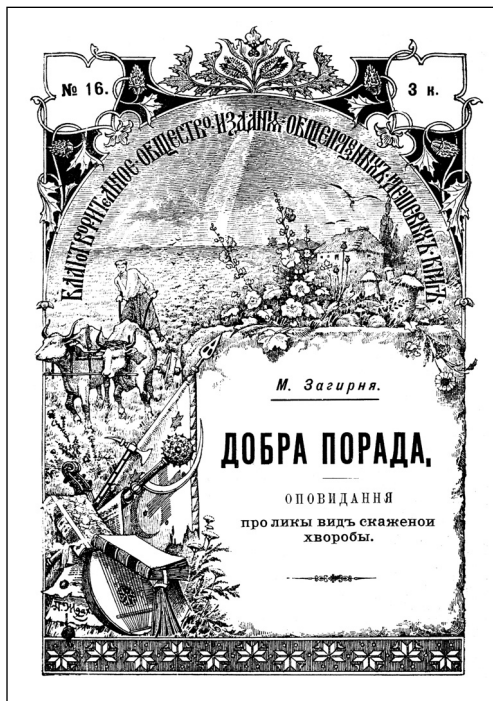
Першу спробу поставити діяльність Чернігівської і Києво-Печерської друкарень, які ніколи не залежали від будь-яких урядових чинників, під свій контроль здійснив цар Олексій Михайлович. Справу довершив Петро I, який указом від 5 жовтня 1720 року заборонив друкування в Києві і Чернігові книг, «не согласных с великороссийскими печатми», тобто, тогочасною українською мовою.

Остаточню діяльність вільних друкарень в Україні заборонила 1796 року Катерина II.

Таким чином, було покладено початок цензури як цілком самостійного відомства, на яке покладалися обов'язки дозволяти чи забороняти книги.

У цензурному відношенні Україна, як одна з «окраїн» імперії, була в значно гіршому становищі, ніж, скажімо, Польща чи Фінляндія. Бо саме для України застосовувалися, окрім загальних для всієї імперії цензурних правил, ще й додаткові. Суть їх зводилася до того, аби «в українських книгах, де трактується про народність і мову українську, українці не давали переваги любові до своєї малої батьківщини перед любов'ю до «отечества».

Ці додаткові правила особливо стали посилюватися після першої хвилі відродження слов'янських народностей, а надто ж – після появи 1840 року «Кобзаря» Тараса

Українські видання російським фонетичним письмом в умовах дії
Валуєвського (1863) та Емського (1876) цензурних циркулярів

Шевченка, який нагадав «малоросам» про їхню справжню батьківщину, їхню колишню славу й принижовану століттями національну гідність.

Метою саме тих специфічних цензурних заборон українського друкованого слова й була повна асиміляція українського народу, знищення елементів, які становлять національне буття цього народу, головним чином, мови, літератури, культури в цілому.

Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства та оголошення вироку суду щодо найактивніших членів братства 30 травня 1847 року, за яким найжорстокішою кари зазнав Тарас Шевченко (десять років солдатчини із забороною писати й малювати), 19 червня того ж року міністр внутрішніх справ граф Перковський своїм циркуляром надіслав у губернські центри таку «видавничу» інформацію:

«Надруковані твори Шевченка – «Кобзар», Куліша – «Повість про український народ», «Україна» і «Михайло Чернишенко», Костомарова – «Українські балади» і «Вітка» – заборонені і вилучені з продажу. Міністром народної освіти наказано по цензурному відомству про заборону надалі передруку цих творів новим виданням».

Зазначені твори на багато років уперед відкривали все нові й нові списки заборонених українських видань.

Судовий процес над «братчиками» став своєрідним сигналом для уже неприхованого наступу царського уряду на український рух, як сепаратистський і, за словами Сергія Єфремова, також і колективним засудженням української книги як такої.

ВЗЯЛИСЯ ЗМІНЮВАТИ ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ

Літопис Григорія Граб'янки був першим історичним документом, який піддався політичній кастрації. Цензор

Мацкевич, до якого потрапив рукопис на затвердження у 1853 році, побачив у ньому немало місць, де вчувалася йому велика пристрасть і пієтет автора до української національності. Незважаючи на наполягання керівництва Тимчасової комісії для розгляду стародавніх актів, яка готувала цей літопис до видання в друкарні Київського університету, залишити весь текст без змін, оскільки це історичний документ, а не твір сучасного автора, *Літопис Граб'янки* все ж вийшов із значними цензурними купюрами.

Ще один приклад. Магістр університету св. Володимира Каленик Шейковський наприкінці 50-х років підготував до друку рукопис словника української мови, який він з відомих причин назвав «Опыт южнорусского словаря». У часописі «Основа» (число 12 за 1861 рік) вже було вміщене повідомлення про умови передплати майбутнього словника, оскільки з цензурного комітету одержано дозвіл на друкування цієї книги, щоправда вже з іншою назвою – «Малороссийский лексикон».

Однак виходу книги завадила... передмова, озаглавлена так: «Декілька слів про южноруський народ і особливо про його мову». Є в цій передмові й такі слова:

«Те, що ми бачили в польській літературі і її уявленнях щодо малоросійського народу, бачимо і в російській літературі. Вся відмінність полягає лише в тому, що тут прямо стараються принизити південноруський народ, поселити до нього і до його мови зневагу, не вивчивши ні народу, ні мови і навіть нічого не зробивши для вивчення його».

Слова молодого київського вченого щодо ставлення значної частини російського суспільства до України й української мови і через півтора століття є, на превеликий жаль, актуальними. Але тоді російські цензори розцінили їх як особливо антидержавні. Вже готовий до друку текст рішенням спеціального засідання цензурного комітету був знищений.

До речі, прізвище талановитого випускника Київського університету, який так і не зміг стати викладачем цього закладу, К. Шейковського через тринадцять років після цієї історії знову зустрінеться в заборонницьких цензурних документах. Цього разу у справі виходу його книги «Будівля світу», що була надрукована накладом 420 примірників далеко від Києва – у білоруському Бобруйську. 5 лютого 1876 року на неї був накладений арешт прямо на складі в друкарні. Після подання цензора П. Небольського міністр внутрішніх справ А. Тімашев вважав за потрібне інформувати про цю надзвичайну подію сам Кабінет міністрів. У його рапорті від 2 квітня читаємо:

«...Означена брошура, судячи з того малоросійського наріччя, на якому вона написана, призначена для простого народу півдня і південно-західного краю, тобто саме для тих місцевостей імперії, де за особливими політичними умовами українофільські спроби можуть принести ще більше шкоди, ніж у корінних малоросійських губерніях».

Це – лише один із сотень, тисяч прикладів того, які таланти, які думки і настрої, задушені антиукраїнською цензурою, мала краща частина українського громадянства уже в ту пору.

У контексті розгляду ситуації з передумовами запровадження урядового цензурного циркуляру наприкінці 50-х – початку 60-х років минулого століття варто загострити увагу на одній обставині. Апологети «єдиної і неделімої» імперії, які ще й сьогодні трапляються в середовищі наших науковців, у своїх аргументах щодо захисту чи, принаймні, виправдання політики царського уряду в національному питанні часом заявляють, що ніхто насильно українську мову ніколи не забороняв, що заборонялися лише окремі твори окремих авторів, які могли розхитати підвалини імперії, на що, мовляв, її провідники мали безперечне право.

Безумовно, лукавлять такі науковці, не бажаючи ознайомитися із десятками, сотнями гласних і негласних документів, які ще й сьогодні чекають на свого першого читача в архівах колишніх цензурних управлінь. Оприлюднимо деякі з них.

24 травня 1858 року на адресу Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора з грифом «таємно» надійшов із Третього відділу Міністерства внутрішніх справ пакет такого змісту:

«У Санкт-Петербурзі в 1857 році на малоросійській мові вийшла книга під заголовком «Грамматика». Переконливо прошу Вас розпорядитися, аби всі книгопродавці у довірених Вам губерніях зобов'язані були підписками не тримати в себе цієї книги для продажу. Якби в когось із них була ця книга, то розпорядіться опечатати всі примірники і в такому виді чекати особливого розпорядження».

Цього разу йшлося не про історію України чи передмову до словника української мови, а всього лиш про граматику, яку немало людей хотіли вивчати. Детальніше знайомство з цією справою показало, що з депешею до Києва петербурзькі цензори запізнилися. Значний наклад цієї книги вже було продано. Так, із наявних 500 примірників у книгопродавця Дейкуна вдалося вилучити лише 44, в іншому магазині всі доставлені 33 книги були вже реалізовані. Поліція збирала у власників магазинів свідчення про тих, хто конкретно купував ці книги.

Дійшло до того, що стали забороняти окремі букви з української абетки. «Малоросійською мовою» дозволялося читати, але лише в російській інтерпретації. Красномовне підтвердження цьому – циркулярний лист Міністерства освіти на адресу Київського цензурного комітету. Ось витяг з нього:

«Головне управління цензури визначило: «...Постановити правилом, аби твори на малоросійському нарiччi, писанi власне для поширення їх мiж простим народом, друкувалися не iнакше, як росiйськими буквами...»

Подiбних циркулярiв лише по цензурному вiдомству вийшло на початок 60-х рокiв бiльше десятка. Таким чином, готувався ґрунт для заборони вже на державному рiвнi мови багатомiльйонного народу.

ЯК ЗАПУСКАВСЯ МЕХАНІЗМ НИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мiсiю заборони рiдної мови українцiв керiвництво iмперiї поклало на мiнiстра внутрiшнiх справ Росiйського уряду П. Валуєва.

На початку пробну кулю було запущено на адресу мiнiстерства освiти. Вiд iменi «бiльшостi малоросiян» П. Валуєв виклав у листi до мiнiстра освiти позицiю уряду. Вона зводилася до наступного:

«Нiякої особливої малоросiйської мови не було, немає i бути не може, нарiччя ж, вживане простолюдом, є та ж росiйська мова, лише зiпсована впливом на неї Польцi. Загальноросiйська мова така ж зрозумiла для малоросiв, як i для великоросiв, i навіть бiльше зрозумiла нiж українська мова, яку тепер творять».

Другим кроком стало пiдписання П. Валуєвим 18 липня 1863 року циркуляру, який iз позначкою «таємно» було розiслано по всiй Росiйській iмперiї, i який через свою зловiсну руйнiвну силу дiстав назву Валуєвського.

Зрозумiло, що циркуляр було пiдписано й розiслано на мiсця для безумовного виконання не з iнiцiативи шовiнiстично налаштованого окремо взятого мiнiстра, а за повелiнням i схваленням самого iмператора.

Промовиста деталь: до жовтневого перевороту 1917 року в Росії цей документ ніде не публікувався. Пізніше, особливо в перші роки радянської влади, в різних виданнях подавався його скорочений варіант разом із викладом доповідної записки, на який найчастіше й посилаються науковці. Пропонований нижче текст документу, віднайденого автором у архіві колишнього київського цензурного комітету, є оригіналом. З огляду на це його варто навести повністю в перекладі українською мовою:

«На основі подання від 27 минулого червня за № 342 пропонує Київському цензурному комітету зробити розпорядження, аби до друку дозволялися лише такі твори на малоросійському наріччі, які відносяться до галузі красномовного письменства, пропуском же книг тією мовою як релігійного змісту, так і навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу, призупинитися до розв'язання піднятого з цього предмету питання в установленому порядку, про що комітету буде своєчасно повідомлено».

Поява цього руйнівного для книговидавничої справи в Україні й ганебного в історії всієї людської цивілізації циркуляру, безперечно, зумовлена політичними чинниками. Після першого десятилітнього антракту в історії українського руху, пов'язаного з розгромом Кирило-Мефодіївського братства, невдалими спробами «Молодої України» підвести із занепаду духовні сили народу помітно пожвавлювалася культурологічна діяльність. На твердий ґрунт ставала «Основа» – перший у Росії український за мовою і суттю друкований періодичний орган, повсюдно в містах і селах України відкривалися недільні школи, знову, як і в період виходу Кулішевої «Сільської бібліотеки», до читача почали надходити українські книги, зокрема підручники. Але, як висловився Сергій Єфремов, цьому медовому місяцю українського руху судилося мати надто коротке існування.

«Пропуск книг тією мовою», говорячи словами Валуєвського циркуляра, призупинявся не тимчасово. Вже з початку 70-х років урядовий тиск на українофільський рух знову посилювався. Фінальним акордом чергового наступу на все українське стала діяльність «Юго-Западного отделения Императорского Географического общества», яка чітко проявилася, зокрема, в налагодженні випуску українознавчої літератури, заснуванні мережі спеціальних магазинів, де продавалися саме українські книги.

За доносом російських шовіністів цар наказав створити спеціальний комітет для розгляду питання про «українофільство». Саме для одного із засідань цієї комісії Головне управління у справах друку підготувало досить красномовний документ, який укотре проливає світло на причини категоричного небажання царського уряду миритися з подальшим існуванням на території Російської імперії української мови та літератури, насамперед у друкованому вигляді. Цей маловідомий документ (друкується вперше за більш ніж 90 років) вартує того, аби про нього знав нинішній український читач. Тим більше, що зміст його надто актуальний сьогодні в Україні:

«Цензурне відомство давно вже звернуло увагу на появу в друці значного числа книг, що видаються на малоросійському нарідччї.

Стежачи з особливою увагою за спрямованістю усіх видань для народу на малоросійській мові, яких розплодилося у значній кількості, не можна було не прийти до позитивного висновку в тому, що вся літературна діяльність так званих українофілів має бути віднесена до прикритого лише благовидними формами зазіхання на державну єдність і цілість Росії...

У писаннях сучасних діячів українофільства не лише проглядається, а й висловлюється прямо думка про відокремлення Малоросії від усієї Росії, відокремленні поки що лише літературному, але за яким природно і навіть неминуче має

прийти прагнення до відокремлення політичного, бо ніщо не об'єднує людей у політичному відношенні так сильно, як єдність мови і літератури, і навпаки, ніщо не роз'єднує їх так, як відмінність мови і писемності. Допустити створення особливої простонародної літератури на українському нарідччї означало б покласти міцну основу для розвитку переконання у можливості здійснити в майбутньому... відчуження України від Росії» (виділення моє – М. Т.)...

Те, що десятиліттями приховувалося й завуальовувалося, нарешті, було сказано гранично чітко й однозначно: аби поставити раз і назавжди всілякі питання про український сепаратизм, який за століття перебування України в складі Росії виникав систематично, треба було передусім заборонити цю мову.

Отож, заборона друкування книг українською мовою, як і заборона поширення цієї мови серед українського населення Російської імперії, стала для ревнителів цієї справжньої «тюрми народів» головним чинником її виживання.

ЯК РОСІЙСЬКА ЦЕНзуРА РОЗКРИВАЛА «ЗЛОЧИННІ ДІЇ» УКРАЇНСЬКИХ ВИДАВЦІВ

Після підписання у липні 1863 року тодішнім міністром внутрішніх справ Петром Валуєвим і донесення на місця з грифом «таємно» чи не найганебнішого в історії Російської імперії циркуляру українське друковане слово переходить в загілля. Переставали виходити книги, зазнавали переслідувань ті, хто мав причетність до друку, поширення чи й навіть читання друкованих текстів українською мовою.

«СТОРОЖОВІ ПСИ» НА СЛУЖБІ ІМПЕРІЇ

Саме на цей період припадає особливо «плідна» діяльність двох маловідомих поки що в нашій історії антиукраїнських інституцій, цих своєрідних імперських «сторожових псів» – Київського Тимчасового комітету у справах друку та Київського окремого цензора з іноземної цензури. Ці управління були безпосередньо підпорядковані двом провідним центральним відомствам Міністерства внутрішніх справ у Петербурзі – Головному управлінню у справах друку та Центральному комітету з іноземної цензури – і мали практично ніким не обмежені повноваження в Україні щодо того «пуцать» чи «не пуцать» до друку або поширення серед українського населення будь-

яку українськомовну книжку, листівку чи періодичне видання. Щоправда, рішення хоча й приймалися київськими цензорами, але мали силу лише після того, як затверджувалися в Петербурзі, на що втрачалось від одного до восьми місяців.

Процедура отримання дозволу на друк була довгою і принизливою. Крізь недремне цензурне око практично не могла пройти жодна фраза, жодне слово, в якому був би бодай найменший натяк, скажімо, на історичне минуле українського народу, згадка про когось із національних героїв чи спроба захисту рідної мови. Питання про такі рукописи або шойно видані без дозволу цензурного відомства книжки негайно вносилися на засідання комітету, де ретельно фіксувалися всі «огріхи», і надсилалися письмово до Петербурга для «предварительного испрошения по сему предмету указаний Главного управления».

«ЖУРНАЛ ПРОТОКОЛІВ» ЯК СВІДОК

Аби збагнути весь трагізм ситуації з виданням будь-якої української книги чи із заснуванням будь-якого українськомовного періодичного органу в той час і повніше оцінити самовідданість тих діячів українського відродження, хто все ж брався за невдячну й небезпечну, але таку вкрай потрібну справу, варто полистати котрийсь із «Журналів протоколів» засідань головних цензорів українського слова, які донині вціліли і можуть слугувати своєрідними свідками безвідмовної діяльності потужного механізму нищення українства.

Для прикладу, на спеціально скликаному засіданні Київського Тимчасового комітету у справах друку 4 листопада 1909 року розглядалось питання про незаконно випущений книговидавництвом «Час» українською мовою відривний «Календар на 1910 рік». Саме на сторінках цієї невеликої за обсягом книжечки весь склад комітету на чолі із «заслуженим професором Т. Флорінським»

«угледів ряд упущень, суджень і заміток, що заключають у собі ознаки злочинних діянь, які караються Законом Кримінального Уложення 1903 року».

Що ж кримінального містилося в цьому «Календарі»? Про це розкажуть витяги з протоколу:

«1. День 23 квітня, до якого приурочено святкування народин її Імператорської Величності Государині Імператриці Олександрі Федорівни, помічений, як звичайний буденний день. Цифра 23 надрукована чорним шрифтом, а на відповідному листку не згадується про те..., що цей день високоурочистий і неприсутственний. Якщо взяти до уваги, що в календарі старанно позначені дні народження й іменини «українських» письменників і діячів..., то маються підстави бачити в допущеній у календарі великій помилці злочинну неохайність, як результат неповаги до верховної влади.

2. На аркуші 6 грудня про іменини Його Імператорської Величності Государя Імператора надруковано дрібним шрифтом внизу, а більшу частину аркуша займає портрет артиста М. Садовського, який відзначає день народження 6 грудня, в чому, без сумніву, можна бачити неповагу до священної особи Государя Імператора...

3. На звороті аркуша від 3 червня є таке місце, взяте з твору Драгоманова. (*У великій цитаті йдеться про необхідність посилити просвітницьку роботу серед українців рідною мовою.* – М. Т.). У цих словах подано яскравий прояв тієї невідповідної з історичною істиною й інтересами єдиної держави ідеї повної племінної і культурної відокремленості й самостійності малоросійської гілки російського народу, якою проникнуто весь зміст розглядуваного календаря. Словами Драгоманова дається всім малоросам або за термінологією укладачів календаря «українцям» порада... знати лише свою українську національність, говорити лише українською мовою...».

А чого варті, скажімо, ось такі звинувачення:

«У тексті вживаються невизнані офіційно законами,

тенденційно придумані терміни – «Україна» в значенні географічно-етнографічної області, заселеної малоросами, «українці» замість «малороси», «москалі» замість «великороси». Вказується, що український народ усе життя прожив рабом («все життя любив волю – і все життя жив рабом»)...

Ще один витяг: «При означенні важливих подій в історії Малоросії опущені такі, які потягнули возз'єднання всіх частин Русі в одне ціле, як Переяславська Рада або Полтавська перемога, і внесені такі, в яких виступає факт зради єдності Росії, як занесений на звороті аркуша 27 квітня: «28 квітня 1659 р. – гетьман Іван Виговський розбив московське військо під Конотопом».

УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ – ОСОБЛИВО КРАМОЛЬНІ ТЕРМІНИ

Наведені цитати красномовно засвідчують, як безсоромно й жорстоко відбиралося в нашого народу власне ім'я – українці (бо термін, виявляється, «тенденційно придуманий», хоча, якщо знати добре історію, вперше він згадується ще в Іпатіївському літописі, коли, власне, таких термінів як *Росія*, *російський* справді ще не було), як перекручувалися історичні факти, як з народних героїв, істинних патріотів своєї Батьківщини робилися її люті вороги (і не лише у випадку з І. Виговським, а й І. Мазепою, С. Петлюрою, М. Грушевським, І. Огієнком та багатьма іншими).

Залишається лише дивуватися й захоплюватись, як за таких нестерпних умов реакції, справжньої антиукраїнської істерії, зчиненої на сторінках шовіністично налаштованої російськомовної преси, українське друковане слово все ж пробивалося до читача. Адже саме в цей час українськими видавництвами, по суті, в напівлегальних умовах було видруковано десятки книжок, сотні чисел періодичних видань, які й тоді, й багато років наперед

відігравали своєрідну роль речників національного відродження. Серед них і книги, що були перевидані в перші роки української незалежності масовими накладами, – «Про українську мову й українську школу» М. Грушевського (видавництво «Веселка»), «Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх» М. Грушевського (видавництво «Либідь» при Київському університеті), дванадцять зшитків упорядкованої О. Коваленком унікальної поетичної антології «Українська муза» (видавництво «Обереги»), брошура й текст національного гімну «Ще не вмерла Україна» (видавництво «Музична Україна»), серія народних календарів та ряд інших.

Примірники таких видань, потрапляючи на цензурські столи, відразу вкривалися численними зауваженнями, вилученнями, звинуваченнями всезнаючих контролерів громадської думки, а згодом ставали предметом обговорення на багатогодинних засіданнях комітету. Коли б зібрати докупи всі ці зауваження й «причіпки», що так ретельно фіксувалися в «Журналі протоколів засідань Київського Тимчасового комітету у справах друку», можна було б скласти не один том смішних і абсурдних, гірких і трагічних курйозів під умовною назвою «Заборона українства», які протягом століть невідступно супроводжували українське друковане слово.

Варто бодай побіжно оглянути сторінки таких «Журналів», і перед читачем постає задушлива картина нищення всього українського, народного.

Так, 23 січня 1910 року розгрому зазнав «Народний календар на 1910 рік», виданий як додаток до газети «Село» Першою Київською друкарською спілкою. Кримінально підсудними були визнані статті М. Грушевського «Пам'ятник Шевченкові», «Коротка історія України», Ю. Сірого «Українська земля» й навіть вміщені на окремих сторінках портрети Т. Шевченка, П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Мазепи. І знову, як і в поперед-

ньому випадку, – неприйняття історичної правди, стандартні звинувачення в «українському сепаратизмі»:

«Південна гілка російського народу, яка сама себе споконвіку називала Руссю, руським народом і для означення якої установлений термін «малороси» (в офіційних виданнях, законах, урядових розпорядженнях, шкільних і наукових картах, підручниках історії і географії), у даному календарі самочинно називається нововигаданими термінами – «Україна» і «український народ», назвами, які зовсім чужі народним масам...

Оголошуючи «українців» за особливий, не російський, народ, укладачі календаря, всупереч явним фактам науки і життя, переконують своїх читачів – селян і робітників, що російська літературна мова для них, «українців», чужа... Факт возз'єднання Південної Русі з Московським царством у XVII столітті трактується як жорстоке і несправедливе насилля над українським народом... Всі ці твердження є злочинною і шкідливою пропагандою».

Злочинна й шкідлива пропаганда вбачалася заповідливим цензором не лише в окремих публікаціях чи фрагментах великих рукописів, а й у творах Т. Шевченка, на друкування яких це відомство раніше давало дозвіл. Так сталося, зокрема, з «Малим Кобзарем для дітей», що вийшов у видавництві «Український учитель» накладом 3000 примірників. Книга складалася з біографії поета і близько чотирьох десятків підцензурних віршів. Але і в біографії, і у віршах було побачено «пробудження у південноросійського простолюдина ворожого почуття до вищих класів населення і до великоросійської гілки російського народу, тобто злочин за п. 6 ст. 129».

За цією «злочинною» статтею проходили в цензурному комітеті й окремі твори, надруковані в упорядкованих О. Коваленком і Б. Грінченком збірках поезії «Український декламатор» (томи 1–3): в поемі Т. Шевченка «Сон» цензорів обурили слова на адресу Петра I, який «розпинав Україну», і Катерини II, яка «Україну доконала»; в поемі

«Кавказ» – думка про зазіхання Росії на чужі території; у вірші «Розрита могила» – докір Б. Хмельницькому за наслідки приєднання України до Росії; у поемі І. Франка «Мойсей» – авторське передбачення українському народові, що він незабаром «трусне Кавказом, вперезеться Бескидом, покотить Чорним морем гомін хвилі»; у вірші Олександра Олеся «Я більше не плачу» – звернення до закованого в кайдани народу перестати мовчати, а боротися за волю.

ПІД СУДОМ – МАЛЮНОК НА КОЗАЦЬКУ ТЕМУ

У згадуваному «Журналі протоколів» ретельно зафіксовано хід розгляду ще одного «злочинного» твору – цього разу музичного. Йдеться про кантату М. Лисенка на слова В. Самійленка «До 50-х роковин смерті Т. Шевченка», виданої в друкарні Чоколова (Київ) у кількості 500 примірників. Власне, цензуру стривожила не стільки музика й текст, скільки художнє оформлення виданого музичного твору. На обкладинці кантати художник зобразив загін запорозьких козаків на чолі з гетьманом, який мчав до пагорба з могильним пам'ятником Кобзареві. Запорожці бадьорими виразами облич та переможними жестами засвідчували свій урочисто-піднесений настрій, а гетьман булавою показував народові на могилу поета. Ось як «прочитав» цей малюнок і який висновок зробив з нього черговий цензор:

«Малюнок сповіщає малоросам про відновлення колишньої політичної самостійності Малоросії, втрату якої Шевченко в своїх творах оплакував і до повернення якої він закликав малоросів прагнути. На стор. 5–7 ідея малюнка знаходить собі підтвердження і в тексті: «Його (Шевченка) душа живе, кружляє між нами надією на щастя, на свободу». А вже сам цензурний комітет у висновку, надісланому до столиці, побачив у цьому малюнку й відчув у музиці кантати «пробудження південної гілки малоросій-

ського народу до зрадницьких діянь проти Росії, тобто ознаки злочину, передбачені п. 1 ст. 129».

Іноді перестрашування цензорів доходило до цілковитого абсурду. Так, як це сталося у випадку з афішею спектаклю «Ведмідь і Паша», випущеною на замовлення приватних осіб французькою мовою друкарнею університету св. Володимира. На стурбоване подання цензора про те, що в цій афіші є щось таке, що непрямо вказує на критику влади, Київський військовий генерал-губернатор терміново дав вказівку попечителю округу поінформувати: за чийм дозволом була надрукована ця афіша. Там, одержавши таку сувору депешу, спочатку винесли начальнику університетської друкарні П. Коломійцеву догану, а потім почали з'ясовувати деталі. Виявилося, що афіша друкувалася за дорученням Київського цивільного генерал-губернатора Фундуклеєва з дозволу старшого поліцеймейстера. Начальник університетської друкарні просив зняти з нього незаслужено понесене покарання.

ФОРМИ І НАСЛІДКИ ЦЕНЗУРНИХ РЕПРЕСІЙ

У зазначених вище випадках весь наклад видань підлягав безумовному арешту, а згодом, за поданням до Київської судової колегії, – і повному знищенню.

До кримінальної відповідальності притягувалися ті, хто мав причетність до видання книги, брошури чи періодичного органу. Така доля, зокрема, спіткала редакторів М. Рукосуєва (за «Календар на 1910 рік»), А. Ямпольську (за «Народний календар на 1910 рік»), М. Старицьку-Черняхівську (за окремі публікації в журналі «Світло»), Л. Шерстюк (за брошуру «Про навчання дітей рідній історії»). Перелік цей можна продовжувати.

Поліційно-репресивна машина працювала безвідмовно: щойно віддруковані накладки книг конфісковувалися блискавично. Ось характерний приклад. Наступного дня

після прийняття рішення про знищення брошури М. Грушевського «Про українську мову і українську школу» Управління Київського поліцмейстера в своєму донесенні Центральному цензурному комітетові повідомляло, що названа брошура «конфіскована повністю, в кількості 3700 примірників. З них: 3230 – у друкарні, 470 – у магазині «Літературно-наукового вісника».

Траплялися, щоправда, випадки, коли окремим «засудженим» до знищення книгам просто щастило. Для прикладу, за донесенням того ж Управління Київського поліцмейстера із виданих у світ 450 примірників брошури «Ще не вмерла Україна» з текстом національного гімну вдалося перехопити лише 210 примірників. Інші ж встигли розійтися серед покупців.

Серед найпоширеніших форм цензурних репресій проти українського друку цього періоду варто виділити конфіскацію окремих чисел періодичних органів або цілих накладів видань та відмову в реєстрації видавництва з надуманих причин неблагонадійності його програмних цілей.

Мали місце також численні вилучення в тексті набраного журналу чи книги речень, а то й абзаців, які з якоїсь причини видавалися цензорові підозрілими.

Або й таке: заборона друкування у збірниках чи журналах, що виходили в Україні, публікацій авторитетних українських авторів, які, однак, в перекладі російською мовою безперешкодно вміщували ці ж публікації в російськомовних виданнях.

Свавілля цензурного комітету і його підрозділів на місцях чинилося на загальному фоні наростаючої боротьби з українством адміністративними, судовими, поліційними заходами. Для їх здійснення широко залучалися чиновники земств, шкільної, лікарської, поштової і навіть церковної адміністрацій.

Сумна, безпросвітна картина нищення всього українського постає перед очима, коли знайомишся з числен-

ними повідомленнями з місць, які постійно друкувалися в тогочасних українськомовних виданнях.

Ось лише деякі з таких прикладів.

Завідувач бібліотекою м. Острозька Воронежської губернії відмовився прийняти до бібліотечного фонду подаровані українські книжки – твори М. Коцюбинського, М. Грушевського, В. Винниченка та ін., мотивуючи свою відмову тим, що «книги ці загрожуватимуть безпеці бібліотеки».

(«Сніп». 1912. № 33).

Звенигородська повітова земська управа відмовилася поширювати серед селян вислані їй Київською земською управою для безплатної роздачі брошури відомого в Україні популяризатора Є. Чикаленка «Розмови про сільське хазяйство». Управа мотивувала це тим, що брошура «написана викривленою російською мовою» і мало зрозуміла селянам.

(«Украинская жизнь». 1912. № 9).

Кременчуцька земська управа запропонувала своєму агрономові «всю літературу малоросійською мовою вилучити із вжитку і повернути назад»

(«Рада». 1912. № 13).

На запит української інтелігенції міста Василькова про дозвіл постановки українського спектаклю одержано відмову: «Якщо хочете бавитися на свята, вибирайте щось російське, а українське не дозволяємо».

(«Засів». 1912. № 10).

Інспектор Хорольського реального училища під час відвідування помешкань вихованців розшукує українські книги. Знайшовши в одного з учнів «Літературно-науковий вісник», він пригрозив суворим покаранням власникові «мазепинського журналу»

(«Рада». 1912. № 89).

НЕВДАЛІ СПРОБИ ВІДМІНИ ЦЕНЗУРНИХ АКТІВ

Сталося так, що Валуєвський (1863 р.), а згодом і Емський (1876 р.) антиукраїнські цензурні акти так ніхто й ніколи офіційно не відміняв. Хоча спроби такі неодноразово робилися. Скажімо, з наближенням революційних подій 1905 року в Росії настійніше звучали голоси на захист прав поневолених націй, все настирливіше ставилася вимога скасувати ті виключні репресії, що стосувалися саме українського друкованого слова. Під тиском громадськості Комітет міністрів, «не маючи достатніх фактичних свідчень» у цьому питанні, звернувся за консультацією до імператорської Академії наук, імператорських університетів у Києві і Харкові, до Київського, Подільського та Волинського генерал-губернаторів.

У Київському університеті відповідь Комітету міністрів доручили підготувати професорові історико-філологічного факультету В. Антоновичу. Його глибоко аргументована, переконлива «Записка» в справі обмеження української мови, направлена до Петербурга, вщент розбивала усі мотиви поборників заборонних актів щодо мови й культури українського народу. Ось лише невеликий фрагмент доводів Антоновича:

«Очевидно, об'єктом заборони слугував не зміст книг, у якому неможливо передбачити небажаного напрямку, а сама мова, якою написані ці книги. В історії цензури всіх країн подібне ставлення до мови зустрічається досить рідко – щось подібне ми зустрічали в ставленні німців до чеської мови за Фердинанда II чи в діяннях польської духовної цензури в XVII століття, що знищила десятки тисяч примірників російських літописів і книг лише тому, що вони були написані по-російськи. Але це релігійний фанатизм або боротьба політична».

Несподівано чіткою й однозначною була позиція Російської Академії наук. У Записці «Про відміну утисків малоросійського друкованого слова» після детального переліку негативних наслідків цензурних утисків української мови наголошувалося на необхідності «нині ж відмінити височайше повеління 18 березня 1876 року, а також розпорядження міністра внутрішніх справ 1863 року, що було удостоєне Височайшого схвалення, – малоросійське населення повинне мати таке ж право, як і великоросійське, говорити публічно і друкувати рідною своєю мовою». За умов розгортання шаленого наступу шовіністично налаштованих російських націонал-патріотів таке авторитетне рішення імператорської Академії справді було світлою краплиною на темному фоні байдужості й зневаги значної частини суспільства Російської держави до культурно-національних інтересів українства.

І все ж, хоч окрім двох названих висновків (за позитивне вирішення питання висловився також Харківський університет і навіть сам Київський генерал-губернатор), стара імперська поліційно-репресивна адміністрація після майже цілорічного зволікання офіційно заявила у вересні 1905 року про «несвоечасність» скасування цензурних указів, спрямованих на заборону української мови. Більше того, оговтавшись після революційних заворушень, вона й надалі залишалася при владі, нічого не збиралася змінювати у відпрацьованій століттями системі управління, спрямованій на утвердження великодержавного централізму, тотальної русифікації околиць імперії.

Слідом за реформами Думи, які чимдалі набирали консервативнішого відтінку, поступово почала відновлюватися недавня репресивна політика держави щодо українського друку. На початку наступ реакції проходив шляхом запровадження всіляких «тимчасових правил», «роз'яснень», «уточнених положень». Надалі ж і ці формальності, які забезпечували бодай видимість законності, були зігноровані. У національній державній політиці знову почала домінува-

ти зневага до всього українського, прагнення будь-що знищити паростки національного відродження.

Вже 1907 року з метою обмеження ввезення українськомовної літератури з Галичини до Росії особливим циркуляром було запроваджене непомірно високе мито (по 17 рублів за пуд). Ще жорсткіші обмеження введені додатково у 1909 році. Приводом посилення цензурного тиску на українське друковане слово послужили два документи тодішнього міністра внутрішніх справ П. Столипіна у 1910 та 1911 роках.

Практично аж до лютневих подій 1917 року кожна, бодай найменша, спроба культурно-освітнього розвою серед українського населення не просто контролювалася могутнім бюрократичним апаратом, а й методично спрямовувалася винятково у великодержавницьке русло. Найменші потуги української інтелігенції захистити свої права, звертатися до свого народу його рідною мовою, підвищувати його освітній рівень тут же натикалися на глухий мур заборонництва.

Цензура українського друку ставала, отже, головним чинником заборони мови, літератури й культури багатомільйонного українського народу.

...Чи здатні нині ми, українці, сповна осмислити уроки минулого аби, врешті, почати мислити і діяти самостійно, з глибоко усвідомленим чуттям власної гідності?

УКРАЇНСЬКА КНИГА ЯК ВИКЛИК МОСКВІ

Упродовж останніх років українці всієї Росії мовчазно спостерігали за тим, як у їхній столиці конав останній оберт генетичної пам'яті – Українська бібліотека в Москві.

Феномен справді незбагнений: кілька мільйонів українців, які віддавна мешкають на неозорих просторах Росії як її громадяни, нібито добровільно відмовилися від свого національного «я».

Так звані російські українці давно вже змирилися з тим, що в тій державі немає шкіль чи бодай класів із українською мовою навчання, зникли українознавчі кафедри при університетах.

На противагу українським реаліям, де російської більш ніж треба, там не друкуються українською газети, журнали, книги, не говорить мовою їхніх пращурів радіо, телебачення.

Доля української книги в Росії в цілому і української бібліотеки в Москві зокрема – цікаве, хвилююче і, на жаль, не пізнане й не поціноване досі явище в історії української культури, яке не можна розглядати поза контекстом конкретних подій тієї чи іншої історичної доби.

Варто згадати хоча б дивовижні за змістом і художнім оформленням видання друкарні Києво-Печерської лаври, які упродовж тривалого часу, за висловом Івана Огієнка, буквально «сунули на Москву» могутнім потоком, витісняючи книги тамтешніх друкарень.

Саме авторитет київських книг і, передусім, їхня тогочасна українська мова, яка була, згідно з констатацією Петра І, «несогласна с московскими печатми», спонукали незабаром уряд Російської імперії вдатися до жорстоких і нечуваних досі в історії цивілізаційного поступу заходів: українську книгу в імперії протягом століть заборонялося друкувати й поширювати.

Не стала винятком у цій серії антиукраїнських заборонницьких заходів і доба щойно минулого ХХ століття.

У 20-Х РОКАХ УКРАЇНЦІ В РОСІЇ БУЛИ СМЛИВІШІ

Витоки Української бібліотеки в Москві беруть початок від 1918 року, коли за ініціативою національно свідомої частини української інтелігенції було створено Український клуб імені Тараса Шевченка. Саме довкола цієї громадської організації почало активно об'єднуватися московське українство. Так постали в Москві культурні заклади української громадськості – театр, хорова студія, школа, дитячий садок і бібліотека.

Тоді ж були здійснені спроби відновлення видавничої діяльності, адже ще свіжою в пам'яті була результативна робота редакції журналу «Украинская жизнь», яка під провідом Симона Петлюри протягом 1912–1917 років об'єднала довкола себе провідних українських діячів і готувала до друку насичений за змістом і великий за обсягом щомісячник. Вершиною видавничої діяльності «Украинской жизни» стала книга «Украинский вопрос», що витримала в Москві два видання (1914 і 1917), а в Україні перевидана в українському перекладі автора цих рядків лише через 80 років.

Документи московських архівів, які на коротко стали доступними в час горбачовської перебудови, засвідчують, як непросто давалися українцям спроби ствердження свого духу на московських теренах навіть у найсприят-

ливішу пору реалізації радянською владою головних за-
сад і принципів так званої ленінської національної по-
літики. В основу її, як відомо, було покладено нібито
рівноправність усіх радянських народів та повне задо-
волення їхніх культурних потреб.

Перша загроза вільному існуванню українських органі-
зацій та установ у Москві виникла ще в 1922 році – за кіль-
ка місяців до проголошення СРСР. Тоді за розпорядженням
Московського відділу народної освіти було припинене
фінансування українського театру, який, до речі, користу-
вався великою популярністю серед глядачів, а приміщення,
яке він займав і в якому містилися український клуб та бі-
бліотека (вулиця Тверська №37), було передане театру
імені Комісаржевської. Щоправда, українцям залишили
тимчасово в цьому приміщенні чотири кімнати, в одну
з яких заледве вмістилися бібліотечні фонди.

Щоб не перетворити бібліотеку, де вже налічувалося 17
тисяч томів українських книг, «в архів для любителів», керів-
ництво українського клубу зверталося в різноманітні мос-
ковські установи з проханням виділити для цих потреб інше
приміщення. Паперова тяганина з розв'язанням цього пи-
тання тривала... шість років. Справа, здавалося б, зійшла
з мертвої точки, коли після письмового звернення тодішнього
голови Раднаркому УРСР В. Чубаря до голови Москради
20 квітня 1928 року для українських організацій мало бути
виділене приміщення колишнього театру «Семперанте».
Однак, незважаючи на позитивну резолюцію на цьому листі
заступника Голови Москради товарища Волкова, зазначене
приміщення одержав клуб єврейського земляцтва.

І ось на фоні таких реалій – відсутність читального
залу, тісноту, припинення фінансування з боку державних
органів (в штаті залишалася одна одиниця з оплатою
лише за три години робочого часу в день) – українська
бібліотека в Москві продовжувала працювати. А її ентузі-
асти й захисники продовжували оббивати пороги висо-
ких партійних і радянських установ.

18 травня 1929 року в приміщенні клубу ім. Кухмістєрова відбуваються велелюдні збори українських робітників, службовців і студентів Москви (за архівною довідкою, там були присутніми 2000 наших земляків). Варто навести короткий витяг з резолюції зборів:

«... Добиватися від Москради надання приміщення для клубу, субсидії клубу від ММРПС, прийняття за утримання МОНО (Московського відділу народної освіти – М. Т.) бібліотеки клубу, включення в бюджет НКосвіти Драматичної і Хорової студії та організації в Москві української школи й дитячого садка».

У травні делегація українських діячів потрапила на прийом з цього питання до голови Москради тов. Уханова, а влітку того ж року, під час роботи з'їзду Рад, зустрілася з Головою ВЦВК і ЦВК УРСР Г. Петровським. Не дочекавшись відповіді, представники української громадськості вже письмово повторно звертаються до Петровського і Чубаря з пропозицією «про якнайшвидше задоволення потреб української громадськості і про притягнення до відповідальності осіб, які винні в тяганині».

Спеціальна нарада в Московському комітеті ВКП(б), яка скликала незабаром, вселяла українцям певні надії. Вже були складені кошториси на утримання українського клубу, бібліотеки, драматичної студії та хорової капели. Йшлося навіть про виділення приміщення. Але й те рішення залишилося лише на папері.

Вершиною кількарічної тяганини стала заява інструктора відділу національних меншин Московської міської профспілки. Цей документ подаю мовою оригіналу:

«Все украинцы понимают русский язык и поэтому нужды в существовании отдельного украинского клуба нет».

Саме на ту пору – кінець двадцятих років – фонди бібліотеки поповнилися ліквідованими українськими відділами з бібліотеки Тімірязевської сільськогосподарської академії, бібліотеки Земляцтва студентів України, а також 13 пересувних українських бібліотек (у середньому по 200 книг у кожній).

Незважаючи на те, що «бібліотека себе не афішувала через вивіски, оголошення і пресу, вже тепер вона переросла усі норми спеціального й технічного забезпечення». Про це йдеться, зокрема, в листі бібліотекаря (підпис нерозбірливий) до московського відділу Комісаріату національних меншин від 1 червня 1929 року. Автори звернення доводили необхідність виділення цій культурній установі трьох штатних одиниць: бібліотекаря з повним робочим навантаженням, його помічника та технічного працівника.

У Центральному державному архіві Московської області Росії (ЦДАМО Росії) віднайдено ще один документ, який засвідчує наполегливість і сміливість української громади в Москві добиватися своїх культурних прав. Це протокол спеціального засідання Центрального українського клубу імені Т. Г. Шевченка, де розглядалося питання про становище з українською бібліотекою. В постанові засідання йшлося про те, щоб «просити Губполітраду МОНО прислати спеціальну комісію для обстеження бібліотеки і встановлення суми коштів, необхідних на її утримання».

А ось на цьому документі варто зупинитися окремо. Йдеться про лист, надісланий від Українського клубу імені Т. Г. Шевченка, Земляцтва пролетарських студентів України та Товариства друзів українського театру відразу на кілька високих урядових і партійних адрес. Варто перелічити ці адреси, аби переконатися в серйозності намірів авторів листа остаточно з'ясувати суть питання, розв'язання якого свідомо затягувалося упродовж багатьох років. Абревіатури й назви організацій подаю мовою оригіналу:

«В рабоче-крестьянскую инспекцию СССР.

Копии:

РКИ РСФСР – тов. Яковлеву;

РКИ УССР – тов. Затонскому,

тов. Орджоникидзе;

Совнарком СССР – тов. Рикову;

Совнарком РСФСР – тов. Сирцову,

Совнарком УССР – тов. Чубарю,

ВЦИК – Президиуму;

ЦИК РСФСР – тов. Калининну;

ЦИК УССР – тов. Петровскому;

НКпрос РСФСР – тов. Бубнову;

НКпрос УССР – тов. Скрипнику;

Совет Национальностей ВЦИКа – тов. Смидовичу;

Моссовет – тов. Уханову;

МособлРКИ;

ЦК ВКП(б) – Молотову, Кагановичу;

ЦК КП(б)У – тов. Косиору;

МК ВКП(б) – тов. Бауману;

Постпредство УССР – тов. Крузько;

Совнацмен МОНО;

Нацмен МК – тов. Иткиной;

ВЦСПС – Президиуму;

ВЦСПС – тов. Акулову;

МГСПС – Президиуму МГСПС – Нацмен».

Текст цього рідкісного і мало знаного навіть у колі фахівців документа займає п'ять сторінок машинопису, в якому коротко викладена суть звернення (про відсутність підтримки українських культурних установ, зокрема бібліотеки, в РРФСР з боку державних органів), скрупульозно описана хронологія безрезультатних звертань до різноманітних високопосадових чиновників і сподівання якнайшвидшого розв'язання цієї проблеми.

Ось окремі витяги з цього документа:

*«Вопрос об организации культурных учреждений, обслуживающих украинское население, могущих пронести в гущу украинского населения РСФСР те достижения украинской культуры последних лет, которые своим размахом привлекают внимание всех общественных кругов всего Советского Союза – несомненно должен был бы стоять в центре внимания соответствующих организаций РСФСР. В действительности мы имеем следующее: культурные учреждения, созданные и поддерживаемые исключительно силами украинской общественности – стоят вне внимания и поддержки соответствующих организаций РСФСР, **встречая к себе не только невнимательное, но зачастую пренебрежительное и даже ликвидаторское отношение...** (Тут і далі виділення авторів документа – М. Т.). *Нельзя обойти молчанием также следующие факты, свидетельствующие о недопустимом отношении **именно к украинской культуре и именно в Москве:** ...в Москве другие нацменьшинства – поляки, латыши, евреи – имеют вполне подходящие помещения и дотации от МОНО – только для украинцев их не хватает».**

Наприкінці цього документа автори ставлять адресатам риторичне запитання:

«Добиваться ли далее помощи от советских и профессиональных органов РСФСР в проведении культурной работы среди трудящегося украинского населения РСФСР или свернуть всю работу и установить факт, что работе по проведению украинской культуры в массы рабочих-украинцев на территории РСФСР нет места «за ненужностью?»»

Дата відправлення цього листа за вище зазначеними адресами – 4 листопада 1929 року.

Чи знали його автори, що вже тоді в Москві й в Україні все сильніше розкручувався маховик сталінських репре-

сій, серед яких чи не найвідчутнішого удару зазнає українство?

Уже тоді в кабінетах ДПУ поспіхом, дико й цинічно, фабрикувалася справа «Спілки Визволення України», матеріали якої склали більше 250 томів.

На жаль, за наявними архівними матеріалами не вдалося простежити подальшої долі тих, хто підписав цього листа. Серед нерозбірливих підписів прочитуються декілька – Вакула, Чоботарьов, Нахимов. Скоріш за все, вони, як і десятки, сотні тисяч українців, репресованих більшовицькою системою за так званий український буржуазний націоналізм, закінчили свої життя в страшних катівнях ГУЛАГів, розміщених густою сіткою від Соловків до Магадану...

МАНДРІВКА КНИГ З МОСКВИ ДО ЛЬВОВА Й НАЗАД

Не вдалося з'ясувати й повної історії самої Української бібліотеки в Москві. Судячи з численних штемпелів, які проставлялися на книгах, що збереглися до наших днів, ця бібліотека все ж якось вижила і в тридцять роки, часто змінюючи свою назву й адміністративне підпорядкування. Ось як змінювалися офіційні назви цієї бібліотеки:

Українська центральна бібліотека в Москві;

Українська бібліотека сільськогосподарського інституту в Москві;

Українська центральна бібліотека при українському клубі в Москві;

Бібліотека земляцтва пролетарських студентів України в Москві;

Українська центральна бібліотека №68 Москви.

Останній архівний документ, який засвідчує офіційний статус цієї бібліотеки як української, датовано 1 січня 1936 року. Тоді вона розміщувалася на вулиці Горького,

37/9 і підпорядковувалася Краснопресненській райраді. Згідно з річним звітом, тут налічувалося 11630 книг, з них українською мовою – 7860. За звітний 1935 рік було видано книг за індивідуальними абонентами 9194.

1937 року будинок на вулиці Горького, в якому кілька кімнат орендував Український клуб та бібліотека при ньому (отож, інше приміщення так і не віднайшлося), був знесений. На цю пору припадає й знищення в Москві різноманітних національних культурологічних товариств. Колись велика й відома далеко поза межами Москви Українська бібліотека стає звичайним відділом бібліотеки Радянського району, знекровлюючись і розгублюючи свою дивовижну колекцію, але все ще залишаючись гордим і нескореним осередком української культури.

У зв'язку з евакуацією в Кизил-Орду Київського і Харківського університетів і створення на їх базі Українського державного університету частину з цих фондів 1943 року переслали з Москви на адресу цього навчального закладу в далекий Казахстан.

Остаточна ж ліквідація залишків Української бібліотеки в Москві припадає на 1949 рік.

У відповідності з розпорядженням заступника Голови Ради міністрів РФСРР т. Зуєвої від 12 грудня 1949 року в бібліотеці №68 було відібрано 6208 україномовних книг для відправки у Львів тамтешньому університету ім. І. Франка. Українська книга в Москві була визнана, отже, непотрібною.

До Львова ці книги добиралися майже дев'ять місяців. У Фонді архівних документів Бібліотеки української літератури в Москві вдалося віднайти цікавий документ, який варто процитувати повністю мовою оригіналу:

Акт

25 сентября 1950 года. Гор. Львов.

Составлен настоящий акт в том, что в прибывших из Москвы контейнерах книг, присланных Библиотекой №68

Советского района г. Москвы в дар Научной библиотеке Львовського госуниверситета им. Ив. Франко, оказалось больше, чем было указано в сопроводительных документах, на 200 экз. стоимостью 400 руб.

*Директор научной библиотеки ЛГУ им. Ив. Франко
Цыбко А.А.*

Зав. отд. комплектования Мещеркина.

Ст. бухгалтер Мулява.

Хто зна: за іронією долі, а чи за закономірним збігом обставин, але через сорок років працівники наукової бібліотеки Львівського держуніверситету складатимуть акт про повернення до Москви цих книг на адресу правонаступниці Центральної української бібліотеки Москви - Бібліотеки української літератури в Москві, яка відновила свою роботу у грудні 1989 року. Щоправда, цього разу з тієї більш ніж шеститисячної колекції вдалося зібрати у Львові лише 1200 примірників – остача пропала чи розіслана через книгообміни...

Ось такою драматичною і хвилюючою є доля одного із сотень, тисяч осередків українського духу поза межами нашої Батьківщини – Української бібліотеки в Москві.

НОВІТНІ УТИСКИ УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

Із відновленням Україною незалежності митарства української книжки в Москві та її головної колекції не завершилися.

На жаль, низка сторінок цієї історії залишається нез'ясованою. З липня 1997 року офіційно цей заклад називався Бібліотека російської та української літератури. І практично відтоді нинішні керівники українських організацій російської столиці за підтримки Посольства України в Москві зверталися в різноманітні високі московські інстанції з двома питаннями, які потребували нагального розв'язання: відновлення статусу цього закладу як само-

стійної міської бібліотеки та надання належного приміщення для її роботи.

Необхідність нового приміщення особливо актуальна. Адже на початок 2000-х років фонди бібліотеки налічували понад 33 тисячі назви українських книг. Вони мало не щодня збільшувалися. Бо на адресу Культурного центру України в Москві продовжували надходити книжкові посилки. І не лише з усіх куточків України, а й від наших земляків у близькій та далекій діаспорі.

За часів президентства і Кучми, і Януковича з'явився у цій справі ще один незбагнений феномен: українську книгу в Москві не бажали бачити не лише московські політики і держиморди, а й свої, доморошені «державотворці». Так, в архіві Бібліотеки української літератури в Москві довелося бачити немало копій із рясного листування бібліотеки та Посольства України в Москві з посадовцями Державного митного комітету та керівниками Конотопської і Глухівської митниць щодо безпідставного вилучення на цих митницях книг, адресованих Українській бібліотеці в Москві. Ось характерний витяг з листа посольства до митного комітету в Київ:

«На станції Хутір-Михайлівський працівниками глухівської митниці 1 вересня приблизно о 18 годині українська література для бібліотеки української літератури була вилучена, незважаючи на пояснення, які було дано Василюшиним Б.В. та наявність у нього відповідних актів та чеків, копії яких додаються (оригінали знаходяться у Посольстві України). При цьому акту про вилучення складено не було, свого прізвища працівник митниці не назвав».

Подія, про яку йдеться, сталася 1994 року.

А ось ще один приклад. У день презентації в Москві нового українськомовного київського журналу «Політика і Культура», відомого в нас як «ПіК» В. Кривенка, в Культурному центрі України в Москві 17 грудня 1999 року стало

Українська бібліотека в Москві до закриття

*Остання директорка Української бібліотеки в Москві
Наталія Шарова, засуджена на чотири роки за те,
що тримала «екстремістські книжки», видані в Україні*

відомо, що учасники презентації не матимуть можливості потримати в руках це видання – до Москви його не довели. Кілька пачок цього часопису «арештовано» було на нашій, конотопській, митниці.

* * *

Сумний фінал цієї історії.

У березні 2017 року Українську бібліотеку в Москві, яка брала свій початок від 20-х років ХХ ст., закрили. Книги спакували і вивезли. Останню директорку цієї бібліотеки Наталію Шарову засудили на чотири роки. За те, що тримала «екстремістські книги» і за те що «розпалювала національну ненависть до росіян».

Кажуть, історія повторюється. Але вдруге вона стає вже фарсом...

СКРИЖАЛІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КНИЖКОВОЇ СКРИНІ

На різних напрямках культурного поступу кожен народ може з гордістю показати світові своє найкраще. Це те, за чим цей народ пізнають, що його увиразнює, вивищує, робить особливим і своєрідним. Це те, що на цілі наступні віки стає стрижнем, орієнтиром, чинником для наслідування і вдосконалення новими поколіннями. Особливо є чим пишатися українцям на терені книготворення. Адже за умов штучно перерваної ворогами на кілька століть тисячолітньої традиції Українського державотворення саме на її Величність Українську Книгу волею Бога була покладена велика історична місія: стати просвітителем, будителем, поводителем народу на непростих воловодах його національного самопізнання і самоствердження.

У цьому розділі поведемо мову про перший десяток тих давніших українських книг, які впевнено можна назвати скрижалями національної книжкової скрині.

ВЕЛЕСОВА КНИГА

З якого твору віднедавна ми стали розглядати витоки видавничої справи в Україні?

Що є найдавнішим українським літописом?

Який давньоукраїнський текст за рівнем філософського осмислення людського буття можна найпереконливіше зіставляти з Біблією?

Про яку книгу, як нібито пізніший фальсифікат, ідеться в періодичних дискусіях прибічників теорії «спільної коліски» в походженні українського народу?

Яка неповторна книга, написана на нашій землі в дохристиянську пору, викликає все ще певну загальмованість, недовіру навіть у наукових колах?

Яку збірку епічних творів, складених у V і записаних у IX століттях на українських землях, намагаються нині, після багатолітнього невизнання, «присвоїти» собі росіяни?

На всі ці й подібні запитання відповідь буде одною: йдеться про «Велесову книгу».

* * *

Напевне, жодному іншому рукопису, створеному нашими пращурами на праукраїнських землях, не судилася така трагічна, суперечлива і водночас велична й обнадійлива доля, яка випала цій книзі.

Історія «Велесової книги», її вивчення і введення до наукового обігу знань про неї позначені низкою об'єктивних і суб'єктивних перипетій, ба – навіть своєрідної боротьби довкола проблеми автентичності твору, що відбувалася за недавніх радянських часів і продовжується й нині, переважно серед українських і російських учених – від демонстративного замовчування опонентами, недовіри, загальмованості, згодом – активної односторонньої критики, звинувачення в підробці, фальсифікаті і, врешті, – до... намагання відібрати цю пам'ятку в українців, назвавши її російською, штучно перенісши місце написання з українського Полісся до земель Великого Новгороду.

Неповторність «Велесової книги» у контексті історії української культури полягає передусім у тому, що, на протигагу віднайденим досі й вивченим літописним пам'яткам, ця була написана на дерев'яних дощечках, виготовлених, за одними даними, з дуба, за іншими – з бе-

рези. Розміри дощечок не можуть не нагадувати величину глиняних табличок бібліотеки асирійського правителя Ашшурбанапала, – 22 сантиметри ширини, 38 сантиметрів довжини і до одного сантиметра товщини. Верхні ліві краї цих своєрідних книжкових сторінок мали круглі отвори для з'єднання їх шкіряними нитками в окремі блоки-томи (згадаймо аналоги з бамбуковими дощечками давніх китайських рукописних книг).

Текст на дощечках писався (випалювався) гострим предметом на зразок сучасного шила методом заглиблення в деревину для утворення тієї чи іншої літери, а потім покривався спеціальним розчином, що унеможливило псування дерев'яних пластин шашелем. (До речі, таким способом навощені дерев'яні дощечки вживалися для написання текстів ще в стародавньому Римі). Для рівності рядків упоперек кожної дощечки проведені паралельні заглиблення-лінійки, місцями дещо не рівні. Букви вирівнювалися відповідно до цих лінійок верхніми своїми частинами. Текст на дошках-сторінках написаний з обох боків. Поля деяких дощечок були, кажучи сучасною мовою, проілюстровані малюнками. То були ледь угадувані зображення різних тварин – бика, вівці, собаки, а також сонця. Йдеться, очевидно, про символічне виділення місяців року.

Час написання книги відноситься до IX століття, точніше, обмежується 70-ми роками цього століття, бо саме описом подій, пов'язаних з приходом на ці землі варягів Аскольда і Діра, як також і Рюрика, завершується хронологічний ряд твору. А початок цієї оповіді повертає нас до світанку першого тисячоліття перед Різдом Христовим і базується переважно на переказах, легендах, повір'ях, що побутували серед наших пращурів задовго до прийняття християнства. Географічні межі опису подій, які перебувають у полі зору автора, сягають степів поміж середнім Дніпром, Карпатами, Доном і Кримом, де постали перші об'єднання антів, полян, як представників праукраїнських слов'янських племен.

Історія багатоговікового збереження, копіювання, загадкового зникнення і вивчення дерев'яних сторінок «Велесової книги» має досить драматичний сюжет.

Віднайдення помережаних скорописним каліграфічним письмом дерев'яних дощочок пов'язане з ім'ям полковника білогвардійської армії Алі Ізенбека. Він випадково натрапив на них 1919 року у напівзруйнованому повсталими селянами маєтку поміщика Донціва-Захаржевського у містечку Великий Бурлук на Слобожанщині. Тоді вишколений офіцер російської армії, відчувши, напевне, немалу ціну скарбу, все ж не підозрював, що взяв з собою в далекі і невідомі йому емігрантські світи безцінну пам'ятку української культури, її найдавніший літопис – «Велесову книгу». Мандрував він з цією поклажею спочатку до Криму, а згодом – до Туреччини, Франції і, врешті, Бельгії.

У Брюсселі знахідкою невідомого походження зацікавлюється український емігрант інженер-хімік Миролюбов (сам родом із Слобожанщини), який від 1925 по 1939 роки ретельно здійснює ідентичні копії текстів. Напередодні Другої світової війни він пересилає ці копії в Сан-Франциско, де заходами емігрантів із колишньої царської Росії було створено Музей російського мистецтва. За ретельне дослідження копій беруться українські та російські учені-емігранти.

У результаті наукових досліджень з'ясувалося, що полковник Ізенбек вивіз за кордон із окупованої більшовиками України текст найстарішого українського літопису дохристиянської доби, складений у IX і переписаний таким же способом і на такому ж матеріалі у XVI (за іншими припущеннями – у XVII) століттях. Сам власник цього скарбу помер в окупованому німцями Брюсселі 1941 року. Слобожанські дощочки відтоді безслідно зникли.

Перші публікації фрагментів «Велесової книги» з'являються протягом 1957–1959 років в емігрантському російськомовному журналі «Жар-птиця» (Сан-Франциско).

Початковий коментар до них зробив О. Кур (Куренков). Посилюється й інтерес до загадкового твору. Копії публікації потрапляють до Британського національного музею в Лондоні, де ними серйозно зацікавлюється, зокрема, прекрасний знавець слов'янських мов професор В. Шаян – тодішній керівник Європейського відділення Української вільної Академії наук. В Австралії дослідження пам'ятки проводить професор Сергій Парамонов (Лісний). Інформація про цю книгу, віднайдену в Україні, поширюється, таким чином, в усьому західному світі.

С. Лісний результати свого багаторічного дослідження – «Велесова книга» – языческа летопись доолеговой Руси» – публікує в Канаді 1966 року. Упродовж 1968–1972 років в українському видавництві «Млин» (Гаага, Голландія), засновником якого був українець М. Скрипник, з'являються у п'яти випусках розмножені циклостилем машинописні варіанти україномовного рукопису «Велесової книги» у повному варіанті з передмовою і упорядкуванням В. Шаяна. Сан-Франциське видання, що містило 45.000 знаків, було доповнене розшифрованими текстами ще 16-ти дощечок, скопійованих Миролюбивим – загалом текст книги розширювався ще на 30.000 знаків.

У канадському і гаазькому виданнях цей найдавніший літопис дохристиянської України друкується під назвою «Велес книга». Результати ж первісних досліджень про неї подавалися під різними назвами, найчастіше як «Дощечки Ізенбека».

Усталена нині назва книги не є випадковою, адже Велес (Волос) серед давньоукраїнських язичницьких племен, що населяли наші землі перед прийняттям Руссю християнства, вважався богом достатку, худоби, торгівлі. Ім'я його часто згадується на дерев'яних сторінках книги. З фольклорних текстів довідуємося, що кияни, наприклад, укладаючи договори з греками, найчастіше присягалися Перуном і Велесом.

Як стверджується в дослідженнях дохристиянських вірувань українського народу, в пізнішому побутуванні фольклорних текстів на теми народних вірувань Велес поєднався із святим Власієм.

Зовсім по-іншому віднеслася до цієї пам'ятки офіційна радянська наука. 1959 року палеограф Л. Жуковська на доручення професора В. Виноградова робить експертний висновок на «Велесову книгу» і виносить їй однозначний вирок: підробка XIX століття.

«Доказів» підробки справді назбирано було багато, але водночас проігноровано багато переконливих аргументів «за».

На зміст того висновку, безумовно, вплинули ідеологічні фактори: активізація вивчення давньоукраїнської пам'ятки ворожою радянській владі українською діаспорою не могла не насторожувати Москву. До того ж, сама поява «Велесової книги» в радянській філологічній та історичній науці змушувала саме до принципового переосмислення усталених концепцій і теорій, що вибудовувалися упродовж усіх підрадянських років довкола «спільної колиски» та «спільного стовбура» виникнення і розвитку трьох братніх слов'янських народів.

До прискіпливого і політично не заангажованого аналізу «Велесової книги» – найстарішого на сьогодні літопису дохристиянської Русі-України, – зокрема у контексті графіки письма, «прикладання» описуваних подій до конкретної історичної епохи, авторства, етнографії та діалектології, що побутувала тоді на землях створення пам'ятки, обставин привнесення змін до неї в результаті копіювання, безумовно, звертатимуться ще все нові й нові покоління і українських, і зарубіжних дослідників.

Беззаперечними є два фактори.

Перший. Цей неповторний збірник переказів про язичницькі уявлення давніх українців, про першовитоки нашої культури записаний алфавітом ранньої кирилиці

невідомим автором на праукраїнських землях ще до прийняття християнства.

Другий. Книга однозначно спонукатиме до відмови від усталених наукових стереотипів, перегляду і переосмислення витоків та періодизації виникнення і розвитку української книготворчої історії, історії нашої культури в цілому.

РЕЙМСЬКА ЄВАНГЕЛІЯ

Є в історії української культури один дивовижний факт, який, за нормального розвитку національної журналістики, міг би знайти своє гідне висвітлення на перших шпальтах багатьох часописів: тривалий час французькі королі присягали на вірність своєму народові, кладучи свою руку на... українську Євангелію, цілуючи її сторінки у пам'ятний день своєї коронації.

Книга, яка найбільше цитується за кордоном у контексті й історії Європи, і зокрема історії Франції, нині називається Реймська Євангелія. У Франції її ще називають коронаційною. А має вона до української історії найбезпосередніший стосунок. Бо пов'язана не лише з іменами Ярослава Мудрого та його знаменитої доньки-красуні Анни, а й давньоукраїнськими майстрами-книжниками.

* * *

Зробимо невеликий відступ. Ще за радянських часів якось незаслужено непомітно пройшов на екранах кінотеатрів фільм про сиву київську давнину. Називався він «Анна Ярославна – королева Франції». Багатьох глядачів, безумовно, привернув увагу один промовистий епізод у цьому фільмі. Після урочистого прийому на території Софії Київської високоповажного посольства з далекої Франції на чолі з представником короля Генріха I єпископом Сюр Марн Роже Ярослав Мудрий дає останні роз-

порядження щодо посагу своїй наймолодшій доньці Анні, яка має тепер виїжджати до тієї далекої Франції як майбутня дружина французького престолонаслідника.

У тому немалому переліку різних видів срібного й золотого посуду, різноманітного хутра, який ретельно фіксувався самим Сюр Марн Роже, одним із перших як найдорожчий подарунок Анні Ярослав Мудрий назвав і тут же передав у руки доньці Євангелію. Саме ту, яку створили в тутешній школі переписувачів книг зовсім недавно для знаменитої великокняжої бібліотеки. Написану тогочасною давньоукраїнською мовою. І оправлену в позолочені прикраси так, як оформлялися тоді всі рукописні книги при монастирських і соборних школах переписувачів книжок.

Цей епізод із фільму – не вигадана сценаристом чи постановником художня деталь, а достовірний історичний факт, який у майбутньому мав цікаву й не однозначну інтерпретацію низки зарубіжних істориків. На жаль, про цю неповторну унікальну книгу в українській історичній літературі написано надто сучасно. Очевидно ж, серед найголовніших причин – і віддаленість пам'ятки від України, а тому її малодоступність для сучасних дослідників. Однак останнім часом у величезних архівних і книжкових сховищах ученими віднайдено немало цікавих документів і свідчень про непросту долю цієї книги і непроминальне значення її не лише для французів, а й для українців.

Анна Ярославна привезла подаровану батьком книгу до невідомої їй Франції 1049, а за іншими даними – 1050 року. Ця давньоукраїнська Євангелія, як засвідчують немало зарубіжних дослідників, була написана таки в Києві спеціально для Анни, бо її ім'я вказане в самому рукописі. І написана, до речі, з одним **н** – Ана. Саме так розписувалася згодом Анна Ярославна, ставши королевою Франції, на всіх важливих документах, що потребували, за французькою традицією, її затвердження.

Створена кирилицею, книга довго нагадувала мудрій доньці Ярослава Мудрого про її далеку Батьківщину на берегах Дніпра. Вона й присягалася на цій книзі, ставши незабаром королевою Франції – одноосібною правителькою невідомих досі їй французів. І, хто зна, може це з її доброї легкої руки, покладеної в урочистий момент коронації на сторінки батькової книги, наступні королі Франції започаткували цю традицію – присягу на вірність своєму народові, засвідчену на привезеній з Києва Євангелії. Принаймні, цей ритуал зафіксований у королівських хроніках від Франсуа I в 1512 до Людовіка XVI в 1774 роках.

Після смерті Анни Ярославни київська Євангелія якийсь час зберігалася в королівських палатах. Та потрапляє вона до рук одному з наближених до високого французького двору – майбутньому королеві Чехії Карлу IV, який проводив там свої юнацькі літа у 1331–1335 роках. Він і вивозить цю духовну реліквію до Праги. З добрими намірами, аби послужилася вона чеському народу, дарує книгу одному з бенедиктинських монастирів своєї столиці. 1335 року її ретельно переписує один празький монах, додаючи в замітці, що автором першої частини книги був Святий Прокіп – ігумен Сазаватського монастиря, що в Чехії. На думку деяких дослідників, цей монах за походженням був з Київської Русі, народився в Хотові, навчався у Вишгороді. Друга частина книги вже була дописана тогочасною чеською мовою.

Незабаром заново переписана книга, вже з доданим чеським варіантом знову повертається до Франції, у місто Реймс, де раніше доживала віку Анна Ярославна (звідси – назва Євангелії – Реймська).

Текстові аркуші цієї книги мають такі розміри: ширина – 19, висота – 24,5 сантиметра.

У різний час відомі у світі знаменитості, передусім державні діячі, приїжджаючи до Франції, прагнули якщо не потримати в руках, то бодай подивитися на цю леген-

дарну книгу. Свідчення цього – низка написів, залишених на сторінках книги різними іменитими особами.

Так, перший напис зроблений на другій сторінці обкладинки, де французькою мовою зазначається, що 26 і 27 червня 1717 року віце-канцлер російського царя Петра I з поштом прочитали першу сторінку Євангелії і заявили, що вона написана їхньою мовою, другу частину, чеську, не знали, як прочитати. На другій, внутрішній обкладинці занотовано, що 4 липня 1902 року болгарський принц Фердинанд оглядав Євангелію. Напис за 19 вересня 1906 року сповіщає нащадкам, що книгу оглядали російський цар Микола II та його дружина Олександра.

Остерігаючись, щоб ця книга знову не зникла безслідно, як вже не раз було за історію її перебування у Франції, паризький переписувач книг Сильвестр, за матеріальної підтримки одного небайдужого до французької історії багатія Жюля Люді, переписав її, до того ж, не в одному примірнику.

Пізніше один із таких переписаних примірників був подарований російському цареві Миколі I. Цікаво, що доля цього примірника досі невідома.

Приблизно в цей же час давньоукраїнський текст Реймської Євангелії був перекладений латинською мовою. Архівні документи засвідчують, що перекладачі Копітар і Ганка були удостоєні за цей переклад від Миколи I ордена святої Анни.

Документально доведеними можна вважати й факти присяги французьких королів на тексті цієї книги. Про це, зокрема, занотовано в архівах Реймського архієпископства, де йдеться про коронацію таких французьких королів як Франц I, Генріх III, Людовіки XII, XIV, XV, XVI.

В одному з коронаційних описів, віднайдених французьким дослідником Плішаром, привертає увагу така замітка в контексті нашої Євангелії: «На ньому, тобто, Євангелії, королі присягали, доторкаючись рукою та цілючи його».

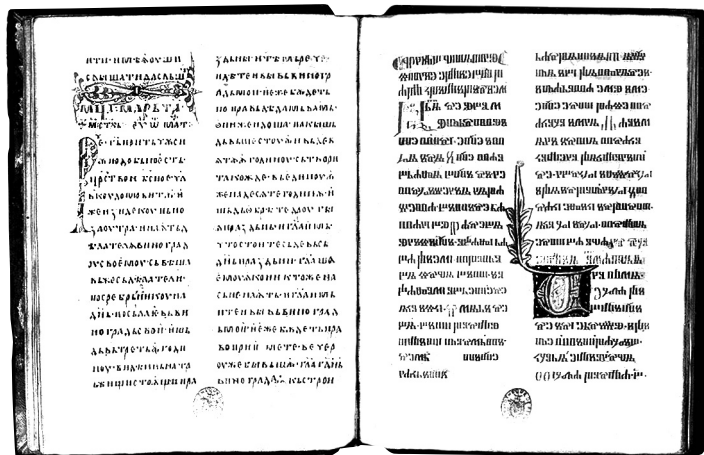
І ще один важливий аргумент, який переконливо засвідчує українське походження цієї унікальної книги. До речі, на це неодноразово звертали увагу саме зарубіжні дослідники Євангелії. Йдеться про кольори ініціалів, заголовних літер і різноманітних заставок, якими завжди славилися київські рукописні шедеври. Нерідко літописці, ченці чи спеціально підготовлені переписувачі книг місяцями працювали саме над цими художніми елементами, вкладаючи в них свій талант, свої думки, емоції, переживання. І безумовно, мають рацію ті дослідники, які вважають, що саме в розмальовки і різноманітні прикраси до своїх книг їхні творці вкладали передусім своєрідний національний код свого народу, особливості його світосприйняття й мислення.

Так от, у художньому оформленні Реймської Євангелії, як й інших наших давніх книг, переважають сині, жовті і малинові кольори. Це ті барви, які були на прапорах Київської держави, а відтак і козацької України.

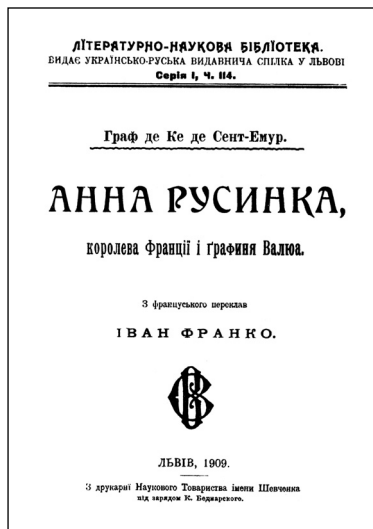
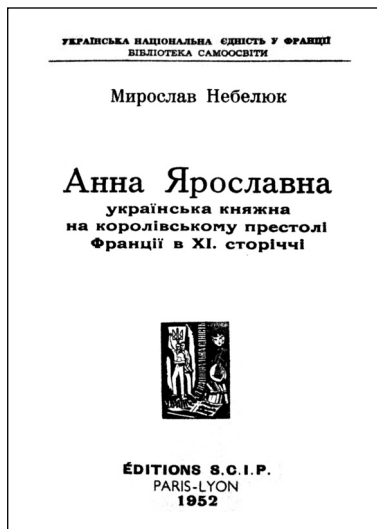
Хто тільки не «присвоював» собі Реймську Євангелію: і чехи, і словаки, і греки, і навіть... росіяни. Але в її українському корінні переконують кілька неспростовних аргументів:

- факт створення на київському дворі Ярослава Мудрого;
- факт початку її мандрівки з Києва до Франції;
- факт синьо-жовтих і малинових кольорів у оформленні ініціалів та заставок;
- факт приналежності словникового ряду до давньоукраїнської мови (*неділя, третю годину, по правді вам, ідіте і ви в виноградники мої* тощо).

Уважно вчитуючись в окремі сторінки нашої історії, нерідко приходиш до висновку, яке несподіване продовження мають окремі її події і факти, у якому тісному взаємозв'язку з нинішніми подіями вони часом перебувають, як нерідко впливають на них. Логічно впливає в контексті цієї розповіді таке твердження. У тому, що одна з найвеличніших святинь українського народу – Софій-

Один із розгорнутих титулів Реймської Євангелії, яка зберігається у Франції

Перші видання зарубіжних авторів про життя Анни Ярославни та її батьків «посаг» – Київську Євангелію

ський собор – зберігся до наших днів, ми передусім маємо завдячувати і доньці Ярослава Мудрого Анні, і привезеній нею до далекої Франції батьковій Євангелії.

Щоб пояснити цю думку, варто бодай фрагментарно згадати ще один факт нашої історії – вже недавньої, радянської. Середина 30-х років. У зв'язку з планами сталінського керівництва перенести столицю радянської України з Харкова на береги Дніпра у високих чиновницьких кабінетах Москви обговорюється проект забудови Урядового майдану Києва, який передбачалося розмістити між Володимирською гіркою і Золотими воротами. Великим півколом тут мав постати масивний будинок урядових і партійних органів (частина реалізованого проекту – нинішнє приміщення Міністерства закордонних справ). Все, що стояло на шляху здійснення цього проекту, мало бути знищеним.

Першим злетів у повітря Михайлівський золотоверхий собор, наступною на черзі була Софія Київська. Тільки застережна нота французького уряду врятувала найдавнішу кам'яну сакральну споруду Європи. Французи нагадали Кремлю про свою велику королеву Анну Ярославну і пам'ять про неї, яку зберігає справжній шедевр світової культури – споруджена Ярославом Софія.

Грунтовне вивчення і справедливе з історичного й наукового боку ствердження цієї пам'ятки серед найвагоміших набутків української культури ще попереду, як і повернення її в Україну шляхом перевидання факсимільним способом. Останнє французьки вже давно зробили. Переписаний празьким монахом 1395 року з київського оригіналу рукописний примірник Реймського Євангелія, як і раніше, зберігається у спеціально виготовленому вогнетривкому сейфі за сімома замками в місті коронації Анни Ярославни – Реймсі, а факсимільна копія – в Парижі, у відділі рукописів Паризької національної бібліотеки. Отож, вона є доступною сьогодні і для українських дослідників, які мають змогу туди добратися, і для тих високопосадових

чиновників, від патріотизму і волі яких залежатиме вирішення на міждержавному рівні питання про повернення в перевиданому вигляді пам'ятки до своєї Батьківщини.

Ось такі вони, круті віражі української історії, пов'язані з долею однієї із сотень наших перших рукописних книг, покритих таємничим серпанком не лише української, а й європейської історії.

ПЕРЕСОПНИЦЬКА ЄВАНГЕЛІЯ

1580 року в далекій неволі на випаленій сонцем землі Золотої Орди помирав волиняк Василь Загорівський. Він належав до чималого гурту тих українських діячів, хто через свою побожність жив тихо і скромно, але повсякчас дбав про розвій культури й освіти рідного краю. Разом зі своєю першою дружиною княгинею Марушкою Збараською фундував свого часу церкву Св. Іллі у Володимирі-Волинському, а вже з другою – княгинею Катериною Чарторійською – сильно долучився до того, аби цей храм мав величну оздобу.

Під час нападу татарських завойовників на Волинь 1576 року став Василь Загорівський у перші шеренги оборонців своєї землі та віри своїх батьків. Однак через програні бій потрапив із такими, як і сам, до полону. Довідавшись, із ким мають справу, татари на початку вимагали від Загорівського великого викупу – 500 золотих червінців. Але таких скарбів у його домі не виявилось...

Коли запорозькі козаки через кілька літ, здійснивши успішний похід на своїх знаменитих галерах до турецьких берегів, звільнили багатьох учасників того волинського бою. На жаль, Василя з Володимира-Волинського в живих уже не було. Земляки-браниці показали несподіваним рятівникам лише його духівницю, писану слабючою рукою перед самою смертю на шматку старого пергаменту. Всіх тоді не могла не приголомшити своїм глибинним змістом та прощальна записка. Будучи за тисячі верст від рідного краю і вже не сподіваючись більше ніколи його побачити,

цей чоловік просив земляків відбудувати церкву Св. Іллі, коли вона виявиться зруйнованою іновірцям. Просив також знайти «дяка доброго», щоб той зміг переписати для цієї церкви книги, «яких церков тилне потребуєть». І найголовніше – благав послати такого дяка до Пересопниці, щоб саме там взяти ту книгу «добротого зводу» для переписування...

* * *

Наведений вище епізод – один із багатьох, який має безпосередній стосунок до побутування і впливу на народні маси безцінного скарбу української культури, першої рукописної книги богослужбового змісту, перекладеної тогочасною українською народною мовою, вершинного шедевр українського рукописного книготворення – Пересопницької Євангелії.

Поява такої книги в середині XVI століття спонукана об'єктивними чинниками. Це був період, коли високі гуманістичні ідеї європейського Ренесансу заповнили й галицько-волинські терени. У свідомості тогочасної української еліти пробуджувався дух національної свідомості, повсюдно зароджувався рух за національно-культурне прозріння і самовизначення цілого народу. На Волині тоді особливо активно розпочалася освітня й культурна робота. Велася вона здебільшого при православних братствах, монастирях, а також при князівських дворах отих своєрідних світильників нації – К. Острозького та А. Курбського – у Володимирі, Луцьку, Крем'янці, Дермані. Певною мірою це була відповідь і на щораз сильніші спроби окатоличити православний український люд на цих землях.

У руслі цих процесів слід розцінювати й активну підтримку кращими українськими просвітніми силами неодноразових спроб запровадження живої української мови в церковне богослужіння.

Як відомо, тривалий час у західній церкві була поширена думка, що Бога можна славити лише грецькою, латинською та староеврейською мовами, бо, мовляв, лише цими мовами було зроблено напис на розп'ятті Ісуса Христа. Чи не першими її порушили французи, переклавши в XI столітті Псалтир, а в XIII-му – повну Біблію тогочасною французькою мовою. За ними пішли італійці, іспанці, англійці. Із слов'янських народів Святе Письмо в рукописному варіанті першими переклали своєю мовою чехи.

Перекладачі та переписувачі богослужбових книг на національні мови європейських народів дотримувалися науки апостола Павла, який у проповідях неодноразово підкреслював, що «в церкві краще сказати п'ять слів зрозумілих, корисних й для інших, аніж силу слів чужою мовою» (1 Кор. XIV,19).

Хто ж були автори української Пересопницької Євангелії?

Перекладачем Святого Письма мовою свого народу був архімандрит Пересопницького монастиря Григорій. Про це чітко зазначено в післямові до цієї книги:

«Тії книгі чтири єуангелистове соут оустроєни кротким смиренным і боголюбивим єромонахом Григориєм, Архимандритом Пересопницьким, силою Божією і поспішеннем святого духа, і моленієм святия Владичница нашея Богородици».

Писар, або каліграф, Євангелія також залишив про себе згадку для історії в одній з післямов: *«Многогрішний слуга або раб божій Михайло Василієвичь син Протопопи Саноцького».* (Очевидно, що йдеться про колишнє галицьке містечко Сянік, яке було відомим осередком української книжкової писемності). Михайло Васильович присвятив у своїй передмові кілька зворушливих слів про самого перекладача: *«Нєлюбиль злата и сєребра тлению».*

щихь, Але імєль любов і прилежаніє к божественному писанію».

Обидва були високоосвіченими й патріотично налаштованими особистостями, добре обізнаними з мистецтвом західного рукописного книготворення. Може тому вони взяли за основу західну, а не східнослов'янську традицію розміщення різних елементів текстових частин книги. Так, на відміну від богослужбових книг слов'ян, де текст подавався суцільно й ділився лише на так звані зачала, в Пересопницькій Євангелії бачимо значні нововведення: з'являється поділ на глави, на початку яких подаються «сумарії» – короткий опис змісту; в рамочках на окремих сторінках виписані дрібнішим шрифтом «глоси» – своєрідні примітки-пояснення малозрозумілих для простого читача слів; покажчик для читання за місцями (наприкінці книги).

Таким чином, ідеться про значну за обсягом і професійно виконану упорядницьку та редакторську роботу, не кажучи вже про неймовірно високий її художній рівень. Початок кожного з чотирьох Євангелій – від Матвія, Марка, Луки та Івана – відкривається багатобарвними мініатюрами. В центрі кожної з них – зображення на повен зріст відповідного євангеліста за роботою. Ці віньєткові портрети оздоблені змішаними орнаментами. І хоч, за оцінками мистецтвознавців, художній почерк майстра сповідує стиль провідних європейських малярів епохи Відродження, все ж до нього вдало вкраплюються й елементи власне волинської школи іконописання.

На неповторне художнє оформлення української рукописної книги звернув свого часу увагу академік В. Перетц: «Вишуканість малюнка в стилі Відродження, яка ще не вульгаризована молододосвідченими рисувальниками, різноманітність, свіжість і міцність фарб вказують на те, що над художнім оздобленням рукопису трудився небуденний майстер свого часу, до якого далеко іншим, що залишили свій слід у мистецтві Євангелій та інших рукописів XVI ст».

Пошановуючи авторів, не можна обійти увагою ще одну особистість, без якої ця дивовижна книга не могла б побачити світ. Це «благовірна і христололюбива», як зазначається в рукописі, фундаторка цього справжнього літературного і мистецького шедевру, княгиня Анастасія Заславська-Гольшанська – волинська поміщиця, яка у такий спосіб спричинилася до активного опору частини православних культурно-освітніх діячів краю войовничому католицизмові.

Робота над створенням книги розпочалася 15 серпня 1556 року у Троїцькому монастирі в селі Двірець на Хмельниччині, закінчилася 29 серпня 1561 року в Пересопницькому Пречистенському монастирі, що в колишньому давньоруському місті Пересопниця (тепер село на Рівненщині).

Манускрипт має формат 38×24 см і складається із 482 аркушів. Матеріалом для аркушів послужив дорогоцінний на той час пергамент – спеціально вичинені телячі шкіри. Обкладинку склали обрамлені в зелений оксамит дубові дошки. Вага цієї книги – 9 кілограмів 300 грамів.

Значення Пересопницької Євангелії лежить і в мовній площині. Книга є наочним свідком активного вживання української мови в нашій церкві вже в середині XVI століття. На цьому факті, з ідеологічних міркувань, раніше не наголошувалося. Словникові, граматичні й синтаксичні особливості видання дають підстави говорити про високий рівень розвиненості народної мови на ту пору і про активне використання її у книжковому стилі. Власне, лексика цієї книги дуже наближена до простої народної мови, лише з певним домішком церковнослов'янських і польських слів. Простежимо лише за вибіркоким рядом суто українських слів, взятих, скажімо, з Євангелія від Луки: *аби, аж поки, але, бо, болячка, будувати, ворог, врятник, глек, година, громадити, дах, докучати, досить, жадати, забороняти, засоромитися, копа, криниця, лічба, мовити, мусимо, надто, нехай, ніколи, отож, пекло, по-*

зичати, помста, рута, рядно, сором, стежка, стодола, торба, тиждень, челядь, чинити, шкода.

Це – лише частина слів, які не властиві, скажімо, мові російській.

Надзвичайно цікава і драматична доля цієї пам'ятки.

70 літ Пересопницька Євангелія була головною книгою для всіх богослужбових відправ у Пересопницькому монастирі. Однак 1630 року князь Микола Чарторийський зраджує вірі своїх батьків і передає цей монастир до рук єзуїтів. Православні монахи покидають свою добре обжиту обитель, шукаючи прихистку на Лівобережжі України. Захопили вони з собою і книжкову святиню.

Наступні 70 літ ніяких згадок про книгу в історичних джерелах не виявлено. Очевидно, що монахи використовували її в своїх богослужбах аж до часів царювання Катерини II, за правління якої були знищені останні українські вольності, а Українську церкву, за влучним висловом Івана Огієнка, було остаточно обмосковлено.

Очевидно, за Божим провидінням Пересопницька Євангелія не могла потрапити до недобрих рук. На початку XVIII століття, після тривалих митарств вона опиняється в руках гетьмана України Івана Мазепи. Будучи палким прихильником запровадження народної мови в Українській церкві, Мазепа дарує цю книгу 1701 року Переяславському кафедральному собору. На окремому аркуші Євангелії про цю непересічну подію в житті книги сповіщає напис, який зберігся донині:

«Сіє Євангеліє прислано и дано єст от ясновельможного єго Милости пана Іоанна Мазепи виск єго царського пресвітлого величества запорозких, обох сторон Дніпра Гетмана, и славного чина святого Апостола Андрея Кавалера, до престола Переяславського Єпископського, котрий от єго ж Ктироской милости создан, отновлен, и драгоценними утвари церковними украшень при преосвященном Єпископі Захаріи Корниловиче, року 1701 Априля 17 дня».

Титульні сторінки першої української Біблії,
писаної тогочасною народною мовою

Після заборони московською владою відправи богослужб українською мовою цей примірник книги було передано (1799 року) Переяславській духовній семінарії, згодом – Полтавському єпархіальному музею, де й зберігався до 1941 року. Перед приходом німецьких завойовників до Києва пам'ятку евакуювали вглиб Росії.

Після війни книга повертається з Уфи до Києва й опиняється у музейних фондах Києво-Печерської лаври. Там і була виявлена відомим книгознавцем, професором Київського університету Сергієм Масловим. 24 грудня 1948 року під інвентаризаційним номером 15552 Пересопницька Євангелія передається на вічне зберігання у фонди Наукової бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України.

У новітній українській історії започатковано традицію присягати на цій книзі новообраним президентам Української держави.

Таким чином, Пересопницька Євангелія, ставши на початку свого створення символом національного відродження українців, нині стала одним із головних символів державності сучасної України.

* * *

У того читача, який із цікавістю дочитав до кінця цю розповідь, може виникнути запитання: а як же з духівницею татарського бранця Василя Загорівського?

З приємністю можна констатувати, що вона виконана. Текст заповіту таки потрапив до рук земляків цього скромного дяча на українській національній ниві. Шануючи його пам'ять, віднайшли в Пересопниці тямущого хлопця, «раба Божого Петра», як зазначив він пізніше в своєму рукописі.

Цей Петро виявився учнем пересопницького архімандрита Григорія. Він і переписав з Пересопницької Євангелії оту Божу книгу для храму Св. Іллі у Володимирі-Волинському. Наприкінці цієї книги подано герб другої

дружини Загорського – Катерини Чарторийської. Імовірно, у пам'ять свого чоловіка вона й стала фундатором нового рукописного дива – своерідної копії Пересопницької Євангелії.

В історію української видавничої справи ця книга увійшла під назвою Житомирського Євангелія 1571 року.

ОСТРОЗЬКА БІБЛІЯ

Чи є така книга в світі, яка може суперничати з усіма іншими щодо найбільшої кількості накладів та видань як у рукописному, так і в друкованому вигляді?

Чи є така мова (і навіть діалект) у світі, якими б не було здійснено спроб перекласти саме цю книгу?

На перше запитання можна однозначно відповісти «так», на друге – так же однозначно «ні».

В обох випадках йдеться про одну й ту ж книгу, яка називається Біблія, що в перекладі з грецької «біблію» означає «книга».

Отож, ведемо мову про книгу книг, структуру якої складають розміщені в двох частинах писемні пам'ятки різного часового походження, різних жанрів і стилів, різних авторів, різних мов – Старий і Новий Заповіти. Ісус Христос стоїть на грані між цими двома Завітами, між двома часовими вимірами людського буття.

* * *

Серед європейських народів саме українцям належить ідея першого повного видання Біблії церковнослов'янською мовою. Успішно втілити цю ідею, незважаючи на колосальні труднощі, волею долі судилося великому українському князю Костянтину Острозькому та зачинателю постійного друкарства в Україні Івану Федоровичу.

До середини XVI століття в усьому слов'янському світі, як на західних його теренах, так і на східних, повної дру-

кованої Біблії в одній книзі не існувало. Щоправда, в сусідній Білорусі Францішек Скорина видрукував для свого народу Біблію, але вона також не була повною. Священики і вчені на українських землях користувалися перекладами окремих її частин. До того ж, переклади ці нерідко рясніли неточностями, помилками і при кожному переписуванні все більше віддалялися від оригіналу.

Йшлося, отже, про авторитетний, надзвичайно точний текст Святого Писання в перекладі церковнослов'янською мовою, яким би могли користуватися не лише українці, а й сусідні слов'янські народи.

Ось як розповідає про ідею цього важливого видавничого проекту сам князь Костянтин Острозький. Цей текст уміщено як передмова до Біблії і подається тут у перекладі сучасною українською мовою, здійсненому Іваном Огієнком:

«Бачив я, як вороги та вовки з усіх боків напирють на Церкву Христову та без милосердя жеруть її, – і жалість пройняла мене. Бо кого ж з благовірних та богорозумних не пройме жаль, коли він бачить убогість Церкви Христової, що ось хилиться впасти? І ніхто не може стати проти запеклості ворога через таку обмаль духовної зброї, яким є слово Боже. І чиє серце не зм'якне, хто не заплаче, бачачи розрух Церкви Христової, бачачи переможену хвалу її, бачачи як дикі вовки немилосердно розкрадають і розганяють стадо Христове? Різні вороги її найгрізніше лукавство оточили нас...

Початок цієї справи був такий: з волі Божої задумав був я діло оце. Але довго не міг я почати його, бо не знайшов потрібних на це робітників; також і книги, що зветься Біблія, не мав я повного списку. Більше того, навіть по всіх сторонах роду нашого, де чути мову слов'янську, не знайдено ані одного другого (повного) списку серед усіх книг Старого Заповіту».

Князь Костянтин Острозький розіслав гінців до найближчих сусідів – у Чехію, Польщу, Росію, аби вони могли привезти до Острога для перекладу всі наявні в слов'янському світі рукописні варіанти Біблії. Найбільше надії покладалося на надісланий з Москви рукопис так званої Генадійової Біблії 1499 року, бо вважався цей переписаний у Москві переклад найстарішим, здійсненим з грецької мови ще в київській школі переписувачів книг за часів Володимира Великого.

Водночас до Острога на запрошення знаного в Європі українського князя почали прибувати відомі вчені з Греції.

Острозькі і зарубіжні фахівці з ентузіазмом взялися до роботи, але незабаром змушені були її припинити, бо з'ясувалося, що з усіх зібраних рукописних Біблій неможливо скласти повного тексту – рукописи рясніли неточностями, довільним, не канонічним, тлумаченням багатьох подій і понять.

Одне слово, князя Острозького на початку цього благородного наміру супроводжувало немало невдач. Не без розчарування й зневіри пише він сам у згаданій передмові до Біблії:

«Виявилось, що списки ці незгідні – вони не тільки мали відміни, але часом і спокуси, через що впав я був у великий смуток. До того ж, з намови диявольської знайшлося багато ворогів, що руйнували мені задумане, а помічників та робітників мав я дуже мало. І впав я в сумнів. І міркував я в серці своїм, чи починати, чи перестати. Але таки з Божої волі кращі думки перемогли гірші, бо я знав, що неможливе людині – можливе Богові».

Заново збирає князь Острозький своїх послів і спрямовує їх у дальші світи – до Болгарії, Греції, Палестини. Пише листа до вселенського патріарха Єремії з проханням надіслати і книги, і людей, що знають і тамтешні, і

слов'янські мови. Цього разу вибір був ширший і спеціальна комісія з перекладу Святого Письма, створена при Острозькій академії, з двох варіантів – староеврейського і грецького, над яким працювало 72 перекладачі, – вибрала останній.

Завершення друку Острозької Біблії припало на 1581 рік. Загальний обсяг її – 1256 сторінок

Є в передмові до цієї книги, написаної самим князем Костянтином, такі слова: «Прийміте цю Біблію всіх слов'ян не яко річ земну, але як дар небесний».

Не помилився Костянтин Острозький, називаючи даром небесним цю книгу. Адже слава про неї швидко покотилася далеко поза Україною, на сотні літ зробивши її взірцем для всього православного слов'янства. Вона стала основою для всіх книг Святого Письма, які сьогодні вживаються як у церковному богослужінні, так і в приватному читанні практично у всіх слов'янських країнах.

Цікаво бодай фрагментарно простежити подальшу долю цієї книги.

Зважаючи на брак достатньої кількості примірників Острозької Біблії, московський цар Олексій Михайлович наказав 1663 року перевидати її в Москві. Перевидати «швидко з перекладу князя Костянтина Острозького, без змін, крім орфографії». Однак Московське видання Біблії 1663 року все ж має відмінності від острозького видання: в ньому змінено український наголос на російський. Перероблена й передмова, де вираз «народ руський» (тобто український) замінено на «народ великоросійський».

Децю пізніше, вже за Петра I, Москва знову вирішує виправити цю Біблію. Таку складну за обсягом роботу було доручено ученому з Волині Феофілактові Лопатинському. Однак, незважаючи на сім літ напруженої праці, Лопатинському не судилося побачити її результати надрукованими.

Починання Петра I після його смерті продовжила цариця Єлизавета Петрівна. І знову для роботи над удоско-

наленням тексту книги були покликані вчені з України, цього разу професори Київської Академії – Варлаам Лащевський та Гедеон Слонимський. Історичні джерела зафіксували цікаві перипетії їхнього настійливого виклику до Петербурга. Київські професори вперто відмовлялися їхати до північної столиці. Подіяв, напевне, грізний виклик з імператорської канцелярії: «Вислати їх в Петербург без усіляких відмов і відкладувань, якнайшвидше і неодмінно».

Приступивши до праці в серпні 1747 року, професори Лащевський та Слонимський завершили її через чотири роки.

Таким чином, 18 грудня 1751 року побачила світ друкована Біблія, що згодом одержала назву Єлисаветинської. Вона й визнана була згодом Синодом Російської православної церкви як усталений, канонічний текст. А в основі її – наша, українська, Острозька Біблія.

Скільки примірників Острозької Біблії було видруковано?

Якою була їхня подальша доля?

Відповіді на ці запитання в дослідників давнього українського друкарства різні. Професори Пташицький і Бостель, наприклад, вважають, що їх було кілька сотень. Йдеться про ту кількість примірників Біблії, яку доручив князь Острозький Івану Федоровичу вивезти до Львова і там продати. За твердженням професора Огієнка, після смерті друкаря Федоровича у Львові 5 грудня 1583 року в його крамниці було знайдено 120 повних Біблій, 80 – неповних і цілу уряджену друкарню.

Очевидно, що Іван Федорович після непорозуміння з князем Костянтином Острозьким продовжував самочинно друкувати цю книгу вже у Львові. Усе це майно перейшло згодом за борги його учням, друкарям Сеньку Корунці та Сачкові Сідляреві, які й продовжували додруковувати книгу і продавати її.

Є документальні свідчення, що 1588 року ці львівські друкарі продали свою друкарню і сорок неповних Біблій

друкареві з Вільни (нинішнього Вільнюса) Кузьмі Мамоничу. Звідси, очевидно, коріння відомої Віленської Біблії.

Сьогодні з сумом можемо говорити, що нині у світі залишилося кілька примірників Острозької Біблії. Є ця книга, звичайно ж, у Москві і Петербурзі, куди в різні часи вивозилося все найкраще надбання українських друкарів. За свідченням українського історика на еміграції Петра Шумовського, родом з Острога, перед першою світовою війною один примірник цієї книги він ще оглядав в Острозькому музеї, який зберігався під особистою опікою директора Кирило-Мефодіївського Братства пана Кутневича. Ще один примірник був у особистій колекції графа Ходкевича у містечку Млинові на Волині. Подальша доля цих примірників залишається невідомою.

У спогадах діяча українського національно-визвольного руху Д. Бачинського віднаходимо розповідь про віднайдений ним примірник Острозької Біблії аж у ... Мадриді. А в книзі Ярослава Рудницького «Подорож на Мальту», що вийшла за кордоном у шістдесятих роках, зазначається, що в архіві бібліотеки у Валетті (на Мальті) він побачив кілька книжок, виданих у Острозькій друкарні XVI століття. Однак про Біблію в цих записках не згадується.

Врятуванню з вогнищ громадянської війни і ретельному збереженню ще одного золотого примірника острозького друку маємо завдячувати сьогодні митрополитові Іларіонові (Іванові Огієнку). Старовинну Острозьку Біблію йому вдалося зберегти в час Другої світової війни і 1947 року перевезти до Канади, в тодішню столицю канадських українців місто Вінніпег. Під час наукових студій у Колегії Св. Андрія Манітобського університету авторові цих рядків пощастило не лише оглянути, а й ретельно попрацювати з цим безцінним для нашої культури примірником.

Українська громадськість Канади, дбаючи про збереження цієї пам'ятки української культури для майбутніх

ПЕРЕДМОВА

До віруючої і православної читача всякого стану, віку ж і сану

in. 5
2чч. 17
Дослідіть писання, бо ви вважате, що в них маєте вічне життя, і вони слідчать про мене.

1чч. 19
2чч. 78
І знаюу:
Хто може вмістити, хай вмістить.

2чч. 7
2чч. 23
І ще:
Не кожний, що каже мені Господи! Господи! – вийде до небесного царства, але хто czynить волю моего Батька, що є на небесах.

Шановний читачу, треба руками у-
ма пильно і сильно держати ці три
кери христово корабля, коли пус-
каєшся на море незвідної глин-
би божественних і всевітних пи-
сань обох завітів; і потрібно незем-
ними очима пильно стежити, щоб
кожне з них, належний йому напрям
несхибно держав, коли бажемо
спастися від бушування противних
вітрів ергизного хитрування, об-
мани, гордості з дії антихриста,
освободитися від недуги самовпе-
веності, недобання ж і небажності з
лінивством, та прибути до пристані
горішнього Срусазиму, ревно мо-
лячись до того, що панує над мо-
рем і над вітрами.
Аминь.

Творець закону і Творець усього –
Христос, що є одним з Батьком і
Святим Духом, "що сидить по пра-
виці престола величності на ансо-
тах." *В ньому ми маємо спасіння Йо-
го кров'ю і випущення гріхів. Він є
образом незвідного Бога, перво-
родний усого створіння, бо в ньому
все було створене, що на небі і
на землі видиме, чи то престоли, чи
господства, чи начала, чи влада,
все ним і в ньому створене. І Він є
раніше всіх, і все в ньому дер-
житься. *Він гріха не винив і об-
ман не знайдене в його устах. Його
чисті і пречесні уста сказали і при-
казали, улюблений читачу, дослі-
дувати писання, і знаходити в них
вічне життя. Адже і верховий а-
постол, згадуючи про віру і спасін-
ня, сказав "про те спасіння, яке шу-
кали й досліджували пророки; і
пророк, що держав скипетр, повинн

ПРЕСЛОВІЄ

Кт. баговѣрномъ, и православнономъ: вса-
кого чина, возраста же и сана, читателеви

Испытайте писанія, како въ минѣте в нихъ
имѣти животь вѣчныи: и та сѣтъ свѣдѣтель-
ствующа о мнѣ:
и паче

Могин вѣмѣстити, да вомѣститъ.

И еще:
Не всакъ глаголю ми гни, выиде въ цѣлтво нб-
ное, но твордан коано шца моего иже естъ на
небсехъ.

і а прѣ кормица корабля хѣба о блгочес-
твннхъ читателю, пѣсикосишася на море
неислѣдимыа пѣчины, вѣтвннхъ, и
всвѣтлѣи обого зѣветта писанія. по-
требѣ въ мыслннхъ рѣсѣхъ спѣсно, и
крѣпко сѣдержати. и невѣстннхъ зѣвн-
цѣи непомнѣла назнати. да кождо ш
нихъ
настолице сѣтъ стрѣнѣ неизмѣнно сѣдѣ-
жнѣт. хощемъ аи нѣвѣнннхъ ствѣрѣннхъ
протпннхъ вѣтвровъ ергнзнскаго оуцнрѣннхъ,
само мннѣтѣна прѣстѣти антнхрнстѣна дѣвн-
ствѣ. неадннн жѣ, и невѣрнннхъ стѣ оуѣнннхъ
свободнннхъ самовѣтного недѣга. и достпнн-
тн въ прнстѣннцѣ горного іеранна. молѣчеся
прѣсно мремъ, и вѣтвры обладѣоуемъ.
амнн.

Свѣдѣтель законѣ, и вселчесннхъ творецъ хі. і
днѣ снн стѣ шщемъ и стѣлымъ духомъ. *стѣ днѣ
однѣннхъ прѣтѣла вѣнчѣствнѣ на высѣннхъ. *о
неиже имамы нѣвѣвалннѣ кровію его, и оспѣва-
ннѣ грѣхомъ. иже і еобразѣ бѣ невѣдннмаго. прѣ-
ворождѣ всѣа тѣлн. ишо о немъ ствѣдннѣ вѣшла
всѣчскаа. иже на нбсн, и иже на землн. внѣдн-
маа. иже прѣтан, иже гдѣствнѣа, иже начѣла,
иже вѣлннн, всѣчскаа стѣбнѣ, и о немъ стѣв-
дншсѣа. и тѣн естъ прѣжде всѣухъ. и всѣчска-
а о немъ стѣтѣмѣтсѣа. *иже грѣхъ не стѣтворн,
и мѣтѣ не обѣртнѣсѣа въ оуцнрѣхъ его: снѣго сѣ-
тѣа, и прѣчннѣа оуцнѣа рѣсншѣа, и повѣснѣа
вѣзлѣбѣннхъ чнпѣтѣа, испытоватнн писаннѣа,
и обѣртнѣтн в немъ живѣтѣ вѣчныи. и
дѣломъ бо верховнн, вѣспомннѣла вѣрѣхъ, и шѣс-
ннѣ, рече. *о неиже стѣсннн вѣзлѣкншѣа, і испы-
тѣа прѣцы. о семъ же и нсѣтпѣро дрѣвѣжннхъ

sv. 1
2чч. 303
kol. 1
2чч. 250
sv. 1
2чч. 303
ic. 53
per. 2
2чч. 59
ial. 3
2чч. 71
per. 1
2чч. 58

1чч. 2
2чч. 17
1чч. 2
2чч. 17
1чч. 2
2чч. 17
1чч. 2
2чч. 17
1чч. 2
2чч. 17
1чч. 2
2чч. 17
1чч. 2
2чч. 17
1чч. 2
2чч. 17
1чч. 2
2чч. 17

Одна зі сторінок Острозької Біблії в перекладі отця Рафаїла Турконяка сучасною українською літературною мовою. Львів, 2000

покоління і бажаючи познайомити з нею найширші наукові, політичні й просвітні сили інших держав, виступила на початку 80-х років – якраз напередодні тисячолітнього ювілею хрещення України-Руси – з ініціативою перевидання Острозької Біблії. Це починання підтримала Українська Православна Церква Канади. І з благословення блаженнішого владики митрополита Василя та за фінансової підтримки низки всеканадських українських організації воно уможливилось 1983 року.

До речі, перевидання Острозької Біблії здійснювалося в Англії з дозволу Британського й закордонного біблійного товариства.

На першій сторінці фототипного відтворення Острозької Біблії англійською і українською мовами було вміщено звернення до зарубіжного читача: «Ця книга є перше повне видання всіх книг Священного писання церковнослов'янською мовою, надрукована в українському місті Острозі 1581 року заходами Костянтина Острозького. Книга ця є надбанням усіх слов'янських народів, передрукована у Лондоні року 1983 з нагоди тисячоліття хрещення України».

На початку нового тисячоліття, більш ніж через 350 років після невдалої спроби київського митрополита Петра Могили здійснити друге видання Острозької Біблії в перекладі тогочасною українською мовою, до реалізації цього проекту прилучився ієромонах д-р Рафаїл (Турко-няк) зі Львова. Це унікальне видання, що побачило світ 2000 року заходами Українського біблійного Товариства та благодійного фонду «Книга», містить оригінальний текст Острозької Біблії і його український переклад.

СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ

Переосмислюючи історію раннього українського книжництва, не можна не зауважити однієї все помітнішої з роками печальної тенденції: переважна більшість руко-

писних шедеврів, що творилася нашими пращурами на землях стародавньої України-Руси, незабаром, у результаті наглих грабунків, вивозилася здебільшого в північному напрямку й ніколи вже назад не поверталася. Більше того, поширювалася згодом там методом переписування, прилаштування змісту до тамтешніх мовних особливостей, все більшого віддалення твору від первісного вигляду.

Із утратою оригіналів київського походження з усіма явними ознаками тогочасної української мови такі книги нібито ставали вже витвором і власністю іншого народу. Однак навіть за цих умов із таких сторінок не вдавалося упродовж століть витруїти головного: української сутності, особливостей мови, авторської позиції та стилю, ідейного й тематичного стрижнів, базованих на вироблених народом культурних традиціях.

Переконливою ілюстрацією до сказаного вище слугує вершинний твір давньоукраїнської літератури XII століття невідомого автора – «Слово о полку Ігоревім».

* * *

Цікавою й досить драматичною є історія рукописного побутування «Слова», створеного 1187 року. Доказом цієї дати є два факти: присутність у творі як живих князя Ігоря, який повернувся з половецького полону саме 1187 року, та князів Ярослава Осмомисла й Володимира Глібовича, які померли того ж року.

Ймовірним місцем написання шедевр у Видубицький монастир у Києві. Адже саме у цьому своєрідному центрі українського рукописання упродовж XII століття творився зокрема Київський літопис, а також «Повчання» Володимира Мономаха.

Історія не вберегла для нас цей твір у первісному вигляді, але врятувала одну з його пізніших копій, переписаних десь у середині XV століття, а може, й трохи пізніше.

Як відомо, місцем надійного прихистку писаних і переписуваних високоосвіченими ченцями стародавніх книг

ставали монастирі. Чи не при кожному з них існували книгозбірні, де найцінніші рукописи вкладали в надійні металеві чи дерев'яні оправы. Нерідко в одну таку товсту оправу «вдягали» декілька різних книг, об'єднаних спільною темою або часом написання. Такі величезні томи називали в монастирських бібліотеках «Хронографами» або «Ізборниками». До одного такого Хронографа й потрапила списана копія «Слова о полку Ігоревім».

За деякими даними, «Хронограф» із вміщеним текстом «Слова» певний час зберігався в бібліотеці митрополита Ростовського Дмитрія Туптала (Ростовського), вихідця, до речі, з давнього українського роду Тупталенків з Макарова, що під Києвом. Потім ця збірка текстів опиняється аж на півночі від Москви – в старовинному Ярославлі. Настоятель тамтешнього монастиря архімандрит Іоїль (Йоїль), який свого часу навчався в Києві, був водночас і письменником, і духовним цензором Ярославської друкарні.

Переживаючи матеріальні нестатки, що настали після відбирання в монастиря земель, архімандрит Іоїль почав помаленьку продавати книги з давньої монастирської книгозбірні. Одну з них – згадуваний «Хронограф» – він відпустив комісіонеру обер-прокурора Святого Синоду в Петербурзі Олексія Мусіна-Пушкіна – палкого збирача й цінителя старовини. Сталося це 1791 року.

Уважно ознайомившись у збірці з невідомою досі розповіддю про похід новгород-сіверського князя Ігоря проти половців, Мусін-Пушкін відразу збагнув, що має справу з надзвичайно вартісною з історичної точки рукописною книгою, про яку слід широко оповістити не лише наукову та літературну громаду, а й саму царицю Катерину II. Граф переконує царський двір у необхідності переписати цю рідкісну пам'ятку.

Роботу над так званою Катерининською копією «Слова о полку Ігоревім» було завершено у 1795–1796 роках. Однак, незважаючи на сподівання ініціаторів, цариця не

поцінувала гідно цей подарунок. (Вже по її смерті ошатно підготовлену копію «Слова» знайшли в її гардеробі серед різноманітного мотлоху). Натомість перші учені-дослідники, серед яких були М. Карамзін, М. Бантиш-Каменський, М. Малиновський, зініціювали підготовку рукопису до видання друкарським способом.

Після восьмилітньої праці книга побачила світ із вихідними даними Московської сенатської друкарні 1800 року під назвою «Слово о полку Игоревъ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова». Обсяг книги, враховуючи вступну статтю і примітки, склав 46 сторінок.

Скопійований із першотвору XII століття список XV століття згорів разом з усім томом «Хронографа» під час великої пожежі в Москві 1812 року. Вціліла ж незначна кількість примірників першодруку з 1800 року прийшла до сучасників у значно віддаленому від першотвору вигляді. Власне, первісно зіпсованою в мовному та структурному плані була сама копія XV століття з колекції графа Мусіна-Пушкіна, за якою готувався твір до друку. Нові неточності, перестановки й помилки привнесли ті, хто її складав у друкарні і вносив коректуру. Через те в сучасному прочитанні «Слова о полку Ігоревім» немало зустрічається так званих темних місць, які протягом ось уже понад двохсот років дають поживу для наукових дискусій все новим і новим поколінням дослідників цієї дивовижної книги.

В історії української видавничої справи мало знайдеться таких книг, яким було б присвячено стільки досліджень – від статей до окремих видань.

Сюжетною основою для твору послужив конкретний історичний факт: похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича на половців 23 квітня 1185 року. Драматична й нещаслива розв'язка цього походу була зумовлена тодішнім удільним безладом, що утворився на українських землях у результаті непорозуміння й розсварення між собою численних удільних князів.

За рік до цього князь Київський Святослав змушений був сам зі своїм військом піти на бій з половцями й побити їх на річці Орел. Після того походу в Києві приймають рішення не вступати надалі князям у бій із завойовниками поодиночі. Однак, підмовлені Ігорем три удільні князі (путивльський, рильський та курський) вирішили самовільно, без погодження з Києвом, вирушити, кожен своєю дорогою, на Дінець. Вирушили, незважаючи на затемнення сонця як передвісника нещастя, на переважаючи в числі сили кочівників-завойовників, які чатували русичів за Доном. Це місце про затьмарення сонця перед походом Ігорєвого війська звучить у «Слові» так (у перекладі сучасною українською мовою Івана Огієнка):

*«Пристрасть спалила князеві ум, і жадоба спробувати
Дону великого заступила йому знамено. «Бо хочу, казав, зламати списа кінець поля половецького, з вами, русичі, хочу голову свою скласти, аби випити Дону шоломом!»*

Три дні, з п'ятниці по неділю, шаліла страшна битва. На початку удача посміхнулася Ігорю: перший день бою виявився успішним для його дружини. Та вже другого ранку «вітри віють з моря стрілами на хоробрі полки Ігорєві... Половці йдуть від Дону, і від моря, і від усіх боків руські полки обступили...»

Військо русичів було вщент розбите, поранений князь Ігор потрапив у полон, цим відкривши чужинцям ворота для пограбування й спустошення свого рідного краю.

Структурно книга виразно ділиться на кілька невеликих за обсягом частин:

- вступу;
- оповіді про похід Ігорєвого війська та його наслідки;
- розповіді про віщий сон князя Святослава;
- тлумачення цього сну та «Золоте слово» великого князя із закликом до всіх українських князів разом «боронити землю Руську»;

- плачу Ярославни за Ігорем;
- повернення його з полону.

Ідейною домінантою твору стала проблема єдності українських земель, необхідність утихомирення й примирнення розсварених князів. Власне, й причиною поразки Ігорового війська, наголошує автор, була неузгодженість дій цього відважного князя із своїми Родичами, бажання самому, проти волі Великого князя київського Святослава, перемогти ворога й зажити слави. Тому своєрідним застереженням звучать у поемі слова:

«Княжа незгода у поході на поганих – загибель нам. Бо сказав брат братові: «Це моє, то моє ж!» І почали князі про мале «це велике!» говорити, а самі на себе коромолу кувати. А погані зо всіх боків приходили з перемогами за Землю Руську...»

Спроби дати власну інтерпретацію подій сивої української давнини, з такою скрупульозністю і майстерністю зафіксовану невідомим автором «Слова», здійснювали в українській літературі відомі поети й письменники. Це Т. Шевченко («Плач Ярославни», «З передсвіта до вечора») С. Руданський («Ігор Сіверський»), І. Франко («Слово про похід Ігоря»), Панас Мирний («Дума про військо Ігореве»). Віддавна побутують поетичні переклади цього твору і в російській літературі – В. Жуковського, А. Майкова, М. Заболоцького.

Упродовж усіх підрадянських років офіційне літературознавство і книгознавство в різноманітних каталогах та довідниках, наукових і навчальних виданнях, які друкувалися зосімбно і в Україні, «Слово о полку Ігоревім» відносило до розділу «Російська література». Ще донедавна в Україні захищалися й дисертації, в яких з усією серйозністю робилися спроби вирвати цю видатну літературну й історичну пам'ятку з контексту української національної історії і культури.

Настала пора такій несправедливості, спонуканій політичними обставинами, покласти край.

Українськість походження цього твору маємо всі підстави аргументувати за кількома ознаками.

По-перше, за мовною приналежністю. Мова «Слова» – це тогочасна українська літературна мова XII століття, що в основі своїй була така, як і мова літописна, скажімо, мова Іпатіївського літопису, але більше народна, жива. Мова ця складалася з чотирьох головних елементів: старослов'янська, менше вживана в Україні; староукраїнська, тобто літературна й жива мова XII століття; мова місцева українська та іншомовні впливи. Ретельне вивчення існуючих редакцій перевидань «Слова» дає можливість простежити тенденцію російських видавців, починаючи від 1800 року, до виправлення в тексті оригіналу українізмів і заміну їх російськими відповідниками (для прикладу, закінчення в прикметниках **-аго** замість **-ого**; чи **-и** замість **-и** (**и**)).

По-друге, за державницькою патріотичною ідеологією. Автор «Слова», безперечно, був одним із перших ідеологів єдності княжої доби, а заодно єдності й могутності Русі як держави зі столицею в Києві. Єдина княжа родина, єдина Русь, об'єднана біля Києва, – це мета мрій автора «Слова». Автор навмисне змальовує державну могутність старих князів і кличе вернутися до їхнього часу. Таким чином, ідею княжої єдності автор твору пов'язав з ідеєю сильної княжої влади. Саме такий підхід подається як засіб творити могутню державу – Русь-Україну.

По-третє, за походженням автора і його громадянською позицією. Автор «Слова» був великим патріотом. Він був: з південної частини Русі-України, бо добре знав традиції і звичаї цієї землі; особою військовою, на що вказує багатий словник військової термінології; людиною книжною, добре освіченою, широко начитаною у вітчизняних літописах та грецьких хроніках; мав великий поетичний талант і вроджене чуття краси. Дехто з дослідни-

Др. ІВАН МАНДИЧЕВСЬКИЙ.

СЛОВО О ПЪЛКУ ІГОРЕВІ

(1188 р.)

ЛІТЕРАТУРНА РЕКОНСТРУКЦІЯ.

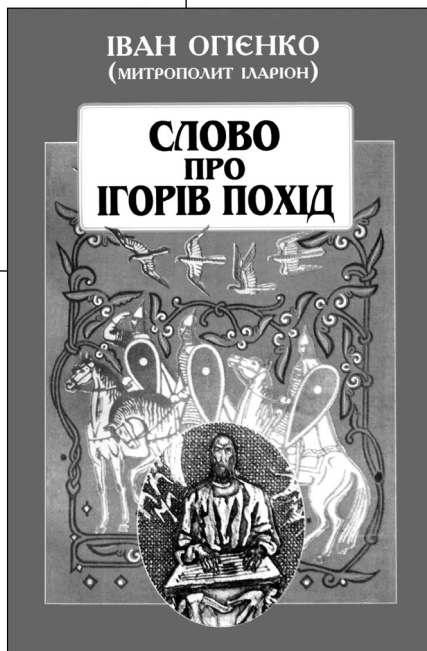
Мот:
„Не відійте са на князі“.

У ЛЬВОВІ 1918.

*Одна з перших
літературних
реконструкцій
«Слова»
як пам'ятки
української
культури.
Львів, 1918*

*Видання канадського
дослідження Івана Огієнка
«Слова про Ігорів похід»
з поданням тексту пам'ятки
за списком оригіналу,
в дослівному перекладі та
в поетичному песніві.
Київ: Наша культура
і наука, 2005*

ків припускає, що ця людина могла бути безпосереднім учасником походу Ігоря на половців.

У коментарі до літературної монографії «Слово про Ігорів похід» (уперше побачила світ у канадському Вінніпезі 1949 року і перевидана 2005 року в Україні видавництвом «Наша культура і наука» в серії «Запізніле вороття») її автор – митрополит Іларіон (Огієнко) наголошує:

«Єдність і Згода були головними точками ідеології України всі її віки, бо бракувало їх у нас. Так і в теперішній час: головна вимога ідеології українського народу поміж її провідниками – таки Єдність і Згода, – конче потрібні нам по всіх ділянках нашого життя, а відсутність їх сильно опісані в «Слові про Ігорів похід».

Особливої актуальності набувають ці слова в нинішній, переломний для України, час.

ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ

В історії українського книготворення є шедеври, яким упродовж століть судилося виконувати роль неповторних архівних скарбів, своєрідних хрестоматій, а ще точніше – енциклопедій правдивого життя наших мудрих і славних попередників.

Такі книги заховали і вберегли на своїх сторінках для майбутніх поколінь дух стародавніх епох, живий образ тих, чий діяння мали вплив на подальшу долю країни та її народу. А ще – слугували багатьом авторам незаперечним авторитетним джерелом для написання нових історичних та літературних сюжетів, а отже, й для появи нових книжкових видань.

За всю майже тисячолітню історію існування в рукописному, а згодом і в друкованому варіантах, текст цієї книги неодноразово (повністю або частково) додавали до різних хронографів, літописних зведень, збірників історичних до-

кументів, хрестоматій. Не один десяток українських і зарубіжних учених по-своєму намагалися тлумачити особливості її структури, змістового звучання окремих епізодів, авторську приналежність. Та всі одноставно сходилися в головному: українці мають такий високохудожній і високодуховний скарб, яким може похвалитися далеко не кожна нація.

Ведумову про вершинний шедевр національного літописного книготворення, яким стала «Повість врем'яних літ»

* * *

«Повість врем'яних літ» (у редакціях радянського періоду – «Повість минулих літ»), як пам'ятка української писемності XI–XII століть, увійшли в нашу історію разом з іменем їхнього творця Нестора – ченця, а згодом ієродиякона Києво-Печерського монастиря, визнаного пізніше православною церквою за свого Святого.

До цієї обителі він прибув зовсім юним, маючи всього лиш 17 літ. Було то десь 1067 року, коли справами монастиря урядовав преподобний Феодосій. Це про нього Нестор напише згодом захоплююче «Житіє», наголошуючи на одній із визначальних рис свого духовного наставника – любов до «книжного почитання», спонукання все більшої кількості чернечої братії до благородної та відповідальної справи переписування книг. Наступним після «Житія преподобного Феодосія» став ще один його глибокий за змістом твір – «Читання про життя і згубу Бориса і Гліба».

Під впливом праці створеного за ініціативою Феодосія на печерських пагорбах своєрідного видавничого цеху, коли один книгописець «і день, і ніч переписував книги в келії», а інший, «тихо співаючи псалми, прями своїми руками шерсть або щось інше робив» для скріплення чи оправи таких книг, Нестор і сам поступово й захоплено поринає у цей дивовижний світ народження все нових і

нових книг. Він по-особливому з-поміж іншої братії перейнявся високим духовним чином тамтешніх каліграфів та мав від природи дар до писання.

Не випадково саме Нестору настоятель монастиря доручає богоугодну в усі часи справу, яка й увічніть його на скрижалях не лише української, а й світової історії. Йшлося про створення на основі всіх попередніх писемних текстів, які були в монастирській бібліотеці, нового літописного зведення про те, «звідки почалася земля українська, хто в Києві перший став князувати і звідки українська земля стала єсть».

Робота над виконанням такого особливо відповідального послуху тривала близько восьми років – від 1094 до 1112 років. За цей час Нестор перечитав, систематизував, переосмислив тисячі сторінок текстів, віднайдених у різноманітних літописних зводах, збірниках, хроніках, хронографах, статутах, богослужбних книгах. Складність роботи полягала в тому, що тексти ці мали різний формат, писалися різними мовами, різними почерками, їхні автори дотримувалися різних систем літочислення, різного способу викладу подій – від порічного (за місячним чи сонячним календарями) до причинно-наслідкового.

Закінчення такого складного для осмислення й великого за обсягом твору майже співпало із завершенням земного життя Нестора-літописця. Помер автор близько 1114 року, не доживши кілька років до свого сімдесятиліття.

Житейський і духовний подвиг преподобного Нестора особливим світильником загорівся за новітніх часів української державності. Щороку 9 листопада в Україні відзначається День української писемності й мови. Українська ж церква віддавна шанує свого святого 27 жовтня. За переданням, саме в цей день він упокоївся.

Структура та зміст

Твір має низку характерних особливостей.

По-перше, письменницький талант спонукав автора,

строго дотримуючись документального матеріалу, дати своїм читачам нове прочитання і власну інтерпретацію давньоукраїнської історії, доведеної до 1110 року. Глибоко розуміючи взаємозв'язок та взаємообумовленість історії всіх народів, він робить своєрідну вступну частину, вводячи історію України-Руси в контекст світової, показуючи рівноправне місце слов'ян в цілому і русичів зокрема. Звідси – ідея державної незалежності Русі та рівність її серед інших народів світу. Тому й починає автор свою розповідь не від часу заснування Києва, а задовго до Різдва Христового – від біблійної легенди про всесвітній потоп і про розподіл між собою земель на мирне життя на них тих синів Ноя, які за Божим провидінням були врятовані.

По-друге, подаючи хронологію князівського правління на давньоукраїнських землях (від часів Кия, Аскольда, Олега, Ольги – до часів святителя Володимира та Ярослава Мудрого), автор неухильно дбає про створення узагальненого образу сильного й авторитетного правителя цієї землі. Такому притаманний високий дух патріотизму й служіння своєму народові. А ще – прагнення сіяти доволу зерна просвіти, знань, дивувати світ створеними при княжих дворах новими книжковими шедеврами. Натомість чи не в кожному розділі з тривогою наголошується на проблемах розбрату, міжусобиць та суперництва, які ведуть до послаблення русичів, до руйнування могутності їхньої держави.

По-третє, авторська оповідь є глибоко поетична, патріотично піднесена, наснажена яскравими картинками з життя різних народних верств. З особливим пієтетом автор говорить про тих, хто будує церкви, переписує книги, забезпечує спокій і лад на родючій землі русичів. До канви розповіді широко залучаються народні перекази й легенди – про слов'янських богів, хоробрість і відвагу київського богатира Кожум'яки, про дива і святині київських печер, про вбивство Бориса і Гліба, про осліплення Василька Тербовлянського...

По-четверте, на відміну від літописних хронік, що творилися в різних країнах Європи латинською мовою, автор «Повісті врем'яних літ» свідомо обрав для викладу історичного фактажу мову свого народу, до того ж, максимально наближену до того її варіанту, яким розмовляли серед простолюддя. Звідси й пояснення того феномену, що книгу так часто переписували й читали не лише при княжих дворах, монастирських школах чи в храмах, а й у домівках наших освічених пращурів.

Про місце твору Нестора-літописця у структурі українських літописів

Звісно, що глибинний змістовий заряд «Повісті врем'яних літ», її високий художній рівень не виник на порожньому місці. На багатьох сторінках скрупульозно виписаної Нестерової праці проглядається печать літописних текстів багатьох попередників, якими користувався автор.

Не буде помилкою ствердити, що історія створення цієї книги починається з тих часів сивої давнини, коли давні українці, виробивши власну систему писемних знаків і символів, прагнули залишити на землі слід своїм думкам, переживанням, а також почутим від родичів переказам – про себе, свій рід, плем'я, про навколишній світ. Спроби літописання, як щорічного записування освіченими сучасниками важливих подій свого часу, здійснювалися на наших землях задовго до хрещення України-Руси.

Знявши нещодавно ідеологічний глянець, накладений на цю тему офіційною російською, а згодом радянською наукою, ми можемо сьогодні обґрунтовано стверджувати про більш ранній, ніж вважалось донедавна, період започаткування українцями літописної традиції – IX, а не XI століття.

І початковий шлях такого літописання можна зримо простежити у такій послідовності:

Пам'ятник Несторові-літописцю в Києві

«Повість врем'яних літ» з-під пера давніх київських літописників

883 рік – Літопис Аскольда. Завдяки реконструкції видатного українського історика Михайла Брайчевського цей літопис можемо вважати найдавнішою історіографічною пам'яткою України.

Після захоплення Києва князем Олегом та вбивства князя Аскольда наприкінці X століття в літописній традиції настає пауза, яку перериває князь Володимир.

989–996 роки. У збудованій хрестителем України-Руси Десятинній церкві, що на багато літ стала найголовнішим митрополичим храмом християнського граду Києва, Володимир започатковує нове літописне зведення. Воно увібрало історичні матеріали, накопичені на час остаточної християнізації Русі (від літопису Аскольда).

Кінець 30-х років XI століття. У Софії Київській створюється новий літописний кодекс. Це здійснює на прохання Ярослава Мудрого перший український митрополит Іларіон.

Після смерті Ярослава Мудрого центр літописання переміщується до Києво-Печерської лаври. Розпочату митрополитом Іларіоном роботу вже там продовжили високоосвічені ченці Никон (1073) та Іван (1093).

Таким чином, Нестор-літописець, приступаючи 1094 року за вказівкою преподобного Феодосія до укладання першого повного літописного зведення (так званий Початковий літопис), мав у своєму розпорядженні різної якості літописні тексти, починаючи від літопису Аскольда.

На жаль, судити про змістові особливості кожної з тих літописних праць, як і про міру запозичення з таких текстів преподобним Нестором, ми не можемо – жоден із літописів донесторового періоду не пережив монголо-татарського нашествия.

Видавнича доля Нестерового рукопису

Не зберігся до наших днів і оригінал «Повісті врем'яних літ». Та завдяки невсипущій праці давньоукраїнських ка-

ліграфів, цей твір, незважаючи на лихоліття, продовжував побутувати в різноманітних списках.

Важливо наголосити, що існують три редакції цього твору:

- перша – самого Нестора-літописця;
- друга, здійснена 1116 року на замовлення нового князя Київського Володимира Мономаха ігуменом Видубицького монастиря Сильвестром;
- третя, здійснена упродовж 1118–1119 років з участю сина Володимира Мономаха Мстислава.

Відмінність між другою і третьою редакціями полягала в тому, що до тексту було додано добре знаний нині літописний твір-автобіографія *«Повчання Мономаха своїм дітям»*. Назагал, хронологічно опис подій у третій редакції *«Повісті врем'яних літ»* було продовжено ще на сім років і доведено до 1117 року.

Ще однією особливістю останньої редакції Несторового твору була штучна спотвореність змісту деяких сюжетів. Зокрема, перейменовуючи обґрунтований первинно шлях до Русі-України із «греків до варяг» у шлях із «варяг у греки», Мономахові переписувачі прагнули безпідставно ствердити варязьку теорію походження своєї країни.

Таким чином, із деяким відхиленням від первинного тексту і суттєвим доповненням після втручання інших переписувачів, *«Повість врем'яних літ»* у подальшому починає потрапляти у варіантах другої і третьої редакцій наступних літописних кодексів і збірників.

Найдавніші списки, які збереглися до наших днів, – Лаврентіївський (скопійований монахом Лаврентієм на пергаменті) 1377 року та Іпатський (скопійований близько 1425 року в Іпатському монастирі побіля російської Костроми). Обидва рукописи нині є власністю Росії. Що ж до останнього, то створювався він на Волині, про що незаперечно засвідчує потужний ряд української лексики.

За радянських часів літературний переказ в українськомовному перекладі Віктора Близнаця двічі виходив

у дитячому видавництві «Веселка» (1982, 1989). Це ж видавництво перевидало зазначену працю 2002 року з ґрунтовною післямовою професора Василя Яременка. Під загальним заголовком «Літопис руський» ця праця (разом з «Київським літописом» та «Галицько-Волинським літописом») у повному її варіанті з Іпатського списку побачила світ у перекладі українською мовою Леоніда Махновця з маркою видавництва «Дніпро».

Як не прикро, але упродовж усіх років української незалежності ця видатна літературна пам'ятка всеняціо-нального масштабу, що має такої сили пізнавальний, виховний і патріотичний заряд, не викликала ніякого інтересу ні у видавців, ні у державників. І лише заходами того ж таки невтомного Василя Яременка знайшлося їй місце у двотомному виданні кращих хрестоматійних текстів літератури України-Руси епохи Середньовіччя...

«Повість врем'яних літ», яку сповна можна назвати своєрідною Біблією національної свідомості українців, ще чекає тої пори, коли до неї буде звернена увага не лише масового українського читача, а й держави.

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК

Якось під час недільної літургії в одній із давніх церков на київських печерських горах зустрілися двоє шанованих у місті чоловіків – Іван та Сергій. Чи то від високого чину церковної служби, чи від особливого сяяння ікони Божої Матері, але перейнялися вони один до одного якимись невидимими нитками духовного поріднення. По закінченні служби тут же поклялися перед іконою завжди і в усьому допомагати один одному.

Незабаром Сергій розхворівся. Передчуваючи кінець свого земного життя, покликав він свого друга Івана. Передав йому нажитих 1000 гривень срібла та 500 гривень золота і щиро попросив заопікуватися його малолітнім сином Захарією. «Коли змужніє мій син, дай йому потім золота й срібла», –

благав на прощання. Остачу ж свого майна покійний заповів бідним.

Набувши повноліття, Захарій нагадав дядькові Сергієві про батьків скарб. Проте опікун категорично заперечив, що отримував його коли-небудь. Переконавшись, що той нізащо не хоче віддавати ні третини, ні п'ятої чи, бодай, десятої частини скарбу, Захарій попросив колишнього батькового друга запрягнутися біля тієї ж ікони, де поклялися колись двоє ще друзів. Цей чоловік і біля ікони ствердив, що не брав ніяких грошей. Та після цих слів сталося неймовірне: чоловік враз заляк при спробі наблизитися до ікони й поцілувати її.

Перелякавшись такого стану, він враз признався в своїй неправдивості й тут же вказав місце, де зберігалися коштовні гривні. Юнак, не вагаючись, передав усі належні йому кошти монастиреві.

На те срібло й золото незабаром побудована була на київських горах церква святого Івана Предтечі – в ім'я боярина Івана і сина його Захарії...

Наведений епізод – один із багатьох, почерпнутих зі сторінок цієї чи не найзагадковішої (за історією створення), найбагатшої (за зібраним воедино культурно-історичним матеріалом) і найпопулярнішої (за кількістю пізніших перевидань) пам'ятки старої української літератури, що отримала назву «Киево-Печерський патерик».

Походження назви та проблема авторства

Патерик у перекладі з грецької означає *батько, отець*. Отож, із з найдавніших часів це слово стали вживати у контексті збірок різноманітних переказів чи оповідань про окремі яскраві епізоди з життя пустельників, ченців, особливо побожних людей. Саме високий житейський чин таких духовних подвижників в усі часи викликав у будь-якому суспільстві неабияке зацікавлення.

Традиція творення патериків започаткована у Візантії – перші датовані збірки церковно-релігійних оповідань відносяться до IV століття. Приблизно в цей же час створюється «Патерик Сінайський», дещо пізніше (VII століття) – «Патерик Скитський» та «Патерик Римський».

Не могли стояти осторонь цього процесу й українці. Адже більше ніж тисячу літ тому, від початків облаштування життя пустельників на київських кручах та зведення тут перших храмів, довкола цього місця й життя його насельників стали творитися різноманітні дива. Перекази про них швидко ширилися близькими й далекими сторонами, обростаючи щоразу новими подробицями й доповненнями. Такий матеріал просто просився під перо небайдужих, талановитих і високоосвічених каліграфів-книжників, якими віддавна славилася Києво-Печерська лавра.

У тому вигляді, в якому дійшла ця книга до наших днів, годі з'ясовувати питання про конкретне авторство конкретних сторінок. Упродовж віків їх вдосконалювали, доповнювали, змінювали десятки відомих і невідомих творців. І все ж історія зберегла імена перших, писання яких і лягли в основу Патерика. Ними були лаврські ченці Полікарп та Симон. Сталося це на початку XIII століття – через більш ніж двісті років від початку побутування в народі переказів.

В історичних документах та науковій літературі про авторів є немало суперечливих свідчень. Можливо, й через те, що з тими ж самими іменами на той час було немало й інших духовних осіб. Та все ж однозначно можна ствердити, що першими були ці два.

Полікарп прибув до Києва з Ростова, постригся в Печерському монастирі. Певний час перебував у інших монастирях, але згодом знову повернувся до своєї обителі. Існує гіпотеза, що він пізніше став архімандритом Києво-Печерським і, можливо, керував монастирем до трагічного погрому Києва монголо-татарами 1240 року. Принай-

мні, мощів Полікарпа в печерах не віднайдено. Деякі вчені вказують на те, що останки талановитого ченця й письменника Полікарпа слід шукати у спільній «крипті убієнних Батиєм».

Симон – також постриженник цього монастиря. Будучи високоосвіченою особистістю, довго не затримався у ранзі звичайного ченця. Пізніше став ігуменом Різвобогородицького монастиря у Володимирі, згодом – єпископом Володимирським. Там і похований 1226 року.

Історія створення та видання книги

В основу першої збірки переказів про Києво-Печерську лавру покладено три твори згаданих уже авторів – Полікарпа і Симона: про перших печерських чорноризців, про будову печерської церкви та одне з послань про високий чин чернечого життя, а також оповідання про перших печерських чорноризців, взяте з давніх літописів. На жаль, у цьому варіанті збірка не дійшла до наших днів.

Маємо пізніші редакції, в яких мало змінювалися попередні тексти, але постійно додавалися нові. Окрім одинадцяти оповідань Полікарпа та дев'яти – Симона подальший обсяг патерика визначали два твори Нестора-літописця («Читання про Бориса та Гліба» і «Житіє Феодосія Печерського»), десять повчань самого святого Феодосія і ще низка фрагментів текстів, запозичених із творів київських літописців.

Від початку XV століття цікавість до «Києво-Печерського патерика» зростає. 1406 року на замовлення тверського єпископа Арсенія і за його безпосереднього контролю у Печерському монастирі було написано новий варіант збірника. Для нас ця редакція є показовою, оскільки наочно засвідчує, як ідеологічні переконання замовника можуть вплинути на розстановку змістових акцентів твору в цілому.

Незважаючи на те, що Арсеній був послухником і новопостриженником Києво-Печерської обителі, прославля-

ти і захищати її в майбутньому він не став. Більше того, прагнув в усьому применшити її значення у ствердженні й розвитку православ'я серед слов'янських народів. Тверянин за походженням, Арсеній став адептом промосковської ідеології російського православ'я. Не дивно, що редакторські втручання, які були здійснені під таким кутом зору в цьому збірнику, помітно віддалили його від оригінальних текстів і вплинули на загальну ідеологію рукопису. Надто ж у контексті виняткової святості київських печер.

У квітні 1462 року завершилася тривала в часі робота щодо укладання нового збірника оповідань про історію Києво-Печерської лаври. Цього разу групою редакторів і каліграфів керував виходець із західноукраїнських земель крилошанин Касіян. Збірка, що мала дві редакції, вийшла не лише більшою за обсягом, а й цікавішою за змістом, зручнішою для читання. Друга редакція відрізняється від першої тим, що вперше матеріал подавався за хронологічним принципом викладу подій, у багатьох місцях текст був заново переписаний. Ця редакція «Патерика» отримала назву Касіянової. На протигагу Арсенієвої, саме Касіянова версія книги стала основою для подальшого широкого побутування її не лише в рукописному, а й у друкованому вигляді.

Як не дивно, але перше друковане видання «Києво-Печерського патерика» було здійснене... польською мовою. «Paterikon» побачив світ 1635 року в друкарні Києво-Печерської лаври. Переклад ставропольською мовою і редагування (до речі, суттєвого, яке передбачало значні купюри текстів із неоднозначним трактуванням) належить перфекту Києво-Могилянської академії Сильвестру Косову за ініціативи й безпосередньої підтримки митрополита Петра Могили.

Це було своєчасне і мудре рішення. Адже в умовах посиленого наступу латників на православну віру після Берестейської унії 1595 року виникла гостра потреба обо-

*Комплекс Києво-Печерської лаври, де упродовж віків
творилися дива докола життя насельників святої обителі*

*Титульна сторінка «Києво-Печерського патерика»
у виданні Інокентія Гізеля*

рони українського православ'я в цілому і святості православних киево-печерських святих зокрема. У цей час Петро Могила навіть відкрив при Києво-Печерській друкарні окремих цех з підготовки і друку книг польською та латинською мовами. «Paterikon», таким чином, став одним із первістків такого друку.

Після видруку «Патерика» польською мовою лаврське керівництво ініціює видання цієї книги церковно-слов'янською мовою – вперше 1661 року. Далі – перевидання 1678 та 1702 років. Особливістю цих видань є те, що вони відзначаються яскраво вираженим «українським слідом» передусім за мовними особливостями. До речі, наявність лексики, наближеної до розмовної української мови, – характерна особливість переважної більшості лаврських видань цього періоду.

Однак саме ця обставина, як відомо, стала головною причиною появи указу Петра I від 5 жовтня 1720 року про заборону Києво-Печерській і Чернігівській друкарням випускати книги, «не согласные с московскими печатми», тобто виданих не у відповідності з російським правописом. Після цього почалося активне вихолощування текстів усіх українських агіографічних та богослужбних видань.

Про наступні заборони друкування «Киево-Печерського патерика», як також і «Четьїв-Міней» Дмитра Ростовського, інших пам'яток історичної думки України та наслідки цих заборон, можна писати цілі томи. У цьому контексті лише варто наголосити, що кастрований з ідеологічних міркувань «Киево-Печерський патерик» вперше вийшов у перекладі російською мовою в Московській друкарні 1756 року. Це видання, як зразково-рекомендоване, передруковувалося згодом багато разів в інших видавничих центрах Російської імперії, у тім числі і всуціль обмосковленій, за висловом Івана Огієнка, Києво-Печерській друкарні.

Перша спроба перекласти цю книгу українською мовою була здійснена за 200 років до видання її в російсько-

му варіанті. Підготовлений поза межами лаври українськомовний рукопис невідомого автора проіснував до початку XX століття в Ніловій Столбинській пустині, однак подальша доля його невідома.

«Киево-Печерський патерик», як один із духовних символів українства, все ж заговорив до свого народу його рідною мовою. Сталося це вже за часів незалежної України – 2000 року. Символічно, що цю копітку й велику за обсягом роботу здійснило видавництво Києво-Могилянської академії. А упорядником, адаптатором тексту сучасною українською мовою та автором солідних наукових приміток виступила Ірина Жиленко. На жаль, наклад цієї книги вкрай мізерний – всього лиш тисяча примірників.

Особливості змісту

З-поміж низки змістових особливостей твору виділимо найхарактерніші.

1. Відмінність «патерикової» манери відбору матеріалу від церковних життеписів святих.

Переважна більшість сюжетів книги стосується подій, які відбувалися на етапі становлення Києво-Печерського монастиря в XI–XII століттях. Оскільки канонізація кращих його представників почалася значно пізніше, то й розповіді про насельників цього високодуховного осередку позбавлені всіляких возвеличень та вихвалянь, так характерних для життеписів святих. На противагу «Житіям», де в строго канонічному плані детально описується хронологія життя того чи іншого святого, у «Патерику» фіксуються окремі епізоди чи випадки, пов'язані з життям і побутом у печерах та довкола них. Не завжди такі епізоди чи приклади є позитивними. Автори «Патерики», скоріше, свідомо загострювали увагу читача й на негативних епізодах, які також можуть бути повчальними. Ось приклади: чернець Ерзам, визнаючи себе грішником, не поспішає каятися; чернець Арефі – скупий та немилосердний; бездушний Євнарій не бажав помири-

тися з помираючим попом Титом, бо віддавна з ним не раз сварився.

2. Насиченість книги різноманітними сюжетами про чудеса, які здатні були творити насельники київських печер.

Назвемо характерні з них:

– місце для будови лаврської церкви вказує Господь незвичним способом – посиленням з небес вогню, яким випалюється основа під мури храму;

– ангели допомагають ченцю Аліпію малювати ікони;

– потаємні думки та майбутнє прихожан прочитує чернець Григорій;

– для врятування людей від голоду чорноризцеві Прохору було послано з неба уміння випікати хліб з трави, а попіл перетворювати у сіль;

– затворник Афанасій, померши, став на ноги другого дня і прожив після того ще 12 літ;

– Марка, який викопав у печерах багато місць для поховання спочилих братів, слухалися навіть померлі: один ожив на один день, оскільки могила для нього ще не була готова, а інший, віддавши Богу душу, полив себе святою оливою, бо так прохав Марко.

3. Світський характер багатьох сюжетних ліній.

Такою є розповідь про князя Володимира (Мономаха), який зі своїм батьком Всеволодом був свідком дивовижного сходження з небес вогню на печерському пагорбі, де незабаром почали будувати церкву. Розміри фундаменту цієї церкви відміряли золотим князевим поясом. Відтоді цей пояс набув особливої магічності. Коли хворого князя Володимира обперезали цим поясом, він враз видужав. За наказом князя цим поясом згодом визначали розміри мурів під будову саме таких храмів у Ростові та Суздалі.

Дещо інший відтінок має оповідання про Варлама, який, проти волі батьків, прийшов послушником до Печерської обителі. Своєю вченістю, знанням кількох євро-

пейських мов, неабиякими організаторськими та дипломатичними здібностями цей юнак дуже прислужився лаврі. Маєтні батьки не раз силою забирали його з монастиря, одягали в боярські шати, посиляли до нього звабливих дівчат. Але він топтав у болото дороге вбрання, ігнорував відібраними спеціально для нього гарними нареченими і знову повертався до своєї нової чернечої обителі. Допомагав йому в цьому високий дух і внутрішнє чуття істинного покликання свого життя на землі.

У багато в чому бездуховному й аморальному сьогоденні для кожного з нас таки виникне нагальна потреба пізнати й осмислити дивовижний і досі не поцінований сучасниками світ «Киево-Печерського патерика».

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Так вже розпорядилася історія, що упродовж століть наш народ був позбавлений права знати правду про себе: хто ми, чийх батьків діти, за що боролися і вмирали наші предки, що з нами сталося сьогодні?

Водночас відповіді на ці та інші запитання можна було легко віднайти в десятках безцінних раритетів минулого. Передусім, у творах видатних українських істориків, літераторів, етнографів, фольклористів, громадсько-політичних діячів. Творах, які в усі часи, а надто ж тепер, несли й несуть у собі великий потенціал духовного, національного пробудження народу і які саме через це стільки літ були під суворою заборонаю тоталітарного режиму.

* * *

Ось і це видання, про яке йтиметься нині, більше ніж сімдесят років вважалося «арештованим» і перебувало в особливо недоступних спецсховах.

Неповторність і незвичність ситуації, пов'язаної з тривалою заборонаю книги з такою промовистою назвою – «Українське питання», в тому, що написана вона

була не українською, а російською мовою і вийшла друком 1917 року не в Києві чи в якомусь іншому українському місті, а в столиці тодішньої «тюрми народів» – Москві.

Єдиний примірник «Українського питання», що знаходився в спецсховах колишньої бібліотеки ім. КПРС (нині – Національна бібліотека ім. Я. Мудрого), підлягав щорічному ретельному обстеженню з метою виявлення можливих її користувачів, чи, боронь Боже, здійснення анонімним читачем бодай мінімальних витягів. Про це засвідчують хоча б жирні чорнильні відбитки штампів з позначкою «перевірено», що так рясніють по обидва боки титульних сторінок примірника, з яким пощастило працювати упорядникові.

Особливо виняткове ставлення більшовицьких ідеологів до зазначеної книги пояснюється здебільшого двома причинами.

По-перше, авторами «Українського питання» є самовіддані борці за українську ідею Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Симон Петлюра, Дмитро Донцов, Агатагел Кримський, Софія Русова та інші видатні діячі національного відродження, яких лише недавно реабілітовано історією.

По-друге, в «арешті» трималося правдиве слово саме про Україну й українців, бо воно здатне було пробудити самовідчуття й національну гідність принижованого століттями багатомільйонного народу.

У цьому виданні, як ні в якому іншому, у сконцентрованому вигляді, дохідливо й переконливо подавався багатющий фактичний матеріал про український національний рух у минулому й теперішньому, про національні надбання українства, про численні заборони, утиски, обмеження української мови, про наслідки офіційної ідеології великоросійського централізму щодо «іногородців». А ще ж – про незнищенність, величезний життєстверджуючий заряд української ідеї, про не-

здоланне прагнення нашого народу в усі часи мати й розбудовувати свою власну державу.

Драматична історія написання й видання «Українсько-го питання» нерозривно пов'язана з історією створення й діяльності журналу «Украинская Жизнь», перше число якого вийшло в січні 1912 року, а останнє – напередодні жовтневого перевороту 1917-го. Книжка практично була укладена за матеріалами цього часопису його найактивнішими, найнебайдужішими до долі України авторами.

Це був один із драматичних періодів «доживання» Російської імперії, коли ще донедавна «універсальна й бездоганна» ідея космополітизму, ідея асиміляції національностей стала активно витіснятися національною ідеєю, яка з наближенням лютневих і жовтневих подій 1917 року все більше міцніла й розвивалася.

Після подій 1905 року, коли була, нарешті, узаконена діяльність української преси, як одного із різновидів преси «инородческой», починається бурхливе відродження українського друку, утворення українських громад, клубів, інших просвітницьких, громадсько-політичних організацій. Однак проголошеними царем конституційними свободами українцям довелося тішитися недовго. Вже з 1907 року у внутрішній політиці уряду помітно посилюлися шовіністичні устремління. Український рух, як і до 1905 року, знову став об'єктом заборонницьких заходів.

Для прикладу, спеціальним циркуляром обмежується ввезення до Росії україномовної літератури з Галичини, одна за другою під різними приводами закриваються українські громадські організації, зокрема, «Просвіти». Зі сторінок реакційної російськомовної періодики організовується справжнє цькування українства, що спричинило цілу смугу погромів російськими націонал-патріотами українських товариств, бібліотек, книжкових магазинів, закриття низки українських газет.

Ось у таких умовах, які дедалі унеможлилювали нормальний вихід українських видань, і виникла серед членів

української секції Московського товариства слов'янської культури ідея видавати в центрі Росії український журнал російською мовою.

Журнал, за задумом засновників, мав би виконувати два винятково важливих на той момент завдання. *По-перше*, за обставин, коли російське суспільство вже втратило навіть саму уяву про Україну як про національний організм і стало трактувати українство як простий «варіант російської культури», як ніколи, необхідно було аргументовано, ненав'язливо, але цілеспрямовано знайомити це суспільство з національними інтересами більш ніж тридцяти-мільйонного українського населення, із культурою, наукою цього народу в його минулому і сучасному, із теперішнім станом національного руху. *По-друге*, нагальною потребою стало пробудження, розворушення в значної частини української інтелігенції приспаної, а то й приглушеної національної самосвідомості, спонукання її до важкої просвітницької роботи серед народу, видання для цього літератури пізнавального характеру.

Поява нового українського видання була зустрінута на теренах імперії неоднозначно. Прогресивна українська інтелігенція висловила не лише захоплення, а й готовність щодо матеріальної підтримки, оскільки видання журналу було розпочато зі скромних особистих коштів його засновників. Натомість ворожість і обізленість «посунулися» зі сторінок московської та київської російськомовної преси.

Утім, дієва наступальність діячів українського відродження щодо захисту прав свого народу була (вже вкотре!) грубо зупинена поліційно-адміністративною машиною. Цього разу, з початком Першої світової війни, власті скористалися ніким необмеженими можливостями військового стану і практично по всій території імперії закрили останні українські періодичні видання. Зупинена була й діяльність усіх культурно-освітніх товариств, а отже, і редакції журналу «Украинская Жизнь».

За умов, що склалися, редакційна колегія часопису вирішує оперативно підготувати і випустити масовим тиражем для поширення як в Росії, так і в Україні книжку з назвою «Українське питання». Намір був зрозумілим: зважаючи на надзвичайну актуальність даного питання і обмежені можливості самого журналу, надто ж в умовах посиленого цензурного режиму на території України, багатющій фактичний матеріал, що характеризує український національний рух в його минулому і сучасному, викласти у сконцентрованому вигляді і донести до масового читача через книгу.

Книга побачила світ на початку 1914 року. Буквально через рік редакція «Украинской Жизни» випускає другим виданням своє «Українське питання». А після закриття журналу більшовицькими властями 1917 року ця книга виходить у світ утретє, вже переробленою й доповненою матеріалами, зібраними фактично за гарячими слідами подій. Одночасно було випущено ще одну українську книжку, присвячену західним землям нашої споконвічної Батьківщини, – «Галичина, Буковина, Угорська Русь» (історичний, географічний та етнографічний нариси).

По тому, як і ця книга несподівано швидко розійшлася з друкарні видавництва «Задорога», можна без перебільшення робити висновок: потуги і ризик співробітників часопису не були марними – на поневоленій століттями українській землі знову виростав спраглий до правди, до рідного слова український читач.

Визначальною, наскрізною темою книги є доля української культури, зокрема такої її складової, як друковане слово, той воістину тернистий шлях, яким торувало воно дорогу до читача. Автори видання, по суті, одними з перших в українській науковій літературі й публіцистиці поставили перед собою завдання стисло, але переконливо подати читачеві своєрідну історію поневірян українського друкованого слова, яка пов'язана з десятками, сотнями таємних і гласних, санкціонованих на «височайшому» рівні і в кабі-

нетах місцевих «держиморд», що вірно служили імперським центрам у Петербурзі й Москві, актів, циркулярів, указів, розпоряджень, метою яких було знищити мову багатомільйонного народу, звести нанівець подвижницькі зусилля багатьох самовідданих діячів українського відродження, переконати простий люд у «другосортності», «неприродності», «безперспективності» «малоросійського наріччя».

Залишається лише дивуватися й захоплюватися, як за таких жажливих умов реакції, справжньої антиукраїнської істерії, зчиненої передусім на урядовому рівні, українське друковане слово все ж пробивалося до свого читача, будило його думку.

1997 року з маркою видавництва імені Олени Теліги ця книга побачила світ в українському перекладі, з упорядкуванням, передмовою і примітками автора цих рядків.

...Нині, в непросту добу утвердження української державності, доводиться констатувати наявність абсурдної й болючої для нашого народу тенденції, коли природному процесові відродження української мови й культури на рідній землі певними політичними колами чиниться опір, коли знову почастишали голоси про необхідність законодавчого закріплення «державної двомовності» з підведенням під цю вимогу тези про «історически сложившуюся ситуацію».

Усе це спонукає науковців нині пильніше вивчати й аналізувати уроки нашої давньої й недавньої історії. Бо саме в ній можемо віднайти глибокі й переконливі відповіді на наші вічні запитання: хто винен, чому так сталося?

Аналіз уроків неодмінно виведе на ті чинники, які методично й цілеспрямовано підривали пошану до українського слова, відтісняли його на другий план, на багато літ наклали негативний відбиток і на психологію українського громадянства, і на рівень національної свідомості певної частини українців.

Чесний і небайдухий аналіз таких уроків і пропонують читачеві автори «Українського питання». Немало цих

УКРАИНСКИЙ ВОПРОСЪ.

Составлено сотрудниками журнала

„УКРАИНСКАЯ ЖИЗНЬ“.

ИЗДАНИЕ ТРЕТЬЕ.

МОСКВА.
Типография Т-ва „ЗАДРУГА“ Возлеюженки, Красносельский район
1917.

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Український переклад,
упорядкування,
передмова і примітки
Миколи Тимошика

КИЇВ
Видавництво
імені Олени Теліги
1997

1*

*Титульні сторінки особливо «крамольної» для радянського режиму
книги «Українське питання» (третього видання 1917 року
та перевидання в українському перекладі 1997 року)*

уроків аналізується тут кризь призму російсько-українських відносин, які волею історії завжди загострювалися в переломні для України періоди. Так було після революційних подій 1905 року, коли бурхливе відродження української ідеї відразу ж зустріло на своєму шляху шалений опір старої імперської поліційно-репресивної адміністрації, яка налякала першої реальної загрози розвалу «тюрми народів». Так було після 1917 року, коли за вказівкою Леніна армія Муравйова потопила в крові молоду Українську державу за її спробу одержати повну незалежність від Москви. Така ж ситуація складається й нині, коли певні кола російського суспільства ніяк не можуть змиритися з думкою про Україну як про самостійну державу і під гаслом захисту інтересів російськомовного населення розв'язали на Сході України криваву війну. Її ціль – відновлення «єдиної й неподільної» імперії.

Історія повторюється. Тому так багато роздумів, переживань авторів цієї книги безпосередньо стосуються наших сьогоднішніх неспокійних буднів. Тому так багато їхніх передбачень, сподівань звернені до завтрашнього дня вільної Української держави. Дня обнадійливого, світлого.

Розділ 2

Наша книга в Європі

«РОЗЖАЛОБЛЮВАТИ ЧУЖИНЦІВ СЛІД НЕ ПЛАЧАМИ ТА СКАРГАМИ...»

На маловідомих фактах із життя й діяльності цієї особистості можна знайти відповіді на запитання про те, хто, яким чином, за яких обставин приходив до керма українського пресо- і видавничого руху в еміграції, якими знаннями, практичними навичками, людськими і професійними якостями мав володіти той, хто брався за цю, здавалося б, безнадійну справу за обставин хронічного дефіциту: коштів, умов праці, паперу, друкарських машинок, поліграфічного обладнання, мережі збуту, однодумців, меценатів. Зрештою, за відсутності постійних і надійних засобів власного існування на чужині, перспективи позитивного розв'язання українського питання.

Символом честі з нацією назвав Євгена Онацького історик на еміграції Любомир Винар. На жаль, цей до неімовірності працьовитий творець і захисник українського світу й досі залишається на Батьківщині практично невідомим. Значну частину його величезного творчого доробку, створеного на чужині для українців і України (а це – 22 книги українською та 11 – італійською мовами) видано у різних країнах світу, однак жодна його праця в нас досі не надрукована.

ГАРТ ЧУЖИНИ ДЛЯ БОРОТЬБИ ЗА ІНТЕРЕСИ НАЦІЇ

Колишній працівник апарату Центральної Ради, активний співробітник перенесеного Михайлом Грушевським зі Львова до Києва місячника «Україна» 25-літній Євген Онацький опинився на еміграції від початку 1919 року. Їхав у складі урядової делегації на світовий конгрес у Парижі, не знаючи, що вороття на Батьківщину вже не буде ніколи.

Щоденниковий запис засвідчує, з чого довелося починати йому з молодою дружиною емігрантське життя: «Увесь наш багаж – три невеликі поклажі, з них одна – повна книжок. Були вісім томів «Історії України-Руси» Грушевського, «Історія Західної України» М. Василенка, три томи «Описания Старой Малоросии» О. Лазаревського і чимало інших цінних книг з історії української культури, що мали на меті служити мені як журналістові, оборонцеві й пропагандисту УНР на мирову конференцію в Парижі».

Несподіване запрошення Дмитром Антоновичем на роботу в Українському пресовому бюро Дипломатичної місії УНР у Римі було визначальним у подальшій долі Євгена Онацького.

В Італії Онацькому судилося затриматися більше ніж на чверть століття. З болем переживши втрату Української державності, він свідомо йде на тісну співпрацю з Організацією Українських Націоналістів (ОУН), ставши представником в Італії і речником цієї організації в Європі.

Досконало вивчивши італійську, поліпшивши знання французької мов, маючи хист дипломата й письменника, він швидко налагоджує зв'язки з офіційними і громадськими колами Італії, легко добуває матеріал для своїх репортажів, кореспонденцій, статей. Прізвище українця Євгена Онацького все частіше з'являється під розлогими публікаціями на шпальтах багатьох італійських періодичних видань, зокрібно: газет «Impero d'Italia», «Il Lavoro

Fashista», «Il Popolo di Trieste», «L'Orà»; журналів «Europa Orientale», «Noua Antologia», «Ardea», «Minerva». Що ж до української періодики, то, здається, в 20–30-х роках не було в Європі чи Америці жодного поважного друкованого органу українців, в якому б не вміщувалися різножанрові публікації цього автора. Найбільше їх віднаходимо на шпальтах львівського «Діла», перемишльського «Українського Голосу», паризького «Українського Слова», празької «Розбудови Нації», чернівецької «Самостійної Думки», американської «Свободи», буенос-айресівської «України».

Із середини 30-х років Євген Онацький починає займатися науковою та викладацькою роботою. За його ініціативою в Італійському Східному Інституті в Неаполі на слов'янському відділенні відкривається перша в Італії кафедра української мови та літератури. Напередодні Другої світової війни його запрошують викладати українську мову до Римського університету. Там він готується до габілітації на звання професора.

В ніч на 29 вересня 1943 року українського професора, голову Української Громади в Римі арештовують у власному помешканні італійської столиці німецькі есесівці. Як особливо небезпечного злочинця, його доставляють в одну із берлінських в'язниць і поміщають в одиночну камеру. Згодом переводять в одну із найстрашніших в'язниць гестапо, розташованих у Оранієнбургу. Саме сюди спецпідрозділи СС стали незабаром доставляти усіх арештованих провідників ОУН: Степана Бандеру, Ярослава Стецька, Андрія Мельника, Тараса Бульбу-Боровця, Олега Штуля-Ждановича, Олега Ольжича, Дмитра Андрієвського, Олега Лапичака, Івана Габрусевича, Ільницького, Володимира Стахіва.

Таке товариство по в'язничних камерах для Онацького не було випадковим: його діяльність як знакового представника ОУН на цілу Італію, передусім у сфері журналістики, була добре відомою німцям.

Упродовж більш ніж річного ув'язнення смерть неодноразово «заглядала» йому у вічі. І тоді, коли під конвоєм викликали на часті допити й нелюдськими катуваннями довели до самоповішення в сусідній камері друга й однодумця Олега Ольжича, і коли в'язниця горіла від бомбардування радянськими літаками, і тоді, як запише у спогадах, коли «ішов додому від табору до табору зруйнованою, брудною, здезорганізованою Італією, сплучи на голій землі, голодний і обдертий, з вояцьким мішком за плечима».

З оранієнбурзької камери смертників Євген Онацький вийшов на волю 19 жовтня 1944 року, а до свого римського помешкання добрався майже через вісім місяців – 9 червня 1945 року. І йому, і Степанові Бандері, і їхнім сусідам по камерах Тарасові Бульбі-Боровцю, Олегові Штуль-Ждановичу та іншим доля в чергове подарувала шанс вижити. Німці не встигли їх розстріляти тільки тому, що перед ними постала неминучість утечі від власної смерті.

По завершенні Другої світової війни обставини спонукатимуть нашого героя назавжди полишити Рим (з 1947 року), і віддалитися від України в просторі ще більше – аж в Аргентину. Це був вимушений переїзд: існувала реальна небезпека, що італійський уряд видасть його радянським спецслужбам – ті давно «полювали» на Євгена Онацького.

У незнаному доти Буенос-Айресі він сповна порине в роботу: очолить Спілку українських науковців, митців і літераторів та Українську Центральну Репрезентацію в Аргентині, редагуватиме тижневик націоналістичного напрямку «Наш Клич», альманах «Відродження» та місячник «Дзвін». Там здійснить і мрію життя – допише свій вершинний твір – багатотомну «Українську Малу Енциклопедію» в авторському виконанні (загальний обсяг великоформатних сторінок – 2148), створить декілька цінних книг мемуарного характеру, головною дійовою особою в яких буде Українська Справа.

ТЕ, ЩО ПРОСИЛОСЯ ДО «ЩОДЕННИКА»

Будучи в душі все ж більше книжником, ніж журналістом, Онацький мріє в Італії писати власні книги, налагодити українську книговидавничу діяльність. У щоденниковому записі від 11 листопада 1919 року з цього приводу читаємо:

«Зайнятий нашими українськими справами, всіма тими суперечними і часто трагічними вістками, що лавиною скочуються на мене щодня зі стовпців часописів і кидають у безодню нашої темної дійсності, забуваю я писати про Рим. Лише коли бачу по вітринах книгарень гори книжок, присвячених Вічному місту, мене бере сором, що досі українською мовою нема ані одної книжки, присвяченої Римові. Останнім українцем, що писав про Рим, був Гоголь. Але й той писав по-російському...».

І далі, довіряючи щоденникові свої не раз обманені житейськими реаліями наміри та сподівання, автор записника ділиться заповітною мрією показати українському читачеві Рим та Італію своїми очима, своїм серцем:

«Якщо вже доля була мені така ласкава, що привела мене до Риму, мушу я цю нагоду відповідно використати, мушу зібрати матеріяли, щоб потім написати велику книжку про Рим. Мушу, поруч із матеріялами про наше українське життя, записувати й те, що бачу в Римі й не українського, що відображує життя Вічного міста... Трудно. Так багато всього, що аж просить до щоденника, а часу не вистачає».

Працездатність і організованість цієї людини не може не викликати захоплення. А ще – житейський оптимізм, віра в те, що справа, якою займаєшся, не даремна, і все, що роблене тобою, виявиться комусь потрібним. На глибоке переконання Онацького, потрібними в колись оновленій

Україні будуть і його ще ненаписані книги. Тому й брався за свого щоденника чи не щодня та фіксував ретельно все, що просилося на папір у надії, що колись, за кращих часів, зможе перевтілити ті окрайці думок і вражень, переживань і мрій в окремі книжкові видання.

Як творча особистість, він володів здатністю «бачити зорі в калюжах», тобто вмінням у нібито одноманітних буднях виокремити те вартісне, позитивне, важливе, що звичайній людині може здатися несуттєвим, другорядним. Є в нього фраза, яку кожен, хто хоче писати, відточувати власне перо, власний стиль, і в кого вже сформувався в душі бодай початкові патріотичні почуття до своєї Батьківщини, може взяти з собою як дорогоцінний творчий орієнтир:

«Кожен із нас, емігрантів, для України – око в Європу... Треба подбати, щоб ні одне з цих очей не було сліпим чи сплячим. І щоб кожне несло українській нації море вражень з поля його зору. Тоді лише ми зможемо говорити, що Україна дійсно належить до Європи, а не до Азії, коли кількість і вплив європейських ідей, що ми понесемо нашій нації, переможуть ту навалу азіатчини, що насувається зі Сходу».

Не всі наміри, пов'язані з українським книготворенням на італійській землі, йому вдалося втілити. Окремі книжкові видання «По похилій площі» та «У Вавілонському полоні» мають яскраво виражений мемуарний характер. Що ж до більш ніж п'ятсотсторінкового видання під назвою «У Вічному місті» (побачило світ у Буенос-Айресі 1954 року), то для нього найбільше підходить жанр записок. Такий підзаголовок автор і додав до свого нового дітища. Відчуваючи нестачу часу і життєвських сил та боячись, аби написані фактично в «польових умовах» й остаточно невпорядковані всі ті численні записки та начерки не розгубилися для української історії, він вирішує їх опублікувати в тому робочому варіанті, який перевіз до Аргентини з Рима.

Тут зібрані різножанрові тексти. Найперше – листи від автора й до нього, що мають короткі своєрідні коментарі-прив'язки та пояснення. Це надзвичайно цінні документи, що можуть дуже знадобитися дослідникам кількох напрямків – історії української еміграції, дипломатії, національної журналістики, українсько-італійських відносин.

Все інше в цій книзі – щоденникові записи, нотатки і начерки. Це те, що ще лиш готувалося окремими фрагментами для цільних книжкових видань. Сьогодні важко сказати, як би назвав їх автор, коли б мав можливість викінчити розпочате. Однак за тематикою ці щоденникові записи можна розділити на три напрямки:

- життя вічного міста (ось вам омріяна і, на жаль, ненаписана книга про Рим українською мовою);
- про національну гідність і комплекс меншовартості багатьох українців;
- ОУН як непізнана сторінка української історії.

Звернемо увагу на кілька сюжетів із цих нереалізованих книжкових задумів.

З НЕНАПИСАНОЇ КНИЖКИ ПРО РИМ

Рим очима Онацького постає перед читачем вічним і ніколи й ніким не розгаданим містом, яким в усі часи його багатомістової історії, здається, захоплювалися однаково – і римляни, і численні прибульці. Автор фіксує все, що вражає його під час численних прогулянок містом. Найбільше звертає увагу на те, з яким запалом та патріотизмом римляни відзначають державні та релігійні свята, коли місто, схильне до видовищ, «живе очима та ногами».

Для прикладу, опис різдвяного свята 1930 року забрав кілька сторінок. Це незабутнє дійство, як зазначає автор, заповнило всі центральні майдани та хідники міста і його неможливо описати, «бо ніяке перо не змогло б передати всієї краси й різноманіття всіх отих одягів; це – треба бачити». Організатори акцент зробили цього разу не на

релігійній, а на фольклорній частині. Яскраві кортежі з виступами, музикою, танцями представляли різні етнографічні території Італії. З фотографічною точністю, з численними деталями описується, як рухалися особливо колоритні кортежі Сардинського королівства; як представляв вогнище італійського патріотизму й національної самоповаги П'ємонт; з якою пишнотою, фантазією, оригінальністю проходили Венеція, Ломбардія, Сицилія, Калабрія, якої співучості святу додала колона Сицилії; який колорит на верблюдах та чистокровних арабських конях привнесли до серця Європи представники африканських провінцій Італії.

В іншому місці нотаток пам'ять фіксує відзначення римлянами Дня опікуна міста – Святого Петра. Тут свято бережеться багатолітня традиція: сім'ями приходили зранку до величної базиліки, поклонитися могилі апостола й поцілувати ногу його бронзової статуї, вбраної – лиш на один день – в урочистий папський одяг. Вистоявши й сам кількагодинну чергу, автор робить милу ремарку, що запам'ятовується: «Після поцілунку витирають білою хустинкою. Скільки треба тих втирань, щоб бронзова нога поволі танула. Одного року, кажуть, її вже доливали, а тепер знову вона наполовину вицілована».

Читаєш такі сюжети і думаєш: чому такі сильні своєю духовною потугою та патріотичним зарядом свята, які еднають націю, зміцнюють громаду, проводяться в Римі, Парижі, Варшаві? Чому народні традиції, національний колорит народу ніколи не толерувалися київською столичною владою – ні тоді, коли Україна була радянською, ні тепер, коли вона стала незалежною?..

Чи не в кожному відкритті якоїсь риси характеру Рима автор мимоволі проводить певні паралелі з рідною Україною. Що це робилося не штучно, не спеціально, помічаєш згодом, коли й прочитаний сюжет забувається, а та паралель прямо таки «вгризалася» надовго в душу. Скажімо, в час опису танцювальної частини різдвяного карна-

валу в щоденнику народився такий «посил» з України:

«Яке було моє здивування, коли в одній групі, походження якої я так і не міг встановити, – якийсь маленький хлопець ушкварив танець, що, як мені здалося, нічим не різнився від нашого козачка. І музика була подібна, і всі ті, що дивилися, так само як і в нас, відбивали ритм, плескаючи в долоні...».

А ось багато в чому промовисте порівняння українського та італійського села, нав'яне черговою поїздкою в глибинку Італії:

«Італійське село побудоване з величезних палаців із каменю, а іноді й спижу та мармуру. Але мармур той почорнів під брудом століть, з розчинених вікон глядить на вас чорна пільма, підправлена невеселими пахощами. З горішніх вікон, на довгих мотузках, простягнених від палацу до палацу і від вікна до вікна звисає на вулицю вимита білизна, старі подерті ганчірки і різнобарвні приналежності жіночого туалету. З вікон визирають молоді дівочі обличчя, а попід вікнами ходить і товпиться місцевий нарід – самі парубки та чоловіки... Наше українське село побудовано з дерев'яних низеньких хат, критих звичайною соломною, бідних і недовготривалих, але зате таких чепурних і чистих усередині».

З НЕНАПИСАНОЇ КНИЖКИ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ГІДНІСТЬ І КОМПЛЕКС МЕНШОВАРТОСТІ

Нотаток, які можна об'єднати означеною вище темою, у записниках Євгена Онацького немало. Працюючи в Римі упродовж багатьох літ дипломатом і журналістом, він не міг не звернути увагу, як кожна нація, кожна держава прагнула мати в столиці Італії свої представництва – офіційні й неофіційні. З неофіційних особливу

активність проявляли усілякі наукові, культурологічні інституції, які влаштовували численні концерти, виставки, зустрічі з відомими земляками. Одне слово, представляли все краще, аби засвідчити інтелектуальній еліті Європи свою самодостатність.

Проводячи паралелі з українськими реаліями, автор записок згадує, що у 20-х роках таку величну місію українства ніс світові легендарний Олександр Кошиць зі своїм хором. Відтоді українці, позбавлені права мати державу, зрідка пробували посилати свої «надзвичайні місії» силами еміграційних організацій.

Одну з таких українських місій виконала в Туріні українська культурна діячка, письменниця і співачка Млада Липовецька. Її концерт, де вона виконувала в основному українські народні пісні та пісні на слова Тараса Шевченка, пройшов там з великим успіхом. Дві місцеві газети – «La Stampa» і «La Gazzetta del Popolo» – високо оцінивши презентацію української пісні і поезії, подали опис української легенди, яку оповіла зі сцени сама співачка.

Легенду цю часто розповідають і в Україні, аби підкреслити співучість нашого народу та його безталанну долю. Варто нагадати її, бо саме довкола неї Онацький і вибудував у своєму щоденнику сюжет про шкідливий для українців комплекс меншовартості, носіями якого нерідко стають і митці: «Коли Господь створив народи, кожному дав сій дарунок: кому багатство, кому вмілість і т. д. Коли ж нарешті всіх наділив, побачив, що був хтось, хто нічого не отримав. Це була Україна. І, не маючи нічого іншого, він дав їй вміння співати...»

Здавалося б, можна порадіти успіху української співачки, прихильним відгукам італійської преси про її концерт. Та Євген Онацький розгледів у цьому «інший бік медалі». Його до глибини душі розчарував не стільки виклад італійськими журналістами самої легенди, скільки те, для чого розповідала її українська співачка чужинцям. Найперше, він висловив сумнів щодо автентичності самої

«легенди», назвавши цю оповідь «витвором когось із наших інтелігентів-українофілів, що, не вміючи користати з величезних скарбів, якими обдарувала природа (і Бог!) українські землі, вмів лише скаржитись, сумувати та кохатися в «малоросійських піснях» і варениках». А, по-друге, йому невимовно прикро було чути щоразу від земляків-українців, як вони «розжалоблюють» чужинців своїми плачами та скаргами замість того, щоб дивувати їх результатами своєї невпинної творчої праці.

Про те, що на цих невинуваних хронічних плачах і розжалобленнях треба, врешті, ставити крапку, Онацький написав так:

«...Тримати когось за гудзик, заливаючи йому білу сорочку гіркими сльозами про своє безталання, в наші часи просто небезпечно: якщо він, зі звичайної європейської чемності, в перший раз від вас не втече, він навіть, може й щиро, утре й собі якусь сльозу, – то на другий раз, будьте певні, обходитиме вас десятими вулицями. Цікавість теперішнього світу можна викликати дійсним героїзмом, піднесенням непереможного чуття (чого так багато в Шевченка), але не намаганнями викликати якесь співчуття, що лише нас принижує, і що його, напевно, не хотів би собі Шевченко».

Наведений вище приклад переконливо засвідчує, що подоланню за давнених комплексів українців, з-поміж яких – меншовартість «хохла-малороса», може сприяти кожен національно свідомий українець. Для цього просто не слід бути байдужим.

Саме таку небайдужість проявляв Євген Онацький щоразу, коли йому траплялися факти фальсифікації української історії або зневаження об'єктивною інформацією про українців у чужинських друкованих виданнях. Ось красномовний приклад. В останньому бюлетені Італійського Географічного Товариства його увагу привернула

Портрет
Євгена Онацького

Проф. Євген Онацький

УКРАЇНСЬКА
МАЛА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Книжка перша Літери А - Б

Накладом Адміністрації
УАПЦеркви в Аргентині
Буенос Аїрес - 1957

Обкладинка
одного з 16-ти
випусків авторської
«Української Малої
Енциклопедії»

стаття професра Мільоріні «Статистика мов Європи», у якій ідеться про те, що за кількістю носіїв мови «малоросійська» стоїть на шостому місці в світі.

Чи міг Онацький залишити цю статтю без уваги? Ні. Відклавши нагальні справи, він пише приватного листа професорові Мільоріні, надаючи йому своєрідний історико-політичний лікбез щодо відмінностей у термінах «українці», та «малороси». До листа вкладає також свою італомовну брошуру «Росія і Україна».

Треба віддати належне італійському професорові, який не лише не образився на звернення небайдужого українця, а й подякував йому за ґрунтовного листа та брошуру. Погодившись, що аргументація є суттєвою, пообіцяв, що обов'язково знайде нагоду, аби підготувати й опублікувати уточнення щодо українців та їхньої мови.

Висловлюючи задоволення зробленим і ще раз повертаючись у своїх записках про наведений італійським ученим факт про шосте місце, як українська мова посідає у світі за кількістю її носіїв, професор Онацький з гіркістю пише: «Знаходимося в доброму товаристві – на шостому місці. А тим часом – хто і що про нас знає?! І навіть той, хто знає, як Мільоріні, досі путається в нашій термінології! Побиваєм дійсно єдиний, великий, незрівняний, неперевершувальний рекорд національного приниження та політичної пасивності – рекорд, що його надщерила революція, але, на жаль, не знищила».

З НЕНАПИСАНОЇ КНИЖКИ ПРО ОУН

Створена у Відні наприкінці січня 1929 року на основі об'єднання кількох патріотичних українських товариств Організація Українських Націоналістів поставила за мету продовжити боротьбу за відновлення самостійної Української держави, остаточно поваленої більшовиками 1921 року. Проводу слід було залучити до своїх лав відомих у діаспорі особистостей, які б сприяли оперативній

розробці ідеологічної бази, програми, структури та плану дій нової організації українців.

На перемовини з Євгеном Онацьким із цього питання до Рима вирішив приїхати сам Голова Проводу Євген Коновалець. В листі до журналіста від 17 березня він пише: «Чи зможете ви мені присвятити бодай один день на балачки зі мною? До Вас міг би приїхати на протязі слідуєчого місяця». Онацький охоче погодився на зустріч і, оскільки доти не був знайомий із керівником ОУН, повідомив адресатові про головний розпізнавальний свій знак для зустрічі на римському залізничному вокзалі «Терміні»: стоятиме біля поштового вагона потяга із Женеви, в петлиці піджака – українська синя волошка.

У щоденникових записах після цієї зустрічі з'являється немало прихильних характеристик особистості Коновальця на кшталт таких:

«Полковник робить дуже приємне враження. Зокрема симпатична в нього посмішка»... Якось із першої зустрічі відчули ми всі себе духовно близькими, майже спорідненими. Коновалець виявив себе культурно-тонкою людиною, з якою можна легко й приємно вести розмови на найрізноманітніші теми... Наші погляди значно збігаються, так що співпраця заповідається цілком приємна і гарна».

Можна лише уявити, якою б цікавою й цінною для сучасних істориків була ця ненаписана про ОУН книга з-під пера талановитого публіциста, який зі своїх ідеологічних переконань так близько стояв біля витоків становлення та розвою цієї організації. Записники засвідчують, що Онацький у низці важливих питань щодо програмних положень ОУН мав відмінні погляди і здебільшого переконливою аргументацією досвідченого ученого, дипломата і журналіста спонукав керівництво ОУН зважати на них.

Так, Онацький не раз застерігав Коновальця про загрозу нової отаманівщини в керівних лавах ОУН (що власне й

відбулося пізніше, коли ця організація розпалася на «бандерівців» і «мельниківців», знекровивши й до того розпорощені сили українців). Відомо, що він засуджував угодовську політику керманічів УНР, що призвело до підписання принизливого для України Ризького договору, за яким українська Галичина опинялася в кордонах Польщі. Однак він публічно не боровся з «уенерівцями», не відкидав їхніх досягнень, здобутих задля загальнонаціональної справи.

Для мене «націоналізм», підкреслював Онацький – це власне вища надпартійність, а ніяк не нова партія, що служить партикулярним інтересам і кар'єрам.

Не погоджувався Онацький і з планами Коновальця спрямувати зусилля для розбудови своїх структур в Америці в надії, що звідти прийде допомога. Він скептично ставився до нібито обнадійливого лозунгу «Америка нам допоможе!», який пережив час і довів свою живучість навіть нині, в непростий для України час неоголошеної Росією війни проти українського народу весною 2014 року. Прислухаймося до тверезих думок цієї людини й переконаймося в актуальності слів, написаних 85 років тому:

«Ми, націоналісти, мусимо працювати в тих рамях, на які дозволяє наша власна нація... Треба витривалості й терпеливості. Треба твердих нервів. І не треба спійшити. Подивіться, скільки зробив один Донцов. Місяць за місяцем, рік за роком пише собі та й пише – і от аж на сьомий рік свого писання дописався до того, що з'явилася нарешиті організація справжніх націоналістів, яких він ніби й не визнає, але які, без сумніву, без його праці на українському ґрунті не з'явилися б. На нас лежить завдання – дати Україні десять, двадцять таких Донцових, що били б молотом по душах і виковували нову нашу молодь, нову нашу Україну. Це – єдиний правдивий шлях».

З-поміж різних діаспорних видань творів цього автора віднаходимо окремі статті чи фрагменти, присвячені

харизматичній постаті керівника ОУН Євгена Коновальця. У перспективі вимальовувалася ціла книга, однак наречки її залишилися лише в окремих фрагментах портрета та спробі з'ясувати обставини убивства Коновальця в Роттердамі, що сталося 23 травня 1938 року.

У нарисі «Євген Коновалець – уроджений провідник», уміщений до збірки «Портрети в профіль», Онацький звертає увагу на найголовнішу рису характеру свого побратима: брати на себе найважчу, найвідповідальнішу роботу:

«Євген Коновалець волів перебрати на себе в Організації найбільш відповідальну і найбільш небезпечну роль – безпосереднього контакту з людьми підсоветської України, якою найбільше цікавився, бо розумів, що тільки там може знайтися ключ, що відкриває нам двері вимірної свободи... Зрештою, це відповідало його уявленню ролі справжнього провідника, що перебирає на себе найбільше ризик і найбільшу відповідальність. І так він зустрів Валюха і пішов назустріч своїй смерті... Сам один, щоб не наражати нікого іншого! Він умер, шукаючи шляхів визволення України».

Насамкінець, відтворимо всього лиш один сюжет із нереалізованого видавничого задуму Онацького – книгу спогадів про свого духовного побратима.

Олег Ольжич (Кандиба) приїхав до Риму 1939 року на наукове стажування за стипендією Українсько-Американського Наукового Інституту в Празі, де й працював перед початком Першої світової. Там український поет набув першого досвіду редакторської роботи, готуючи до друку з грифом цього інституту науковий археологічний збірник. Провідний діяч ОУН вирішив використати нагоду річного перебування у Вічному місті, втім числі й для налагодження зносин з українськими культурно-освітніми силами Італії.

Довідавшись, що Євген Онацький, як викладач Римського університету, має справу з українськими та італій-

ськими студентами, які вивчали україністику, в Олега виникла ідея з їх допомогою за короткий час підготувати до друку антологію малої прози українських письменників у перекладі італійською мовою під назвою «Чотири шаблі».

Робота над збіркою була організована так: Олег Ольжич роздавав відібрані ним тексти українських письменників студентам для дослівного перекладу за допомогою словника. Італійський літератор Л. Салвіні, не знаючи української мови, прагнув надати тому дослівному перекладу літературної форми. Головним консультантом для передачі змістового звучання творів італійською виступав знавець обох мов Євген Онацький. Він же займався й остаточною підчисткою перекладених у такий спосіб текстів для наближення їх змісту та форми до оригіналів. Ольжич був координатором цього незвично організованого редакційно-видавничого процесу.

Згадуючи той період тісної творчої співпраці з видатним українським поетом, свідком трагічної смерті якого був під час спільного перебування в німецькому концентраційному таборі від 1943 року, Євген Онацький запише в «Щоденнику» такі слова:

«Мене просто вражала в Ольжича ця впертість, з якою він з цілком невістачальними засобами і колосальною затратою сил йшов до наміченої цілі. Це був великий працівник, людина залізної волі, незломної витривалості і непохитної вірності вибраній справі українського національного визволення... Мені було невимовно жаль цієї нашої нової втрати».

Створена у тісній творчій співпраці Євгена Онацького і Олега Ольжича італомовна антологія у «Чотири шаблі» з передмовою її головного перекладача Л. Салвіні побачила світ у Римі 1941 року. В жодній книгозбірні України це рідкісне видання годі шукати.

* * *

Євген Онацький є автором десятків різножанрових книг – мемуарів, щоденників, навчальних посібників, словників, цілої енциклопедії у власному виконанні загальним обсягом кілька тисяч сторінок. У процесі редакторської підготовки їх до друку власноруч виконував роботу цілого видавничого колективу. Його численні роздуми про силу й вагу друкованого слова, вроджені й набуті редакторські навички, власні рецепти створення успішного друкованого видання – то потужний внесок в теорію та історію видавничої справи та редагування, який потребує уважного вивчення і достойного поцінування.

Інформація про здійснені та нереалізовані видавничі проекти Євгена Онацького (книги про Рим, про національну гідність і малоросійський комплекс українців, про ОУН та її провідників) дає колосальну поживу видавцям-початківцям для професійного творення власної видавничої програми, осмислення національного та європейського контексту українського книговидавничого процесу.

КНИГИ З РИМА, «НЕ СОГЛАСНЫЕ С МОСКОВСКИМИ ПЕЧАТМИ»

У 70-х роках ХХ століття, у відповідь на нову хвилю русифікації України, українські учені й видавці в Римі започаткували сенсаційну за розголосом у наукових колах Заходу видавничу серію «Пам'ятки української літератури і мови».

КИЇВСЬКІ «ГРАМАТИКИ» ПОЗА ПОЛІТИЧНИМ ПІДТЕКСТОМ

Як відомо, із завершенням в СРСР хрущовської відлиги, будь-які українознавчі дослідження поза російським контекстом наражалися на тавро антинаукових і антирадянських. Саме на час так званої маланчуківщини, коли наступ на все українське посилювався, в науці стверджується привнесена з Москви ідеологічна схема, за якою, скажімо, вся творча спадщина періоду Київської Русі остаточно закріплювалася за «старшим братом». Отож, українські радянські дослідники мимоволі перетворювалися в слухняних інтерпретаторів цієї концепції, розглядаючи всі творчі набутки свого народу як другорядні, принагідні, позбавлені самостійних ознак.

За цих умов будь-яке віднайдення, перевидання і наукове коментування за кордоном рідкісного або такого,

що вважалося втраченим назавжди, рукопису чи друкованого тексту з чітко вираженим «українським слідом» сприймалося по обидва боки залізної стіни як сенсація. Надто ж, коли подібні видання ставали системними, склали окрему серію.

Без перебільшення, своєрідною сенсацією стала започаткована на початку 1974 року серія видань «Пам'ятки української літератури і мови». Серія ця здійснювалася упродовж десятка років під маркою нового в діаспорі видавництва українців, створеного при Українському католицькому університеті (УКУ) в Римі.

Коротко охарактеризуємо найважливішу знахідку - київську «Граматику» 1705 року.

До появи цього видання усталеним у науці і в навчальній літературі було твердження, що найдавніша «Грамматика», яку випустили українці з Києво-Печерської друкарні, відноситься до 1791 року. Аналізуючи лексику цього твору, різні дослідники приходили до одного висновку: тут переважають російські впливи. Отож, непідготовленому читачеві неважко було зробити висновок, що ні про яку самостійну українську мову видань цього, а тим більше ранішого, періоду розвитку українського друкарства на Наддніпрянській Україні не може бути й мови.

Аж ось – перевидання в Римі «Граматики» з явним переважанням на її сторінках питомої давньоукраїнської лексики. Час випуску книги в світ із друкарні Києво-Печерської друкарні – 1705 рік (майже на століття раніше від званої в науковому світі російськомовної лаврської «Граматики»). Таким чином, до виходу указу Петра I від 5 жовтня 1720 року про заборону Києво-Печерській і Чернігівській друкарням випускати книги, «не согласные с московскими печатми», тобто, тогочасною українською мовою, тоді ще залишалося 15 років.

Втрачений для української історії примірник раннього друкарства, який переконливо «запрацював» на самостійність і поширеність української мови у давнину, пощастив

ло віднайти професорові Костянтину Біді далеко від України – в університетській бібліотеці шведського містечка Упсаль під час поїздки туди для пошуку кириличних друків. Повна назва знахідки – *«Грамматика или Учение Письмени Книжного»*.

Не викликає сумніву й таке далеке місце знаходження українського друкованого видання – Швеція. Адже це була доба Івана Мазепи, в час якої Україна активно розвивала дипломатичні, військові і культурні контакти з цією скандинавською країною.

РАРИТЕТИ І ДЛЯ ЧЕНЦІВ, І ДЛЯ СТУДЕНТІВ

Приблизно в ту пору на протилежному боці Європи – Румунії – інший вигнанець з України, мовознавець Олекса Горбач, натрапляє на ще одну цінну пам'ятку давньої української мови, що заховалася на кілька століть у бібліотеці монастиря містечка Нямцу. Назва її – *«Риторика»*, написана в другій половині XVII століття церковнослов'янською мовою із значним домішком української лексики.

Як відомо, розквіт цього монастиря тісно пов'язаний з ім'ям видатного українського вченого-просвітителя Паїсія Величковського, який прибув туди з гуртом ченців-українців 1799 року й заснував потужний осередок рукописного і друкованого книготворення.

Основу книги *«Рукописна церковнослов'янська «Риторика» з 2-ї половини 18 в. з монастирської бібліотеки в Нямцу Румунії»* складає набраний друкарським способом текст, ідентичний за структурою і змістом рукописному. Таким чином, можна вести мову про перше книжкове видання в Римі української за походженням і мовою написання пам'ятки з додаванням до неї факсимільного відтворення надзаголовкової та кількох інших рукописних сторінок. Цьому передують ґрунтовне дослідження Олекси Горбача власноруч віднайденого тексту. Основні аргументи автора є такими: українська мова і східноукраїнська говірка чи

проривається крізь церковно-книжну манеру викладу за кількома аспектами – в неетимологічних написаннях слів, у наголосі, в лексиці, в деяких формах.

Ще один донедавна невідомий мовознавчий рукопис, найімовірніше з періоду масового навчання українських студентів в італійських університетах, втілюється в раритетне нині книжкове видання УКУ. Йдеться про чи не першу спробу створення у першій половині XVII століття *«Українсько-латинського словника»*, здійснену українськими авторами Арсенієм Корецьким-Сатановським та Епіфанієм Славинецьким.

Віднайшов цей рукопис також Олекса Горбач. Він і підготував до друку повний текст словника, який містить близько 7500 слів-гасел тогочасною українською з поданими поряд відповідниками латинською мовами. Здійснене ученим наукове дослідження рукопису дає підстави стверджувати, що обсяг зібраних гасел істотно доповнює й розширює тогочасну українську лексику, подану у відомому *«Лексиконі Словенороському»* Памви Беринди 1626 року. Із розширенням контактів Українців із Заходом потреба в таких словниках збільшувалася.

Це досі самотній відомий примірник такого словника, складений київськими авторами-ченцями. *«Відсутність будь-яких російських адміністративно-поліційних термінологізмів, – наголошують «Вісті з Риму», – промовляє за тим, що словник складено або ще в Києві (отже, перед 1649 р.), або зразу ж після переїзду авторів у Москву...».*

У бібліотеці Понтифікального Орієнтального Інституту в Римі було віднайдено рідкісне киево-печерське видання 1659 року *«Ключ Розуміння»*. Це один із найвідоміших творів фактично забутого за радянських часів на Батьківщині великого просвітника і письменника, професора і ректора Києво-Могилянської колеґії, згодом настоятеля Чернігівського Єлецького монастиря Іоанікія Галятовського.

Зважаючи на те, що козацька доба розвитку української літератури і мистецтва дала низку творів, які свого часу

були популярними по цілій Європі, але в радянську пору за вказівкою тодішніх компартійних ідеологів незаслужено позначена міткою забуття, видавництво УКУ вирішило перевидати цей великий за обсягом твір репринтним способом, як літературну українську пам'ятку. Сюди додано також ґрунтовне дослідження про автора та його творчість професора Костянтина Біди. Книга вийшла під назвою *«Іоаникій Галятовський і його «Ключ розуміння»*.

Цим римським виданням було привернено увагу читача до однієї з показових книг українського автора, в історії побутування якої віддзеркалюється доля українського друкарства в цілому за умов постійних утисків, обмежень, суворого цензурування та заборон із боку і Синоду Російської церкви, і російських урядових кіл.

Промовистий факт. У період вільного розвитку українського друкарства книга І. Галятовського перевидавалася в Україні тричі (1659, 1663 і 1665 років), набула особливої популярності в цілому слов'янському світі. Але потрапила під заборону незабаром після остаточного підпорядкування Української церкви Московській, що сталося 1686 року. Таке рішення щодо цієї книги (разом із творами Петра Могили, Лазара Барановича, Інокентія Гізеля та Кирила Транквіліона-Ставровецького) приймав сам Московський собор 1690 року. На думку дослідника давньої української літератури М. Сумцова, головна причина несприйняття в Москві українських видань того періоду полягала в тому, що на противагу українським читачам, які звикли до текстів із «зовнішніми вчителями», тобто широким залученням західних джерел, «для російських усе «зовнішнє», отже, західне, було несприйнятне і повне ересі».

Книга ця багато в чому повчальна для нинішніх українських видавців: за структурою, художнім оформленням, високою культурою тексту. Тут не раз віднаходимо свідчення побожного ставлення друкарів і авторів до надрукованого тексту й високої поваги до того, хто його читатиме.

Підкупляє, для прикладу, ось таке звернення автора до читача наприкінці видання: «Не дивуйся, Чительнику, тим помилкам, котрії в тий книзі знайдут, бо тая книга такого часу робилася, в котрий болш есмо утікали і на смерть, нежелі на книгу тую поглядали». Йшлося про драматичні умови написання книги в час, коли після підписання гетьманом Іваном Виговським Гадяцької угоди з поляками московське військо стало чинити в Києві особливо великі кривди населенню.

З нагоди тисячоліття прийняття християнства в Україні римське видавництво звертається до постаті першого київського митрополита-українця Іларіона, високий житейський чин і твори якого пройняті великою любов'ю до свого народу. Автором-упорядником книги *«Митрополит Іларіон і його тисання»* виступив доктор Мирослав Лабунька. Метою такого видання було ознайомити ширше коло зарубіжних читачів з кращими творами великого українця, що на заході віддавна стали хрестоматійними: «Слово о Законі і Благодаті», «Похвала Володимирові», «Молитва до Бога від усієї землі нашої», «Символ Віри». Тут вони подані одночасно чотирма мовами: українською, російською, німецькою та англійською.

Логічним доповненням до цього видання стала збірка *«Перші українські проповідники і їх твори»*, укладачем якої виступив Я. Левицький. Оригінальною вийшла структура цього цінного видання. У першій частині подано розлогий нарис про історію української проповіді до монгольської доби; у другій подаються короткі біографічні дані про перших українських проповідників Луки Жидята, Феодосія Печерського, митрополита Іларіона, Кліма Смолятича, Кирила Турівського; у третій частині – тексти проповідей зазначених авторів у перекладі сучасною українською літературною мовою.

Прикметно, що в пору активної підготовки нового корпусу українських підручників і посібників, що припала на перші роки української незалежності, автори київського

видавництва «Либідь» включили значну частину текстів із цих двох римських видань до першої в незалежній Україні хрестоматії з історії української філософії.

ПЕРШІ ІЗ «ЗОЛОТОГО ФОНДУ» ДІАСПОРНИХ ВИДАНЬ

Ключове слово «український» в офіційній назві видавництва Українського католицького університету в Римі об'єктивно спонукало підносити планку українознавчих студій щоразу на вищий рівень. Потреба в підсиленні цього напрямку діяльності диктувалася двома головними чинниками.

Перший. Варто було продукувати знання про Україну і свій народ, так би мовити, для власних потреб. Тисячі молодих українців, народжених на чужині, хотіли знати правду по себе, своїх батьків та пращурів. У чужомовній літературі інформація з так званого українського питання нерідко була куцою, а й то неправдивою.

Другий. За умов розгортання «холодної війни» між Москвою і Вашингтоном саме наукові сили української діаспори взяли на себе місію об'єктивними, політично незаангажованими дослідженнями, статтями і виступами в західній пресі скласти альтернативу всуціль фальшованій наступальній радянській пропаганді в питаннях, що стосувалися минулого, сучасного і майбутнього України.

Цілком слушно висловився з приводу гострої на чужині потреби видань із різних ділянок українознавства відомий історик Ісидор Нагаєвський:

«Народ, який не може встановити на своїй землі свою владу, власний закон, ані свobodно плекати свою рідну культуру, уважається чимось нижчим, чимось нескінченим, так що його ім'я не завжди знайдемо на мапі народів світу, але ім'я хижака, який пограбував його землю, знайдемо там».

У видавничій програмі УКУ ця проблематика представлена досить повно й різноманітно. За видами видань зустрічаємо монографії, підручники, посібники, збірники матеріалів, десятки статей у періодиці. Вкажемо на головні визначальні особливості таких видань:

- важливість і фактична не розробленість попередниками теми, актуальність якої не зменшується з плином часу;
- широке залучення авторитетних зарубіжних джерел, а також архівів української діаспори, до чого радянські дослідники, десятиліттями перебуваючи в лещатах марксистсько-ленінських догм, практично не мали доступу;
- популярний, доступний для широкого кола читачів, виклад тексту, який базується на поширеному в західній науці принципі «просто і аргументовано про складне» і який цілковито суперечить досить живучому в середовищі радянських і пострадянських науковців принципу «чим незрозуміліше, тим науковіше».

Із розмаїття видань цього блоку розглянемо ті, які за багатьма редакційно-видавничими параметрами можна віднести до «золотого фонду» українських діаспорних видань.

Велика за обсягом і широка за повнотою охоплення матеріалу (до 500 сторінок) *«Історія Української держави двадцятого століття»* Ісидора Нагаєвського має стояти в цьому переліку першою.

Викладати українську історію в Римі колишній випускник Богословської академії у Львові Ісидор Нагаєвський розпочав уже знаним на Заході автором. Його первинно написана англійською мовою *«Історія України»*, що побачила світ 1962 року у Філадельфії (США), швидко набула популярності в англomовного читача і готувалася до перевидання у Мюнхені. У Німеччині незабаром було опубліковано другу працю цього вченого, також англійською мовою, – *«Новітня історія Української держави. 1917–1923»*.

Взятися за підготовку української версії сучасної історії України автора спонукали листи-звернення. «З того часу, – пише він, – на мою адресу надійшло чимало листів від на-

ших істориків, професорів університетів і коледжів..., як також і від людей, яким лежить на серці добро України із проською, щоб про новітню Українську державу надрукувати по-українському для користування українцями у розсіянні, а може вже незадовго в Ріднім Краї».

Останні слова-сподівання автора виявилися пророчими. Через п'ять років після виходу в світ у Римі цю книгу змогли взяти до рук і численні читачі незалежної України: 20-тисячним накладом вона була видрукувана в київському видавництві «Україна».

Ще одну глобальну і практично не розроблену на той час українознавчу проблематику – вдалу спробу повної історії християнства в Україні – також можна зарахувати в актив видавництва цього університету. Йдеться про *двотомне видання «Історії християнства на Русі-Україні»*.

Зазвичай у цивілізованих країнах такі обсягові й важливі для історії культури кожного народу теми замовляє в наукових інституціях держава. В українських реаліях це часто відбувалося (та й зараз відбувається) за рахунок ентузіазму чи поклику серця окремих особистостей, здебільшого всупереч українським обставинам. Досліджувати цю проблематику заохотив молодого професора Богословської академії у Львові Миколу Чубатого тодішній її ректор Йосиф Сліпий.

Праця над майбутньою книгою тривала, з вимушеними перервами, понад 30 років. Закінчувати її в еміграції за умов, що домашня бібліотека із великим обсягом уже напрацьованого матеріалу назавжди пропала у Львові, що слід було передусім щоденно дбати про заробіток для сім'ї, виявилось непросто. До середини 60-х років текст двох томів книги був закінчений, однак знайти кошти на видання її в Америці авторові не вдалося. Доля зову звела його зі своїм колишнім однокашником по навчанню у Львівській духовній семінарії Йосифом Сліпим уже в Римі, і багатостраждальний рукопис швидко був запущений у роботу. Однак передчасна смерть автора обірвала подальшу працю.

Про новизну цього дослідження, яке не втратило актуальності й нині, найкраще засвідчують ось ці слова автора:

«Московські книгописці потатарської доби, опираючись на київським походженню московської династії, присвоюють собі не тільки політичне, але й християнсько-церковне спадкоємство по Київській Русі-Україні, дарма, що ані християнсько-церковної, ані політичної тияглости поміж московською державою та її церквою і християнством та політичним ладом Русі-України нема ніякої. Таку тияглість посідали землі українського народу в межах литовсько-польської держави. Культурний занепад на тих землях під чужим володінням не давав змоги до постання літературних творів та тему минулого київського християнства».

ЦІЙ КНИЗІ ТРЕБА КАЗАТИ «ВИ»

Загальновідомо, що здійснювати системно та глибоко студії літератур близьких і далеких сусідів, перекладати вершини світового красного письменства національною мовою є обов'язком кожної держави в особі її інтелектуальних представників. Це правдивий шлях до осмислення цивілізаційних цінностей, вироблених кращими умами людства, як також і до налагодження взаємовигідного культурного обміну між народами.

Істина ця з новою силою пізнається в низці поважних видань УКУ, які умовно можна об'єднати заголовком «Студії світової літератури та переклади зарубіжних авторів». Подібні друковані тексти цілком заслужено можна віднести до чинників виведення в діаспорі української філологічної науки з тісних рамок провінціалізму, відрубності та ідеологічної схоластики, куди її спрямовували на Батьківщині після 1917 року.

Переконливим прикладом енциклопедичних знань, наукового сумління, залюбленості в предмет дослідження,

уміння викласти проаналізований матеріал у формі захоплюючої мандрівки читача із хрестоматійними героями древньої Еллади слугує «Історія грецької літератури». Два томи цієї справді унікальної книги, що налічують понад тисячу сторінок формату А-4, написав професор Михайло Соневицький. У наукових колах Заходу це ім'я добре відоме. Студент Чернівецького, випускник Віденського університетів, де й захистив докторську дисертацію, нострифіковану у Краківському університеті, усе життя вивчав і викладав грецьку мову та літературу, здійснив до Греції та Італії кілька наукових поїздок.

Підсумком життя автора і стала ця своєрідна грецька сага, передісторія написання якої досить незвична. Її варто переповісти зі слів ініціатора видання Йосифа Сліпого, вміщених у передмові до другого тому:

«Михайло Соневицький – мій товариш з гімназійних часів по Тернополю. Коли я 1963 р приїхав до Риму, прийшов Михайло незабаром – щоби попрощатися, бо він збирався на смерть. Та я відповів: «Смерть сама прийде, а ти ще берися до роботи й лиши щось по собі». Справді, він взяв це до серця і відновив свої студії... І напрочуд написав основний твір, який видав УКУ. Це зробило йому славне ім'я в науці. Хоч фізичні сили його слабли, та він далі працював, написав другий том, якого одначе не докінчив... Саме ми його друкуємо. На жаль. Сам, як людина високо благородна, остане зразком для потомства і під оглядом наукової солідності, і високої творчості та життєвої світлості».

Бажання видавництва випустити цю працю в світ навіть незавершеною не було випадковим. З одного боку, видання засвідчувало європейський рівень викладачів УКУ, з іншого, було вкрай необхідне для повсякденної лектури, для глибшого осмислення студентами та школярами і світової, і національної літератур. Не випадково кращі представники

українського красного письменства Іван Франко, Леся Українка, молоді неокласики часто зверталися в своїх творах до творів античних письменників – зачинателів епічних і драматичних літературних жанрів.

Вихід у світ «Історії грецької літератури» був особливо прихильно зустрінутий західною критикою. Звернемо увагу на деякі відгуки в пресі. Рецензія в торонтській газеті «Новий Шлях» починається так: «Цій книзі треба казати «Ви»... Вона наповнює вас трепетом подиву перед колосальним трудом та ерудицією науковця в обставинах еміграції... Досі такі видання міг здійснити хіба що Іван Тиктор у Канаді».

400 ЛІТ ЧЕКАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДАЧА

Книга, про яку йтиметься нижче, заслуговує окремої уваги. Це майже неймовірний сюжет про те, як один чужинець, закинутий волею долі на багато літ із західного кутка Європи на протилежний її бік, захоплено й авторитетно описав історію одного незнаного йому доти багаточисельного народу, як зацікавлено й активно читали цю книгу протягом різних епох по цілій Європі в перекладах різними мовами світу, як усі серйозні історики Східної Європи вважали за правило цитувати цю книгу і як сам народ, якому присвячений був той опис, зміг прочитати його своєю мовою... аж через кілька століть.

Навряд чи можна знайти такий сюжет в історії якогось іншого народу, окрім українського.

Йдеться не про переклад класичної речі однієї з європейських літератур, а про записки французького інженера-картографа Гійома Ле Вассера де Боплана, повна назва яких – *«Опис України, себто кількох провінцій королівства Польщі, що простягаються від кордонів Московії до меж Трансильванії, разом з їхніми звичаями та способом життя і ведення війни»*.

Коротка історія появи такої книги старофранцузькою мовою у 1651 році у французькому місті Руан така. Пере-

буваючи на військовій службі в армії польського короля, Боплан прожив в Україні майже 17 років, об'їздивши всі її закутки з метою створення карт. Іноземець по-справжньому був захоплений почутим і побаченим на наших землях, і вирішив так само захоплено передати свої враження в цілій книзі. Із глибокої симпатії до українців за їх ревне прагнення в умовах чужинського панування боронити свою віру, мову й культуру французький автор вирішив змінити назву своєї праці в другому, доповненому, виданні, що побачило світ 1660 року. Тут він свідомо виставляє слово «Україна» в заголовок (первинно книга називалася «Опис країн Королівства Польського, що простягаються від кордонів Московії до меж Трансильванії»). Книга вперше була оздоблена багатьма рисунками і картами, власноруч виконаними автором.

Як могло статися, що шлях до повного українськомовного перекладу цієї воістину легендарної книги розтягнувся майже на цілих 400 літ й чому починався не в Києві, а в Римі?

Після третього, паризького, перевидання 1661 року «Опис України» активно перевидається іншими європейськими мовами – англійською (лише в першій половині XVIII століття – тричі), італійською, німецькою, голландською, польською. За даними дослідників, книга про Україну перевидавалася поза Україною близько 50 разів.

На українські терени твір прийшов спочатку в неповному російському перекладі із зміненою назвою «Про Крим і українських козаків XVII століття», до того ж у журнальному варіанті (петербурзький часопис «Северный архив»). Подальші російськомовні видання в перекладі Ф. Устрялова здійснювалися упродовж 1832, 1896 і 1901 років.

Запізнілому зверненню українців до цієї праці слугували об'єктивні причини. Століттями перебуваючи в лещатах російської цензури, українські книговидавці, очевидно, не мали наукових сил освоїти, перекласти й надрукувати окремою книгою значний за обсягом текст із оригіналу, творці

якого суворо дотримувалися правопису тогочасної французької мови XVII століття.

Можна навести низку прикладів, що свідчать про захоплення нашими ученими та письменниками Боплановою працею, публікації окремих її фрагментів – М. Гоголь, М. Драгоманов, Д. Яворницький. Однак першу спробу перекладу цієї книги українською мовою здійснило в еміграції у 20-х роках минулого століття Ілько Борщак.

Ініціатива ж повного перекладу й редакторської підготовки цієї знакової пам'ятки української історії належить патріарху УГКЦ Йосифу Сліпому. Вибір перекладача й редактора такого видання випав на Володимира Косика – відомого в еміграції фахівця з історії французько-українських відносин. Книга побачила світ у Римі 1991 року.

Так сталося, що одночасно з перекладом «Опису України» за кордоном, в Україні за цю працю береться Ярема Кравець, що увінчується публікацією 1981 року неповного тексту на сторінках львівського журналу «Жовтень» (теперішній «Дзвін»). Через дев'ять років повністю викінчений переклад Я. Кравця друкується з маркою львівського видавництва «Каменярь» у збірці українознавчих праць двох французьких авторів – Гійома де Боплана та Проспера Меріме

Таким чином, римське видання «Опису України» в перекладі В. Косика можна назвати першим у світовому книговиданні від початку появи в світ старофранцузькою мовою 1651 року повним і окремим виданням твору в перекладі українською мовою.

Римське і львівське видання помітно відрізняються за трьома головними ознаками: особливостями мови перекладу, редакторською структуризацією тексту та художнім оформленням. Щодо мовних особливостей, то В. Косик, як знавець нормативної французької мови та її стародавніх варіантів, прагнув так перекласти текст, щоб бодай частково передати «дух тодішньої розповіді», толерантно підходячи до дещо архаїчного стилю автора, тоді як Я. Кравець помітно осучаснив мову перекладу. Крім того, римські ви-

давці у деяких місцях розділили текст окремими підзаголовками, взявши їх у квадратні дужки. Йдеться про чіткішу структурування тих занадто деталізованих місць книги, де автор переходить до висвітлення іншої теми.

Видана багатьма мовами українознавча праця Боплана «Опис України» стала своєрідним відкриттям для світу феномену Української козацької держави.

Непересічне значення римських видань українознавчої тематики в тому, що вони вивели сфальшовану, а згодом і заборонену радянським режимом українознавчу проблематику на достойний українцям рівень європейського контексту.

НА ТЕРЕНАХ НІМЕЧЧИНИ

*Історія української книжки на німецьких землях заслуго-
вує окремої розмови з кількох причин.*

*Перша. Ця тема досі ні українськими, ні зарубіжними до-
слідниками окремо не розглядалася.*

*Друга. За тривалістю і обсягами випуску книг у країнах
Західної Європи німецькі терени для українців виявилися най-
сприятливішими.*

*Третя. Першу друковану книгу українською мовою за кор-
доном створив саме німець – Швайпольт Фіоль.*

Показовою є й географія українських видавничих осе-
редків у Німеччині – Берлін, Лейпциг, Галле, Ульм, Аусбург,
Регенсбург, Мюнхен. А якщо мати на увазі тематичний
спектр видань, кількість авторів, які тут друкувалися, і
кількість самих українських видавців, то варто бодай
згадати отой справжній сплеск українського друку в та-
борах для переміщених українських осіб після Першої
та Другої світових воєн. Цей сплеск найбільше був від-
чутним саме в Німеччині. Що вже казати про видавничу
діяльність такого помітного центру українського науко-
вого книговидання, яким вважається Український вільний
університет у Мюнхені.

ШВАЙПОЛЬТ ФІОЛЬ ЯК УКРАЇНСЬКИЙ ДРУКАР

Першим друкарем українських книг поза етнічними українськими землями був німець. Звали його Швайпольт Фіоль.

Точний час і місце народження друкаря ще й досі є суперечливими. Йдеться про період близько 1460 року, а місце – поселення Нойштадт у Баварії. Окремі дослідники батьківщиною Фіоля вважають також німецький Айшем та польський Люблин. З юних літ, мандруючи німецькими землями, майбутній друкар оволодів різними ремеслами, зокрема гаптуванням по шовку та друкарством. Історично доведеним є факт прибуття його до Кракова 1479 року.

На той час у цій першій польській столиці мешкала значна за кількістю колонія українців. Були це передусім представники української знаті, що служили при королівському дворі, майстри та малярі, які широко й постійно залучалися до оздоблення Вавельського королівського замку, а також молоді шляхтичі й міщани, яких немало навчалось в Краківському університеті, заснованому ще 1364 року. На ту пору чи не найчисельніша серед чужинців українська громада мала в Кракові свою православну церкву.

Очевидно, що підприємливий і діяльний Фіоль на новому для нього місці поселення тісно зблизився з українцями і саме від них одержав замовлення на друк книг богословської тематики тогочасною українською мовою. Це спонукало німця за походженням заснувати друкарню, де б склалися і друкувалися книги невідомою йому досі мовою. У таких разі, помічниками друкаря зі складання черенків мусили бути українці, а сам керівник справи мав би розуміти бодай початки цієї мови. Оскільки книги передбачалося поширювати на західноукраїнських землях, то й меценатами такої благородної справи виступили українці. За одними даними, замовниками друків стали православні литовські вельможі, за іншими (скажімо, І. Франко в нарисі «Історія українсько-руської мови») – книги Фіоля

друкувалися заходами й накладом князя Костянтина Острозького.

Початок існування української друкарні у Кракові припадає на 1485 рік. Для історії збережено ім'я ще одного німця, який має безпосереднє відношення до поширення і ствердження в західному світі українського друкованого слова – Рудольфа Борсдорфа з Брауншвейгу. Саме він виготовив для краківської друкарні кириличні шрифти. Збереглася навіть письмова угода, укладена на вимогу Швайпольта Фіоля, за якою словолитник Борсдорф зобов'язувався більше нікому не відливати і не продавати таких літер.

Перші українські книги з краківської друкарні Швайпольта Фіоля побачили світ 1491 року. Мали вони назву *Осьмигласник (Октоїх)* і *Часослов*. За ними виходять *Тріодь Пісна* і *Тріодь Цвітна*. І хоча, на протигагу двом попереднім виданням, тут рік і місце випуску не зазначені, їх також приписують Швайпольту Фіолю. І не безпідставно, адже стилістика оформлення і шрифтовий ряд цих видань такий же, як і в *Осьмигласника* та *Часослова*.

Найкращим із друкарського і художнього боку є *Осьмигласник*, обсяг якого – 338 сторінок. Надрукований у двоколірному варіанті (червоний і чорний) на якісному папері, позначеному складним за формою водяним знаком – хрест на фоні квітки, обвитий змією, ягня, дві голови бика і глиняний глечик. Перша сторінка книги увінчується словами: «З Богом починаємо *Осьмигласник*. Творіння преподобного нашого Іоанна Дамаскина». Видання це знамените своєю витонченою гравюрою, вміщеною на звороті першої сторінки: у центрі – розп'ятий на дерев'яному хресті Ісус Христос; ліворуч – огорнуті печаллю чотири жінки, одна з яких (із сльозами над головою) – Свята Марія; праворуч – два чоловіки з ликами святих.

Є в українських друках Швайпольта Фіоля цікаве нововведення, яке вирізняє їх від шедеврів Йогана Гутенберга: заставкові літери тут уже не вписуються вручну, як раніше,

*Німець Швайтольт Фіоль – перший друкар українських книжок
поза етнічними землями України*

а відтискуються зі спеціально виготовлених черенків. Така деталь засвідчує високий професійний рівень друкаря.

Тривалий час українська приналежність Фіолевих друків оскаржувалася передусім російськими вченими. Але в наукових дискусіях політично не заангажованими вченими, і не лише українськими, а й польськими, чеськими, було наведено низку беззаперечних доказів українськості цих книг.

За якими ж ознаками сьогодні ми маємо повне право зараховувати ці книги до вагомих набутків української видавничої справи?

1. За мовними особливостями. У тих місцях, де текст віддалявся від церковнослов'янської мови, його словниковий ряд мав явні ознаки живої української мови. Скажімо, у розділі Часослову, присвяченому православним святим, називаються імена саме тих, які походили з України, – Феодосій Печерський, Володимир Великий, Борис і Гліб тощо.

2. За формою шрифту. Шрифтові лінії черенків максимально наближені до обрисів літер кращих каліграфів українських рукописних книг.

3. За художнім оформленням. Тут переважають такі ж художні елементи, як і в рукописних книгах, що творилися в Грушівському монастирі (українське Закарпаття), звідки вони й були взяті для передруку.

Доля Швайпольтових українськомовних друків, як і самого їхнього творця, виявилася драматичною.

Неприємності почалися відразу після вивезення книг із друкарні. У листопаді 1491 року підпорядкована Папі римському Краківська духовна інквізиція, яка була створена ще в XIII столітті для «виявлення, покарання й запобігання ересі», якраз і звинуватила друкаря в еретицтві за кириличні українські друки. Сам друкар був арештований і незабаром кинутий до в'язниці. Щоправда, за нього відразу заступилися два поважні краківські міщани. Сплативши 1000 гульденів штрафу, вони мусили

письмово поручитися за підсудного, що той не полишить Кракова до початку судових засідань. Справа затягувалася, і на початку 1492 року Фіоля знову запроторюють за ґрати – на півроку. І хоч пізніше суд не знайшов у вчинкові друкаря складу злочину, цей випадок різко змінив подальшу долю Фіоля.

Умовою виходу на волю Швайпольга Фіоля керівники краківської церковної влади поставили публічне покаяння (на колінах) друкаря перед ними й відречення від сподіяного. Причина такого покарання полягала в граничній нетерпимості провідників католицизму до іншої віри. Вони не могли простити того, що католик за віровизнанням Фіоль відважився друкувати книги для іновірців, у даному випадку – для православних українців.

Швайпольг Фіоль, вийшовши на волю, полишає напризволяще свою «українську» друкарню, яку незабаром розгромлює доценту інквізиція. Існують перекази, на які посилаються Є. Сабо, А. Петрушевич, О. Орос, що німецький друкар незабаром опинився в закарпатському селі Грушеве – давньому осередку українського рукописання при тамтешньому монастирі, де й засновує друкарню. За іншими даними, Фіоль залишився вірним даній клятві й подався спочатку на польські, а згодом – на словацькі вугільні копальні. Та помирати повернувся до Кракова.

Не набувши за своє трудне життя статків і переживши на кілька років свою дружину Маргариту, він заповів своє нехитре хатне майно куховарці Катерині за її вірну службу...

Незважаючи на те, що більшість надрукованих у Кракові українських книг було спалено, немало примірників все ж потрапило за кордон. Відомий церковний діяч, друкар і вчений З. Копистинський згадує у своїй «Палидонії», що друки Швайпольга Фіоля були особливо популярними на українських землях.

Нині в Україні зберігається лише кілька примірників цих друків. Один із них – Часослов – у колекції стародру-

ків Одеської державної наукової бібліотеки. Цікавою є доля цього неповного, але безцінного сьогодні примірника. Тривалий час він зберігався в колекції стародруків одеського бібліофіла А. Тихоцького. Переживаючи матеріальну скруту, той запропонував придбати цю книгу Новоросійському університетові за 70000 рублів. Сума була справді зависока, тому бібліофіл погоджувався її виплату розтягнути в часі на окремі частини. Професура історико-філологічного факультету, розуміючи цінність цього видання, настійно рекомендувала Раді університету придбати книгу. Однак Рада відмовила в клопотанні, мотивуючи відмову відсутністю коштів. І тоді стався рідкісний випадок в історії видавничої справи: український Часослов зарубіжного видання 1491 року через десять літ купує... селянин Данило Підлітаїв і за значно меншу суму перепродає його тому ж таки Новоросійському університетові.

Упродовж підрадянських років факт заснування поза межами України українського друкарства 1491 року тривалий час з ідеологічних міркувань офіційною владою не визнавався. І лише в перші роки української незалежності, з поверненням на Батьківщину заборонених раніше наукових праць низки дослідників, відкриттям колишніх радянських спецфондів, ця подія не лише визнана, нарешті, на урядовому рівні, а й достойно пошанована – 1991 року в Києві була випущена поштова марка, присвячена першому українському друкареві поза етнічними українськими землями – німцеві Швайпольгу Фіюлю, і його першим українським друкам – Осьмигласнику та Часослову.

Наступна сторінка українсько-німецького друку відноситься до першої половини XVIII століття і пов'язана з містечком Галле, що неподалік Лейпцига. Саме там 1735 року в перекладі тогочасною українською літературною мовою вийшов друком твір відомого в Європі протестантського проповідника Йогана Андта *«Чотири книги про правдиве християнство»*.

Ця книга була надто популярною і в Східній Європі, бо незабаром після друку німецькою мовою її переклали чехи (1617), поляки (1717), дещо пізніше – серби. Саме на пору захоплення у Європі твором Йогана Андта до Галле приїхав здобувати освіту в тамтешньому університеті українець Симон Тодорський. Це був відомий уже на той час проповідник, знавець багатьох мов, у тім числі й східних. Тож не випадково, що саме йому галльські піетисти запропонували для перекладу українською мовою цю книгу з метою «поширення царства Божого» у слов'янському світі».

Книга після її опублікування в Галле непросто торувала дорогу в Росію. І все ж певна частина її накладу розповсюджувалася в Петербурзі і Астрахані. Є свідчення, що в Києві цей твір придбала Києво-Печерська лавра. Він мав неабиякий вплив на тогочасних українських учених, просвітителів, зокрема й на Григорія Сковороду та Паїсія Величковського.

Мова перекладу Симона Тодорського, за твердженням Дмитра Чижевського, є не російською, як досі вважалося, а церковнослов'янською в українській редакції, на що вказують значні домішки українських народних елементів, передусім лексичних.

ЛЕЙПЦИЗЬКА ШЕВЧЕНКІАНА

Вагомою сторінкою в історії української книги за кордоном можна заслужено вважати Лейпциг. У різні періоди історії там друкували свої твори немало українських авторів, надто ж після повалення більшовиками уряду Української Народної Республіки. Свого часу там навіть існувала філія Катеринославського українського видавництва. З 1919 по 1932 роки у Лейпцигу працювало перенесене з Коломиї видавництво «Українська накладня», власником якого був Яків Оренштайн. З маркою цього видавництва вийшло понад 200 назв творів українських

класиків і сучасних письменників. Саме тут 1921 року заходами Євгена Вирового вийшло перше повне «народне видання» Шевченкового «Кобзаря» за редакцією Василя Сімовича без будь якого цензурного втручання.

Однак німецька шевченкіана має значно глибше коріння.

Середина XIX століття. Знаковою подією в історії української видавничої справи в Німеччині став вихід у світ 1859 року однієї з реліквій зарубіжного книгодруку – «Новых стихотворений Пушкина и Шавченки».

Саме про виняткову роль цієї книги в національному пробудженні зокрема Західної України так захоплено писала свого часу Наталя Кобринська:

«В тім самім часі заворушились у нас і інші сили. Роздались інші голоси, в тім же 1859 році вийшла невеличка книжечка «Стихотворения Пушкина и Шавченки», де перший раз побачили світ Божий такі огнисті твори Кобзаря як «Кавказ», «Послание», «Заповіт». Книжечка ся електричною іскрою упала в серця нашої молодіжї, котрих не могла вдовольнити мертвеччина університетських викладів Головацького».

Книгу цю без перебільшення можна вважати безцінною. І не лише тому, що через невеликий наклад вона нині є вкрай рідкісною, а передусім через те, що це було перше прижиттєве безцензурне видання творів Великого Кобзаря – найсильніших і найразючіших за своїм змістом, які в тяжку пору національного гноблення піднімали дух народу, будили його думку. Поява цієї невеликої збірки невдовзі після відбуття Тарасом Шевченком десятирічного ув'язнення в далеких закаспійських степах має свою драматичну історію, на якій варто загострити увагу.

Добре розуміючи неможливість видання гострих політичних і глибоко патріотичних творів Кобзаря в Російській імперії в умовах жорстокої царської цензури, друзі Шевченка виношували наміри опублікувати такі твори за кордоном.

За цю вкрай складну і небезпечну справу взявся Пантелеймон Куліш. Відбувши, як і Шевченко, заслання за участь у Кирило-Мефодіївському братстві і повернувшись в Україну, він став збирати розпорошені повсюди численні списки рукописних творів поета. І в 1858 році, ідучи до Брюсселя, Кулішеві вдається непомітно переправити ці твори через кордон.

У Лейпцигу письменник знайомиться з німецьким видавцем і книгарем Вольфгангом Гергардом, який незадовго до цього започаткував випуск книжкової серії «Русская библиотека». Редагував цю серію російський політичний емігрант, письменник Іван Головін. Це була цікава постать тодішнього громадсько-політичного і літературного життя, яка у контексті нашої розмови заслуговує теплої згадки.

Будучи за походженням із дворян Тверської губернії, І. Головін мав можливість здобувати освіту у Дерптському університеті. По його закінченні був прийнятий на службу в Міністерство закордонних справ Росії і в 1842 році виїхав до Німеччини. Там перейнявся вільнолюбними ідеями. Після випуску французькою мовою своєї праці «Дух політичної економії» вступив у конфлікт із Третім поліцейним відділом. Відтак прізвище Головіна заноситься до списку неблагонадійних. Згодом його заочно було позбавлено дворянства й засуджено на каторжні роботи із засланням до Сибіру. Після безуспішного клопотання про скасування присуду Іван Головін назавжди вирішує залишитися в Німеччині. 1858 року він приймає запрошення видавця «Російської бібліотеки» працювати у видавництві Вольфганга Гергарда.

Тому й не дивно, чому Іван Головін так гаряче зацікавився переданими від Куліша Шевченковими поезіями й вирішив негайно їх опублікувати в одній збірці з такими ж вільнолюбними поезіями О. Пушкіна.

Книга, що склала восьмий том «Русской библиотеки», побачила світ 1859 року й відразу потрапила до списку заборонених для ввезення і поширення в межах Росій-

ської імперії. Та незважаючи на це, немало її примірників знайшли свого читача саме в Росії і Україні.

І ось цікавий поворот у долі цієї книги. Майже через 140 років вона знову повернулася в Україну. І цього разу вже не таємно, не через цензурні рогатки, а вільно і гласно. А сталося це так.

Тривалий час зачитаний примірник цієї книги був однією з небагатьох реліквій у сім'ї настоятеля Макаріївської церкви в Києві Анатолія Затовського. Одержав він її у спадок від батька, протоієрея Леоніда Затовського. Довідавшись, що такого видання немає навіть у найголовнішому музеї Кобзаря, отець Анатолій мав намір подарувати його Каневу. Та згодом, коли весь світ облетіла тривожна звістка про вандалський акт спалення музею Т. Г. Шевченка в одному з містечок Канади, священник Затовський, будучи членом правління Київського міського відділення Українського фонду культури, виступив з пропозицією перевидати її.

Книга ця готувалася до репринтного відтворення у видавництві «Либідь» при Київському університеті 1990 року. Але під час роботи з оригіналом видавців і упорядників чекала справжня несподіванка. Як з'ясувалося, запропонований примірник «Новых стихотворений Пушкина и Шавченки» не був оригінальним. Це фототипне перевидання, здійснене у 1937 році в Харкові до 100-річчя від дня смерті Пушкіна Державним літературним видавництвом. При докладному вивченні виявилось, що книга «грішила» рядом технічних недоглядів і неточностей. Ожог видавати її факсимільним способом було неможливо.

Відтак зусилля спрямувалися на пошуки оригінального примірника. І пошуки ці увінчалися успіхом. Лейпцизький оригінал 1859 року було знайдено в колекції Ю. Меженка, що зберігається в архіві Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Тепер вочевидь було зрозуміло, що харківський «двійник» відрізнявся від оригіна-

лу не лише технічними, а й змістовими даними: там бракувало кількох творів, не було відтворено оригінальної обкладинки.

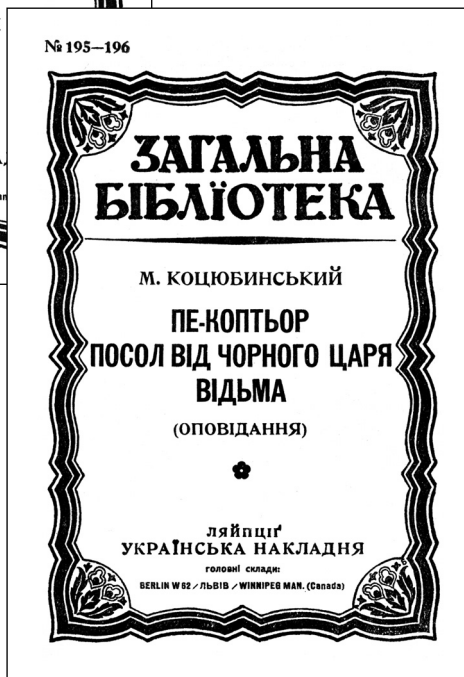
З настанням незалежності в Україну повернулося не лише це видання, а й ґрунтовне монографічне дослідження про нього видатного діяча українського відродження Івана Огієнка (митрополита Іларіона), що має назву «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка». Майже півстоліття рукопис цієї монографії пролежав в архівах автора в далекому канадському місті Вінніпег, і лише наприкінці 2002 року заходами Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) та видавництва «Наша культура і наука» твір цей побачив світ у збірці недрукованих досі творів Огієнка «Тарас Шевченко». Про роль і місце в історії української видавничої справи лейпцизького видання «Новых стихотворений Пушкина и Шевченки» Іван Огієнко зазначає так:

«...У великій події повалення панищини революційні вірші Т. Шевченка відіграли величезну агітаційну роль: вони ходили в рукописах тисячами по всій Росії, по всій Україні. І зробили своє діло – панищина впала. Це діло – славне діло повалення рабства-панищини – робило й лейпцизьке видання революційних віршів Т. Шевченка 1859 року. І в цьому його історичне значення».

Ось як багато можуть розповісти про будь-яку поважну в історії нашої культури книгу поживтілі від часу архівні матеріали, якщо їх вчасно віднайти, вивчити і спонукати «заговорити».

БЕРЛІН ЯК ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКИХ ВИДАВНИЦТВ

Перша світова війна й поразка Української Народної Республіки спричинили нову масову хвилю еміграції

*Лейтцизькі видання
засновані в Коломій Яковом Оренштайном
серії видань української класики «Загальна Бібліотека»*

українців, передусім політичного характеру. Загальна структура української еміграції в Європі на цей період мала такий вигляд:

– колишні військовополонені та військовослужбовці з Російської армії;

– колишні військовослужбовці, а також працівники закордонних представництв УНР, ЗУНР та Кубанської Народної Республіки (КНР);

– політичні, громадські, наукові діячі, кращі представники інтелігенції австрійської України, які масово покидали Галичину напередодні наступу російських військ, а також емігранти з Наддніпрянської України, для яких чужим і неприйнятним був насаджуваний Москвою на українських землях більшовицький тоталітарний режим.

Точної статистики щодо кількісного і якісного складу українських емігрантів досі не існує. Скажімо, лише українських військовополонених з Російської армії на початку Першої світової війни перебувало в таборах для інтернованих у Німеччині та Австрії (Вецляр, Зальцведель, Фрайштадт та ін.) понад 200 тисяч. Багато з них згодом повернулося додому, але значна частина свідомо й надовго вирішила адаптуватися до нового соціокультурного середовища.

Українські емігранти не могли перетворитися в сіру безлику масу біженців завдяки значним культурним, науковим і освітнім силам, які були в їхньому середовищі. Саме такі діячі ініціювали створення видавничих осередків там, де гуртувалися українські політичні, наукові, освітні організації – у Польщі, Чехословаччині, Австрії.

Центром українського видавничого руху на початковому етапі цього періоду (1919–1929 роки) стала австрійська столиця. Саме до Відня перемістилася більшість знайомих донедавна в Україні видавництв: «Дніпросоюз», «Дзвін», «Вернигора», «Сяйво», Катеринославське видавництво. Розрахунок був простим: добра частина українських земель належала донедавна Австро-Угорській ім-

перії, надійний зв'язок із цими територіями давав можливість швидко й безперешкодно поширювати значні накладі видань серед українськомовних читачів. Справді, швидко налагодивши друк на новому місці, ці видавництва визначали й накладі за київськими мірками – на рівні десяти й більше тисяч примірників. Однак надії на швидку реалізацію віденських накладів не оправдалися. Через економічну кризу, яка охопила Австрію, українські видавництва змушені були незабаром згортати свою діяльність. Шлях для більшості з них стелився до Берліна.

Після підписання Брестського миру німецькі політичні, військові й культурно-освітні кола прихильно поставилися до українських емігрантів. У Берліні до 1921 року діяло посольство УНР, довкола якого почали виникати ряд українських установ. Пізніше сюди перемістився Український екзильний уряд, централі культурних товариств. Збільшувалася кількість молодих українців, які здобували освіту у вищих навчальних закладах, зокрема, в Берлінському університеті.

З ініціативи німецької сторони 1918 року засновується Німецько-українське товариство, яке відразу стало видавати німецькомовний журнал «Ukraine». На сторінках цього часопису, що проіснував до 1926 року, регулярно вміщувалися розвідки й аналітичні публікації про українське питання взагалі і про долю емігрантів з цих земель зокрема.

Незабаром тут створюється ще одна потужна громадська організація, фінансована німецьким урядом, – «Військова Місія для справ полонених українців у Німеччині», яка, окрім усього іншого, накреслила, як одні з важливих, культурно-освітній і видавничий напрямки своєї діяльності. На цьому поприщі найбільше потрудився професор Василь Сімович.

Заходами Місії з 1919 року почав видаватися для полонених українців часопис «Шлях». Це двотижневє інформаційно-освітнє видання, наклад якого сягав п'ять тисяч

примірників, мало ще й щотижневий ілюстрований додаток. Головним редактором видання був Зиновій Кузеля, а до редакційної колегії входили Богдан Лепкий, Омелян Терлецький, Володимир Мороз. «Шлях» проіснував два роки і був своєрідним засобом зв'язку між таборами полонених та Місією. З ініціативи редакції часопису було засновано науково-популярну бібліотеку, з маркою якої вийшло кілька книжечок.

Берлін, таким чином, стає місцем осідку не лише української політичної еміграції, а й діячів літератури, мистецтва, науки. Сюди й перемістилися незабаром з Відня українські видавництва.

Своєрідним центром, довкола якого гуртувалися кращі наукові й освітні сили з числа української еміграції, став з 1926 року *Український науковий інститут у Берліні*. Ідея заснування такої установи належала гетьману Петру Скоропадському. Її підтримав німецький уряд, виділивши для цього кошти і приміщення. Першим директором інституту став відомий історик професор Дмитро Дорошенко. Активними співробітниками були Володимир Кубійович, Дмитро Антонович, Богдан Крупницький та інші.

З 1934 року ця установа стала німецькою державною інституцією під опікою міністерства освіти, головним завданням якої було поширення в західному світі відомостей про Україну і українців, дослідження взаємин України і Німеччини в контексті історії та сьогодення, допомога українським науковим силам і студентам. Реалізація цих завдань здійснювалася і через видавничу діяльність.

Якою ж за видами і змістовим наповненням була наукова продукція цієї українсько-німецької наукової установи?

Передусім, готувалися до друку окремими збірниками «Записки Українського наукового інституту», де друкувалися матеріали українською і німецькою мовами. Всього вийшло три томи «Записок» обсягом до 10 аркушів кожен. Серед авторів наукових текстів були: В. Залозецький,

І. Мірчук, Д. Чижевський, С. Смаль-Стоцький, В. Старосольський та інші. Окрім «Записок» інститут підготував до друку і випустив два томи інформативних матеріалів на українознавчу тему.

Упродовж 1933–1938 років видавався періодичний бюлетень «Вісті У.Н.І у Берліні». Програмною метою цього видання було «українською мовою для українського загалу, цією дорогою інформувати його стало й об'єктивно про культурно-наукове життя німецького народу взагалі, а української еміграції в Німеччині зокрема».

Працівники інституту видали низку словників, з-поміж яких – великий за обсягом «Німецько-український словник».

Значна частина видань готувалася до друку німецькою мовою і призначалася для німецькомовного читача. Так, про культурне життя в підрадянській Україні чужинці інформувалися через періодичні випуски бюлетеня «Kulturberichte». З найпомітніших видань варто виділити підручник за редакцією І. Мірчука і посібник Я. Рудницького з історії України: «Handbouch der Ukraine» (1941) та «Geschichte der Ukraine» (1939, 1943). Українські автори готували різноманітні інформативні матеріали з різних ділянок українознавства до німецькомовних енциклопедій, а також для зацікавлених державних установ і організацій.

Видавнича діяльність Українського наукового інституту в Берліні припинилася з падінням німецької столиці в результаті переможного наступу радянських військ у травні 1945 року. Тоді ж загинула й унікальна інститутська бібліотека україністики.

ВИДАВНИЦТВО «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» ТА ІНШІ

З-поміж різноманітних видавничих осередків, які найактивніше стверджувалися на німецьких теренах у цьому історичному періоді, варто виділити «Українське Слово». 1921 року з цією назвою вийшла в Берліні газета, яку

спершу редагував З. Кузеля. Довкола редакції швидко згуртувалися різні за політичними уподобаннями, але сповнені творчими пориваннями діячі української еміграції в Німеччині, переважно літератори, учені. Зокрема, Д. Дорошенко (який згодом став редактором часопису), Б. Лепкий. На початку газета виходила двічі на тиждень, з кінця грудня 1921 до березня 1922 року – щодня, і до часу припинення її виходу в 1926 році – щотижня.

Поштовхом для перетворення редакції газети у видавництво було започаткування науково-популярних книжкових видань, які незабаром виокремилися в серію «Бібліотека «Українського Слова». Належність видань до цієї серії визначалася передусім стилізованим художнім оформленням обкладинок: однакове обрамлення народним орнаментом з домінантою в центрі державного українського знака – тризуба. Змінювалися лише назви та автори книг. Ще однією особливістю цієї серії була наявність у кожному виданні передмови та приміток.

У цій серії побачило світ понад півсотні книг, передусім кращих творів класичного і тогочасного красного письменства, позначених високим громадянським пафосом і художньо-естетичним рівнем. Це «Слово о полку Ігоревім», «Твори» (у двох томах) І. Котляревського, ілюстрований «Кобзар» Т. Шевченка, «Твори» П. Куліша (у двох томах), збірники творів О. Стороженка та В. Леонтовича, «Словник української мови» Б. Грінченка. Виходили й наукові розвідки, такі як «Життя й відносини на радянській Україні» І. Герасимчука, науковий збірник «Пам'яті Івана Франка», упорядкований З. Кузелею.

Видавництво відважилося «тягнути» ще одну книжкову серію – «Українську народну бібліотеку». З її маркою побачили світ два томи антології української поезії від найдавніших часів до початку ХХ століття «Золоті струни», роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

З грудня 1923 року при видавництві засновується журнал «Літопис політики, письменства і мистецтва», який

регулярно виходив як щотижневик до кінця 1924 року. Головним редактором часопису був С. Томашпільський.

Бодай фрагментарно осягати цей масив друків не можна без відчуття захоплення подвижництвом і ентузіазмом його творців. Адже на шляху творення кожного видання виникали колосальні труднощі, долати які доводилося в умовах повної невизначеності за свою завтрашню долю, за щоденний шматок хліба й за кошти, які слід було десь віднаходити, аби реалізувати все те, що створив автор, часто у неприглядному вигляді. З рукописних текстів (здебільшого це були різного формату й кольору аркуші, заповнені з двох боків олівцевим скорописом) тут уміли робити чітко структуровані й бездоганно зверстані та грамотно вичитані книжкові видання. Це за умов браку відповідних шрифтів, які хронічно відчували українські видавці на чужині.

Про те, в яких умовах випускали працівники «Українського Слова» своє чергове видання, і як вони ставилися до виконання своїх обов'язків, може засвідчити історія перетворення з рукопису в значну за обсягом книгу у трьох частинах фундаментального дослідження Д. Дорошенка «Слов'янський світ в його минулому й сучасному».

Прибувши до Берліна в середині 1921 року, автор настирливо шукав видавця, який би зацікавився підготовленим до складання рукописом. Спершу знайомі порадили йому звернутися до керівників однієї російської видавничої фірми, які, оцінивши зміст та ідею дослідження з позицій «старшого брата», категорично відмовили у виданні. Далі рукописом зацікавилася «Українське Слово». З 29 січня по 5 березня його передруковували на друкарській машинці. Після матеріал віддали на складання в друкарню, де й почалися технічні проблеми: там бракувало низки слов'янських шрифтів, зокрема, польською, сербською, чеською мовами. Оскільки йшлося про історію слов'янських народів, уникнути цитат цими мовами було неможливим. Майбутні сторінки витримали кілька коректур.

Дбаючи про культуру видання і його належний науковий рівень, видавці звернулися до представників посольств слов'янських країн, аби ті переглянули зокрема білоруську, сербо-лужицьку і сербо-хорватську частини. На час роботи з коректурою в Німеччині через інфляцію різко стрибають ціни, й зібраних на початку коштів практично не залишається на друк. Вихід видання ж анонсувався за попередньою ціною, яка тепер мала зрости вчетверо. Далі належало це видання не лише випустити в світ, а й продати, повернути бодай частину витрачених коштів і вкласти їх у наступне видання...

На початку 1923 року в Берліні відкривається виставка книг українських видавництв у Німеччині. На ній були представлені чи не всі зразки новинок українського друку, які побачили світ на німецьких землях упродовж 1922 року. Завдяки зафіксованим українським істориком у діаспорі С. Наріжним статистичним даним із цієї виставки сьогодні можна відтворити справжню картину учасників видавничого руху в цій країні за кількістю і назвами видавництв. Картина виглядає такою:

- «Українська накладня» – 40 книг, багато листівок;
- «Українське Слово» – 16 книг;
- «Українське видавництво в Катеринославі» (перенесене до Берліна) – 9 книг;
- «Ратай» – 4 книги;
- «Українська Студентська Спілка» – 2 книги;
- «Вукоспілка» – 2 книги;
- «Космос» – 2 книги;
- «Нова Україна» – 2 книги;
- «Вільна Спілка» – 2 книги;
- «УСДРП» – 2 книги;
- «Знання – то сила» – 1 книга;
- «Українське книгознавство» – 1 книга;
- «Українська кустарна спілка» – 1 книга.

Таким чином, за наявними даними, лише протягом одного року в Німеччині діяло 13 українських видав-

ництв, переважна більшість яких знаходилася в Берліні. Проте, ці дані ніяк не можна вважати остаточними. Адже низка видавців могли й не знати про організацію такої виставки, оскільки організувалася вона приватним чином, з ініціативи «Видавництва української молоді».

До таких, скажімо, можна віднести *видавництво Ольги Дякової*.

Якби цей, практично невідомий досі в історії української культури, освітній і друкарський осередок нічого й не видав більше, крім «Енеїди» І. Котляревського, то він все одно заслуговував би доброї згадки в окремому абзаці. Особливість цього видання в тому, що за умов дорожнечі на папір і поліграфічні послуги має воно досить високий презентабельний вигляд. На подарунковий характер книги вказує її великий формат, шрифтова гама, поліпшена верстка, високоякісний папір і, найголовніше – численні ілюстрації, майстерно виконані художником А. Штіреном. Герої немеркнучої поеми засновника нової української літератури зодягнуті в українські народні костюми, наділені чітко окресленими національними рисами. Така книга безумовно викликала особливі хвилювання кожного, хто брав її до рук. Адже своїми сторінками доторкувалася до глибинних струн душі емігранта, нагадуючи про покинуту батьківщину, її історію, мову, культуру.

У тому що «Енеїда» з'явилася саме такою в світ й по-доброму подивувала чужинців, заслуга передусім одного з найактивніших діячів української західноєвропейської еміграції Б. Лепкого, який не лише підготував до друку текст зі своєю передмовою та примітками, а й віднайшов потрібні кошти, друкарню. У річницю 200-ліття появи в світ «Енеїди» 1998 року це прекрасне берлінське видання, як літературна і видавнича пам'ятка, було перевидано репринтним способом у Рівному.

Із видавництв, чия продукція була широко представлена на стенді в Берліні, варто виділити передусім «Українську накладню». Це одне з найстаріших українських ви-

давництв, засноване Яковом Оренштайном у Коломиї 1903 року. Єврей за національністю, він глибоко проникся історією й культурою своєї другої батьківщини – України – й немало встиг зробити на її видавничому полі. Доля його склалася так, що в 1919 році він перебрався до Німеччини. Спочатку в Лейпциг, потім – у Берлін, де продовжував життя великого видавничого проекту – 200-томної «Загальної бібліотеки». Це невеликого формату, витримані в єдиному стилі художнього оформлення, збірки творів українських і зарубіжних класиків красного письменства. З-поміж інших видів видавничої продукції – також шкільні підручники, атласи, географічні карти, дитячі видання. На обкладинках титульних сторінок «Української накладні» зазначалися міста, де існували головні склади видавництва: Коломия, Львів, Лейпциг, Берлін, Вінніпег. У 1933 році Яків Оренштайн переміщує діяльність свого видавництва до Варшави, де засновує власну книгарню. Житейський слід цього діяча губиться під кінець 1939 року. Всього в серії «Загальна бібліотека» вийшло 230 томів україномовних книг.

Цікавою є доля «*Видавництва Української Молоді*», заснованого в Берліні 1922 року. Сформувалося воно з молодіжного гуртка «Зелене коло», що ставило на початку своєї діяльності завдання просвіти дітей українських емігрантів. Незабаром до діяльності цього гуртка приглянувся Є. Вировий, досвідчений керівник «Українського видавництва в Катеринославі», який уміло провадив свою справу за часів УНР у Катеринославі, Києві, Кам'янці-Подільському і який змушений був виїхати з останньої української столиці восени 1919 року разом із гнаним більшовиками останнім українським урядом. З допомогою Вирового цей гурток і перетворився в самостійне видавництво з власним статутом і широкою програмою діяльності.

На початку видавництво оголосило конкурс на написання підручників для української еміграційної моло-

Видання бібліотечної серії «Українського слова» в Берліні

ді, встановило навіть власну премію за кращі рукописи, які мало намір негайно видавати. 1923 року значним накладом виходить листівка-віدوزва до всіх українців, розкиданих по Європі, із закликом «збирати й здобувати кошти на видання українських книжок, дбати про розповсюдження книжки, про заснування бібліотек, читалень, підтримувати скрізь зацікавлення книжкою». Саме за ініціативою цього видавництва й була організована виставка української книги в Берліні, про яку йшлося вище. Першим помітним проектом, яке зреалізувало це видавництво, був науковий збірник «Звідомлення ВУАН» на 1922 рік.

На жаль, здійснити свої добрі наміри «Видавництву Української Молоді», як і іншим видавничим осередкам у Німеччині цього періоду, не вдалося. Через економічну кризу, яка сягнула епогею 1923 року, ці осередки змушені були поступово згортати свою діяльність.

ДРУКАРСЬКИЙ І ПРЕСОВИЙ РУХ У ТАБОРАХ ДІ-ПІ

Перемістимося уявно з Берліна у південну частину Німеччини – Баварію, де по закінченні Другої світової війни волею долі в так званих таборах Ді-Пі (*дисплей персон* – тобто осіб, позбавлених місця проживання) в американській і англійській зонах опинилися в числі військовополонених десятки, сотні українських письменників, учених, митців, громадських і політичних діячів.

Саме цим людям через їхні політичні переконання на випадок передачі їх адміністраціями таборів у радянську окупаційну зону загрожували, як і в 30-х роках, сибірські табори ГУЛАГу. І саме ці люди відчайдушно і самозречено, перебуваючи у повній невідомості за свою завтрашню долю, за долі своїх дітей, заявляють на весь світ про бажання творити велику українську літературу, добиваються створення українськомовних видавництв, газет і журналів. Ось як писав про активну видавничу роботу

українських мешканців «планети Ді-Пі» на території Німеччини безпосередній свідок тих подій У. Самчук:

«Крутий зворот історії... Мільйони свідомих воль, мільйони протестуючих, мільйони свідків, які стануть на суді справедливості. Це наші табори. Там, удома, їх захочуть витерти з пам'яті, але тут вони ростуть, зростають і виростають у пам'ять вічного і, як бумеранг, кинутий у простір, повернуться назад. Це другий, зовнішній фронт тієї самої війни».

Під загрозою бути знищеними чи висланими до Радянського Союзу, ці люди гарячково хапалися за друковане слово. З нестримною і палкою вірою, що майбутність їх почує і... зрозуміє. З щирою вірою в те, що прожили вони свої життя не марно, що вигнана з рідної землі Українська республіка все ж повернеться до своєї столиці на береги Дніпра...

На ту пору в Німеччині виходило друком десятки різноманітних українських газет і журналів, що, за неповними даними, мали накладі до мільйона примірників. Діяли десятки українських видавництв, у яких побачили світ сотні тисяч примірників книг.

Немало з них авторів цих рядків під час наукового стажування в Українському вільному університеті (Мюнхен) довелося тримати в руках, вчитуватися в їхній хвилюючий душу й серце зміст. Сьогодні вони можуть здатися комусь надто простими з поліграфічного боку. Адже творилися прямо на друкарській машинці, множилися здебільшого примітивним циклографічним способом на грубому, дешевому папері. Творилися часто в умовах, коли, за словами Уласа Самчука, «ні стола, ні стільця, ні паперу, ні словника, ні довідника, ні бібліотеки, ні архіву, ні редактора, ні видавця, ані навіть коректора. Повне, кругле, абсолютне **ні**». А їм же так хотілося стверджувати **так**. І це «так» невпинно і саможертвовно стверджували в

умовах таборової дійсності Іван Багрянний і Улас Самчук, Дмитро Дорошенко і Наталя Полонська-Василенко, Василь Барка і Юрій Шевельов, Степан Смаль-Стоцький і Оксана Лятуринська...

Ще одна ускладнююча обставина: на кожне видання слід було отримати урядовий дозвіл: «Permitted by authority of Military Government» (Друкується за дозволом військової влади).

Але як тут не погодитися із зболоною думкою того ж Уласа Самчука, який, роздумуючи над долею тогочасних українських таборових видань, з вірою писав про те, що «колись на ринку бібліофільства ці видання цінуватимуться на вагу золота». І майбутньому досліднику українського красного письменства важко буде збагнути й осмислити місійну силу нашого гнаного слова без прочитання, без перепущення через власне серце десятків, сотень сторінок таких видань.

Своєрідною об'єктивною спонукою до розгортання активного видавничого руху українців у баварській частині Німеччини стала діяльність заснованого в місті Фюрт 1945 року *Мистецького Українського Руху (МУР)* – унікального, мало поцінованого нині на Батьківщині, об'єднання письменників української антикомуністичної еміграції по всій Європі. Ініціаторами такого об'єднання стали І. Багрянний, В. Домонтович, Ю. Косач, І. Костецький, І. Майстренко та Ю. Шевельов. Серед головних завдань цієї суто творчої організації (гуртування розпорошених війною письменницьких сил довкола ідеї українського національного відродження, організація творчих дискусій між представниками різних стилів і літературних напрямків, пробудження інтересу до рідної літератури й культури українських емігрантів) було й налагодження видавничої діяльності.

Однак організувати власне видавництво МУРівці не змогли. На заваді стояли як об'єктивні чинники (грошова реформа в Німеччині, проблеми з папером), так і

суб'єктивні (неспроможність подолати ідеологічні розходження, викликані різним територіальним походженням українців та їх релігійними й політичними орієнтирами). Тому різноманітна продукція Мистецького Українського Руху, за рекомендацією його спеціально створеної видавничої комісії, виходила в різних видавництвах.

Видавничою маркою МУРу була «Золота Брама» – стилізоване обрамлення зруйнованих Золотих воріт у Києві. Її й використовували інші видавництва на вихідних виданнях тих книг, що схвалені були до друку, як мистецьки вартісні, цією організацією.

Найближче до МУРу стояли видавництва «Українська Трибуна» та «Прометей».

Видавництво «Українська Трибуна» виросло з одноіменного громадсько-політичного тижневика націоналістичного напрямку, що виходив у Мюнхені протягом 1946–1949 років. Редагована на початку З. Пеленським, газета мала репутацію серйозного аналітичного видання, в якому широко висвітлювалися як міжнародні події, так і хроніка життя української еміграції, зокрема в таборах Ді-Пі. В однойменному видавництві й виходив друком у співпраці з видавничою комісією МУРу місячник літератури, мистецтва і критики «*Арка*» (перше число побачило світ у липні 1947 року). Редколегію часопису склали В. Домонтович, Ю. Косач, Б. Нижанківський, З. Тернавський, Ю. Шерех. «Поява цього літературно-мистецького органу, – зазначається в передньому «Нашому слові» Уласа Самчука, – зумовлюється загальним статус-кво нашого сьогодні на вигнанні. Об'єднання українських письменників МУР приступає до співпраці з цим виданням, виходячи з тих самих міркувань, що лежать в основі всіх видань мистецького слова, – міркувань надпартійности».

Однією з характерних особливостей цього видання, яка вигідно вирізняла його з-поміж інших, було високопрофесійне оформлення кожного числа (у двох фарбах)

на обкладинці та на окремих мистецьких вклейках. Цю роботу доручили виконувати знаному в діаспорі художнику Якову Гніздовському.

Видавництво «Прометей» заявило про себе в Новому Ульмі 1946 року. Його засновник – досвідчений видавець і журналіст зі Львова Роман Паладійчук. Ще вдома він провадив «Осередок видавничої допомоги масовій освіті», видавництво «Дешева книжка», що діяло упродовж 1935–1939 років, журнал «Самоосвітник». Опинившись на еміграції, не зрадив улюбленій справі й своє нове видавництво на німецькій землі зареєстрував під багатозначною назвою «Прометей». З його маркою вийшли друком три збірники «МУР» та перший випуск альманаху літератури, мистецтва і критики з такою ж назвою.

Насиченим за змістом і продуманим за структурою видається сам альманах. Тут різноманітні матеріали подаються за окремими розділами: «Проза», «Поезія», «Критика», «Огляди та рецензії».

Окрім збірників МУРу видавництво започаткувало власну серію видань під назвою *«Бібліотека новітньої літератури»*. Протягом 1946–1948 років тут побачили світ немало високовартісних видань: романи І. Багряного «Тигролови» (у двох томах), У. Самчука «Юність Василя Шеремети», повісті Т. Осьмачки «Старший боярин», Ю. Косача «Еней і життя інших», повна збірка недрукованих ще сонетів М. Зерова «Sonnetarium», вибрані твори М. Хвильового (у двох томах), а також історичні дослідження Ісака Мазепи «Україна в огні і бурі революції» (в трьох частинах) та «Підстави нашого відродження» цього ж автора. У рекламних листівках видавництва були заявлені українсько-німецький, українсько-англійський та українсько-французький словники, «Українська народна енциклопедія» та чотиритомне видання «Історії української літератури» Д. Чижевського. Однак зреалізувати свої задуми на німецькій землі Роману Паладійчуку не вдалося: 1949 року він емігрує до Канади.

Видавництво «Орлик» діяло в таборі переміщених осіб у Берхтесгадені протягом 1946–1948 років. Творцем і провідником його була людина незвичайної долі – Т. Лапичак.

За професією лікар, він став незабаром публіцистом і активним суспільно-політичним діячем на Галичині, свідомо пішов в Українську повстанську армію, ставши незабаром провідником крайової екзекутиви. 1942 року потрапив до концентраційного табору смертників у Саксенгаузені, де пробув майже три роки. Чудом врятувавшись, береться за видавничу справу. 1945 року засновує журнал і видавництво під назвою «Орлик». До 1949 року вийшло 48 чисел цього унікального двоколірного часопису, що іменував себе місячником культури і суспільного життя і мав добрий розголос серед численних читачів.

Видавництво «Молоде життя» (знаходилося в Мюнхені) увійшло золотим рядком в історію української видавничої справи передусім реалізацією величезного за обсягом, складного за редакторською роботою і тривалого в часі видавничого проекту Наукового товариства імені Шевченка – «Енциклопедії українознавства» – три томної її загальної частини та десятитомної словникової.

Окрім того, «Молоде життя» наприкінці 40-х років одним із перших серед еміграційних видавництв Європи звернуло увагу на необхідність налагодження мережі збуту українського друкованого слова в усі країни світу, куди переміщувалися українці. Обумовлювалося це розформуванням таборів Ді-Пі та масовим переїздом українців до Америки й Австралії. З цією метою тут була проведена така робота:

– організовано «Висилкову книгарню», що стала своєрідним магазином-складом більшості українських видавництв Німеччини;

– ретельно сплановано потужну акцію реклами української книги;

– випущено і розіслано в усі країни перший каталог

українських видань, здійснених у різні роки в Європі і ще не розпроданих;

– на базі передплатників «Енциклопедії українознавства» систематизовано картотеку передплатників, за якою висилалися інформаційні листки про новинки українського книговидання;

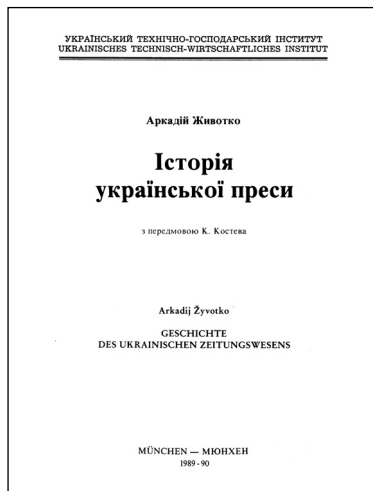
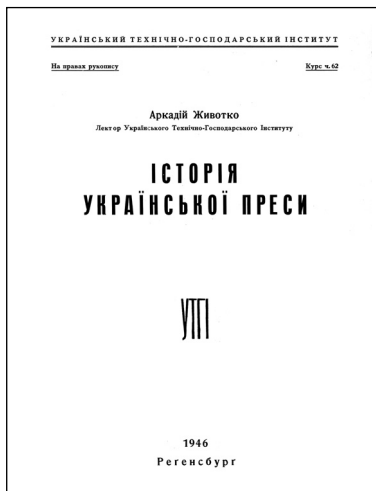
– з метою збору коштів для рекламних цілей запропоновано гнучку систему цін за вміщувані повідомлення в каталогах «Висилкової книгарні», які планувалося випускати регулярно, за рекламу новинок інших видавництв.

Цікаво, що вже на той час головною умовою вміщення в каталозі рекламної інформації була наявність «тільки повновартісних і національно та морально бездоганих друкованих періодичних і неперіодичних творів в українській, або в чужій мові, але з українською тематикою». Оцінку сумнівних випадків українського друку проводила створена при видавництві спеціальна комісія з числа педагогів, науковців і громадських діячів, визначених Науковим товариством імені Шевченка (НТШ) та Українською вільною академією наук (УВАН).

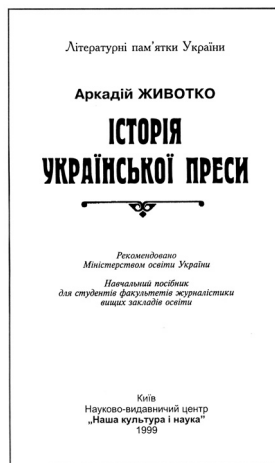
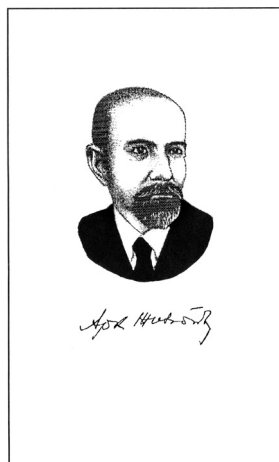
«ДНІПРОВА ХВИЛЯ» ОЛЕКСИ ВІНТОНЯКА

Про долю українських друків і їхніх авторів у повоєнній Німеччині, які без надії сподіваючись, розвивали нашу книговидавничу справу, ще не написано, на жаль, жодної наукової розвідки. Хочеться сподіватися, що такі книги колись все ж з'являться. З особливим хвилюванням читатиметься на таких сторінках оповідь про долю українського видавництва у Мюнхені «Дніпрова хвиля» і його засновника, людину без перебільшення з легенди – Олексу Вінтоняка.

Шлях до Німеччини в Олексі Вінтоняка був дуже типовим для сотень тисяч молодих українців, чию молодість і надії знівечила Друга світова війна. Галичанин, родом з Коломийщини, після закінчення Станіславської

*Німецькі видання «Історії української преси»
Аркадія Животка*

*Перевидання кївським видавництвом «Наша культура і наука»
«Історії української преси» як навчального посібника
з грифом Міністерства освіти України*

гімназії вчителював на селі. Активно співпрацював з «Прогресом», іншими патріотичними українськими організаціями. Ув'язнений гестапо на початку війни в себе вдома, він з вересня 1941 по травень 1945 року перебував у німецьких концтаборах, з них два з половиною роки – у відомому на весь світ концтаборі смерті Аушвіц. Саме у цьому таборі на його очах був закатований до смерті брат Степана Бандери Василь, багато інших українських патріотів.

Хворий на туберкульоз, із поламаними руками, нездоровим шлунком молодий ще український хлопець Олекса після визволення його з табору смерті американськими солдатами хотів виїхати згодом до Америки, але еміграційна комісія за результатами медичного обстеження відкинула його заяву й документи. Та помирати Олекса не хотів. Лікувався, працював і вчився у Мюнхені. Закінчив студії в Українському вільному університеті, там же захистив магістерську, а згодом і докторську дисертацію (в самого професора Олександра Оглоблина), незабаром став викладачем цього університету.

Але тоді, на початку непевних для нього 50-х років, Олекса Вінтоняк, відійшовши від усілякого партійництва, вирішує створити у Мюнхені українське видавництво. На цю нелегку справу він відважився у далеко не кращий для української еміграції в Європі час. Адже кінець 40-х – початок 50-х років був часом, коли з Європи, передусім, з Німеччини, відкочувалася за океан – до Канади й Сполучених Штатів Америки – велика хвиля українських переселенців. Зокрема й з таборів для політичних біженців і військовополонених. Та попри матеріальні труднощі, скептицизм друзів і знайомих, невпинне звуження українського життя по всій Німеччині видавництво Вінтоняка із глибоко символічною для всіх українських емігрантів назвою «Дніпрова хвиля» не лише сміливо заявляє про себе, а й щороку утверджує свої позиції, міцніше стає на ноги, стає своєрідним центром українського книгодрукування й поширення української книги не лише країна-

ми Європи, а й за океаном, куди лише доля не закидала українців.

Так, за перші двадцять років свого існування з маркою «Дніпрової хвилі» вийшло немалими накладками понад 60 українських книг. Кожне з цих видань має свою цікаву долю і заслуговує на окрему розмову про те, як далеко від рідної землі українська книга створювалася, як знаходила свого читача в усьому світі, як впливала на нього. Варто назвати бодай кілька з цих дивовижних видань, серед яких – художні твори передусім історичної тематики, наукові розвідки провідних українських учених. Це, зокрема, «Нарис історії України» Дмитра Дорошенка (у двох томах), «Люди старої України» Олександра Оглоблина, «Гетьман Пилип Орлик» Бориса Крупницького.

Саме «Дніпрова хвиля» благословила на світ твори українських авторів, чий імена сьогодні добре відомі й на материковій Україні – Ігоря Качуровського, Юрія Шевельова, Любомира Винара. Це й заборонені за радянських часів твори Василя Мови (Лиманського), Юліана Радзиковича, Миколи Лазорського, Євгена Онацького, Василя Сімовича та багатьох інших. Вийшло в цьому видавництві і власне дослідження Олекси Вінтоняка як науковця – «Україна в описах західноєвропейських подорожників другої половини XVIII століття».

Деякі з видань «Дніпрової хвилі» були нещодавно перевідані в Україні. А ті, до яких ще не дійшла черга через брак коштів у нинішніх українських видавців, значними накладками були передані Олексою Вінтоняком до бібліотеки Києва і в області.

І такий благородний жест, що потребував від видавця і власних матеріальних затрат, не був данню моди чи вдаваної показовості. Весь час боліла йому пам'ять про брата Дмитра, який помер на Коломийщині у 1990 році, так і не дочекавшись його приїзду з Німеччини, а найбільше – зняття в очах односельчан несправедливого обвинувачення у «ворожій пропаганді проти українсько-

го народу». Це так оцінили радянські ідеологи видання «Дніпрові хвилі» у 60-х роках. Видання, які сьогодні є гордістю й славою українського книговидання.

А сталося це за таких обставин. Опинившись на «ворожому» Заході, Олекса Вінтоняк не міг подати бодай письмової вістки своїм родичам на Івано-Франківщину, аби не наразити їх, а щонайбільше їхніх дітей, на переслідування радянськими органами. Та відчуваючи їхню матеріальну скруту, надіслав їм аж через Аргентину, через прізвище свого односельчанина, що мешкав там, одну продуктову посилку. Вона таки дійшла до брата в рідне село на Коломийщину. Але Дмитрові тих гостинців не дозволили взяти. В сільській Раді, в присутності представника районного КДБ його змусили написати письмову відмову і від посилки, і від брата. Бо він, мовляв, живе в Мюнхені і видає ворожі радянській владі книжки...

Упродовж 1952–1975 років у Західній Німеччині працювало 11 українських видавництв. З них десять – у Мюнхені й одне – в Новому Ульмі. Діяло також п'ять українських друкарень. Загальна кількість книг, виданих за цей час, сягає більше півтисячі назв.

Керівник видавництва «Дніпрова Хвиля» Олекса Вінтоняк зібрав за десятиліття своєї плідної видавничої діяльності на німецькій землі унікальний архів української видавничої справи в еміграції. Хотілося, щоб архів цей повернувся в Україну. Це буде хоч і запізніле, але таке потрібне сьогодні повернення ще якоїсь частки безцінного скарбу, думки, мудрості, розуму й талану наших видатних земляків, які волею житейських обставин опинилися на чужині і які до останку, щиро й з великою любов'ю призначали той найголовніший свій скарб Україні.

Отоді й поцінує юний читач нової, демократичної, України глибинні слова Уласа Самчука, писані кров'ю

серця, як передмову до першого випуску мюнхенської «Арки»:

«Пригляньмося уважно до всього, що ми ще не так давно вважали за зайве. Монументальний спокій і залізна логіка повинні супроводжувати наше думання в оцінці спадщини, що маємо від предків. Писані книги прочитаємо, як одну книгу, і кожен її розділ будемо уважати за доповнення до попереднього... Ведені вимогами доби, гартовані вогнем і залізом, гнані за нашу силу і правду, йдемо у світ, дивимося йому в очі й хочемо віднайти себе, що нам належало колись та що нам належати мусить».

Під цими словами могли б підписатися сотні й тисячі відомих і безіменних українських видавців-емігрантів...

УКРАЇНСЬКА КНИГА У ФРАНЦІЇ

Не буде перебільшенням ствердити, що саме у Франції, як ні в якій іншій країні західного світу, таким глибоким і давнім є українське коріння. Немало дослідників прагнуло докопатися до цього коріння, вивчити і збагнути його, залишаючи на папері результати своїх пошуків прийдешнім поколінням «літописців сучасного й минулого».

ПРЕДТЕЧІ З РУКОПИСНИХ ШЕДЕВРІВ

Тому, що добувалися історичні факти з різних джерел, у різний час й інтерпретувалися в залежності від суспільних, релігійних, політичних, національних переконань чи симпатій, зрештою, від власного наукового сумління дослідників різних країн, маємо так багато суперечливих тверджень, гіпотез і припущень з приводу низки знакових постатей, подій чи фактів, якими так багаті українсько-французькі взаємини.

Взяти хоча б історію заміжжя і сходження на французький королівський престол Анни Ярославни – наймолодшої і найкрасивішої доньки Ярослава Мудрого. Як також і перипетії щодо появи в Парижі подарованої Ярославом Мудрим своїй доньці Євангелії, яка в історію світової рукописної книги увійшла під назвою Реймської. Саме цій, київській, книзі судилося стати національною святинею французького народу, бо на ній, за прикладом Анни, піз-

ніше присягали на вірність французам наступні майбутні королі цієї країни – від Франсуа I в 1512-му до Людовіка XVI в 1774 роках. Хто тільки не «присвоював» собі Реймську Євангелію, синьо-жовті й малинові кольори якої на ініціалах та заставках, як і словниковий ряд не можуть не переконувати в українському її походженні: і чехи, і словаки, і греки, і росіяни. Останні навіть найвищому політичному рівні, усупереч логіці історичного розвитку, все ще наголошують на російському походженні Анни Ярославни.

Найбільша книгозбірня Франції знаходиться в серці Парижа – на вулиці Рішельє неподалік знаменитого Лувру. Саме звідси починалося моє знайомство в час наукового стажування в цій країні з давньою рукописною і друкованою українською, що вже кілька століть зберігається тут.

Серед найцінніших документів цього відділу в контексті нашої історії – одна з підписаних королевою Анною Ярославною грамот (зберігається в Collection de Picardie). Відноситься вона до тієї доби, коли через 11 років після шлюбної церемонії в королівському Реймському соборі і смерті Генріха I Анна переїхала до містечка Сен-Ліс, заснувала монастир Святого Вікентія і вийшла заміж за графа Валуа, прибравши його прізвище. Документ цікавий тим, що підпис Анни, як і на попередніх її паперах, що реєструвалися в королівській канцелярії, прочитується нами легко, бо писаний нашими буквами «Ана» (з одним н). Цей підпис можна вважати одним з найстаріших зразків давньоукраїнського письма.

Починаючи з XIV століття, в архівах, що відносяться до історії одного з найстаріших у світі вищих навчальних закладів – Паризького університету (Сорбонни), заснованого 1150 року, – часто віднаходимо свідчення про молодих українців, котрі приїздили студіювати науки до Парижа. У списках тогочасних студентів, які походили здебільшого з Правобережної України, у графі «національність», як правило, зазначається – «Ruthenus de Ukraine».

А скільки цікавих, незнаних досі, сторінок нашої історії можна створити на основі уважного опрацювання кількох тек документів, які озаглавлені, хоча й у латинській транскрипції, відомим усім українцям прізвищем – Orlik.

Ідеться про подвижника гетьмана Мазепи *Пилита Орлика та його сина Григорія*. Французам ці імена добре відомі: автора першої української Конституції тут знають через позитивне ставлення тогочасної верхівки Франції до сепаратистських намірів Мазепи проти Росії і рекомендацію французів Туреччині не видавати російському цареві Мазепи та мазепинців, а Григорія – й поготів.

Доля молодшого Орлика тісно пов'язана з Францією: колишній полковник запорозьких козаків одружується на відомій французенці пані де Денвіль і незабаром робить там блискучу військову кар'єру – стає генерал-поручником і лицарем ордену Св. Людовіка. Саме Григорій Орлик сприяв переселенню до Франції не одного десятка запорозьких козаків, з яких навіть було утворено окрему чоту у французькій армії. В одному з боїв за Францію він і загинув героїською смертю.

Факт поселення прихильників гетьмана І. Мазепи в порежежжі Сени на початку XVII століття дав підстави академікові А. Жуковському вважати цей період першим етапом української еміграції до Франції.

Інтенсивні контакти французьких дипломатів протягом XVII століття Шаню, Лякруа, Лінажа, Невілля із запорозькими козаками, їхні проукраїнські симпатії й погляди зафіксовані в сотнях аркушів, які, на жаль, і сьогодні залишаються не прочитані, не систематизовані і не перекладені українськими дослідниками. До речі, французький автор П'єр Шевальє написав значну за обсягом книгу «Історія козацької війни проти Польщі», рукопис якої також зберігається в цій колекції.

Якщо історія формування окремих тек унікальних українознавчих документів козацької доби в головному архів-

ному сховищі Франції зрозуміла, то, скажімо, обставини появи тут рукопису однієї із програмних праць Петра Могили «Православне визнання» поки що не з'ясовані.

Про один із давніх українських рукописів, який був практично підготовлений до видання у Франції, але так і залишився понині в тамтешньому архіві, варто сказати окремо. Рукопису цьому понад 300 років, але він добре зберігся. На титульному аркуші зазначено латинською мовою такий довгий заголовок: *«Грамматика слов'янська, написана Іваном Ужевичем, студентом-богословом знаменитої Паризької академії в Парижі від народження сина Божого 1643 року»*.

Про автора рукопису відомо зовсім мало. Родом він був із західноукраїнських земель (Галичини або Холмщини). Висновок такий робимо на підставі наявності в рукописі багатьох слів, забарвлених наддністрянськими діалектами. Текст підручника написаний кириличним письмом. До речі, існує два рукописи цієї граматики. Один – паризького походження (обсяг 71 аркуш); другий, датований двома роками пізніше (1645 р., 86 аркушів), виявлено в муніципальній бібліотеці французького міста Аррас. Ймовірно, автор шукав запасного варіанту друку своєї праці на чужині.

Це чи не єдиний рукописний твір українського автора, написаний у Франції і збережений там, якому пощастило нещодавно повернутися на батьківщину й навічно перетворитися в книгу. «Грамматика слов'янська» колишнього студента, а згодом і викладача Сорбонни доктора Івана Ужевича була надрукована в київському видавництві «Наукова думка» за безпосередньої участі академіка І. Білодіда 1970 року – через 327 років від часу підготовки її до видання в Парижі.

Іншим місцем збору, а отже і джерелом майбутнього видання, різноманітних документів, які стосувалися новітньої історії української еміграції після 1917 року, стала Державна Школа Східних Мов у Парижі, яка нині отримала назву Інституту східних мов. Саме там у лютому 1949

року з ініціативи Апостольського візитатора українців-католиків архієпископа Івана Бучка було засновано *Український архів у Франції*. Лише за перші п'ять років існування Архіву було зареєстровано понад 4500 документів. За браком місця варто лише фрагментарно перелічити основні розділи цього Архіву:

- архів першої Української громади у Парижі;
- документи української делегації на світовій конференції 1919 року;
- документи про визвольну боротьбу України 1917–1920 років;
- документи про різні українські організації, які створювалися і діяли у Франції після 1919 року;
- матеріали видатних діячів українського відродження, життя й діяльність яких пов'язані з Парижем, – С. Петлюру, В. Винниченка, В. Прокоповича, Д. Дорошенка, З. Кузеля;
- документи про діяльність українських церков у Франції після 1919 року;
- матеріали про різноманітні українські виставки;
- документи про смерть і похорон гетьмана П. Скоропадського;
- документи, що стосуються життя українців під час окупації й після визволення Франції тощо.

Про діяльність цього видатного осередку українознавства на етапі його становлення у Парижі вийшла окрема брошура.

«ТРИЗУБ» І «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» ЯК ВІЗИТІВКИ ФРАНЦУЗЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Перша половина ХХ століття – це період, послуговуючись схемою академіка А. Жуковського, до якого відноситься друга (від початку століття до кінця Першої світової війни) і третя (до кінця Другої світової війни) хвилі української еміграції.

На початку століття ця еміграція була переважно заробітчанська. Українців гнали в далекі світи передусім злидні, тому до Франції вони потрапляли обдерті й голодні, влаштовувалися на різноманітну чорнову роботу, здебільшого на шахтах, у металургійній та текстильній промисловості північної та східної Франції – Шалет, Кнютанж, Ромба. Там вони нерідко потрапляли під вплив переважаючої більшості польських і російських робітників, тому думки про організоване життя себе як українців відкладали на потім.

Ситуація змінилася після поразки національно-визвольних змагань українського народу, в результаті чого Україну назавжди залишили сотні тисяч національно свідомих громадян. До Франції поступово почала прибувати політична еміграція – службовці українських дипломатичних і економічних місій УНР та ЗУНР, колишні вояки і старшини Української армії, значна частина Української хорової капели Олександра Кошиця, цілий ряд визначних діячів Української Народної Республіки.

Прагнення до об'єднання в українців спонукалося тепер об'єктивними чинниками. Французькі роботодавці і місцеві чиновники, посилаючись на факт невизнання Української Народної Республіки, відмовлялися при оформленні на роботу писати в паперах наших земляків національність «українець», і повсюдно оформляли їх як «nationalite russe». Тому, як зазначає у своїх спогадах Л. Котович, «першими словами, які вивчав наш емігрант, була фраза «non, pas russe – ukrainien» (*ні, я не росіянин, я – українець*).

Перші «Просвіти» і Українські доми, що активно поставали в місцях скупчення українців на кошти, пожертвовані ними самими, зробили свою справу. Адже в основі їхньої діяльності було пробудження в українців почуття національної свідомості, звернення до історичної пам'яті.

На початку 1925 року в Парижі проходить Перший український емігрантський з'їзд, під час роботи якого

було засновано Союз українських емігрантських організацій у Франції. На порядок денний поставало питання про заснування власних друкованих органів і видавництв.

В архівах не вдалося віднайти жодного документа, який би точно фіксував час і місце появи першого українського видавництва у Франції. Ймовірно, таким є *«Український друкар»*. Бо саме ця назва зазначена на одній з найдавніших виданих тут книг – 1923 року – брошурі Ілька Борщака *«Ідея соборної України в Європі в минулому»* з підзаголовком: *«По невиданих документах і стародавніх працях»*. Епіграфом до цього видання, що в одному примірнику зберігається нині в Бібліотеці імені Симона Петлюри в Парижі, послужили промовисті слова французького мислителя Томазелло:

«Мій бідний народ! Ти не знаєш своєї історії! Наче безбатченко, ти не знаєш ні імені, ні справи твоїх батьків!..»

Тоді ж це видавництво випустило в світ *«Вибраний «Кобзар» Тараса Шевченка, редакцію текстів, передмову і примітки до якого зробив також І. Борщак*. На той час цей автор працював генеральним секретарем Українського дієвого комітету в Парижі, одним із організаторів Ліги української культури.

Першим українськомовним періодичним друкованим органом, що надовго постав у Парижі й незабаром перетворився у своєрідний орієнтир для всієї української еміграційної преси, став, безумовно, *«Тризуб»* – громадсько-політичний і літературно-мистецький часопис.

Ініціатива заснування щотижневика політики, культури, громадського життя, який би виходив для розкиданих по всій Європі і роз'єднаних політичними переконаннями українців і в творенні якого брали б участь видатні українські літературні сили, належить Головному отаману УНР в екзилі Симону Петлюрі. Перебуваючи 1924 року в Женеві, він детально обговорював зі своїми однодумця-

ми – П. Чижевським, В. Прокоповичем – завдання, програму, головні гасла та фінансові засади нового часопису. Осідком журналу вирішили обрати Париж, куди незабаром переїхав Петлюра.

Редакція розмістилася в одному з дешевих номерів робітничого готелю на вулиці Гобелін, 19. Серед перших співробітників, окрім С. Петлюри, були добре відомі в еміграції політичні, освітні й громадські діячі: О. Саликівський, О. Лотоцький, М. Славінський, М. Левицький, В. Сальський, В. Королів, Є. Чикаленко. Головним редактором часопису було призначено відомого громадського і політичного діяча, публіциста, педагога й історика В. Прокоповича, який залишався на цьому трудному і відповідальному посту до 1939 року.

Підготувавши до друку перше число нового видання, редакція несподівано зіткнулася з технічною проблемою: в усьому Парижі не вдалося віднайти жодної друкарні, в якій би були українські літери *і, ї, є*. Та це не зупинило ентузіастів.

15 жовтня 1925 року вийшло перше число «Тризуба» – обсягом 32 сторінки у форматі А4. Логотип видання склали помережані українським орнаментом букви назви журналу, що розміщені півколом на фоні променів, які розливаються від намальованого в центрі герба Української держави – тризуба. Тут же, в редакційній статті, так пояснюється ця назва:

«Розпочинаючи наше видання, ми свідомо виступаємо під знаком тризуба, як символу Української держави. Цей символ буде нам завжди в нашій праці і критерієм її з тією метою, до якої ми змагатимемося йти. Наші заповіти: держава вища над партією, нація вища над класом!»

В окремо виділеній примітці – звернення до читача: «Брак відповідних українських літер у друкарні не дозволяє додержати правопису. Редакція просить вибачення

у читальників і сподівається незабаром виправити хиби: належне вже замовлено».

Поступово автура і проблематика журналу розширювалася. Обличчя його стали визначати аналітичні публікації, окрім перелічених вище, ще й В. Дорошенка, О. Шульгина, С. Сірополка, С. Наріжного, В. Заїкіна, Ю. Горліс-Горського, О. Удовиченка, В. Соловія, М. Ковальського. Постійно велися окремі розділи: «Декларації, відозви, заяви, комунікати», «Передовиці», «Огляди преси», «Хроніка українського життя в еміграції», «Події в Україні», «Бібліографія українознавчих праць», «Листи до редакції».

Паралельно із урізноманітненням проблематики публікацій проводилася велика робота щодо налагодження власної мережі розповсюдження журналу. Свіжі його числа можна було легко придбати в Парижі на станціях метро, залізничних вокзалах, у ряді книгарень. Вже з першого року існування він поширювався у США, Канаді, Чехословаччині, Польщі, Румунії, Німеччині. «Тризуб» стали читати, незважаючи на можливість бути розстріляними саме за це, і в радянській Україні.

Нагле вбивство в Парижі 25 травня 1925 року головного натхненника часопису Симона Петлюри не залякало і не зламало його співробітників. Більше того, редакція урізноманітнила форми свого впливу на чим далі зростаюче число читачів, розширюючи свою видавничу діяльність. Так, під час судового процесу над убивцею С. Петлюри Шварцбартом (1926–1927 роки) вийшло 10 чисел спеціального судового бюлетеня – *«Надзвичайного щоденного видання»*. 1928 року з'являється франкомовний додаток для студентської молоді. Наступного року побачили світ окремою книжечкою малюнки для дітей *«Рідне військо»* у виконанні відомого на еміграції українського маляра Є. Перфецького, а також кишеньковий *«Французько-український словник»*, який уклала Наталя Королева. До речі, дбаючи щоразу про збільшення кількості своїх читачів, редакція безплатно надіслала напри-

кінці 1929 року примірники цього словника усім тим, хто оформив річну передплату «Тризуба». Кількома виданнями друкувалися кольорові портрети Т. Шевченка, С. Петлюри. У 30-х роках вийшли друком додатки «Тризуба»: «Наша жінка на чужині», «Трибуна молодих», «Пласт на чужині», «Наші діти на чужині».

Журнал «Тризуб» беззмінно, наприкінці кожного тижня, приходив до свого читача протягом 16-ти років. Редакція дбала про відповідальність за свої слова, ідеї і лозунги, про авторитет українців і України в чужомовному середовищі, піднімаючи дух і віру наших земляків. Цей неповторний часопис припинив своє існування 1940 року, залишаючись, на жаль, і досі не пізнаним, не поцінованим достойно в Україні.

З метою розколу українського руху в еміграції, зокрема дискредитації середовища УНР, не без участі радянської закордонної контррозвідки, 1926 року в Парижі засновується двотижневик радянофільського напрямку «Українські Вісти». Основний зміст чисел визначали статті, в яких вихвалялися переваги «радянського раю» і засуджувалися так звані самостійники. Проіснував цей часопис (редактор І. Борщак) до 1929 року.

Щасливішою і довшою виявилася доля ще одного, народженого 1 травня 1933 року у Франції, періодичного друкованого органу наших емігрантів – щотижневої газети «Українське Слово».

Якщо заснований С. Петлюрою тижневий журнал «Тризуб» протягом всієї історії свого існування був речником і захисником ідей Української Народної Республіки, то «Українське Слово» від початку стало неофіційним органом Проводу ОУН (А. Мельника). Видавцем її до 1939 року був Український Народний Союз (УНС), а в творенні чергових чисел тривалий час брали участь В. Мартинець, М. Сціборський, М. Капустянський, О. Ольжич, Д. Андрієвський, Є. Онацький. Багаторічним редактором цього часопису (1948–1977) був відомий у діаспорі журналіст,

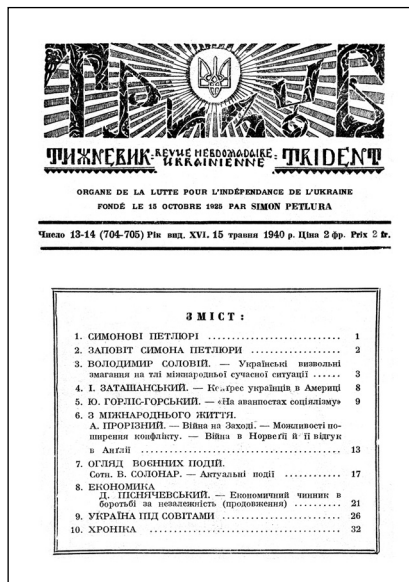
публіцист і літературний критик Олег Штуль-Жданович. До речі, 1986 року, до десятої річниці його смерті, Наукове Товариство ім. Шевченка в Європі видало в Парижі повновартісний збірник на пошану цього одного з багатьох ратаїв на українознавчому полі далекої чужини.

Програмною метою нової газети стало прагнення «змагатися писаним словом за оновлення української думки, за спрямування всіх наших зусиль на осягнення державности українського народу, потоптаної окупантами, та духовної соборности, брак якої роз'їдав нас, розбивав всі наші зусилля, ставив брата на брата, сприяв ворожим затіям, які спрямовані були на повне спараліжування нас».

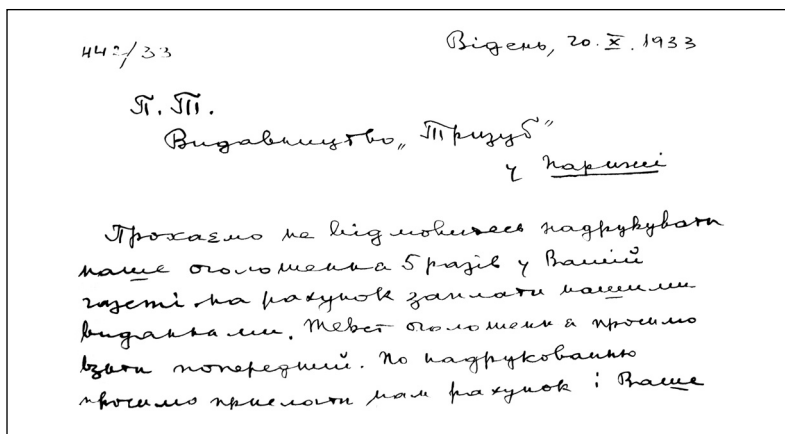
З ініціативи УНС було організовано збірку грошей для закупки маленької ротапінтної машинки. Отож, перше і наступні числа газети виходили у вигляді машинописного варіанту, розтиражованого у кількості 250 примірників. Отримавши відчутну матеріальну допомогу від редакцій канадського «Нового Шляху» та американського «Вісника», редакція «Українського Слова» відважується перейти на друкарський спосіб виготовлення накладу. Цей перехід припав на економічну кризу, що охопила з середини 30-х років усю Францію. Ціни на друкарські послуги повсюдно стрімко зростали. Так, у 1936 році вартість друку першої тисячі примірників газети у чужій друкарні зросла вдвічі – з 1500 до 3000 франків, виручка ж від передплати залишалася на попередньому рівні. Через це нависла загроза припинення випуску газети. Засновники видання постали перед необхідністю заснування власної друкарні.

ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ КНИГАРНІ І ДРУКАРНІ У ФРАНЦІЇ

Важливий крок для ствердження українського друкованого слова у Франції цього періоду зробила редакція

Обкладинка заснованого Симоном Петлюрою 1925 року в Парижі журналу «Тризуб»

Один із листів на адресу паризького «Тризуба»

«Тризуба», створивши власну к н и г а р н ю. Число 19-те від 21 лютого 1926 року вийшло з такою шапкою на одній із сторінок: «Українська книгарня при «Тризубі». Редакція повідомляла наших земляків, що незабаром організовує склад українських книг, нот, листівок для продажу, а також прийом замовлень щодо висилки з інших країн Європи тих книг, яких не буде на складі в Парижі.

У першій українській книгарні в Парижі, яка розміщувалася за адресою редакції, можна було придбати видані в різних українських видавництвах Європи твори Т. Шевченка, М. Грушевського, А. Кащенко, Олександра Олеса, В. Винниченка, Д. Дорошенка, Д. Донцова, О. Білецького – всього близько 70-ти назв. Завдяки цьому було задоволено не лише попит на українську книгу серед емігрантів, а й на потребу в ній чужоземних установ і організацій.

Редакційний колектив газети «Українське Слово» та його видавців в особі УНС спричинився до появи 1938 року на чужині незалежного підприємства з чітко окресленою національною приналежністю – *Першої української друкарні у Франції*. Називаючи так своє давно омріяне дітище, українці сподівалися, що і в Парижі, і по всій Франції будуть створені незабаром й інші українські друкарні. На жаль, як зазначалося пізніше в редакційній статті «Українського Слова», ця друкарня «залишилася тільки одна, сповняючи свої великі завдання на користь української еміграції». І в цьому полягає її особлива вартість і значення. Це була фактично друга, після друкарні М. Драгоманова в Женеві, українська друкарня в Західній Європі.

Покупка окремого приміщення і першого, хоча й старого, лінотипа та друкарської машини за зароблені українцями власні пожертви (збірки коштів організовувалися двічі), стало неабиякою подією для всієї нашої еміграції. Коли до цієї друкарні завели делегатів чергового з'їзду Союзу, то вони, як зазначається в репортажі про цю подію, немов зачаровані, стояли біля машин цілими годинами, приглядаючись уважно їхньому рухові.

Сьогодні не можна без хвилювання читати ось такі рядки з газети «Українське Слово», присвячені власній друкарні:

«Завдяки друкарні ми змогли забезпечити дальшу появу «Українського Слова» й з почуттям гордості можемо сказати, що в тій друкарні немає ані одного чужого цента, ані одного чужого франка. Все це українські гроші, важко, ах як важко запрацьовані нашими українськими патріотами, нашим робітництвом, яке понад усе ставить Україну, любов до неї і любов та наснагу до розвитку національної культури та всіх ділянок українського національного життя. Це ще один доказ, що власними силами можна творити тривалі цінності, не потребуючи жєбрати в чужих чи надіятися на їхню ласку».

На жаль, широко розгорнути відразу діяльність власної друкарні українцям Парижа завадила Друга світова війна. Вже з другої половини 1939 року у Франції запроваджується сувора цензура над всіма без винятку періодичними виданнями. У Бібліотеці імені Симона Петлюри в Парижі вдалося віднайти цікаві свідчення взаємовідносин українських видавців та друкарів із французькою цензурою.

Довідавшись, що зміст «Українського Слова» контролюватиме не поляк чи росіянин, чого, із зрозумілих причин, найбільше боялися українці, а корінний француз, редакція вирішила, для знайомства, подарувати «своєму» цензору чотиритомний словник української мови Б. Грінченка. Однак, передача потрапила начальнику того цензора, і він відразу ж сконфіскував ці книги, склавши акта і звинувативши редакцію «Українського Слова», що вона цим подарунком вирішила підкупити «державну контролюючу особу».

На щастя, це суттєво не позначилося на подальших випусках газети. Ставлення до неї було таким же, як і до франкомовних видань: підготовлені до друку відбивки

шпальт подавалися для перегляду цензору вранці, а ввечері їх можна було забирати. Часом траплялися викреслення окремих абзаців, рідше – цілих статей. У таких випадках газетне число виходило з білими плямами. Одного разу «ліберальний французький цензор» над викресленим абзацом із передової статті «Завдання українців у війні» дописав власною рукою: «Не нападати більше на поляків». Пізніше в редакції довідалися, що на вимогу поляків контроль над «Українським Словом» хотіли передати польській цензурі, але Міністерство закордонних справ Франції на це не погодилося, передавши лише через свого цензора побажання редакції «не бити по союзниках Франції».

Авторитет «Українського Слова» серед читачів невпинно зростав. У редакції обговорювалося питання про перехід на випуск газети двічі в тиждень. Та цьому завадило розгортання військових подій на теренах Франції. Випуск «Українського Слова» було припинено з власної ініціативи редакції 12 червня 1940 року – за два дні до взяття німцями Парижа. Причину такого, здавалося б, несподіваного рішення редакція часопису пояснила своїм читачам так:

«Ставити «Українське Слово» на службу німецької окупаційної влади ми не хотіли. Та свобода, яка була дана «Українському Слову» впродовж довгих років і яка дала нашому часопису змогу стати прапороносцем самостійної України та збройної боротьби за її оновлення, наказувала нам бути лояльними супроти Франції, яка опинилася у великому нещастю. ... Отже, мовчати про визвольну боротьбу українського народу, а тільки хвалити німців, як це примушена була робити вся французька преса, яка появилася тут в часі німецької окупації, ми не хотіли. Ліпше мовчати, як служити ворогові – таке було наше рішення».

Тимчасове припинення випуску газети розтягнулося аж на вісім років, але в роки війни частина працівників

редакції працювала: вони випускали на циклостилї листівки, закликаючи українців «до стійкості і жертвенности в українській визвольній боротьбі».

На другу половину ХХ століття припадає четверта (після завершення Другої світової війни) і п'ята (після розвалу Радянського Союзу та падіння залізної радянської стіни) хвилі української еміграції.

За даними «Енциклопедії українознавства», наприкінці 40-х років до Франції прибуло близько 4 000 українців з таборів переміщених осіб у Німеччині й Австрії, але через побутові труднощі і брак праці багато з них у 50-х роках виїхало до Канади та США.

І все ж життя українців тут набирало й далі організованих форм.

Найперше, відновлювалася діяльність ряду редакцій, освітніх і видавничих структур, що діяли тут до війни. Хоча таке відновлення через збіг об'єктивних і суб'єктивних обставин давалося вкрай нелегко. Після завершення Другої світової війни, не без допомоги радянських спецслужб, у країнах Західної Європи і Америки, де компактно проживали українці, робляться чергові спроби внести в їхні ряди розкол і розбрат.

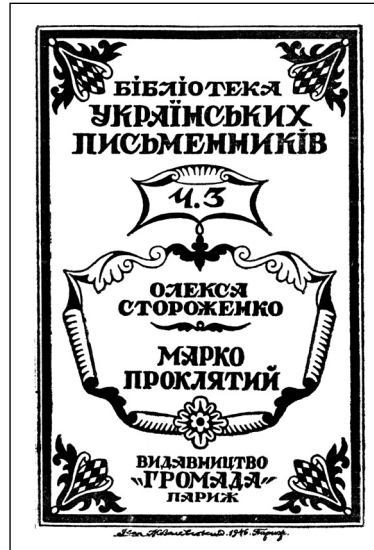
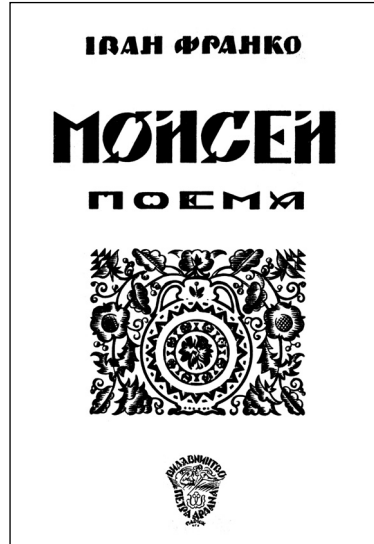
Драматично склалися обставини, скажімо, для *Першої української друкарні у Франції*. Після війни це приміщення, яке знаходилося практично в центрі Парижа на вулиці Сабот, захоплюють комуністи, і на базі старого «Українського Слова» створюють «Нове Українське Слово». Лише через суд попереднім власникам через кілька місяців вдається відвоювати в лівих своє законне право на друкарню, але після вчиненого там політичними супротивниками справжнього погрому дісталася вона їм у неробочому стані.

Зволікання з відкриттям української друкарні спонукало деяких українських видавців звертатися за друкарськими послугами до чужинців. Так сталося з книгами митрополита Іларіона (Івана Огієнка), які готувалися до

друку у перенесеному засновником з Варшави до Лозанни видавництві «Наша Культура», а друкувалися в Парижі. Представник цього видавництва, компаньйон митрополита Іларіона (Огієнка) Павло Сомчинський, знаючи про плачевний стан української друкарні, розміщує свої замовлення в друкарні «Less Edition Poliglottes». Її власники – поляки – подбали й про українські шрифти. Лише упродовж 1946–1947 років у цій друкарні виходять накладами по 2000 примірників кілька замовлених «Нашою Культурою» видань. Це передусім книги митрополита Іларіона «Легенди світу», «На Голготі», «Політична праця Богдана Хмельницького», «Марія Єгиптянка», «Недоспіва-на пісня». А в друкарні Ж.А.В (Жанни-Аделі Бистржановської) з'являється на світ поема цього ж автора «Туми».

Перша Українська Друкарня у Франції відновила свою діяльність лише 12 червня 1949 року, налагодивши регулярний вихід довоєнного «Українського Слова». З новим обладнанням друкарня вирішує розширити свою діяльність. Щоб привернути увагу передусім українців, в українськомовній пресі Європи незабаром з'являється оголошення такого змісту: «В якій країні ви б не перебували, завжди найдешевше й найкраще всяку друкарську працю зробить вам Перша Українська Друкарня у Франції. Дбайливо й дешево виконуємо всякі праці – від найменших до найбільших, від найпростіших до найбільш люксових. Здійснюючи клич – «СВІЙ ДО СВОГО» – звертайтеся до нас».

Поступово асортимент друкованої продукції розширювався: від плакатів, афіш, візиток, запрошень, брошур – до регулярного видання книг. Замовлення в своїй друкарні розміщують ті українці, які раніше друкувалися в чужинців. Так, Мирослав Небелюк, надрукувавши 1945 року власне дослідження «Генерал де Голь» та українськомовний переклад книги Ф. Рене де Шатобріана «Пригоди останнього абенсеража» у французькій друкарні видавництва П'єр Адана, нову книгу «Під чужими прапорами» вирішує випустити в Першій українській друкарні у Фран-

Видання українських видавництв у Парижі. 40-50-ті роки XX ст.

ції. Ця книга з передмовою редактора «Українського Слова» О. Ждановича (Штуля) побачила світ 1951 року.

Від середини 50-х років з маркою цієї Першої української друкарні у Франції виходять щорічні «Календарі-альманахи», за якими можна вивчати літопис українського життя не лише у Франції, а й у всьому світі.

УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

Через два роки після заснування часопису «Тризуб» і через рік після вбивства Симона Петлюри в столиці Франції постає «живий пам'ятник Отаману» – *Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі*, якій судилося незабаром стати всенациональним культурним осередком українства у вільному світі.

Першою книгою, яка була внесена до каталогу цієї бібліотеки, стала подарована В. Прокоповичем «Конституція Української держави», яку написав Пилип Орлик в один із драматичних періодів свого життя у Бендерах. Вітаючи створення цього своєрідного центру українознавчої науки, редакція журналу «Тризуб» з оптимізмом писала:

«Українська колонія в Парижі вже досить чисельна. І коли тільки хвили народні прорвуть ту греблю, що відділяє сьогодні Україну від вільного світу, наша молодь, жадна науки, звернеться до неї на захід. І серед тих міст, які вибиратиме для себе українське студентство, безперечно, одним з найперших буде Париж. Сотні й тисячі наших юнаків і дівчат, нав'язуючи порвану було традицію Петра Могили, побіратимуть тут науку. І саме тут, у Бібліотеці, наша молодь може мати і джерело рідної мови, історії, літератури, джерело знань про Україну».

І в першому, і в наступному статутах Бібліотеки окремим рядком зазначалася видавнича діяльність. Проте,

в першому періоді існування (20–40-ві роки) посправжньому розгорнути цю справу через тяжкий матеріальний стан не вдалося. «Звіdomлення Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі», які планувалися видавати окремо, до 1939 року друкувалися в офіційно Державного Центру УНР в екзилі. Окремою книжечкою вийшла 1939 року лише перша «Бібліографія про С. Петлюру», яку уклав П. Зленко (нараховувала 958 позицій).

На французьких теренах у цьому періоді виходило ще кілька українськомовних часописів, підшивки яких не збереглися й інформації про які в архівах дуже куці. Йдеться про двотижневик націоналістичного спрямування «Незалежність», який видавав на початку 30-х років інженер Сціборський, та неперіодичне видання «22 січня». В січні 1934 року Українська Студентська Громада в Парижі видавала циклостильовим способом газету «Крути». На її сторінках вміщувалися матеріали про історичне значення крутянської трагедії та вірші, присвячені «молодому українському цвіту», який героїчно загинув під цим селом неподалік Ніжина. В архівах української еміграції в Празі, які свого часу опрацьовував А. Животко, віднайдено було кілька примірників «Господарського бюлетеню», що видавався у Парижі. На жаль, ніяких слідів його у Франції нині не залишилося.

На відміну від довоєнного періоду, у другій половині ХХ століття Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі поживає видавничу діяльність.

З 1959 року починає регулярно виходити «Інформаційний бюлетень» бібліотеки (двічі на рік). Перше самостійно фінансоване книжкове видання – праця відомого французького журналіста й письменника А. Дероша «Проблема України й Симон Петлюра» (1962) – виявилася настільки актуальною, що її незабаром було перевидано англійською та іспанською мовами. 1966 року побачив світ політичний памфлет С. Петлюри «Московська воша», а 1976 року – посмертний твір основоположника й дов-

голітнього голови Ради бібліотеки В. Прокоповича «Вічне підданство» – про згубні наслідки для України Переяславського договору 1654 року.

Бібліотека активно співпрацює з іншими видавництвами та інституціями, які готують до друку важливі праці, пов'язані із життям та діяльністю свого Патрона. Так, збірник статей міжнародної наукової конференції «Симон Петлюра» готувався до друку спільно з Українським вільним університетом (Мюнхен), обсяговий том статей та листів Петлюри – з Українською Вільною Академією Наук (Нью-Йорк).

Цікаво, що вже в новітню добу в Києві, у видавництві імені Олени Теліги, виходить друком фундаментальна праця багатолітнього директора цього добре знаного в світі українознавчого центру В. Михальчука «Українська Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: заснування, розвиток, діяльність (1926–1998)».

ВІД ЧАСОПISУ «УКРАЇНА» ДО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ВИДАВНИЦТВА В ЄВРОПІ

У післявоєнну пору в Парижі появляється новий неперіодичний друкований орган – *журнал «Україна»*. Ідея такого видання належить І. Борщаку. Він же був незмінним редактором і автором переважної більшості статей українсько-французької тематики.

Десятилітньому існуванню цього неординарного видання (з 1949 по 1953 роки вийшло десять чисел; до того, з 1947 року, вийшло чотири числа під назвою «Соборна Україна») слід завдячувати архієпископові І. Бучку, який фінансово підтримував його.

На сторінках цього видання містилося немало матеріалів, які умовно можна озаглавити «Україніка в Парижі і світі». Про тематичний діапазон публікацій можуть сказати постійні рубрики – «Документи», «Забуті сторін-

ки», «Про згаслих», «Україніка», «Огляди і рецензії», «Науково-культурна хроніка». Цінність часопису для нинішніх дослідників ще й у тому, що майже в кожному числі подавався реєстр статей з україно- й іншомовних газет усього світу, у яких тією чи іншою мірою йшлося про Україну і українців.

До характеристики цього видання варто додати, що київський учений І. Забіяка, ретельно проаналізувавши всі випуски, уклав і видав 2000 року хронологічний покажчик основних публікацій «України» в контексті українознавства і французького культурного життя. В передмові до нього укладач зазначив необхідність перевидання цього часопису репринтним способом для українських дослідників. Безумовно, це цінна і своєчасна пропозиція.

Для поживлення книговидавничої діяльності незбаром при друкарні створюється *Націоналістичне видавництво в Європі*.

Найголовніший набуток цього видавництва і друкарні, який золотим рядком назавжди впишеться в історію української видавничої справи, є видання бібліотеки «Вільна Думка». Основу її склали так звані самвидавні матеріали з України, які, поширюючись у різноманітних рукописних варіантах по Україні, все ж пробивалися у 60–70-х роках крізь залізну заслону тоталітарної радянської держави до вільного світу. І саме паризьке українське видавництво вирішило оприлюднити такі матеріали для всього цивілізованого загалу, аби привернути увагу світової громадськості до істинного стану справ із свободою слова в Радянському Союзі.

Однією з перших виходить друком укладений молодим журналістом і правозахисником В. Чорноволом збірник матеріалів «Лихо з розуму» – про 20 радянських «в'язнів совісті» та їхні «крамольні» твори». Далі – «Собор у риштованні» Є. Сверстюка, «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби, збірка творів Валентина Мороза «Бумеранг», вісім випусків особливо забороненого в підрадянській

Україні «Українського вісника». Документи самвидаву з України друкувалися тут і в іншій серії – «Широке море України» (до 1972 року вийшло сім томів).

Твори ці на початку виходили українською мовою, але згодом у видавництві приходять до думки перекласти їх на основні мови світу. Цей проект, як і попередній, реалізовувався спільно з Українським видавництвом «Смолоскип» імені Василя Симоненка (США). Цікава деталь: де б не готувалися до видання такі книги, хто і де б з упорядників не працював з ними, друкувалися вони неодмінно в Першій українській друкарні у Франції. Емблема цієї друкарні і видавництва – обрамлений овальною формою захисний меч, який нагадує свічу надії, – відразу вирізняв ці книги із сотень тисяч україномовних книг, які друкувалися у вільному світі.

«ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА»

Ще про один осередок українського наукового і книговидавничого руху у Франції варто сказати окремо. Йдеться про Наукове Товариство ім. Шевченка в Європі (НТШ) і його найголовніше дітище – «Енциклопедію українознавства» (словникова частина в десяти томах), що творилася незвичним способом у Сарсельській українській оселі неподалік Парижа.

Як відомо, тритомна (статейна) «Енциклопедія українознавства» на 1230 сторінок побачила світ упродовж 1949–1951 років у видавництві «Молоде життя» (Мюнхен-Нью-Йорк) і стала результатом чотирирічної напруженої праці кращих еміграційних українських наукових сил, що гуртувалися в Баварії навколо Українського вільного університету. Паралельно продовжувалася робота над створенням словникової частини енциклопедії. Однак у зв'язку з ускладненням умов життя та праці емігрантів у Німеччині, ліквідацією таборів численних Ді-Пі в американській і англійській зонах окупації та переміщенням

значної частини українців за океан на кінець 40-х років у житті української еміграції наступає переломна доба.

Перед керівництвом НТШ, що базувалося в Мюнхені, постало нагальне питання про збереження наукових сил і вибір нового місця для праці й побуту. Таким місцем, за щасливим збігом обставин, став тихий і затишний французький Сарсель, що віддалений від центра Парижа всього лише на 17 кілометрів. За сприяння Апостольського престолу в Римі і особисто великого українського патріота єпископа І. Бучка тут було придбано великий старовинний будинок і садибу. Не другорядну роль у виборі цього місця осідку українських учених відіграло прихильне ставлення французьких урядових структур до реєстрації тут українознавчого наукового центру. Перед освяченням будинку НТШ в Сарселі 28 серпня 1951 року сюди переїхали з Німеччини основні наукові сили. Серед них – В. Кубійович, З. Кузеля, М. Глобенко, В. Янів, О. Горбач, І. Кошелівець, Т. Волошин та інші.

1955 року побачив світ перший том словникової частини енциклопедії. Останні том – десятий – було надруковано 1989 року. В загальному обсязі ця праця займає 4015 сторінок і має 18217 гасел.

Створювана протягом понад 35 років у важких умовах еміграційної дійсності групою українських учених-патріотів і видана винятково на пожертви українського громадянства (на її видання було зібрано 2785532 американських доларів добровільних датків) ця унікальна енциклопедія не лише подивувала західний світ феноменом незнищенності українського духу, а й спонукала московську владу ініціювати створення багатотомної «Української радянської енциклопедії», ідеологічну заангажованість і неправдивість якої видно навіть невідповідному читачеві.

Воістину неймовірний життєвий подвиг, здійснений у французькому Сарселі невеликою групою українських учених – вигнанців з рідної землі, увічнено перевиданням

цих безцінних томів репринтним способом для нової України – її сучасникам і нащадкам. Зроблено це хоча й в умовах незалежної Української держави, але... без її участі. Кошти, як і раніше, збиралися методом народної толоки в середовищі патріотично налаштованих, але безгрошівних українців.

Загальну, тритомну, частину «Енциклопедії українознавства» перевидано протягом 1994–1995 років спільними зусиллями Інституту Української археографії НАН України, НТШ в Європі (Франція) та Фондації Енциклопедії України в Торонто (Канада).

Таким же способом повернулася в Україну і 10-томна, словникова, частина «Енциклопедії». За цю нелегку справу взялося на початку 90-х років минулого століття Наукове товариство імені Тараса Шевченка у Львові. Однак через брак коштів цей видавничий проект затягнувся на декілька років.

НТШ в Європі, окрім «Енциклопедії», має й інші вагомні видавничі набутки.

Упродовж багатьох років видається неперіодичний інформаційний бюлетень «*Вісті Європейського Відділу Наукового Товариства ім. Шевченка*» (вийшло 26 чисел). Обсяг його різний – від 8 до 83 сторінок, наклад – 150–600 примірників.

З 1963 по 1988 роки виходив ще один неперіодичний інформаційний бюлетень «*Вісті з Сарселю*». Основною метою цього видання було збір коштів для чергових томів «Енциклопедії українознавства». Однак тут розміщувалося немало інформації з історії НТШ, його бібліотеки та видавництва, а також матеріали дискусійного характеру щодо змісту енциклопедичних статей, подавалися списки нових книжкових і газетно-журнальних надходжень до бібліотеки НТШ. Всього опубліковано понад півтори тисячі сторінок цього бюлетеню.

Паризькі видання творів митрополита Іларіона (Огієнка)

* * *

Організоване українське життя у Франції, як і в інших західних країнах з традиційно високим відсотком осідку наших земляків, зазнає останнім часом певних змін. Відходять у вічність представники тієї частини еміграції, для яких боротьба за вільну й незалежну Україну, ствердження себе і своїх земляків, у розсіянні суцях, як представників великого народу, що залишається вірним своєму корінню, стала сенсом їхнього буття. Для реалізації такої мети й створювалися за кошти цих же людей численні наукові, освітні й культурологічні установи.

Водночас народжених у третьому чи й четвертому поколіннях їхніх дітей не могли не зачепити загальні асиміляційні процеси. А представники нової хвилі української еміграції, здебільшого молоді люди у віці 20–35-ти років, яких за останні роки у Францію перебралося особливо багато, найперше перейняли пошуками заробітку для хліба насущного собі й своїм сім'ям на Батьківщині. І саме ця категорія емігрантів викликає в «законних» українських французів особливі надії.

Новоприбулі з України, як їх там називають, саме на чужині швидше і глибше задумуються над своїм національним «я», активніше шукають контактів зі своїми земляками. Першим таким місцем зустрічей для них стають українські церкви. Скажімо, майдан довкола Української греко-католицької церкви в центрі Парижа на Рю де Сен-Жермен по неділях, під час церковної служби, стає настільки затісним від українців, що муніципальна поліція на ці години навіть перекриває тут рух транспорту. Все більше молодих українців приходить на службу Божу до Української православної церкви Св. Симона на Рю де Палестіне. Саме тут вони передають один одному українські газети, книги, саме тут українське друковане слово єднає їх з рідною домівкою, спонукає думати.

На сьогодні в контексті продукування українського друкованого слова у Франції продовжують діяти найпо-

важніші три українські наукові інституції, добре відомі в західному світі: НТШ в Європі, Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі та редакція газети «Українське Слово».

Від середини 10-х років третього тисячоліття *європейський осередок НТШ у Сарселі* практикував спільні видання своїх праць з українськими видавництвами з тим, аби накладі таких книг поширювалися в Україні. Так, 1996 і 2000 років вийшло (спільно зі львівським видавництвом «Фенікс») велике за обсягом (50 і 70 обліково-видавничих аркушів) двотомне видання праць Володимира Кубійовича.

Дослідження багатолітнього Голови НТШ в Європі академіка А. Жуковського «Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі» (2000) також є спільним паризько-львівським виданням. В Сарселі видано у трьох томах «Антології сучасної української літератури». Вийшла вона французькою мовою, і весь її наклад призначений для бібліотек західного світу.

Бібліотека, як і раніше, продовжує видавати свій щорічний «Бюлетень» і готує кілька важливих видавничих проектів.

Після незначної перерви, переборовши немало труднощів фінансового й організаційного характеру, в черговий раз відновило свій вихід у Парижі «Українське Слово». Відновило за наполяганням української громади. Як відомо, з постановлянням Української держави редакцію цієї газети провід ОУН, як її видавець, вирішив був перенести з 1992 року до Львова, а згодом – до Києва. Частина української еміграції, не лише у Франції, а й в інших країнах, з таким рішенням не погодилася. І ось у Парижі від початку 90-х років ця газета виходить з попередньою назвою, але вже в іншому форматі і з іншою періодичністю – двічі на місяць. Її головним редактором відтоді став Юлій Лазарчук.

Відновлювати випуск газети довелося в умовах фактичної втрати українцями своєї Першої української дру-

карні у Франції. За значні борги, що утворилися в результаті кількарічного простою через брак замовників, аби уникнути судового процесу, довелося продавати за безцінь і старі лінотики, що вірою й правдою служили стільки років українцям, і саме приміщення в центрі Парижа.

Нові провідники газети відразу вирішили подбати про її завтрашній день. А він без юного читача немислимий. Тому з березня 2001 року при «Українському Слові» заснували молодіжну редакцію, кістяк якої склали активісти Союзу Українських Студентів у Франції. До кожного числа стали додавати двошпальтову «Качку» – досить цікаву й різноманітну за змістом з яскраво вираженим «українським слідом» хоча й французькою мовою.

Не переривається започаткована у 30-х роках «Українським Словом» традиція видання книг. З найпомітніших видавничих проєктів, що реалізовані останнім часом, – два томи (кожен на 50.000 слів) словників – українсько-французького і французько-українського.

Інтерес до таких словників останнім часом у Франції підвищився...

«ПІДРИВНА» ЛІТЕРАТУРА З ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Ще зі шкільної пори врізалася в пам'ять крилата фраза Лесі Українки про Слово як Зброю, як Меч: "Слово, моя ти єдина зброє / Ми не повинні загинуть обоє! / Може, в руках невідомих братів / Станеш ти кращим мечем для катів". Нового змісту і переконливого звучання ця фраза набуває в контексті українського друкованого слова, яке народжувалося на чужині й пересилалося до Рідного Краю в непрості часи української історії.

Уречевлене в листівці, брошурі, книжці, газеті, журналі, плакаті тощо, таке Слово було освячене непереборним бажанням його творців донести землякам заборонену чужинською владою правду, пробудити їх, просвітити, вселити надію, зорганізувати, спонукати до дії. Саме така його місія сьогодні в Україні, на жаль, ще достойно не досліджена й не поцінована.

У науці й публіцистиці можна зустріти різні означення подібного роду літератури. З-поміж найпоширеніших – позацензурна, захаявна, заборонена, підпільна, антирадянська (антиросійська), самвидавівська, підривна. Упродовж десятиліть багатогранний сегмент видань, який продукувався українцями в різних країнах їхнього компактного поселення на чужині, ідеологи імперських владних структур в Україні незмінно називали буржуазно-націона-

лістичним, ворожим інтересам трудящих мас, (а ще більш дошкульніше – петлюрівським, бандерівським). Нові часи принесли й нове поняття – броневійна. Воно усталалося останніми роками, коли всеукраїнська газета «День» започаткувала серію популярних брошур «Броневійна публіцистика», в основі яких – тексти відомих авторів, що відзначаються високим рівнем будительського начала, що діють на свідомість сотень і тисяч збайдужілих та зневірених співгромадян своєрідним «холодним душем».

Що спонукало українських патріотів у Лондоні, які прямо чи опосередковано були пов'язані з друкарською справою, переключити зусилля на підготовку до друку та засилання в далеку Україну значного масиву різної за формою та тематикою літератури?

Чому часовими рамками такої акції стали 60–80-ті роки минулого століття?

Де шукали кошти?

Якими каналами було організоване засилання через «залізні радянські кордони» такого небезпечного вантажу?

Що з накладками?

Хто добровільно ризикував, погоджуючись стати таким своєрідним кур'єром?

Завдяки чому організаторам акції часто вдавалося обходити «недремне око» всюдисущих кремлівських каральних органів КГБ і МВД?

Пошук відповідей на ці та інші запитання, пов'язані з явищем виникнення та побутування так званої підривної літератури, є метою цього розділу.

ПРЕДТЕЧІ «ЛОНДОНСЬКОГО СЛІДУ» КНИЖКОВИХ ПОСИЛОК В УКРАЇНУ

Започаткування у Лондоні потужного осередку для продукування й поширення на українські терени літератури, спрямованої проти московського більшовицького уряду, було спонукане загасанням діяльності підпільних друка-

рень Організації Українських Націоналістів (ОУН) та Української Повстанської Армії (УПА) на теренах України, що припадає на першу половину 50-х років ХХ століття.

Зважаючи на те, що для українського загалу тема ця фактично невідома, варто окреслити її бодай у загальних рисах.

Появу перших підпільних видань ОУН-УПА слід шукати на початковому етапі окупації України німецькими військами. На першій конференції ОУН у вересні 1941 року, де йшлося про підготовку до загальнонаціонального збройного спротиву окупантам, визначаються першочергові завдання з пропагандивно-роз'яснювальної роботи серед населення. Їх було два:

- розкриття німецьких планів поневолення України;
- акції проти нових намагань більшовизації українських теренів, що її проводили наслані Москвою в Україну агенти й партизанські диверсійні групи.

Зрозуміло, що без налагодження мобільної видавничо-друкарської мережі здійснювати ці два завдання було неможливо. Без перебільшення можна ствердити: упродовж 1941–1945 років у більшості областей України була створена мережа підпільних друкарень.

Видавнича діяльність ОУН-УПА поживавилася від 1944 року й була зорієнтована виключно проти провідників політики комуністичної Москви. Цьому сприяло те, що в умовах протигітлерівської боротьби Української Повстанської Армії у липні 1944 року утворився своєрідний революційний парламент і уряд українського народу – Українська Головна Визвольна Рада УГВР. Вона складалася з представників різних самостійницьких партій і середовищ з усіх українських країв. УГВР була підпорядкована УПА та все українське революційне підпілля, включно із керованою Степаном Бандерою Організацією українських націоналістів (ОУН).

Де брали підпільники шрифти і друкарське обладнання?

У 1941 головним трофеем виявився багатющий арсенал видавничо-поліграфічного обладнання партійно-

радянських органів в областях і районах. Це зокрема стаціонарні друкарні редакцій обласних і районних газет, а також так звані засоби оперативної поліграфії, якою нашіповані були всі партійні, радянські органи – різнографи, друкарські машинки. Чимало такого обладнання було захоплено і від німців, які відступали на Захід у 1943–1944 роках.

Більшість видань ОУН виходило в світ із підпільних друкарень Західної України. Від 1944 року саме звідси значні їх накладки розходилися по всій Україні. Втім, із недавніх архівних спецховів добуто приховану правду про існування таких друкарень і в східних та центральних областях. Це зокрема криївка неподалік села Козацьке Конотопського району на Сумщині, викрита і знищена органами НКВС у вересні 1950. У селі Яроповичі Андрушівського району на Житомирщині тривалий час активно діяла підпільна друкарня учня відомого повстанського художника з Волині Ніла Хасевича – Івана Малимона, який носив псевдо «Артем». Друкарню викрито у грудні 1950, друкаря тоді ж убито. Більше стало відомо тепер і про друкарню ім. С. Петлюри у селі П'ятничани тодішньої Кам'янець-Подільської області.

Де знаходилися такі друкарні?

На початках – у бездоріжніх селах, що губилися або в лісах, або в горах. Після 1944 року, коли більшовицька влада посилила свою присутність у селах, підпільники стали будувати для таких друкарень спеціальні підземні бункери, що в народі отримали назву *криївки*. Зазвичай для них обирали малодоступні місця в лісах або горах. Описані випадки, коли для цього підходили стодоли селянських господарств, що стояли відрубно від густо забудованих сільських вулиць, або підвали житла господарів.

Організацією поширення підпільних видань займалася спеціально створена служба кольпортажу, що складалася здебільшого з молоді. Листівки розклеювали на будинках у місті нічної пори, непомітно підкидалися або «забували-

ся» в транспорті, розсилалися поштою, передавалися до поширення надійним людям.

І насамкінець про види, тематику та творців друкованих видань.

Найпоширенішими були агітаційні листівки, плакати, брошури, газети та журнали. Рідше – книги. З неперіодичних видань варто виділити агітки «Бюро інформації УПА». З періодичних – журнали «Малі Друзі», «Українські Діти», «Юнак», «На чатах», газета «Повстанець». Про тематику видань свідчать ось такі назви брошур та листівок: «Україна помирає. Хто винен у цьому?», «Інтелігенти», «Вчителька», «Українці східних областей».

У підпільному редакційно-видавничому процесі були задіяні десятки й сотні одержимців. Більшість їх – самоуки, які від шкільної пори мали потяг до слова чи малювання. Але увійшли у історію національно-визвольного руху як талановиті публіцисти, поети українського запілля. З-поміж них – П. Волянський (Полтава), Д. Маївський (Дума), О. Дяків (Горновий), В. Василенко (Волох), графіки світового рівня Н. Хасевич, М. Черешньовський.

Останні підпільні друкарні ОУН-УПА, як найбільш законспіровані, були виявлені і ліквідовані радянськими каральними органами 1954 року. А останнім помітним виданням, яке згодом не раз перевидавалося таким же підпільним способом і виявилось чи не найнебезпечнішим для радянського режиму, була брошура «Хто такі бандерівці та за що вони борються». Лише 1950 року її наклад сягнув 13 тисяч примірників.

Таким чином, організоване підпілля ОУН-УПА було обезкровлене й розгромлене до середини 50-х років. Втім, епізодичні спроби повстанців нагадати про себе здійснювалися, але придушувалися владою ще з десятків років.

На завершення цього огляду важливо наголосити на одній важливій грані порушеної теми. Справжнє обличчя українського визвольного руху в цілому, і періоду Другої світової війни зокрема ще донедавна висвітлювалося од-

нобоко, з мілітарним акцентом – збройні сутички, рейди, розстріли, помсти. Цілком зрозуміло, що автори були в полоні суто радянських і здебільшого російських джерел інформації. Натомість вивчення донедавна недоступних архівних документів цього періоду засвідчує, що надважлива частина завдань ОУН-УПА перебувала в площині ідейно-патріотичної та просвітницької програми визвольного руху. Засобами для виконання цих завдань і була різноманітна друкована продукція підпільних друкарень.

Неможливість її продукування й поширення у подальшому зовсім не означало, що героїчні вчинки десятків і сотень тисяч українських патріотів, які до останку залишалися вірним найголовнішому гаслу з «Декалогу українського націоналіста», – «Здобудеш Українську державу, або загинеш у боротьбі за неї» – виявилися марними.

Священну справу полеглих за незалежну соборну Українську державу героїчною смертю продовжили ті, хто не захотів залишатися в окупованій більшовиками рідній домівці й хто не міг змиритися з тим, що така окупація буде довгою.

До початку 60-х років назрівали обставини, за яких боротьба з радянським режимом започатковувалася далеко від України. До того ж, іншими методами.

ПЕРЕДРУКИ НА ЧУЖИНІ ПІДПІЛЬНИХ КРАЙОВИХ ВИДАНЬ

Після наглого вбивства московським найманцем 15 жовтня 1959 року Степана Бандери у Мюнхені очільники ОУН приймають рішення перемістити центр видання підривної літератури з Німеччини до Великої Британії. Тоді ж гостріше постала проблема збирання, зберігання і перевидання численних документів і матеріалів, пов'язаних із очолюваним цим провідником нації національно-визвольного руху.

З міркувань безпеки від всюдисущих московських КГБістів вибір випав на Англію. Сюди, в місто Ноттінгем, були перевезені особисті речі, меблі та численні документи з мюнхенського помешкання Степана Андрійовича. Урочисте відкриття цього своєрідного музею-архіву відбулося 20 жовтня 1962 року. Втім через віддаленість цього міста від централей українських еміграційних організацій у 1978 році всі матеріали вирішено було перевезти до Лондона. При домі Української Видавничої Спільноти під числом 100 на Liverpool Street було добудоване спеціальне приміщення.

Саме там і розпочався спрямований на читача радянської України новий етап пропагандивної діяльності – системної і масованої, яка досі велася епізодично.

Звернемо увагу на три відправні директиви, що містилися в рішеннях ОУН, і які мали найбезпосередніший вплив на зміст та характер такої діяльності.

1. З постанови II Конференції ОУН (квітень 1942):

«Звертати особливу увагу на важливість пропаганди для Осередніх і Східних Українських Земель, на відтинку робітництва, молоді і міст... Наявні форми й методи пропаганди повинні бути менш крикливі і видні, але натовість змістом ударні. Пропаганда мусить вестись одночасно проти всіх окупантів України – щоб вибити зброю з рук комуністам і Москві».

2. З Декларації Проводу ОУН з нагоди закінчення Другої світової війни (травень 1945):

«Нам треба вмілої конспірації, прецизности в підпільній роботі, підпільно-революційного мистецтва...; нам треба зліквідувати другорядні фронти і дрібні непорозуміння з іншими співзвучними силами в ім'я спільної тяжкої боротьби із спільним ворогом».

3. З постанови IV Великого Збору ОУН у галузі інформації і пропаганди (весна 1968):

«З метою мобілізації всього народу до боротьби за визволення, ОУН ініціює і підтримує протирежимні і проти-

імперіяльні настрої, процеси і тенденції в Україні та на цілому просторі імперії на всіх ділянках національного життя... ОУН підтримує різного роду дії в обороні українських національних, культурних і релігійних цінностей, традицій проти явних і прихованих ідеологічних і політичних московських затій та диверсій, розкриваючи їхню протиукраїнську сутність загрозу для самобутності української спільноти. ОУН поборює в Україні московські впливи в ділянці культури, ідеологічні та політичні концепції і символи російської окупації».

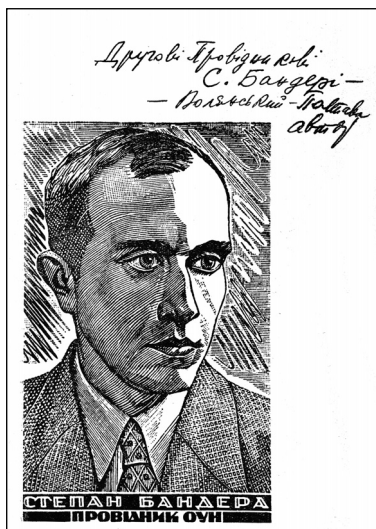
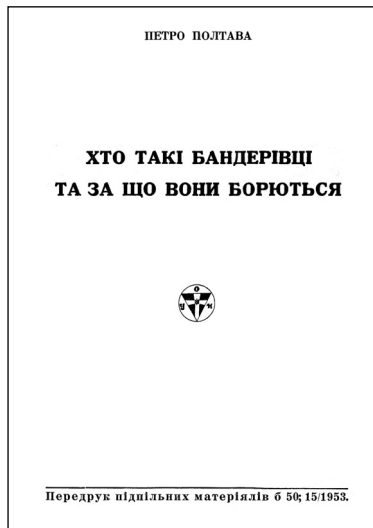
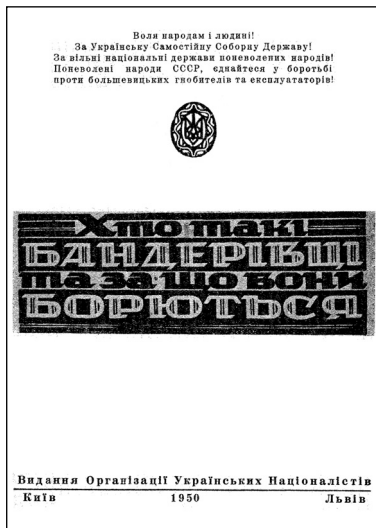
Утім, початком акцій українських націоналістів із-за кордону з «ослаблення і підривання окупаційного московсько-більшевицького режиму в Україні» слід вважати 1951 рік. Саме тоді був підготовлений у Лондоні й незабаром розтиражований у Мюнхені (кооперативна друкарня «Цицера») перший півторадесяток назв передруків підпільних крайових видань.

Цей блок незвичної доти для діаспорного книговидання продукції відкривала вже згадувана вище брошура *«Хто такі бандерівці та за що вони борються»*.

Прізвище Петра Полтави, що зазначене на обкладинці й титулі для сучасників, на жаль, є призабутим. Тому перед тим, як охарактеризувати це знакове для підпільної літератури видання, варто подати кілька штрихів до портрета автора.

Петро Миколайович Федун (псевдо «Полтава», «Волянський», «Север», «Зенон», «П. Савчук») вважається головним ідеологом («політвиховником») українського збройного підпілля ОУН-УПА 40–50-х років ХХ століття. У новітню українську історію він має заслужено увійти як пропагандист, публіцист, автор та редактор багатьох повстанських публікацій. Родом із села Шнирів, що неподалік Бродів на Галичині, де народився в селянській родині 23 лютого 1919 року.

Біографія цього діяча переповнена неймовірно карколомними подіями: юначий вишкіл у підпільній ОУН від

Видання особливо небезпечної для радянських ідеологів брошури
«Хто такі бандерівці та за що вони борються»

середини 30-х років; від 1939 року – студент медицини Львівського університету, знавець класичних мов; рядовий піхотинець червоної армії на радянсько-фінському і радянсько-німецькому фронтах; німецький полонений, повстанець-підпілник у рядах УПА. Кар’єрний ріст у підпіллі – від редактора журналу «Юнак» до заступника Голови Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради; від рядового повстанця до полковника УПА, члена її Головного військового штабу. Після загибелі Романа Шухевича обирається заступником Головного Командира УПА (літо 1950). Такою ж переконливою та безстрашною патріоткою була і його наречена – колишня лаборантка Львівського медичного інституту Любов Микитюк. Саме вона таємно передавала через рогатки енкаведистів ліки тяжко пораненому командувачу УПА Роману Шухевичу.

Петро Полтава не дожив до свого 33-ліття два місяці – героїчно загинув у бою з НКВС у грудні 1951 року в лісі біля с. Новосин (нині село Жидачівського району Львівської області).

Петра Федуна (Полтаву) можна вважати і як ідеолога українського націоналізму. Про це засвідчують зокрема такі його праці: «Елементи революційності українського націоналізму», «Концепція Самостійної України і основна тенденція ідейно-політичного розвитку сучасного світу», «За тип організованої демократії в майбутній незалежній українській державі», «Хто є справжній націоналіст-революціонер». На противагу, скажімо, текстам на подібну тематику вишуканого естета і літератора високої проби Дмитра Донцова, тексти Полтави написано просто, дохідливо, в розрахунок на читача мало підготовленого в житті й політиці.

Є в цього автора оповідання «Прапор Фінляндії», яке одним промовистим епізодом здатне викликати приспану національну пам’ять навіть у найбільш зманкурченого чоловіка. У час бою із фінами призвані з України два радянські солдати вбивають молоду фінку-снайпер-

ку. В бажанні пожитися з її речей вони витягують з-під закривавлених грудей фінський національний прапор. А який же прапор в Україні? – чи не першим у ту мить постало питання перед тими переможцями бою на чужій території...

Не випадково саме Петру Полтаві, знаному у середовищі повстанців публіцистові, й було поставлене непросте завдання: сказати правду про Степана Бандеру та бандерівців. І це за умов, коли мільйони простих українців фактично були вже «зазомбовані» масивною радянською пропагандою. Адже у результаті скерованої з Москви багаторічної потужної компрометації чину цього непересічного діяча-патріота й очолюваного ним руху, в значній частини населення підрадянської України (особливо її центральних і східних областей), це ім'я вже асоціювалося із страхітливими картинами знущань «лютих ворогів радянської влади» над «безневинними жертвами», а слово «бандерівець» сприймалося як лайка.

Ось ще із переліку лайливих епітетів, якими нагородила радянська пропаганда тих, хто воював за незалежну Україну на два фронти, не шкодуючи своїх молодих життів: «бандити», «гітлерівські прислужники», «українсько-німецькі націоналісти», «англо-американські агенти», «недобиті куркулі», «ненависні буржуї», які переховуються у схронах, бо «бояться народного правосуддя».

У цій ситуації, приступаючи до написання тексту правдивого, чесного, слід було мати на оці читача різного – й агресивного, обізленого, з уже сформованими школою чи комсомолом житейськими цінностями, і читача збайдужілого, недовірливого, заляканого.

Без перебільшення: задум авторові вдався. Навіть із плином часу цей текст нині можна вважати найдоступнішим, найпереконливішим із того, що було досі написано про феномен Бандери і бандерівський рух.

Від початку автор подбав про вдалу структуру тексту і тональність викладу матеріалу. Це не суцільне читиво

з довгими реченнями, великими абзацами і скучно-відстороненою політичною лексикою, взятою з програмних документів чи рішень Великих Зборів ОУН. Незначні за обсягом фрагменти тексту, здебільшого до пів сторінки, поділені чіткими заголовками. Причому, у першій половині вони несуть стверджувально-констатуюче начало, у другій – запитальне.

Варто це розглянути на прикладах.

Ось варіанти стверджувальних заголовків:

Большевицкі гнобителі бояться, щоб народні маси СРСР знали правду про бандерівців;

Бандерівці – послідовні борці за визволення українського народу;

Українські націоналісти не є шовіністи;

Ми не були й не будемо нічиєю агентурою;

Ми – борці за інтереси народних мас, а не оборонці експлуататорських.

А ось заголовки запитальні, відповіді на які – також короткі й чіткі:

Чому ми, бандерівці, називаємо себе націоналістами?

Чому ми боремося проти большевицьких гнобителів?

За що ведемо боротьбу?

Які наші політичні і соціальні цілі?

Чому мусимо вести боротьбу методом збройного підпілля?

Яку безпосередню мету мають наші збройні і саботажні дії?

Як ми дивимося на перспективи нашої боротьби?

Звичайно, і в першому, і в другому випадку, уздрівши такі заголовки, в читача мимоволі виникатиме бажання довідатися: а що ж під ними? Це головна передумова того, що інтерес до брошури від початку й до кінця її читання чи вибіркового перегляду не згасатиме.

Ще дві особливості, що сприяють «підігріву» цікавості до тексту: важливе і принципове у рясно розділених підзаголовками текстах виділене жирнішим шрифтом, а поміж текстовими сторінками вкладені чотири найвідоміші за темою ідеалів українського визвольного руху графічні роботи: «Воля народам! Воля людині!», «За Українську самостійну соборну державу!», «Ми стали волі на сторожі» та «Слава Україні! Героям Слава!»

Наприкінці брошури після тексту автора додано кілька коротких цитат: засновника українського націоналізму Миколи Міхновського, Головного командира УПА Тараса Чупринки та уривок з поеми В. Самійленка «Геї», озаглавлений просто: «Чи вам відомо, хто то є повстанці?».

На підверстку останньої сторінки вміщено витяг із «Деклярації Проводу ОУН», яку можна сприймати і як першу констатацію новопосталої легенди воюючої нації, і як епітафію тим, хто поліг у борні за Україну під чорночервоним бандерівським стягом. Зважаючи на маловідомість тексту, його варто процитувати:

«На крові тих, що впали на полі бою в обороні рідних хат, сімей і населення, в наступі на гестапівські й енкаведистські гнізда й загони, в індивідуальному двобою в час конспіративної підпільної роботи, на крові тих, що замучені по тюрмах і таборах, виростала безсмертна легенда воюючої нації, що огненним смолоскипом горить у серцях і душах народу й освічує шлях у майбутнє. Україна живе й бореться та силою здобуває перемогу. Хай же вічна слава буде впавшим героям, що склали свої життя на жертовнику нації».

Варто звернути увагу на промовисту обкладинку, виконану в чорно-червоних кольорах прапора УПА. У надзаголовкових даних – кілька актуальних та ту пору програмних кличів ОУН-УПА: «Воля народам і людині!», «За українську самостійну соборну державу!», «За вільні національні держави поневолених народів!», «Поневолені народи СРСР,

єднайтеся у боротьбі проти большевицьких гнобителів та експлуататорів!». Заголовок брошури подано вивороткою червоно-чорними кольорами на чорній плашці.

Випускні відомості, що подані внизу обкладинки, вказують, що видання здійснено Організацією Українських Націоналістів 1950 року. Гадається, міста видання – Київ і Львів – подані символічно. Достеменно відомо, що брошура виходила в світ з криївки-друкарні ОУН ім. Якова Бусла (Київського). Зазвичай підпільники, з міркувань безпеки, ніколи не «засвічували» справжнього місця знаходження своїх друкарень.

Брошура ця має обсяг 32 сторінки і видана у форматі 138x200 міліметрів. Лондонський передрук відрізняється тим, що додатково «вдягнений» ще в одну обкладинку. Замість художнього її оформлення тут подано лише прізвище й ім'я автора та назву із зазначенням унизу обкладинки, що це передрук підпільних матеріалів. Рік передруку – 1953.

І насамкінець, про примірник аналізованого видання, з яким працював автор цих рядків. Він, без перебільшення, унікальний. На титульній сторінці, де замість традиційної службової інформації про видання вміщено виконаний на деревориті портрет Степана Бандери, писаний акуратно від руки чорним чорнилом автограф-посвята – *«Другові Провідникові С. Бандері – Волянський-Полтава. Автор»*.

Сумніву немає: це – авторський примірник, підписаний на пам'ять тій особливій людині, ім'ям якої назване ціле героїчне явище новочасної української історії.

Достеменно стверджувати, що цей примірник тримав у руках Степан Бандера, не відважуся. Не виключено, що автор брошури підписав її з наміром вручити особисто в руки провідникові під час зустрічі або передати в руки через надійних знайомих. Втім, є велика доля вірогідності, що книжка ця – саме з особистої колекції Степана Бандери. Адже автор, посідаючи упродовж тривалого часу

високі пости в проводі ОУН-УПА, неодноразово спілкувався з ватажком національно-визвольного руху і, цілком імовірно, саме на його прохання писав цю книгу.

На жаль, дослідити шляхи побутування книжки-борця від часу першовидання її у одній із підпільних друкарень на терені України 1950 року непростими дорогами української еміграції нині ніхто вже не зможе. Як і пояснити, чому саме цей примірник потрапив мені до рук одного недільного ранкового березня 2016 року в центрі Лондона під час проведення акції «Поверни в Україну книжку старої української еміграції».

Ініціатором цієї акції стала представниця старої, політичної еміграції у столиці Великобританії Францишка Шморгай. Коли довідалася, що я приїхав сюди вивчати історію української книги і преси у Великій Британії, зініціювала серед старших прихожан кафедрального собору Пресвятої родини Української греко-католицької церкви збір найперших наших видань.

Сюди, на соборний майдан, вони й приносили до початку ранкової служби різні за тематикою, цінні з історичного боку раритетні видання. Упродовж усіх СРСРівських років ці книги були в нас під заборонаю, бо видавалися «недобитими бандерівцями» на «загниваючому Заході».

Факт-родзинка того дня: серед подарованих мені кількох десятків книг і виявилися ось ця брошура Петра Полтави «Хто такі бандерівці та за що вони борються». Вона заслужила окремого розгляду в цьому розділі з двох причин. Передусім тому, що відкривала нову акцію націоналістичного видавництва в Лондоні, спрямовану на читача в радянській Україні. А по-друге тому, що, посідаючи особне місце на полиці підпільних крайових видань, на сьогодні є призабутою на Батьківщині й достойно не поцінованою тими сучасниками, кому вона призначалася.

А якими ж були інші передруки з того першого півтора десятка підпільних видань?

Вони – на різні теми і різних жанрів. Нині важко щось говорити про критерії, яких дотримувалися тоді упорядники цієї нової серії. Навряд чи тодішні втікачі з України, кому вдалося різними шляхами опинитися в Лондоні й створити там Українське націоналістичне видавництво, мали в своєму розпорядженні всі підпільні видання, що побачили світ в Україні. То вже пізніше в Америці постала ініціативна група, а за нею і ціле видавництво, яке й започаткувало цінний з історичного боку багатотомний «Літопис Української Повстанської Армії», видання якого продовжується й нині. А в ті роки жменька патріотично налаштованих мрійників прагнула одного: зберегти вирвані з лабет радянських цензорів безцінні сторінки української правди, і, давши їм на чужині друге життя, вдруге поблагословити в далеку дорогу «для праці» на Батьківщині.

В архіві Української Видавничої спілки вдалося розшукати майже всі з тих перших передруків. За видами і тематикою їх можна поділити на кілька груп.

Перша: рідкісні періодичні видання.

Такими були два журнали для молоді, які видавав Крайовий Осередок Пропаганди ОУН, – «На Чатах» і «На Зміну» та одноднівка військового об'єднання «Буг» «Літопис УПА». Загальний обсяг наявних чисел першого журналу склав майже 200 сторінок, другого – 58. Одноднівок виявилось 48 випусків. Сюди можна віднести і «Календарець українського революціонера на 1951 рік» (20 сторінок).

Друга: героїчні розповіді про будні повстанців.

Найціннішим у цьому блоці є великий за обсягом (до 200 сторінок) ілюстрований збірник «У боротьбі за волю: Під бойовими прапорами УПА». В окремій брошурі подані актуальні матеріали, які оперативно готував Осередок пропаганди та інформації при Проводі ОУН (випуск за травень 1948 року). У книжечці на 64 сторінки «Вовки» подаються фрагменти хроніки відділу УПА «Вовки».

Третя: твори з новітньої та давньої української історії.

Упорядники серії цілковито усвідомлювали істину про те, що найкращим учителем життя є історія. І її грікі чи світлі уроки можуть дати сучасникам найбільш взірцеві орієнтири. З огляду на це, цілком актуальною сприймається в цьому переліку перевидань і розвідка П. Полтави про причини поразки повстання українського селянства 1648 року, і есей О. Орленка на творчість великого «Кобзаря» з промовистою назвою «Шевченко проти Москви», і викривальна аналітика У. Кужіля про політику більшовиків у національному питанні. Ще в цьому блоці – популярно написана історія революційної боротьби на західноукраїнських землях у недавніх 20-х роках.

«БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЬНИКА»

По завершенні Другої світової війни у більшовицької влади виникли два формальні приводи для посилення роботи в Україні широко розгалуженої, добре фінансованої й незмінно керованої безпосередньо з Кремля армії комуністичних ідеологів. Перед ними постало надзавдання – остаточно зламати непримиренно підкорених українців, особливо на західних її землях, що втягнуті були до будівництва ефемерного комуністичного суспільства пізніше.

Як це робилося?

1. Після розгрому головних осередків націоналістичного підпілля в західних областях України головною ціллю радянської пропаганди стала компрометація провідників ОУН та їхніх закордонних частин.

2. У рамках численних заходів до повсюдного відзначення знакової для Москви річниці поневолення нею України – 300-річчя так званого возз'єднання (припадало на 1954 рік) з новою силою стала пропагуватися заявлена й цілковито недолуга з перспективи сьогодення фраза вождя більшовиків про те, що «при єдиній єдності

пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива; без такої єдності про неї не може бути й мови».

У відповідь на це закордонні частини ОУН і започаткували «Бібліотеку українського підпільника».

Головне її завдання – дати мільйонам українців на автотонних теренах головні орієнтири про цілі, завдання, стан перебігу українського національно-визвольного руху як також і з'ясувати голові причини невдачі чергової спроби українців здобути свою державу та винести з цього належні уроки.

Виконати цю місію покликані були тексти «з перших рук» – укладені у хронологічному порядку документи й матеріали Організації Українських Націоналістів та верховного органу українського народу – Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Упорядники виходили з того, що вся ця ідеологічно-політична, програмна й стратегічна документація, на основі якої підживлювався національно-визвольний рух, фактично була малознаною, а то й зовсім невідомою і безпосереднім учасникам підпілля, і пересічним українцям. Зважаючи на неодноразові спроби фальсифікації руху оунівців як зовнішніми, так і внутрішніми ворогами, ці збірки документів вирішили видавати без будь-яких коментарів, заміток чи інших матеріалів із діяльності цієї організації. Такого принципу редакція дотримувалася і в подальшому.

Книжки цієї серії стали виходити в одному форматі (12×17 см) і в однаковому оформленні – зеленого кольору тканинна оправа. (Згодом у такому оформленні буде виходити в Америці багатотомний «Літопис УПА»). Простим, але промовистим і вгадуваним виглядає логотип серії: стилізоване обрамлення Українського Тризуба з обох боків двома стрічками, на яких міститься один із головних кличів нації: «Слава Україні», – «Героям Слава!».

На звороті титулу кожного випуску бібліотеки незмінно вміщувалася інформація про призначення бібліотеки та засади видання: «Закордонні Частини Організації Укра-

їнських Націоналістів видають «Бібліотеку українського підпільника» для користування українського революційно-визвольного підпілля в Україні. Видається заходами і засобами терену Великобританії».

Від часу заснування «Бібліотеки українського підпільника» 1955 року побачило світ 16 випусків. Останній позначений 1990 роком. Середній обсяг кожного тому коливався в межах 350 сторінок. Найменший за обсягом випуск (у якому з якихось причин не зазначено нумерації) вийшов 1999 року (96 стор.). Найбільшим – випуск 15 (632 стор.).

Коротко оглянемо проблематику «Бібліотеки українського підпільника».

Спільним для кожного тому є те, що зміст публікацій пов'язаний з прізвищами Євгена Коновальця, Степана Бандери, Романа Шухевича, які очолювали її в драматичні періоди визвольної боротьби української нації проти чотирьох окупантів України (московських, польських, румунських, німецьких), а згодом – проти двох найбільших мілітарних потуг світу свого часу – Німеччини і Росії.

Змістові доміанти вміщуваних у першому і наступному випусках бібліотечної серії можна узагальнено відтворити ось такою цитатою: «Московщина наступає на Україну суцільно. Її загарбництво не обмежується до мілітарних засобів чи колоніального економічного визиску. Вона намагається витиснути на кожній ділянці життя поневоленої нації не лише своє тавро, але змінити духовість, світогляд, культурні притаманності, традиції нації, її соціальні, правні, релігійні ідеали, викоринити з поневоленої нації усе її внутрішньоприсуще, щоб раз назавжди знівелювати кожну націю, створити якусь амальгаму, вавилонську вежу, советський нарід, підложжям якого мала б бути московська духовність. Московський спосіб життя мав би замінити притаманний українській нації зміст життя і творчості».

Перший випуск має назву «ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з бороть-

би 1929–1955 років». Вихід цієї книги відомий український історик на еміграції Петро Мірчук назвав «найповажнішим із досі опублікованих причинків до історії ОУН».

Значення уперше оприлюднених оригіналів документів полягало в наступному. Як організація підпільна, жорстоко переслідувана окупаційними властями (передусім поляками і росіянами), ОУН вимушено не подавала в своїх публікаціях низки фактичних даних, що стосувалися структури, керівних органів та оперативної роботи. Тому в наявних пресових публікаціях про феномен оунівців можна знайти низку нісенітних вигадок, інсинуацій або неточностей. І це легко вводить недосвідченого дослідника в оману.

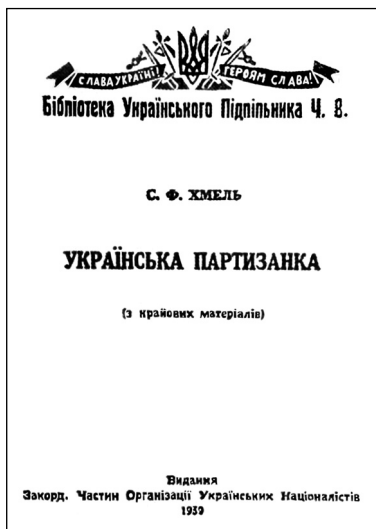
Ось типовий приклад. У числі 7–8 журналу «Розбудова Нації» читаємо офіційне повідомлення Проводу ОУН: «Подаємо до відома, що в днях 20–24 червня 1932 р. відбулася у Відні конференція між представниками «Проводу Українських Націоналістів» і представниками ОУН на окупованих територіях...»

Далі у повідомленні йдеться про низку заходів, яку намітили провести підпільники. Насправді ж, конференція була проведена не у Відні, а в Празі, до того ж, на місяць пізніше. Запуск цієї фальшивки через пресу був зініційований самим Проводом ОУН зумисне, щоб увести в оману польську поліцію й спонукати її шукати керівний провід ОУН між такими особами, які були в червні 1932 року у Відні, а не між тими, хто був у липні того ж року в Празі.

Таким чином, лише з публікацій оригіналів офіційних документів, що здійснював сам провід ОУН через випуск «Бібліотеки Українського підпільника», можна скласти повну і правдиву картину того, що, де, коли і як творилося від імені цієї організації. А не від імені переодягнених у форми вояків УПА насланих Москвою енкаведистів чи «яструбків», як це нерідко робилося з провокаційною метою.

*Будинок Української видавничої спілки в Лондоні,
де друкувалася «підrivна» література для переправлення в СРСР*

Видання «Бібліотеки українського підпільника»

Особливе місце в аналізованій бібліотечній серії посідають її *дев'ятий і десятий випуски*, де подаються всі офіційні матеріали (постанови, резолюції, звернення, відозви, а також виступи учасників) Четвертого Великого Збору ООН, який відбувся на еміграції весною 1968 року і на якому було обрано новим головою ООН вірного соратника Степана Бандери Ярослава Стецька. Варто нагадати, що попереднє подібне зібрання відбулося 1943 року.

Цей Збір мав переломний характер у зв'язку з ухваленню новою програмою дій у галузі ідеології, стратегії і тактики на період «до завоювання і зміцнення Української соборної самостійної держави». Причому постання такої держави було поставлене в залежність від розвалу Радянського Союзу.

Таке не могло не бути сприйняте світовою спільнотою як сенсація. Тому-то резонанс довкола цих рішень проводу української еміграції був несподівано гучним. Можна без перебільшення ствердити, що тема розвалу Російської комуністичної імперії «прописалася на постійно» в західній пресі саме після оприлюднення документів Четвертого Великого Збору ООН. Більше того, Провід цієї організації прийняв рішення відправити значну партію різноманітної інформації про нього нелегальними шляхами в Україну. Й така акція, як згодом з'ясується, виявилася успішною.

Про те, що таких публікацій злякалися компартійні ідеологи і чекісти радянської України, свідчать адресовані ЦК компартії України від 1969 року дві доповідні записки КДБ при Раді Міністрів УРСР з грифом «Секретно», віднайдені автором цих рядків у колишньому архіві КДБ. Зважаючи на невідомість та історичну цінність цього сюжету, варто подати з цих двох недавно віднайдених документів цитати розлогіше.

Із повідомлення від 28 квітня:

*З 19 квітня ц. р. КДБ при РМ УРСР зафіксовано масове за-
силання на територію України з Англії хитромудро виго-*

товлених націоналістичних документів про т. зв. «IV Великий Збір ОУН», що відбувся навесні 1968 р...

Залишаючи колишнє гасло ОУН, прийняте III збором, – «Свобода народам – свобода людині» і цим самим підкреслюючи вірність ідеям Бандери, IV Збір висунув нове гасло «Київ – проти Москви», який виражає основний напрям підривної діяльності бандерівців на сучасному етапі.

У Зверненнях Збору «До Українського народу», «До українців у вільному світі» і «До поневолених народів на еміграції» сформульовані завдання, що впливають з «програми».

У «Зверненні до українського народу» в числі таких завдань названі, зокрема, пробудження «національної самосвідомості, відмова від інтернаціональної співдружності і побудови комунізму»...

Українці, які перебувають на службі в радянських збройних силах, розглядаються в документах Збору як база для створення націоналістичних військових формувань, яким належить відіграти вирішальну роль у момент «революції»...

Скликання IV Великого Збору ОУН у 1968 році є спробою згуртувати всі націоналістичні емігрантські сили під одноосібним керівництвом бандерівців, про що свідчить обрання «провідником усієї ОУН» Ярослава Стецька».

Слідом за цим повідомленням трохи більше ніж через місяць на адресу головного штабу комуністів України КДБ надсилає додаткову інформацію щодо несподівано активної і, як виявилось, результативної акції закордонних частин ОУН.

Із повідомлення від 4 червня:

У зв'язку з масовим засиланням з другої половини квітня ц. р. з Англії на територію України матеріалів про т. зв. «IV Великий Збір ОУН» КДБ при РМ УРСР були орієнтовані всі обласні керівники УКДБ республіки про необхідність фіксувати і конфіскувати зазначені «документи», виявляти і припиняти спроби їх розповсюдження всіма каналами як

з боку радянських громадян, так і іноземців, котрі приїжджають в Україну. Організовано також перехоплення вищевказаних «документів» у вкладеннях, надісланих поштовим каналом з СРР, УНР, ЧССР і ПНР)»*

Третій випуск бібліотеки містить збірку документів Української Головної Визвольної Ради – революційного Парламенту і Уряду українського народу на час його визвольної боротьби. Том має назву «УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр.»

Ця збірка цінна передусім історикам, адже в ній уміщено низку документів, що не втратили своєї актуальності й нині. Такими зокрема є «Звернення воюючої України до всієї української еміграції», «До всіх насильно вивезених з України», «Постава українських мас супроти большевицьких окупантів». Додані тут і кілька публіцистичних статей. З-поміж тих, які можуть бути цікавими для нинішнього читача, – критичний аналіз радіопередач «Голосу Америки» на Радянський Союз та розвідка О. Горнового про свободу преси в СРСР.

Осібнo виділяють в цій серії два томи.

Під числом шість вміщена *«Українська партизанка»* С. Хмеля. Книга незвична за задумом та його втіленням і, напевне, єдина в такому роді літератури.

Майже 300-сторінковий текст розділений на три частини.

У першій популярно подається історія: якими були завдання українських партизан, як відбувався призов юнаків до повстанських загонів, у чому особливості вишколу командирських кадрів. Окремо у цій частині йдеться про організаційні аспекти УПА: влада, зброя, виряд, місця розташування. Цікаво читаються параграфи про вишкільні

* Абревіатури СРР, УНР, ЧССР і ПНР означають колишні назви країн соціалістичного табору Східної Європи: Соціалістичної Республіки Румунії, Угорської Народної Республіки, Чехо-Словацької Соціалістичної Республіки, Польської Народної Республіки (*прим. авт. М. Т.*).

програми для рядового повстанця і командирів та старшин, про бойові прикмети та обов'язки командира.

Друга частина присвячена бойовим навичкам повстанців у різних структурних одиницях: рої, чоті, сотні, курені, загони (з'єднання, полку). А скільки нюансів постає, коли знайомишся з особливостями оборони чи наступу за різних обставин (вночі, вдень, взимку, в дощ) і в різних місцях (в горах, в оселі, в лісі, на річці).

В останній частині подаються основи партизанки. На конкретних прикладах розглядаються різні ситуації під час рейдів, зустрічних боїв, облав, постоїв чи оборони. І насамкінець, аналізуються форми партизанської боротьби: наскоки, непокоєння, засідки, диверсії.

Ця праця є тим цінніша, що її автор, здібний до слова і образного мислення, – відважний, винахідливий і знаний у підпіллі учасник повстанського руху.

Тепло й проникливо сказав про цю книжку побратим автора Євген Рен: «Написати на Рідних Землях працю про партизанську боротьбу – діло дуже трудне. Незвичайно важкі умовини, конечність конспірації, трудність збирання і переховування матеріалів – усе це дуже утруднює працю підпільного автора... А коли ще додати, що в партизанських боях велику роль відіграє не лише зброя і тактика, а й насамперед психіка і моральний стан бійців, – тоді можемо вповні усвідомити, як важко все це ґрунтовно вивчити, належно збагнути та вичерпно описати».

Друга книжка серії, в якій не подаються документи, а вміщені два популярно написані есеї-спогади про одного із знакових провідних українського націоналістичного руху генерала Романа Шухевича (Тараса Чупринку).

Перший есеї «Роман Шухевич – символ незламності» належить перу професора Степана Шаха. Спонукою до написання цього тексту стала доповідь автора, виголошена на жалобних сходинах українського громадянства Мюнхена з нагоди 15-річчя героїчної смерті безкомпромісного борця за соборну Українську державу.

Другий есей – «Роман Шухевич – провідник повстанських військ» – написав доктор Григорій Васькович.

Видання приурочене цій пам'ятній даті і побачило світ 1966 року.

З перенесенням діяльності на рідні землі у першій половині 90-х років минулого століття, провід ОУН приймає рішення продовжити ознайомлювати українців з програмними засадами своєї організації – у вже випробуваній формі. Не змінюючи логотипу, формату та художнього оформлення книжок, оновили лише назву старої серії, що вже не відповідала історичним українським реаліям. Отож, замість «*Бібліотеки Українського підпільника*» у світ стала виходити «*Бібліотека Українського державника*». У передмові до другого випуску нової бібліотеки, де надруковано матеріали й постанови IX Великого Збору ОУН, наголошувалося на великому історичному значенні саме цього заходу України (липень 1996 року):

«Історичність IX Великого Збору ОУН полягає ще в тому, що він відбувався вперше після піввіку знову на рідних землях... Засвідчено історичну безперервність ОУН з-під стягу С. Бандери... Шлях від першої точки декалогу до десятої – нескінченний, він вічний, як і вічна сама нація».

Місцем осідку редакції, як і раніше, залишився Лондон.

КНИГИ-ОБМАНКИ

З історії явища

У цьому розділі оглянемо одне з ексклюзивних надбань українського підпільного руху, аналогів якого, здається, в світі немає. Бо важко віднайти на карті світу такий народ і його землю, де упродовж століть попри жорстокі заборони хазяїв-чужинців кращі представники цього народу прямо під носом цих чужинців примудрялися у різний спосіб доносити втілену в писаному чи друківаному Слові правду. І щоразу, незважаючи на небезпеку бути викритими, вони вдавалися до способів несподіваних, витон-

чених, викличних, небезпечних. Незмінним об'єктом усіх цих способів була книжка.

Співробітники радянських каральних органів (КДБ, МГБ) у своїх таємних документах такі книги називали незвичним для їхнього офіційного спілкування словосполученням – *«хитромудро виготовлені націоналістичні документи»*. А в практиці книговидавання це явище отримало назву *«книжки-обманки»*.

Тлумачні словники визначають поняття книжка-обманка як один із надійних способів непомітно щось передати. Адже зовні це виглядає як передача звичайної, інколи впізнаваної вже за самою обкладинкою, книги одним читачем іншому.

Іншими словами, йдеться про спробу вкласти в усталену форму інший зміст, про вміння приспати пильність когось. Конкретніше – про свідоме прагнення приховати не прийнятний для влади текст.

Українські книги-обманки вже мають свою історію.

Найяскравішим прикладом дієвої акції свідомого українства, спрямованої на захист власної національної ідентичності в умовах тотальної заборони окупаційною владою душі нації – мови, стало заснування з ініціативи старої Київської громади української друкарні в Женеві у рік виходу так званого Емського указу російського царя (1876) та засилання звідти в Україну десятків назв позацензурних книжок, яких так боялася влада. З поміж них – Шевченків *«Кобзар»* 1878 року.

Знаменитість женецького видання *«Кобзаря»* в тому, що потрапляв він через два кордони (швейцарський і німецький) на територію підросійської України у вишуканих коробочках для дамських цигарок. І місія засновника тієї друкарні в Женеві Михайла Драгоманова та жменьки його однодумців із старої київської громади *«хлопоманів»* полягала в тому, щоб будити огненними поезіями Пророка нації народ, не дати йому остаточно втратити історичну пам'ять. До слова, завдяки сприянню

колись відомого в Україні Добровільного товариства любителів книги УРСР на початку 1991 року в Києві було перевидано репринтним способом цей дивовижний «Кобзар». Щоправда, цигаркове оформлення коробки замінено одним з офортів самого Шевченка.

Досі нікому з дослідників не вдалося підрахувати, скільки примірників «Кобзаря» було в тих ідеологічно небезпечних для імперії чужинецьких цигаркових коробках. Але факт неспростовний: нібито нереальний, ба, більше – божевільний задум спрацював із нечуваною силою. Розголос про нього прокотився всією Росією.

Й акція та в різні часи мала послідовників у найнесподіваніших випадках. Так, під час збирання матеріалів для написання двотомника «Село» один мешканець чернігівської Данини розповів авторові цих рядків епізод, як у акуратно вирізаних сторінках досить товстого виданого до війни, тому творів Олександра Пушкіна, батько тоді ще малого співрозмовника умудрився вкласти гумову грілку горілки і відправляв його продавати той товар знайомому перекупникові з Ніжина.

А тепер детальніше – про несподівані для московської влади «витівки» українських видавців з Лондона з книжками-обманками.

Степан Бандера в обгортіці радянської колективізації села

На початку спробуємо відтворити картину перших хвилин побутування книжки-обманки після того, як вона подолала поштовим шляхом із Лондона тисячі миль, щоб потрапити, скажімо, в яесь українське село. Такі ситуації із завидною системністю часто повторювалися то в одному, то в іншому куті різних частин України від кінця 60-х і упродовж наступних двох десятиліть минулого століття.

Місцева поштарка заносить, скажімо, до кабінету голови колгоспу (сільської ради чи директора школи) товстий пакет, обклеєний незнайомими досі марками з чужомов-

ними штампами. Перше здивування адресата після відкриття бандеролі: та це ж черговий «гросбух» якихось скучних партійних документів. І справді: товста за обсягом книжка (понад 600 сторінок), оправлена в тверду обкладинку яскраво червоного кольору. Зазвичай так, без малюнків, а лише із позолоченим тисненням назви, радянські видавці «вдягали» твори класиків марксизму-ленінізму, книжки на суспільно-політичну тематику, або матеріали чергового з'їзду компартії.

Назва цієї книги якраз підходила під цю тематику – «З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР: Збірник документів і матеріалів». Над заголовком, замість автора, дрібнішим шрифтом перелічені інституції, які готували цю книгу до друку: Головне архівне управління при Раді міністрів УРСР, Інститут суспільних наук АН УРСР, Львівський обласний державний архів, Партійний архів Львівського обкому компартії України. Зазначене внизу видавництво також відоме своєю продукцією – «Наукова думка». На звороті титульної сторінки теж все на місці: крім переліку академіків-рецензентів, – всуціль фальшива й відштовхуюча увагу читача анотація про «висвітлення керівної ролі Компартії в соціалістичному перетворенні західноукраїнського села, велику допомогу Радянського уряду сільському господарству західних областей України, ініціативу сільських активістів у створенні колгоспів, класову боротьбу на селі у зв'язку з колективізацією, допомогу братніх республік..., розквіт нового радянського села на західноукраїнських землях».

Не складно передбачити подальшу дію отримувача пакета. У кращому разі, він ту книжку закриє, не читаючи далі, але покладе на видному місці. Втім, може зазирнути ще, на всяк випадок, і до передмови.

І тут... Важко сказати, яке відчуття переживатиме такий читач, коли почне читати текст передмови: подив, шок, ляк? Напевне, що й озирнеться довкола. І подих затамує,

і очі протре від несподіванки. Бо як сприймати холодним розумом ті перші речення? «Багатство тематики, що її охоплює Степан Бандера у цій книзі, нехай не лякає вдумливого читача. Твори автора мають незмінно одну золоту нитку, яка проходить крізь усі міркування й глибинні аналізи подій і процесів української визвольної боротьби».

І так – усі наступні сім сторінок, аж до підпису автора передмови – Ярослав Стецько.

Звісно, що після цього виникне бажання подивитися, а що ж там на інших більш ніж шестистах сторінках? Читаємо в «Змісті» лише заголовки: «Україна не буде спільницею Москви», «Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном», «Завдання ОУН на цю пору», «В національній політиці Хрущов іде слідами Сталіна», «Над могилою Євгена Коновальця», «Перспективи української національно-визвольної революції».

Це – окремі з назв статей Степана Бандери, вміщених у радянській обгортці книги про колективізацію сільського господарства на західноукраїнських землях. Якщо підрахувати, то таких тут близько півсотні. Один із останніх матеріалів – передсмертне інтерв'ю Степана Бандери німецькій радіостанції в Кельні, у якому він зокрема застерігає західний світ від недооцінки страшної небезпеки світовому порядку, який несе «російський більшовизм як система безоглядного терору, безправства, тоталізму».

Закамуфльовані в обкладинку великого формату компартійного академічного видання твори Степана Бандери у такий незвичний спосіб появилися в Україні 1976 року. І то було далеко не перше масове засилання, мовлячи словами документу тодішнього КДБ, «хитромудро виготовлених націоналістичних документів».

Аналіз колекції таких книг-обманок, які вдалося розшукати авторові цих рядків у архіві Української Видавничої Спільки в Лондоні, дає підстави ствердити, що перше, пробне, засилання на підрадянські терени «підривної літератури» було здійснено до 1972 року. Тоді основу

книжки склали праці одного з лідерів ОУН, який очолив націоналістичний рух після загибелі Степана Бандери, Ярослава Стецька. Йдеться зокрема про його хрестоматійні праці «За що і проти чого ми боремося», «Проблеми стратегії національно-визвольної боротьби». Є в цьому виданні й праці інших авторів, зокрема чотири листи про правосуддя в радянській Україні Євгена Орловського та аналітичний огляд «Сучасний стан української культури в Україні» Богдана Крука.

Тексти ці були «вдягнені» в обкладинку малинового кольору реального радянського видання – підготовлену Інститутом історії АН УРСР монографії «Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки».

Наступне видання такого ж формату, але більшого обсягу – 378 сторінок – мало ще викличнішу для радянської влади назву – «Матеріали XXV з'їзду Компартії України». Під такою обкладинкою потенційним читачам по обидва береги Дніпра пропонувалося ознайомитися із трьома блоками антирадянських матеріалів. Перший блок склали офіційні документи про роботу V Великого Збору ОУН, що відбувся восени 1974 року; другий – низка опублікованих у західній діаспорній пресі статей про життя української спільноти на Заході; третій – аналіз реальної, а не пригладженої компартійною пресою суспільно-політичної та економічної ситуації в Україні.

Від початку 80-х років помітна зміна тактики лондонських видавців щодо форматів та обсягів книг-обманок. Твори Степана Бандери були видані і великим обсягом (більш ніж 600 сторінок), і таким же форматом (15×21 сантиметр). Дві інші вище оглянуті книжки – відповідно в обсязі 300–400 сторінок і форматі 10 × 15 сантиметрів. Наступні ж видання за цими показниками з'являлися куди скромнішими. Цілком очевидно, що нова тактика диктувалася українськими реаліями: органи КДБ все прискіпливіше і масштабніше взяли під контроль поштові бандеролі. Обсяги конфіскацій ставали більшими.

Отож, виникла необхідність шукати не лише нових форм книжок-обманок, а й інших способів їх засилання через кордони.

Поруч розміщують три брошурки зручного для перенесення кишенькового формату (9×12 сантиметрів) і обсягом до 32 сторінок. Вони – різних кольорів, з різними назвами, роками і місцем випуску: Р. О. Білоусов «Вирішальний етап економічного змагання соціалізму з капіталізмом» (Київ, друкарня комбінату друку «Радянська Україна», 1980); Петро Кравчук «З рідним народом» (Київ, Товариство «Україна», 1979); І. Д. Яковлев «Вторая житница страны» (Москва, «Сельхозиздат», 1982). Спільним для цих брошурок є те, що під обкладинками офіційних радянських видань подано один і той самий текст: прийнятий восени 1981 року на VI Великому Зборі ОУН головний документ – Маніфест Організації Українських Націоналістів, що має назву «До тебе, Український Народе!». До цього документу додане коротке інформаційне повідомлення про вислід роботи самого Великого Збору та Маніфест Українських націоналістів, прийнятий у грудні 1949 року.

Кишенькові комплекти-річники

Не всі кишенькові брошурки вдавалося «вдягати» в оманливі обкладинки. Значна їх частина направлялася різними шляхами в далеку мандрівку в так званому «сирому вигляді».

Що маєтсья на увазі?

Із задрукованого на кожному боці по 16 сторінок аркушу паперу формату А-2 (ширина 30 см, висота 42 см) після чотитиразового його складання розмір мікроброшури складав 4×6 см. Таке можна було сховати навіть у долоні. Щоб послідовно прочитати такі сторінки, слід було цей зігнутий вчетверо аркуш розрізати з трьох боків.

Слід зазначити, що 32-сторінковий обсяг кожної мініброшури не був раз назавжди сталим. У залежності від

теми числа (скажімо, публікація чергових матеріалів Великих Зборів ОУН або відзначення 1000-ліття Хрещення України-Руси) кількість сторінок сягала 48, а то й 62-х. Це ж стосувалося мікровідтворення якогось важливого цільного числа головного періодичного друкованого органу ОУН – журналу «Визвольний Шлях».

Починаючи від 1979 року, в «Українській Видавничій Спілці» почали готувати до друку такі брошури в сирому вигляді. Вони не мали суцільної нумерації (крім випусків 1988 року). Втім, для історії працівники друкарні справно формували окремі комплекти-річники за роками.

В архіві цієї друкарні пощастило віднайти такі комплекти, акуратно складені в конверти і пронумеровані вручну за хронологією випусків. Таким чином, можна безпомилково визначити, скільки таких брошурок випускалося за роками і яким є їхнє тематичне наповнення.

Як показує аналіз, найбільш продуктивними щодо випуску таких брошур були 1976-й (19 випусків) та 1986 рік (24 випуски). Після підйому 1986 року справа з випуском брошур занепадає. 1988 рік був останнім у творенні книжок-обманок. Усього таких появилось в світ 116 випусків.

Якими матеріалами наповнювався кожен із таких випусків?

Зазвичай, у кожному вміщуються дві-три статті. Інколи подавалися фотографії із знакових подій української еміграції. Такою, скажімо, була урочиста церемонія відкриття в Лондоні 1888 року пам'ятника першому володарю давньоукраїнської держави Святому князю Володимирі. Зустрічаються й поетичні твори на патріотичну тему або на пошану героїв нації.

Змістову домінанту, скажімо, першого випуску брошури за 1979 рік визначають витинки із Заповіту Симона Петлюри від 22 січня 1926 року. З огляду відзначення сторіччя початку Української революції 1917–1921 років, варто навести бодай кілька з таких витинок:

Українські мечі перекуються на рала тільки тоді, коли гасло – Незалежна Держава Українська - перетвориться на дійсність і забезпечить отому ралові можливість зужиткувати рідну плодючу землю... не для потреб третього чи якогось іншого інтернаціоналу, а для устаткування і зміцнення власного державного добра і збагачення рідного народу.

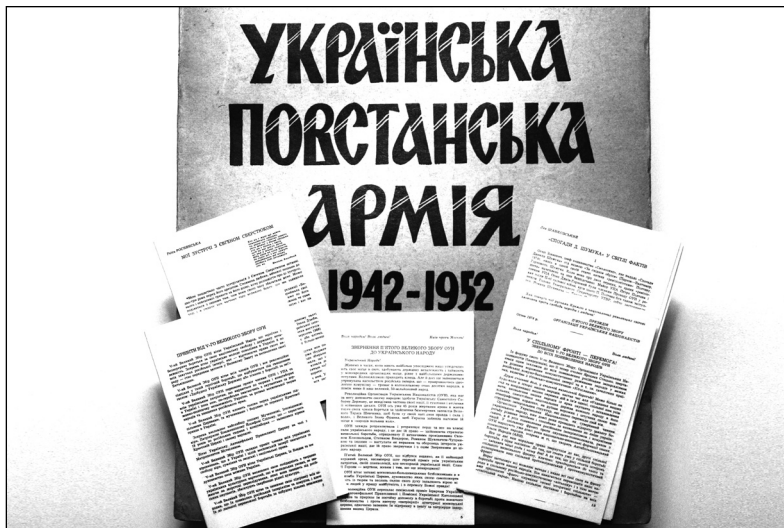
Отже, не забуваймо про меч; учімося міцніше тримати його в руках, а одночасно дбаймо про підживлення нацією моральних елементів її буття – творчої любови до Батьківщини, сторожкості до ворога та помсти за кривди, заподіяні ним, – в симбіозі яких знайдемо шлях до звільнення і програму для будівництва.

Великий чин наших лицарів вчить вірності ідеалам і уміння підпорядковуватись. Тільки вірність і слухняність творять передумови успіху національної боротьби.

Скупчимось один біля одного з готовністю взаємної допомоги і перестороги – і ми витримаємо «міри і проби»...

У цілому, проаналізувавши кишенькові комплекти-річники, можна виокремити тематику публікацій кожного випуску за такими напрямками:

- твори провідників національно-визвольного руху Степана Бандери, Ярослава Стецька, Євгена Коновальця;
- документи і матеріали проводу та Великих Зборів ОУН;
- документалістика, мемуаристика про будні УПА;
- одержані нелегальним шляхом з України матеріали самвидаву про рух шістдесятників та суди над ними;
- памфлети на радянську дійсність, а також наукові статті учених української діаспори;
- твори визначних українських істориків, що торкаються сфальшованих Росією сторінок минулого українського народу російською мовою (скажімо, розвідка М. Грушевського «Общепринятая схема русской истории...» чи популярна стаття Осипа Горнового «Наше отношение к русскому народу»).

Серія мініатюрних брошур, призначена для нелегального переправлення в радянську Україну

Література з Лондона, яку вилучали органи КДБ на радянському кордоні

- твори українських радянських письменників так званої «захальваної» літератури, які були заборонені для друку радянською владою або визнані нею як «ідейно незрілі»;
- окремі випуски журналу «Визвольний Шлях» у зменшеному до кишенькового розміру форматі;
- документи і матеріали заснованого з ініціативи ОУН від 1943 року координаційного осередку революційно-визвольних організацій народів, поневолених Росією, – Антибольшевицького Блоку Народів (АБН).

Мініатюрні брошури

Існувала ще одна форма випуску підривної літератури – мініатюрні брошури на 4, 8, 16, 32 сторінки. Формат їхній був максимально зменшеним (4×6 сантиметрів), а розмір шрифту такий, що текст слід було читати через збільшене скло. Фактично таку брошурку можна було легко сховати в підошві взуття, під шкіряним дном ручної поклажі, або прикрити долонею.

Найчастіше в такій формі випускалися викривальні листівки до ювілейних чи пам'ятних дат радянської історії. Одна з них з'явилася 1972 року з нагоди півстолітнього ювілею СРСР і мала назву «Заклик до українського народу у справі 50-річчя СРСР».

Форма тексту цього документу досить оригінальна. Пародуючи традиційні заклики ЦК КПРС до найголовніших більшовицьких свят – річниці жовтневої революції та свята 1 травня, творці листівки з Лондона також придумали заклики до українських трудящих. Назбиралося таких аж тридцять. Ось як прокоментували зміст цих закликів спецслужбісти КДБ України – в таємному повідомленні в ЦК КПУ: автори листівки «підбурюють населення республіки до злочинних дій (терор проти партійних і державних керівників, саботаж на підприємствах, вибухи, підпали і т. п.). Украй екстремістський характер листівки дає підстави вважати, що вона підготовлена бандерівцями».

Понад десяток назв таких мікроброшурок також було віднайдено автором у архіві лондонської друкарні.

ЯК ПІДРИВНА ЛІТЕРАТУРА ПОТРАПЛЯЛА В СРСР

Лондонські видавці розуміли, що знайти кошти і видати потрібними накладками задумані видання – то половина справи. Важливо було налагодити розгалужену, надійну і безперервну мережу доставки цієї літератури за залізні кордони СРСР. Йшлося, зрозуміло, і про легальні, і про нелегальні канали засилання.

У їхньому активі доти вже були кілька разових акцій, до яких залучалися небайдужі студенти з родин емігрантів або й чужинці. Для прикладу, мобільна група молодих сміливців, які взялися допомогти в цій справі, сформувалася в Українському вільному університеті, що по війні перемістився з Праги до Мюнхена. Групу цю очолив викладач УВУ Володимир Леник. За сприяння Міжнародної літературної асоціації, штаб-квартира якої містилася в Римі, молоді мюнхенці встановили надійний місток пересилки літератури за маршрутом Лондон – Мюнхен – Рим – Львів – Київ. Від імені цієї асоціації студенти зверталися до українських адресатів з проханням, в обмін на свої книжкові посилки, надсилати їм видану в СРСР літературу з українознавчої теми.

В цілому, створена мережа розширювалася за рахунок двох головних складових:

1. Легальні поштові відправлення (бандеролі, посилки, листи);
2. Туристично-приватні канали (попередньо сформоване коло приватних осіб із числа іноземців та радянців, залучених на певних умовах, часто – за грошову винагороду, до переправи літератури.

Друга складова мережі формувалася за такими напрямками:

- туристи-іноземці, які симпатизували українцям або

явно сприяли позитивному розв'язанню «українського питання»;

– туристи українського походження, що вже набули громадянство західних держав;

– радянські громадяни, котрі перебували за кордоном у службових справах (спеціалісти, працівники залізничного та автомобільного транспорту, спортсмени, діячі культури, науковці);

– посередники, що проживають у країнах соціалістичного табору (Східна Європа, Куба).

Тут слід наголосити, що робота з формування мережі переправників була і складною, і небезпечною. Адже по закінченні Другої світової війни Москва збільшила видатки й посилила зусилля на розкладацьку роботу в середовищі української еміграції. Щоб у цьому переконатися, варто назвати бодай кілька розсекречених недавно документів, прийнятих на виконання вказівок із Москви в УРСР:

– рішення Колегії КДБ УРСР від 18 травня 1965 року «Про контррозвідувальну роботу з виявлення організаційних зв'язків закордонних українських центрів з однодумцями в Україні»;

– постанова Колегії КДБ при РМ УРСР від 24 червня 1967 року «Про посилення роботи з агентурного проникнення в зарубіжні українські націоналістичні центри»;

– директива голови КДБ при РМ УРСР начальника управління КДБ від 24 листопада 1967 року «Про посилення боротьби з організаціями українських емігрантів».

Результати не забарилися.

Як засвідчують матеріали колишнього архіву КДБ, про деякі наміри українських націоналістів у цьому проекті ставало відомо таємним співробітникам КДБ. Отож, їхні щупальця все ж проникали, здавалося б, у найбільш законспіроване середовище ОУН через самих же емігрантів-москвофілів. Про це довідуємося із віднайденого в цьому архіві таємного документа – інформаційного

повідомлення КДБ при РМ УРСР до ЦК КП України від 9 грудня 1985 р про підривну діяльність Української інформаційної служби: «Оунівці вживають заходів до пошуку переправників в Україну літератури за відповідну винагороду з числа радянських фахівців, котрі перебувають за кордоном, працівників залізничного та автомобільного транспорту, а також приватних осіб. Призначені для СРСР антирадянські видання передбачено випускати малим форматом і камуфлювати під радянські періодичні видання».

Розглянемо на конкретних прикладах, як діяла кожна із таких складових створеної мережі засилання в Україну еміграційної літератури.

Легальні поштові відправлення: адресар, масштаби, викриття

У початковий період хрущовської відлиги радянська поштова служба дещо демократизувалася. Закордонні українці отримали можливість надсилати до своїх родичів листи, бандеролі чи речові посилки. Зрозуміло, що спецслужби в усі часи здійснювали контроль вкладень із-за кордону. Але до кінця 60-х років те робилося вибірково і не так прискіпливо. На це й розраховували лондонські видавці. Розпочавши з епізодичних висилань, незабаром перейшли до масових.

Першими адресатами ставали: радянські установи, офіційно зареєстровані громадські організації, редакції газет і журналів, творчі спілки, радянські активісти, представники інтелігенції. Адреси таких установ чи окремих відомих осіб відправники посилок і бандеролей черпали зі сторінок радянської преси.

З початку 70-х років поштовий адресар розширюється. Додаються: Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, Інститут історії АН УРСР, Київський, Харківський університети, видавництва «Наукова думка», «Українська Радянська Енциклопедія». Так, саме на ці адреси

28 грудня 1972 року надійшли пакети з книгами «Українського Вісника» та збірника матеріалів в самвидаву з України «Широке море України».

У лютому 1974 р на адреси МЗС України, головної наукової бібліотеки АН УРСР, редакції низки українських газет зафіксовано надходження з книгами антирадянського змісту. Серед них – випущені 1973 р. брошури «Нобелівська лекція з літератури» О. Солженіцина, «Від Гуляй-Поля до Нью-Йорка» А. Гака. та ін.

А от матеріали ІV великого Збору ООН переважно надсилалися в сільську місцевість на адреси голів та секретарів сільських рад, голів колгоспів, директорів радгоспів, завідувачів клубів. В окремих випадках – секретарям комсомольських організацій і директорам шкіл (без зазначення прізвищ одержувачів).

Туристично-приватні канали

З обох сторін, що домовлялися, було розуміння, що від моменту потрапляння перевізника небезпечної (з точки зору комуно-більшовицьких керманічів) ідеологічної зброї у формі книжок-обманок чи мікролистівок на радянську територію вона може бути виявленою – або на самому кордоні, або в середині країни. Відомо, що в ту пору співробітники КДБ фактично таємно супроводжували тих іноземних туристів, які відлучалися від групових екскурсій і йшли за заплановані приватні зустрічі. Тому «туристи-перевізники» мусили діяти з подвоєною обережністю.

Організатори акції фактично кожному своєму перевіреному агенту давали видрукувану на окремому аркуші дрібним шрифтом листівку, яка називалася «*Заповіді підпільної газети*». Цей текст був уперше передрукований у Лондоні як додаток до книги П. Полтави «Хто такі бандерівці та за що вони борються» з листівки однієї з підпільних друкарень УПА в Україні.

Ось її зміст:

«Я Твій довірений приятель, що в умовах жорстокої сталінсько-большевицької дійсності приходжу Тобі сказати слово правди, розповісти про Україну, порадити, що маєш робити і як боротися за кращу долю. Не лякайся мене, бо про Тебе я нікому не скажу, але пам'ятай:

– за видання і кольтортаж мене Твої товариші кладуть свої голови і тому бережи мене як зіницю ока;

– обережно мене читай – у полі або в кімнаті, при замкнених дверях і вікнах, тихо чи шепотом, щоб ворог не бачив і дурень не чув;

– читай скоро і другому передай, бо на мене ждуть тисячі таких як Ти і тому злочином є тримати мене;

– з хати до хати, з рук до рук;

– передавай мене лише тим, до яких маєш довір'я і які, як і Ти після прочитання, передадуть мене далі;

– знищити мене можна лише тоді, коли ворог наступає, а заховати мене вже нема часу; інакше шануй мене далі, бо я йду будити народ до великого революційного діла – будувати Українську Самостійну Соборну Державу».

МАСШТАБИ ЗАВЕЗЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ, ВИПАДКИ КОНФІСКАЦІЇ

Реальну загрозу радянській системі від напливу в УРСР діаспорної друкованої продукції керманічі радянської влади почали відчувати від середини 60-х років. Не випадково московський ЦК компартії замовив радянським науковцям спеціальне дослідження цієї проблеми. Доручення незабаром було виконане. На стіл головним кремлівським ідеологам лягла аналітична довідка, що засвідчувала, яких масштабів набув пресовий і видавничих рух українців у західних країнах їхнього компактного поселення. Ось переконливий витяг із цієї записки:

«У капіталістичних країнах останніми роками вийшло із друку 471 найменування видань українських буржуазних на-

ціоналістів (очевидно, йдеться не лише про назви газет та журналів, а й книг – М. Т.). У тому числі : США – 281 найменування, Канаді – 90, ФРН – 29, Англії – 14, Франції – 13, Аргентині – 12, Австралії – 10, Бразилії – 6, Бельгії та Італії – по 4.

Якщо мати на увазі, що наклад кожного видання в середньому дорівнює 5 тис. примірників, то українськими буржуазними націоналістами випускалось у світ близько 2,5 млн примірників антирадянських документів. Із цього числа майже 100 видань виходять регулярно і є виразниками сподівань найбільш екстремістських елементів з українських буржуазних націоналістів (за оперативними даними КДБ 1965 року). Близько 25 найменувань випускається основними іноземними мовами...

Через різноманітні канали (пошту, іноземних туристів, спеціалістів) націоналісти намагаються розповсюджувати друковану продукцію серед радянських громадян».

У цьому документі вперше зазначаються цифри вилучених «антирадянських й ідеологічно шкідливих документів» на різних етапах проникнення їх в Україну упродовж лише одного року – 1967-го. І вони не можуть не вражати:

– 33 тисячі примірників – таким був «внесок» у боротьбу з так званим українським буржуазним націоналізмом радянських прикордонників на контрольно-пропускних пунктах, що відносилися до українського відтинку радянських кордонів;

– 11 тисяч 300 примірників – такої цифри досягнули всі нишпорки, які формували загальнореспубліканську мережу таємного Шостого відділу КДБ;

– понад 11 тисяч примірників – на рахунку органів Головліту (радянського гібриду колишнього Головного цензурного управління царської Росії, підрозділи якого в Україні працювали особливо жорстоко).

Тут ідеться про примірники різних видів видань – газет, журналів, книжок, брошур, календарів, поштових карток.

З кожним роком масштаби засилань літератури з-за кордону збільшувалися. У цьому можна пересвідчитися, коли порівняти кількість примірників такої літератури, яка перехоплена і конфіскована лише по лінії КДБ: якщо 1967 року ця цифра складала 11 300 одиниць, то, скажімо, 1970 року – 19582, а за 9 місяців 1971 року цей показник сягнув далеко за 20000.

У розрізі літератури за окремою тематикою чи назвами на першому місці стоять матеріали IV Великого збору ОУН. В колишньому архіві КДБ віднайдено два таємні документи, які стосуються реакції органів КГБ на появу в Україні цих особливо небезпечних видань. Уперше їх було виявлено в квітні 1969 року в результаті вибіркової перевірки отриманих з Англії поштових бандеролей у кількох областях: у Київській, Харківській – по 10 прим., Луганській, Дніпропетровській, Рівненській – по 8, Кіровоградській – 14, Тернопільській – 12, Донецькій – 9, Одеській – 15 прим.

Це спонукало каральні органи взяти на особливий контроль діяльність поштового відділення в усій республіці наступного місяця. Результати цього своєрідного «поштового рейду» зафіксовані в наступному документі, скерованому з КДБ до ЦК партії 4 червня того ж року:

«У зв'язку з масовим засиланням з другої половини квітня ц. р. з Англії на територію України матеріалів т. зв. «IV Великий Збір ОУН» КДБ при РМ УРСР були орієнтовані всі обласні управління КДБ республіки про необхідність фіксувати і конфісковувати зазначені «документи», виявляти і припиняти спроби їх розповсюдження всіма каналами як з боку радянських громадян, так і іноземців, котрі приїжджають в Україну.

На цей час КДБ при РМ УРСР виявлено та конфісковано понад 1000 прим. документів IV Великого Збору ОУН, засланих поштовим каналом. Ось як ці примірники розходилися по Україні: Київ та Київська область – близько 300 прим, Чернігівська – 80, Вінницька – понад 50 і т. д.»

Натрапляємо в документах КДБ і про «арешти» згаданих вище книжок-обманок. Ось про дві з таких:

«Комітетом держбезпеки оперативним шляхом перехоплено двалисти, що слідували з Англії на адреси офіційних установ. У них пересилалися закамouflьовані під видання робіт українських радянських авторів Л. Новиченка і А. Петрова дві брошури антирадянського, націоналістичного змісту з викладенням матеріалів конференції т. зв. «Анти-більшовицького блоку народів» і «Європейської ради свободи», що відбулася в серпні 1973 року в Лондоні під назвами «Єдина альтернатива національного визволення» і «Визвольна боротьба поневолених в СРСР народів і її перспективи». Органами КДБ республіки вжито заходів до посилення контролю за кореспонденцією, яка надходить з капіталістичних країн, і вилучення антирадянських документів. Голова Комітету держбезпеки при РМ Української РСР В. Федорчук».

Досі йшлося про поштові засилання.

А як виглядали справи на ділянці приватних перевізників?

Тут успіхи контролюючих органів були помітно меншими. Але аналіз зафіксованих в архівах справ із викриттям цього каналу книжкової контрабанди, як також і записаних автором спогадів тих, хто свідомо зголошувався доставляти в Україну таку літературу, дає підстави розглядати поставлене вище питання в кількох площинах: високий рівень конспірації і мужній, патріотичний чин учасників цього руху.

Кілька промовистих прикладів.

У квітні 1988 року органи держбезпеки затримали у Києві громадянина Великобританії 23-річного Тейлора Камерона, мешканця м. Лондона. По тому, як ретельно обшукували особисті речі іноземця, можна зробити висновок, що спецслужби мали на те підстави, – «вели його»

від 4 до 10 квітня на всьому маршруті від Львова до Києва. Компромат, притому серйозний, було знайдено у спеціально пришитих кишнях на спідніх сторонах верхнього одягу: близько 1000 «антирадянських» листівок. Про їхній зміст – мовою документа: «Це – матеріали антирадянського змісту «Голод в Україні у 1932–1933 роках», виданий за кордоном 7-й номер переданого на Захід націоналістами Чорноволом, Горинем та ін. т. зв. «Українського вісника», інструкції з виготовлення на розповсюдження «підпільної літератури», антирадянські листівки та інше (загалом 19 найменувань у 62-х примірниках). Деякі з них містять настанови з використання процесів демократизації і гласності, що відбуваються в СРСР, з метою інспірування націоналістичних проявів...».

Автори доповідної записки КДБ на адресу ЦК КПУ, підписаної тодішнім головою республіканського КДБ М. Голушком, називають цього юного чистокровного британця «оунівським емісаром», який, «як турист-індивідуал, виконував емісарські функції зарубіжного антирадянського центру – Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР)».

У цитованому вище таємному розлогодному документі визнається факт, що останнім часом зростає кількість іноземних посланців до України із Заходу, які засилаються для налагодження нелегальних контактів з націоналістами, доставки їм конструктивних та інших ворожих матеріалів, надання моральної та матеріальної підтримки.

У тому, що антирадянську літературу завозили в Україну багато чужинських перевізників, а не лише українці діаспори, засвідчує й історія з тайником у німецькому «Мерседесі». Його виявили чернівецькі митники в жовтні 1981 року на пропускному пункті «Порубне» тодішнього радянсько-румунського кордону. У верхній частині тієї машини було виготовлено спеціальний тайник, куди вмістилося 844 примірники книжок і 1360 листівок пропагандистського змісту. Перевізницями цього вантажу

виявилися дві молоді громадянки Федеративної Республіки Німеччини Лізель Дюрр і Тамара Дрендель. Вантаж призначався для Чернівців, Вінниці та Одеси.

Таємна служба КДБ вистежила й перекрыла налагоджений міст переправки нелегальної літератури з Мюнхена, який організували в 1980 році студенти тамтешнього Українського Вільного Університету. Відправлені в червні близько ста листів-бандеролей із вкладеннями відповідних друкованих матеріалів так і не дійшли до адресатів Львова, Харкова, Одеси, Вінниці, Ужгорода та Івано-Франківська.

А ось ця історія з добрим завершенням. Її оповів авторів цих рядків 95-літній насельник православного монастиря в італійській Гроттаферраті отець Партеній. Це той ченець-греко-католик з-під українського Перемишля, який юнаком починав науку помічника складача у Жовківській друкарні отців василіан. У середині 30-х років минулого століття він опинився в Римі в числі кількох таких як він посланців митрополита Андрея Шептицького для заснування при тому монастирі гуртка українських друкарів та започаткування видання там святих книг нашою мовою.

Перша поїздка в радянську Україну цьому ченцеві випала у 1965-му. Кордон він перетинав потягом на станції Чоп. І мав за що хвилюватися: віз у валізі Святе Письмо, вперше перекладене за кордоном українською мовою. Радянські митники тоді з особливою ретельністю перевіряли багаж іноземців, щоб не пропустити якоїсь антирадянщини. Таким на той час визнавалося будь-яке українськомовне видання, що випускалося в світ у так званих націоналістичних видавництвах Заходу.

Митників було двоє. Неприязний їх вигляд не обіцяв втішної перевірки невеликої дорожньої поклажі. Один із них витяг згорток з українським рушником, твердо помацав його і..., не розкриваючи, мовчки віддав пасажирові. «Той, уже літній, митник був, напевне, добрим христи-

янином. Я за нього й досі молюся», – сказав наприкінці розповіді отець Партеній.

І насамкінець, про кошти, за які видавалася й пересилалася з Лондона в радянську Україну так звана підривна література. Звісно, що кошти ці бралися не з британської казни. Та й чужинських спонсорів, як про це неодноразово гуділа радянська преса, на це зазвичай не знаходилося.

Усе, на що організовані українські емігранти спромоглися за роки перебування на чужині для потреб громади (народні доми, церкви, недільні школи, видавництва та редакції часописів) – все те набувалося коштом громади. А в пору, коли поруйнована війною Європа ставала на ноги, заробітки для емігрантів діставалися нелегко. Але внутрішній обов'язок, витоки якого сягають часів давньоукраїнської держави Київська Русь, – віддавати на потреби громади десяту частину заробітку, для багатьох національно свідомих емігрантів тривалий час був незмінним.

Ця важлива для емігрантів стаття витрат мала свою назву: «Фінансування видань, потрібних у Краю». Краєм (або Старим Краєм) із великої літери ставала для них втрачена, гадали, на тимчасово рідна Україна.

Одним із джерел поповнення фонду став прибуток з продажу книжок «Бібліотеки Українського Підпільника». Таке потвердження бачимо за звороті титулу кожного випуску цієї серії.

ВИДАННЯ «НАШОЇ КУЛЬТУРИ» З ВАРШАВИ

Чи можна видавати одній людині десятки книг, низку журналів упродовж років за умов, коли така людина опиняється в чужомовному оточенні, позбавлена улюбленої праці і, відповідно, засобів існування? До того ж, видавати лише те, що складає чітко увиразнену українознавчу проблематику. Виявляється, можна. Якщо за справу береться Особистість, Професіонал і Патріот. Досвід цей є надто актуальним для нинішніх реалій українського книговидання, темпи розвитку якого далеко не співмірні з показниками європейських країн.

Переконливим взірцем в осмисленні такого досвіду може стати українське видавництво «Наша культура», засновником і промотором якого був видатний український учений, держаний і релігійний діяч Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Із трьох періодів його діяльності (польський – 1933–1944; швейцарський – 1945–1947 та канадський 1947–1970) – найрезультативніший, але найменш вивчений є перший.

Досі діяльність І. Огієнка у Варшаві в цілому та його видавництва «Наша культура» зокрема не стала предметом уваги дослідників, незважаючи на наявні у Варшаві архівні матеріали. У різний час інтерес до цих архівів проявляли дослідники Г. Купріянович із Любліна та Т. Міненко з Вінніпега. Завдяки опублікованій в американсько-

му «Українському історичному архіву» розвідці М. Ковальського було введено до наукового обігу цінну інформацію з особової справи цієї особистості, віднайдену в Архіві нових актів (Archiwum akt nowych) у Варшаві.

Завданням цього розділу є проаналізувати передумови створення та основні напрямки видавничої програми варшавського видавництва «Наша культура» з чітко окресленою українознавчою проблематикою друків, з'ясувати особливості проведених засновником організаційних, редакційних та промоційних заходів для реалізації видавничої програми.

«ЖИВЕШ, НЕ ПЕВНИЙ ЗАВТРАШНЬОГО ДНЯ...»

До польської столиці Огієнко прибув у травні 1926 року після побиення роботи на посаді міністра віровизнань уряду Української Народної Республіки та невдалих спроб отримати можливість наукової праці в Києві.

Про моральний стан ученого в цей період можна судити ось із цих витягів з листів І. Огієнка до своїх колишніх колег по науковому цеху у Львів:

«Взагалі, атмосфера у Варшаві така тяжка, така противна..., що дихати нічим» (до К. Студинського);

«Настали часи, коли ніякою працею не можна займатися ... У нас у Варшаві таке діється, що й не описати. Як ти хоч трохи маєш свою думку, то горе тобі» (до К. Студинського);

«А взагалі тужу я за Львовом надмірно, бо в Варшаві почуваш себе зовсім як в чужому місті. Певне, як вигасне час мого контракту, буду знову думати про Львів» (до Б. Барвінського);

«Кажуть, тіснять Грушевського... У нас тут ще гірше, як у Вас. Обставини не до витримання. І коли все це скінчиться? Живеш, не певний завтрашнього дня...» (до К. Студинського).

У цих фразах – не лише відголосок непростих стосунків у середовищі української інтелігенції, значна частина якої після полишення Тарнова перебралася до Варшави, а й непроста ситуація з пошуком роботи, спробою влаштуватися викладачем Варшавського університету. 12 грудня 1925 року, після багатоступеневої процедури погодження між університетськими службами та кількома міністерствами (релігійних вірувань, освіти, внутрішніх справ) з ним усе ж підписав сенат університету контракт по вільному найму на один рік на посаду викладача церковнослов'янської мови та палеографії православно-католицького відділу теологічного факультету. Надалі контракт із українським професором продовжувався щороку, хоча й не без труднощів, до 22 жовтня 1932 р.

1932 року адміністрація університету звільняє з професорської посади І. Огієнка без попередження. Детальніше про причини такого звільнення залишив свідчення інженер А. Нестеренко, який якраз у ту пору навчався у Варшаві й добре знав професора Огієнка: «Популярність професора Івана Огієнка серед українського студентства і його великий вплив на те студентство не подобались польському міністерству освіти, а до того ж іще те міністерство завжди кривим оком дивилося на його надзвичайно плідну діяльність для української церкви. Воно не могло не визнати в ньому чоловіка для Польщі небезпечного».

Залишившись практично без засобів для існування, професор Огієнко відважується на відчайдушне рішення: створити у Польщі українське за духом і мовою друковане видавництво з промовистою, глибинною назвою – «Наша культура». Для когось такий намір здався б цілковито абсурдним – братися за видання українських книжок і часописів в еміграції, не маючи постійного заробітку. Для когось, але не для Огієнка, одержимого ідеєю українського відродження, вірою в повернення Української Народної Республіки на береги Дніпра, потребою плекання будівничих нової України – передусім духовно сильної й

патріотично налаштованої української інтелігенції. «Творімо вперто, – закликав він до діла свого одноступця К. Студинського, обіцяючи самому «працювати вперто й нестримно, аби тільки громадянство допомогло».

Головними складовими видавничої програми нового видавництва стали:

- мовознавчий журнал «Рідна Мова»;
- культурологічний журнал «Наша Культура»;
- багатотомна «Історія церковнослов'янської мови» (тт. 1–6, 1926–1929);
- книжкова серія «Бібліотека українознавства» (проекти – у 30-ти томах);
- книжкова серія «Студії до української граматики» (проекти – в 10 томах);
- серія збірників документальних матеріалів «Визволення України».

Коротко оглянемо за цими складовими головне, що вдалося реалізувати.

МОВОЗНАВЧИЙ ЖУРНАЛ «РІДНА МОВА»

Перше число науково-популярного часопису «Рідна Мова» вийшло у січні 1933 р. зшитком на 16-ту долю аркуша. В залежності від числа передплатників планувалося збільшити в подальшому обсяг до 24, а то й 32 сторінок. Останнє – у вересні 1939 р.

У редакційній статті, зверненій до читача, коротко викладалася програма часопису – короткі публікації з найрізноманітніших відділів української мови: її історія, давні пам'ятки, життя слів (семантика й етимологія), українська літературна мова й вимова, відмінність наддніпрянської від наддністрянської мов, український наголос, українська діалектологія, церковнослов'янська мова, архаїзми нашої мови, українська палеографія й палеотипія, правопис, чужі слова в нашій мові, питання синтаксису, помилкові й невдалі вирази наших письменників, укра-

їнська наукова термінологія, методика навчання рідної мови, листування з читачами, мовні завдання, головні питання загального мовознавства, україністична бібліографія, рецензії, огляд новинок українських видавництв – книжок, часописів і т.п. Заявлена була й бібліотека «Рідної Мови» – систематичне видання підручників, посібників, словників.

З-поміж широкого розмаїття рубрик, безсистемності подачі публікацій, що здавалося на перших порах, поступово почала вимальовуватись головна лінія часопису, спрямована на реалізацію головного гасла, висунутого І. Огієнком, – «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис».

Результативною була організаційна робота часопису. Одна з її форм – «Гуртки плекання рідної мови», що на заклик часопису почали створюватися в містах і селах, де жили українці. За короткий час сформувалася мережа таких гуртків, з представниками яких редакція підтримувала постійний зв'язок: їм надсилалися різноманітні повідомлення, чеки для організації передплати, видання для поширення на місцях. У числі 11 за 1934 р. було надруковано проект статуту «Гуртка плекання рідної мови», який складався з таких розділів: організація роботи гуртка, перелік українознавчих тем для дискусій і виступів, мовні заповіді, рідномовні гасла, пам'ятка українському емігранту. Про роботу таких гуртків систематично вміщувалися короткі інформаційні повідомлення.

З метою розбудити широкі інтелігентські кола від мовної байдужості редакція вирішила видавати «Мовний порадник для редакторів, видавців і робітників пера». Випуски «Мовного порадника» – це своєрідний журнал у журналі, в якому всі мовні питання подавалися в лаконічному вигляді, з конкретними прикладами. Редактор часопису запропонував усім видавцям вживати в своїх виданнях державотворче словосполучення «в Україні» замість колоніального, принизливого для всіх українців

Будинок на вул. Сталовій у Варшаві, де у 30-х роках ХХ ст. містилося українське видавництво «Наша культура»

Конверт, у якому розсилався передплатникам упродовж 1933–1939 років по всьому вільному світу журнал «Рідна Мова»

«на Україні». Така порада підкріплювалася аргументованою статтею редактора «**В** Україні, а не **на** Україні».

Цікавою й результативною була акція «Духовенство й рідна мова», яку зініціювали листи читачів. В одному з них (1935, ч. 4), з Галичини, йшлося про те, що в окрузі працюють із парафіянами 25 священників, але серед них немає жодного, хто б знав українську літературну мову. Порухнену читачами проблему було продовжено в десятому числі розлогою статтею Івана Огієнка «Духовенство й рідна мова». Йшлося про покликання й обов'язок українського духовенства в національному пробудженні народу. Аби з цими публікаціями були ознайомлені всі українські священники Галичини, редакція прийняла рішення друкувати 3000 відбитків цього числа і розіслати їх безкоштовно найширшому колу українських громадян. Цю акцію було проведено через гуртки плекання рідної мови.

Приклад безкоштовного поширення друкованих видань був далеко не поодиноким у практиці «Рідної Мови». В тому ж 1935 р. подібна добродійна акція проводилася для дитячих садків. Туди передавалася книжка «Рідне слово», що друкувалася окремими подачами протягом цілого року на сторінках журналу, а потім вийшла окремим виданням. У кількох числах часопису вміщувався текст оголошення: «Просимо дитячі садки, що не мають коштів на купівлю «Рідного слова», листовно зголоситися до нашої адміністрації за безплатними примірниками». У друкарні отців василіан було видруковано на замовлення часопису яскраву, у дві фарби, настінну таблицю «Шануймо рідну мову! Десять мовних заповідей свідомого громадянина». Її також було розіслано передплатникам з проханням вивісити на людних місцях – у школах, читальнях, установах.

Незабаром усі передплатники «Рідної Мови» одержали безкоштовно ще одну книгу І. Огієнка, що також спочатку друкувалася в журнальному варіанті, – «Науку про рідномовні обов'язки». «Випускаємо цю книгу, – йшлося у повідомленні до читачів часопису, – з глибокою надією,

що вона широко піде в найдальші наші закутки, кожному відкриваючи очі на його рідномовні обов'язки. Нехай кожен, хто одержить цю книгу, конче передасть її своїм знайомим» (1936, ч. 9, с. 331).

Зазначені вище благодійні акції редактора і видавця журналу «Рідна Мова» щодо безкоштовної передачі накладів україномовних книг у дитячі садки, школи, просвітні товариства, з одного боку, досягали поставленої мети, а з іншого – погіршували і без того тяжкий матеріальний стан часопису. Через неможливість досягнення самоокупності видання наявним накладом, збитки покривалися добродійними пожертвами самих читачів, список яких постійно друкувався на сторінках часопису. Функціонував і «Фонд підтримки «Рідної Мови». І все ж, коштів було явно недостатньо. Матеріальну скруту видавництво певною мірою переборювало тим, що обов'язки і редактора, і секретаря, і адміністратора, і посильного виконувала... одна особа. Це був Іван Огієнко.

Незважаючи на такий непевний матеріальний стан, періодичність виходу – один раз на місяць – вдалося витримувати досить тривалий час з січня 1933 до червня 1937 року. Перші збої почалися на четвертому році виходу. Сьоме і восьме числа того року вийшли спареними, а далі читачі повідомлялися про вимушену двомісячну перерву.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ «НАША КУЛЬТУРА»

Одночасно працюючи над черговими випусками «Рідної Мови», з 1935 року Іван Огієнко приступає до організації видання ще одного місячника з такою ж, як і видавництво, назвою – «Наша Культура».

У рекламній листівці, розісланій зацікавленим особам, було зроблено програмну заявку майбутнього часопису:

«В нашому культурному житті давно вже болюче відчувається брак такого журналу, що академічно спокійно й

об'єктивно та глибоко науково висвітлював би всі ділянки нашого духовного життя, і свої здобутки охоче й любовно ніс би до широких мас нашого громадянства... Щоб задовольнити цю пекучу потребу, приступаю до видання науково-літературного місячника «Наша Культура» з програмою, що до цього додана. Ставлячи собі за ціль всебічне висвітлення нашої духовної й матеріальної культури, будемо тільки плекати пустити наш журнал серед найширші верстви нашого громадянства, чому й робимо його найдешевшим у краю. Головний редактор і видавець проф. Іван Огієнко».

Програма нового часопису передбачала систематичне висвітлення тематичних проблем за такими напрямками:

– наукові й науково-популярні статті з усіх ділянок духовної і матеріальної культури: література, історія, історія церкви, мистецтво, філософія, богословство, мовознавство, етнографія, право, археологія, палеографія, педагогіка, архітектура;

– літературні твори прозаїків та поетів;

– мемуаристика;

– критичні огляди наукових та літературних творів;

– бібліографічні огляди газетно-журнальних книжок

і книжкових новинок.

Дбаючи про авторитет нового видання серед читацького загалу, повноту й глибину охоплення заявленої тематики, видавець найперше залучив до редакційної колегії авторитетних у світі вітчизняних учених та громадсько-політичних діячів.

Так, в одному з листів у Львів до Ю. Пеленського Огієнко запропонував для обговорення такий склад редакційно-наукової колегії: історія літератури (професори К. Студинський, О. Колесса, Л. Білецький); історія (професори Д. Дорошенко, М. Кордуба, І. Крип'якевич); етнографія (професор Ф. Колесса); історія літератури (професор Д. Антонович); мистецтво (доктор В. Січинський); філософія (доктори В. Залозецький, Д. Чижевський); мовознав-

ство (професори І. Зілінський, І. Панькевич); палеографія й музейництво (професор І. Свенціцький); націологія (доктор О. Бочковський); право (професор С. Шелухин); політична економія (професор О. Мицик); красне письменство (Олександр Олесь, Б. Лепкий, С. Черкасенко, Ю. Липа, Є. Маланюк); бібліографія (магістр Є. Пеленський, редактор П. Зленко); археологія (доктор С. Пастернак).

На полі цього листа рукою Є. Пеленського дописані пропозиції – включити до складу редколегії ще М. Возняка, В. Щурата, В. Сімовича, В. Щербаківського.

Журнал виходив у світ із 1935 до 1937 року. За три роки на сторінках часопису побачили світ десятки статей, нарисів, розвідок з усіх ділянок української духовної й матеріальної культури. Коло авторського активу, що його складали авторитетні українознавці, було настільки великим, а обсяг матеріалу, що надсилався звідусіль, – таким об'ємним, що можливості журналу виявилися вже замалими.

БАГАТОТОМНА «ІСТОРІЯ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ»

Як відомо, більшість мовознавчих досліджень І. Огієнко створив в еміграції. Написання ж основного масиву творів цієї проблематики припадає на польський період. Саме від початку перебування у Варшаві була задумана 12-томна «Історія церковнослов'янської мови», перші шість томів якої побачили світ протягом 1926–1929 років.

Виходили ці томи в такій послідовності:

Томи 1–2. Костянтин і Мефодій, їх життя і діяльність.

Том 3. Костянтин і Мефодій. Джерела.

Том 4. Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян.

Том 5. Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків.

Том 6. Фонетика церковнослов'янської мови.

Про обсяг і складність цього проекту можна судити на прикладі, скажімо, п'ятого тому, присвяченого пам'яткам

старослов'янської мови X–XI ст. В ньому ґрунтовно подано історичний, лінгвістичний, палеографічний огляд старослов'янських писемних пам'яток болгарської, сербської, чеської, української, північно-руської редакцій, з повною їх бібліографією, великим альбомом з ілюстраціями досліджуваних творів, зразками шрифтів.

Предметом детального розгляду вченим пам'яток української редакції стали, зокрема, такі шедеври культурної спадщини українського народу, як «Остромирова Євангелія», «Ізборник Святослава», «Чуднівський Псалтир», «Казання Григорія Богослова», а також написи на чернігівських гривнях, монетах XI ст. Для зручності користування книгою автор склав старослов'янсько-український словник. Таким чином, в одному томі у короткій, доступній формі викладу зібрано все найголовніше із царини вивчення писемних творів різноманітних відгалужень давньої старослов'янської мови. Це, без перебільшення, подвижницький труд ученого, виконаний із надзвичайною ретельністю і любов'ю, до того ж, у далеко не сприятливих умовах. Чого вартує, скажімо, робота над версткою книги, особливо над альбомом та хрестоматійною частиною слов'янських текстів, які набиралися, за свідченням самого автора, в технічно слабкій друкарні.

«Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» – одне з етапних досліджень професора Огієнка у галузі мовознавства. У Варшаві воно побачило світ двома виданнями. Вперше – 1927 р. у вище зазначеній серії. Книга ця, що була своєрідним викладом читаного професором у Варшавському університеті лекційного курсу, вийшла у світ літографським способом у кількості сто примірників.

Сповна реалізувати 12-томний проект історії церковнослов'янської мови Огієнкові не вдалося. Наступні шість томів так і залишилися у проектах. До проблематики цих томів (зокрема, історія перекладів Святого Письма) він періодично повертався пізніше в Канаді, але серія

не була продовжена. За океаном побачили світ лише перероблені два томи «Кирила і Мефодія» та ґрунтовні «Біблійні студії». Однак в останній праці автор зосередив увагу на перекладі Біблійних текстів не на церковнослов'янську, а на сучасну українську мову.

Подібного проєкту дослідження й видання багатотомної історії церковнослов'янської мови, до того ж, силами одного емігранта-ентузіаста, у слов'янському світі досі не було. Достатньо підкреслити, що кожен із випущених у Варшаві томів має обсяг від 300 до 600 сторінок. І майже в кожному з них – рідкісні знімки, репродукції стародавніх пам'яток, зразки текстів, що мають неабияку цінність для сучасних дослідників.

КНИЖКОВА СЕРІЯ «БІБЛІОТЕКА УКРАЇНОЗНАВСТВА»

1938 року з друкарні отців василіян у Жовкві було надруковано в значно переробленому і доповненому вигляді згадуване вище дослідження Огієнка *«Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян»*. Обсяг книги складав 300 сторінок з додаванням 75 ілюстрацій, взятих із стародавніх пам'яток рукописної і друкованої слов'янської книги.

Це жовківське видання відкривало задуману Огієнком 30-томну «Бібліотеку українознавства». Про це були повідомлені українськомовні читачі з усього світу через «Нашу Культуру» (№7 за 1936 р.). Передбачалося щорічно видавати по шість томів, кожний із яких містив би закінчену науково-популярну працю з тієї чи іншої галузі українознавства. А до переліченої вище тематики, що піднімалася часописом, додавалися географія, статистика, психологія, музика, спів, друкарство.

Відкриття довгоочікуваної і важливої бібліотечної українознавчої серії саме такою книгою не було випадковістю. Сам автор так обґрунтував свій вибір:

«Кожний, хто хоче докладно пізнати історію своєї мови та своєї азбуки, не може обійтися без ознайомлення з сучасним станом цих питань у загальній славистиці. Глибше вивчення історії української мови тісно пов'язане власне з цими основними питаннями, а тому нехай ця моя праця буде вступом до моєї історії української мови, що появиться в цій самій виданні».

Невдовзі після виходу цієї праці низка вчених-мовознавців (професори І. Єсіх із Загреба, І. Коровицький із Варшави) віднесли її до найвагоміших і найглибших досліджень автора – в числі «Історії українського друкарства», «Історії української мови», «Кирила і Мефодія», «Української літературної мови XVI століття і Крехівського апостола 1560 р.». І, передусім, за її надзвичайну актуальність для мовознавчої науки. Адже серед багатьох проблем слов'янської філології питання про походження азбуки та літературної мови того чи іншого народу є чи не найважливіші. Ними займалися у різний час чи не всі провідні славісти світу.

Наукове з'ясування першовитоків слов'янських азбук і літературних мов цих народів розпочалося ще з другої половини XVIII-го і особливо активізувалося наприкінці XIX ст. Однак низка дослідників розв'язували цю проблему на вузькому національному ґрунті поза аналізом взаємозв'язку і взаємовпливу з іншими давніми азбуками. Тільки за останній час, наголошує автор, після епохальних праць у цій ділянці цілої низки вчених на чолі з незабутнім Ігнатієм Ягичем, наука знайшла відповідну методу для дослідження походження слов'янських азбук з увагою на досліди постання інших давніх алфавітів.

Студія про виникнення азбуки й літературної мови у слов'ян ділиться на кілька частин: історія алфавіту давніх народів, історія глаголиці, історія кирилиці, оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські, виникнення слов'янської літературної мови. Докладно з'ясувавши

історію алфавітів у давніх народів (китайського, єгипетського, фінікійського, грецького), автор зупиняється на розвиткові слов'янського письма, пояснює старослов'янську термінологію, знайомить читача з «руськими» перекладами перед Костянтином, його працею над слов'янською азбукою.

Скрупульозним науковим аналізом відрізняється, зокрема, розділ, у якому розглядається історія глаголиці. Переконаливо й аргументовано аналізуються тут різні теорії про походження глаголиці, авторами яких є відомі в усьому світі мовознавці Гейтлер, Тейлор, Ягич, Беляев, Лескин, Вондрак, Нахтігаль, Мінс, Фортунатов, Пастернак, Пожидаев, Кульбакін, Вайс. Авторська думка на боці тих науковців, які підтримують теорію старшинства глаголиці перед кирилицею як і гіпотезу, що св. Кирило (Костянтин) лише упорядкував, систематизував письмові знаки, які вже існували перед ним. Найважливішим аргументом у цьому питанні автор вважає оповідання ченця Хороброго. Сама легендарна постать Хороброго не раз була предметом пильного наукового дослідження професора Огієнка (цій особі він присвятив окрему історично-літературну студію «Оповідання ченця Хороброго про письменна слов'янські», яка якимось дивом вийшла друком у Києві 1927 р., коли Огієнка там уже не було). На думку автора, цією людиною був єпископ Климент з Македонії, що жив у IX–X століттях.

Свідчення ченця Хороброго про слов'янські племена забарвлені релігійною полемікою, а також містять цікаві подробиці про те, як чернець боронив письмо свого вчителя Костянтина – глаголицю – проти спроб латинського наступу на слов'янську письменність. Саме в цих свідченнях Огієнко віднаходить докази, що письмо у слов'ян, зокрема й тих, хто населяв нинішню територію України, існувало ще до Костянтина.

Синтетичний огляд слов'янської писемності, зацікавлене і неупереджене з'ясування на основі багатющого джерельного матеріалу його витоків, оригінальність

авторських думок, сміливість гіпотез, популярний і ненав'язливий тон викладу вигідно вирізняє цю працю, ставить її в перший ряд світових надбань наукової як славістичної, так і українознавчої науки.

Житейські обставини для засновника видавництва склалися так, що життя нової 30-томної серії на випуску першого тому припилилося.

Книжкова серія «Студії до української граматики». Це чи не єдиний видавничий проект, який Огієнку вдалося реалізувати повністю у Варшаві.

Друком вийшло десять окремих книжок, що містили кожна «закінчену наукову монографію з обсягу української мови чи з наук, близьких до неї». Видавав він цю бібліотечну серію разом із професором С. Смаль-Стоцьким.

Першою з цього проекту була книга Смаль-Стоцького «Значення українських прикметників». А далі одна за одною виходили книги професора Огієнка: «Нариси з історії української мови», «Історія церковнослов'янської мови» (в кількох книгах), «Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський Апостол 1560 р.», «Мова молдавських грамот XIV–XVIII віків».

Серія збірників документальних матеріалів «Визволення України». У Варшаві Огієнко приступив до реалізації ще одної важливої ідеї – видання кількох збірників під загальною назвою «Визволення України». Для розширення кола читачів вони мали друкуватися трьома мовами – англійською, німецькою і українською, обсягом по чотири аркуші кожна. Метою видання було ознайомлення читачів з історією, культурою, природними багатствами та визвольною боротьбою Великої України.

Про програмні цілі йдеться в листі І. Огієнка до М. Возняка. Розкриваючи колезі свій задум, він наголошує: «Збірники носитимуть характер інформаційний, зовсім аполітичний і непартійний».

Ця теза вкрай важлива для глибшого розуміння поста-ті Івана Огієнка: де б йому не доводилося працювати, які

б не обіймав посади, в душі він завжди залишався Вченим. Надто ж – на еміграції. Глибоко переживши трагедію Української революції, він більше ніколи не прагнув повернутися у велику політику. Професор Огієнко завжди тримався осторонь тієї політичної метушні, що виникала періодично в розділених і ослаблених цією метушнею емігрантських колах. Він із гордістю називав себе робітником пера, вкладаючи в це поняття глибинний зміст: своєю доступно сформульованою думкою, друкованим словом, непомітно й довірливо приходили до конкретної людини, спонукати її думати, а відтак усвідомлювати, до якого народу вона належить, яку мову й культуру вона повинна знати і берегти.

Однак, обставини склалися так, що тим великим науковим задумам з організації українознавчих видань не дано було здійснитися. Така вже доля судилася Огієнкові: волею обставин мусити змінювати свої життєвські плани в самому zenіті їх реалізації.

Смерть дружини Домініки 1936 р. різко вплинула не лише на наукові й видавничі наміри професора Огієнка, а й на його подальшу життєву долю. З прийняттям чернечого сану йому довелося незабаром змінювати й варшавське помешкання на вулиці Сталовій, 25, що слугувало й своєрідним офісом для створеного ним видавництва.

Саме звідси протягом кількох років поширювалося по всьому вільному світу українське друковане слово, створене професором Огієнком і перевтілене в численні книжкові та журнальні видання з маркою українського видавництва, що мало промовисту назву – «Наша культура».

* * *

Таким чином, у підсумку аналізу діяльності І. Огієнка щодо організації діяльності видавництва «Наша культура» у Варшаві та його головних видавничих проєктів варто наголосити на наступному.

Працюючи в непростих еміграційних умовах, Іванові

Огієнку вдалося створити, протягом більше ніж десяти років випускати й поширювати в усьому світі під маркою видавництва «Наша культура» значний масив українськомовної друкованої продукції за різними видами видань: журнали, книги, брошури, таблиці.

Найбільший набуток видавництва – випуск щомісячників «Рідна Мова» і «Наша Культура», які багаторічним і систематичним виходом у світ поламали в чужинців традиційне уявлення про українські видання в діаспорі як короткотривалі, малотиражні й неефективні. Зі сторінок часописів цілеспрямовано й результативно пропагувалися рідномовні обов'язки українців, незалежно від того, в якому державному утворенні вони перебували. Суть їх зводилася до двох головних засад: а) українська літературна мова мусить бути одна; б) вона мусить бути *с о б о р н а* для всіх українських гілок.

Видання серії мовознавчих праць сприяло тому, що оголошене на початку суто філологічне гасло «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис» поступово ставало одним із засобів утвердження і здійснення ідеї національної соборності, ідеї об'єднання української нації. Під впливом книг та журнальних публікацій низка українськомовних періодичних друкованих органів, передусім Галичини, поступово переходила на загальноукраїнський літературний правопис.

Засновникові видавництва вдалося об'єднати довкола своїх видавничих проєктів кращі наукові сили українців, розпорошених у різних країнах діаспори. Зокрема, авторам часописів «Рідна Мова» і «Наша Культура» створена унікальна «Бібліографія української мовознавчої бібліографії», практичне значення якої й сьогодні важко переоцінити.

В активі видавництва – зібраний в усіх краях України величезний матеріал для створення різноманітних термінологічних словників, а також словників місцевих говірок.

З маркою заснованої видавництва «Бібліотеки «Рідної Мови» вийшла в світ низка підручників, довідників, самовчителів української мови.

Упродовж тривалого часу видавництво «Наша культура» підтримувало тісні творчі контакти з провідними науковими центрами Європи, обмінюючись виданнями, поширюючи таким чином інформацію про українське мовознавство й літературознавство в усьому вільному світі.

ЯК ДІАСПОРА ДБАЛА ПРО КАДРИ КНИЖНИКІВ І ЖУРНАЛІСТІВ

Одна з нагальних проблем, яка виникала перед засновниками того чи того періодичного видання, а тим більше – видавництва, була кадрова.

Де шукати фахових журналістів зі свого середовища?

Хто міг прийти на заміну піонерів журналістського і видавничого руху, які з часом за станом здоров'я муслили покидати це, набуте ще в Україні, непросте і не надто поширене в ті часи на чужині ремесло?

Хто ставав біля керма пресо- і книговидавничого руху?

Хто впрягався до того непростого журналістського воза за умов хронічної нестачі платні в редакціях газет, які зазвичай були малотиражними і здебільшого безгонорарними, бо завжди на чужині існували за рахунок мізерних надходжень коштів від передплатників та на пожертви небайдужого громадянства?

Гострота цих питань для української еміграційної книги і преси в усі часи їх існування ніколи не спадала через головну причину: незважаючи на створення в країнах більшого поселення помітних просвітніх, архівних, бібліотечних, наукових і навчальних інституцій українців, спеціального навчального закладу для вишколу саме видавців і журналістів не було.

Українське друковане слово на чужині покликане було виконувати ту ж місію, яку воно з честю виконувало від

початку й на землях Старого Краю: найперше – боротися за відродження в свідомості народу свого національного «я», а вже потім бути носієм інформації, яка б задовольняла найрізноманітніші запити своїх читачів.

Від появи першої української газети в західному світі (а таким є заснований 1886 року отцем Іваном Волянським у поселенні Шепандо американського штату Пенсільванія двотижневик «Америка») у місцях компактного проживання наших земляків, поряд із храмами, громадськими «українськими домівками» і недільними школами поступово ставала на ноги й друкарська справа. Повсюди засновувалися редакції газет, журналів, видавництва, відкривалися друкарні.

ВИДАВЕЦЬ І ЖУРНАЛІСТ В ЕМІГРАЦІЇ – ПРОФЕСІЯ ДЕФІЦИТНА

Перші українські редактори й журналісти не випадково в літературі називаються апостолами, місіонерами, каменярами української справи, які ревно проповідували, лупали скалу темноти, байдужості й несвідомості серед свого народу.

І та праця давала плоди. Як справедливо зазначає автор статті «Для чого виходить українська преса?» в канадсько-американському бюлетені «Український Журналіст» І. Дурбак, «величає відродження українського народу над Дніпром весною 1917-го або незабутній листопад 1918 року в Західній Україні – це були наслідки передусім наподегливої праці українських журналістів, письменників, поетів, що своїм друкованим словом збудили український нарід і вивели його на довгу дорогу до Волі».

Вукраїнській діаспорній періодиці раз-по-раз з'являлися спорадичні публікації про необхідність заснування спеціального навчального закладу, де б готувалися кадри для преси. Скажімо, ця тема постійно порушувалася на сторінках «Українського Журналіста» – бюлетеня Федерації

Спілок Українських Журналістів Америки і Канади. А одна із проблемних статей цього видання так і називалася «За кафедру журналістики при УВУ». «Одним із важливих завдань, – наголошується в ній, – є саме виховання професійних кадрів, які згодом займуть найвідповідальніші посади редакторів української преси».

ПРОЕКТ КАФЕДРИ ЖУРНАЛІСТИКИ У МЮНХЕНІ

Розвиваючи думку щодо гострої актуальності порушеного питання, автор статті Андрій Шуль вказує на єдину акредитовану в законодавчому полі на чужині вищу школу українців з півстолітньою історією академічних, педагогічних та видавничих успіхів, яким є Український Вільний Університет і який зобов'язаний «вишукати такі кадри свідомих і кваліфікованих журналістів». Йшлося, отже, про заснування при УВУ нової повнокровної кафедри журналістики.

Цією публікацією «Український журналіст», власне, продовжив дискусію, яка вже відбувалася в середовищі українських інтелектуальних кіл на еміграції. Ще 1949 року українські професори в Мюнхені почали видавати засобами малої поліграфії матеріали для заочного навчання журналістики. Ще раніше за цю справу взявся Аркадій Животко, зусиллями якого 1946 року в Регенсбурзі виходить його праця «Історія української преси». Варто згадати тут і перші вдалі спроби розроблення лекційних курсів під назвою «Основи журналізму» Ольгерда Бочковського та Степана Сірополка. Створювані в нелегких еміграційних умовах ці тексти, до речі, не втратили своєї актуальності і пізніше не раз перевидавалися.

На початку 70-х років професор Ілля Витанович підняв це питання під час святкувань ювілею УВУ в Нью-Йорку.

Ініціатива мала продовження.

У січні 1971 року нарада з приводу заснування кафедри журналістики при УВУ відбулася в Мюнхені. В її роботі

взяли участь ректор Володимир Янів, голова Спілки Українських Журналістів в Америці Іван Кедрин та громадський діяч Андрій Шуль.

До наради ретельно готувалися. Тому вийшла предметна й результативна дискусія. Обговорили й скоригували навіть підготовлений навчальний план трирічного бакалавреату журналістики денної форми навчання.

Втім, подальші оптимістичні проєкції розгортання на повну потужність роботи нової кафедри припинилися після того, як були озвучені ретельно зроблені фінансові розрахунки. Вони показали, що для забезпечення сталої діяльності кафедри журналістики (платня професорів, журналістів-практиків) потрібно було створити за півтора року фонд у сумі не менше 10 тисяч американських доларів – сума на той час надто велика. Але це без витрат на створення і видання конспектів лекцій, підручників, дослідницьких проєктів з аналізу практики української і зарубіжної преси. З урахуванням цієї статті витрат слід було до цієї суми ще додавати п'ять тисяч доларів. Саме відсотки так званого 15-тисячного «залізного фонду» давали б мінімальну можливість стабільно й упродовж тривалого часу працювати новій кафедрі. Збирати таку суму мала б Спілка Українських Журналістів, розсилаючи заклики до української громади в усіх країнах світу через українськомовні щоденні, тижневі газети чи місячні журнали.

Зрозуміло, що набуття такої захмарної суми з пожертв небайдужих українців-емігрантів виглядало нереальним.

Не відмовляючись від рятівної ідеї створення на пізніше кафедри журналістики, мрійники з тодішнього складу викладачів Українського Вільного Університету обговорювали й інші можливості розв'язання проблеми підготовки журналістських кадрів. Йшлося про створення окремих курсів журналістики в УВУ на час літнього семестру. З огляду на дорогу в коштах і тривалу в часі морську подорож через океан з Америки до Мюнхена розглядався

й варіант відкриття філій таких журналістських курсів на американському континенті.

Ця ідея видавалася реальнішою. Тому для її втілення оперативно було розроблено проект місячної програми журналістського вишколу денної форми навчання. З огляду на те, що про цей проект досі практично нічого невідомо, варто фрагментарно оглянути його в контексті детально виписаного навчального плану.

На першому курсі, закономірно, мала читатися загальна дисципліна «Синтеза огляду історії української культури та політики». За формою занять мали бути лекції та семінари. Для цього відводилося перші два тижні.

На другому курсі передбачалося більше фахових дисциплін. Вивчати їх передбачалося інтенсивом упродовж чотирьох тижнів. Виділю деякі з цих дисциплін:

- технічно-видавнича практика (лабораторні заняття);
- жанри журналістики (репортаж, редакційна стаття, рецензія тощо);
- друкарська техніка (навички складання тексту з матриць чи фототипічно, підготовка заголовків, ломка (по сучасному – верстка);
- коректа;
- фотоілюстрація (по сучасному – фотосправа).

На третьому курсі належало опанувати одну з головних дисциплін – «Синтеза огляду історії і філософії української преси».

До тих, хто виявив би бажання вступити на курси журналістики, висувалися такі дві вимоги: добре володіння українською мовою та загальне знання історії українського народу і його літератури. Зрозуміло, що рівень знань абітурієнтів мав з'ясовуватися викладачами університету під час співбесід.

Навчальною програмою було передбачено, що після закінчення місячного вишколу кандидат мав повернутися додому і упродовж року надсилати щокварталу самостійно виконанні роботи за темами, розробленими ви-

кладачами курсів. Лише після виконання таких завдань і їх належного поцінування кандидат мав отримати від ВУВ диплом «Фаховий журналіст».

Незважаючи на те, що проект із заснуванням на початку 70-х років ХХ століття місячних журналістських курсів при Українському Вільному Університеті у Мюнхені був менш затратним із фінансового боку, створити для цього бодай мінімальний стипендіальний фонд для приїжджих з усіх кінців світу юних українців, які відчували в собі потяг до слова, творчості й бажання служити нації, не вдалося.

Була ще одна можливість: використати факультети журналістики чужинських університетів, до яких творчо налаштовані й знаючі мови молоді зарубіжні українці мали вільний доступ.

На жаль, у нерясних публікаціях з історії, теорії і практики української еміграційної журналістики фактично відсутні будь-які статистичні дані про українців, що набували в західних вищих школах журналістські студії та в ранзі дипломованих журналістів поповнювали поріділі ряди творців тамтешніх українськомовних друкованих видань. Маємо лише результати дослідження з цього питання, яке проводив упродовж 60-х років минулого століття Союз Українок Америки. Так, за сім років студії журналістики в США закінчило 7 молодих українок. З них дві працюють в американських журналах, інші – не за фахом, і жодна з дипломованих журналісток-українок не співробітничала бодай у якій формі з українськими редакціями.

Коментуючи цей промовистий факт, авторка статті в «Українському Журналісті» пише: «Коли візьмемо до уваги, що зараз пересічний вік українського журналіста (в Америці та Канаді – *М.Т.*) є добре понад 50, тоді стане ясно, що чекає нас у найближчих роках... Не залишається нічого іншого, як кожному із активних ще редакторів подумати самому, кого він може підготувати та поставити на своє місце».

СПІЛКА УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ І КАДРОВЕ ПИТАННЯ

Ще однією формою розв'язання кадрового питання для української діаспорної преси після Другої світової війни стало використання можливостей заснованої у німецькому Діллінгені у червні 1946 року *Спілки Українських Журналістів на Чужині*. (СУЖ). Адже одним із пунктів статуту цієї громадської організації була турбота про формування журналістської зміни. На момент створення ця організація об'єднала довкола себе понад сотню активних працівників пера.

Від другої половини 40-х років Централю СУЖ, яка на ту пору вже базувалася в Мюнхені, ініціює створення своїх філій при редакціях провідних українських газет у країнах більшого поселення українців. Заснувати таку філію, скажімо, в Лондоні було доручено Осипу Воропаю, який, як виходець із південної частини України, прибрав у ту пору собі псевдонім О. Степовий.

1 серпня 1948 року до актові залі Українського дому в Лондоні було запрошено всіх відомих українських журналістів, що перебували на той час на теренах Великої Британії, на спеціальну нараду.

За вимогами Статуту первинна організація мала складатися із певної кількості осіб, які стало публікуються в пресі. На момент проведення наради такої картини в організаторів ще не було. Саме через цю причину на тій нараді не було створено відділення СУЖ у Великій Британії. Після обговорення статуту прийняли ухвалу з кількох пунктів. Передусім, передбачалося найближчим часом провести облік осіб, які стало працюють або співпрацюють з редакціями газет, як також і облік тих, кого можна, за вимогами Статуту, залучити до спілки (головною вимогою до претендентів була наявність власних публікацій у пресі). З інших пунктів ухвали: встановити діловий зв'язок із централею СУЖ у Мюнхені; надіслати

свого представника до Спілки вільних журналістів Східної та Середньої Європи в Празі (нараховувала на той час 12 національних журналістських організацій), створити пресовий фонд та вивчити питання про збір членських внесків. Перший з'їзд Лондонської філії СУЖу намічено було скликати на грудень того ж року.

До тимчасової управи з організації підготовки до з'їзду увійшли: В. Шаян (голова), М. Семчишин (заступник), М. Михайлович – секретар. Утворена була й Контролююча комісія – І. Губаржевський, О. Гай-Головко, О. Степовий.

Утім, обставини склалися так, що в грудні 1948 року в Лондоні було створено не філію Спілки Українських Журналістів, а *Товариство українських письменників і журналістів* при Союзі українців у Великій Британії, скорочена назва – ТУПіЖ.

Що стало причиною такого рішення?

Після вивчення зібраних статистичних даних з'ясувалося, що у Великій Британії немає достатньої кількості українських журналістів, а отже, організація не може бути філією СУЖу. За можливе було визвано розширити межі Спілки, за рахунок залучення до неї письменників. Звідси й назва нової професійної громадської організації – ТУПіЖ. Вона стала існувати як автономна одиниця при СУБі. За провід об'єднання стали: голова – о. митр. І. Губаржевський, заступник голови – редактор «Української Думки» М. Семчишин, референтом зовнішніх зв'язків М. Михайлович, членами управи – О. Гай і М. Гавриш.

Як би там не склалося з організаційного боку, все ж об'єднання українських письменників і журналістів у Великій Британії дало можливість кожному редакційному колективу розширити коло професійного спілкування, ширше користатися в своїй праці досвідом колег в інших країнах.

Показовим у цьому плані є розлогий звіт представника «Української Думки» із засідань Конгресу вільної преси, який проходив у Парижі 27–28 листопада 1948 року. Головні змістові домінанти публікації визначали гасла:

свобода сумління, свобода релігійних і політичних переконань, свобода слова і преси, право народів на самовизначення. Редакція подала повний виклад виступу на пленарному засіданні Конгресу представника Спілки Українських Журналістів у Німеччині М. Ливицького, в якому за короткими тезами було викладено драматичну історію домагань українського народу, хроніку завоювань і причини занепаду УНР. У звіті виділені слова доповідача про те, що ніхто, може, як українські журналісти, не відчують так змісту і значення головних гасел конгресу, бо стан, у якому перебуває український народ від 200 літ, є яскравим запереченням цих елементарних засад права людини і громадянина.

Орієнтиром для тогочасних співробітників і дописувачів створених зарубіжними українцями газет і журналів стали озвучені з міжнародної трибуни слова М. Ливицького про покликання і завдання українських журналістів на чужині: «Ми, представники української вільної преси, вважаємо за свій святий обов'язок віддати всі сили на послуги наших національно-державних представництв. Ми виконуємо цей обов'язок як тут на еміграції, так і на окупованих українських територіях, видаючи підпільну пресу за межами залізної заслони».

З огляду на те, що ТУПіЖ було створено як підрозділ однієї, нехай і найбільшої, на теренах Великої Британії громадської організації – СУБ, це товариство не могло сповна реалізувати свою відповідальну об'єднавчу місію. Практично до початку 1960-х років українські журналісти у Великій Британії продовжували працювати у двох, поділених за політичними ознаками, редакційних групах: «Українській Думці», як органі Союзу українців у Великій Британії, з його книгарнею і видавництвом, і Українській Видавничій Спілці з її потужною друкарнею, видавництвом та щомісячним журналом «Визвольний Шлях», засновниками яких було бандерівське крило Організації Українських Націоналістів.

Поза берегами еміграційної журналістики й сама українська спільнота по закінченні Другої світової війни все ще існувала замкненими групами, між якими часто не було прямого контакту. Частина українців верталася на позиції колишнього радянофільства, втративши віру в можливість національних сил народу. Ще інша блукала в лабіринтах чужинецького світу, зневірена у власних силах й заражена модернізацією життя. Траплялося, що навіть сильні особистості вже настільки полонилися комплексом меншовартості, що на загальну національну проблематику стали дивитися очима чужинця.

Таким чином, поява нового професійного громадського об'єднання журналістів на еміграції була спонукана внутрішніми і зовнішніми чинниками. До внутрішніх віднесемо гостру потребу підготовки кадрів для редакцій газет, журналів, видавництв; до зовнішніх – таку ж гостру потребу об'єднання української громади на загальнонаціональних, а не вузько партійних, засадах, що неможливо було здійснити на ту пору без журналістів.

За обставин, коли можливості ТУПіЖу виявилися вичерпаними, активна група українських журналістів як з боку СУБ, так УВС вирішила започаткувати нову журналістську організацію. Так, у січні 1963 року в Лондоні постало *Товариство Українських Вільних Журналістів (ТУВЖ)*.

Нас цікавлять внутрішні, тобто професійні, чинники появи у Великій Британії нової організації українських журналістів. Серед найголовніших ініціатори нового об'єднання вказують на такі:

- журналісти на чужині працюють у дуже тяжких умовах (поєднання в одній особі професійних функціональних обов'язків кількох людей);
- не престижність професії газетяра та видавця передусім із матеріального боку (мала платня, постійний пошук засобів випуску кожного видання);
- кількість старших за віком професіоналів невпинно зменшується;

– українці не мають своїх вищих шкіл, які б продукували носіїв журналістських чи редакторських професій;

– чужинецькі університети не можуть задовольнити повністю вимог української еміграційної журналістики.

Як зазвичай, нове громадське об'єднання викликало критику з боку тих, які не читали статуту, не знайомилися з планами, не цікавилися складом умовами членства, але тупо залишалися вірними гіршим українським звичкам – все критикувати і заперечувати. Чи не з тієї причини в Статут нової організації було внесено фразу про те, що вона не ставить ніяких ідеологічних чи політичних передумов до своїх членів. Наша організація, наголошується в преамбулі статуту, категорично проти, щоб стати «дитиною» якоїсь політичної чи громадської організації. Головними умовами вступу до товариства ставали: «кілька років праці на журналістському відтинку», реальний творчий доробок, визнання вимог статуту та дві рекомендації відомих журналістів.

Варто загострити увагу читача на двох перших вимогах статуту: наявність практичного журналістського досвіду та власного творчого доробку. Минуло понад 60 літ цьому документу, але яким актуальним він є для журналістської спільноти в сучасній Україні! Адже такої аморальної системи прийому до Національної спілки журналістів (як, до речі, й письменників) досі ніколи не було: не доробок, не майстерність журналіста нині виступають на перший план, а... гроші – заплатив (спочатку за диплом в університеті, а згодом за членський квиток НСЖУ) – і став уже нібито визнаним громадою «журналістом-професіоналом».

Повертаючись до статуту ТУВЖ, варто звернути увагу на два засадничі орієнтири діяльності:

а) професійно-студійні заходи;

б) плекання журналістського побратимства.

Засновники організації вільних журналістів від початку мріяли про заснування такого товариства, яке передусім допомагало б молодим журналістам підвищува-

ти свої кваліфікації, допомагати у нав'язуванні контактів до співпраці з чужинецьким журналістським світом. Важливо було показувати і землякам, і чужинцям історичну тяглість національної журналістики, її європейський змістовий контекст.

З огляду на такі завдання цілком умотивованим було рішення про проведення на високому рівні першого заходу щойно створеної нової журналістської організації – *Лондонська виставка української преси у вільному світі*. Співорганізатором заходу погодився стати Європейський відділ Міжнародної федерації вільних журналістів. Виставка, що мала працювати в приміщенні світлиці Українського дому з 6 по 20 листопада 1963 року, задумувалася як наочний лекторій не лише для працівників преси, а й широкого громадянства.

До такого важливого заходу почали готуватися заздалегідь. Щоб забезпечити повноту та різноманіття стендів, в одному з липневих чисел «Української Думки» було опубліковано звернення оргкомітету до редакцій усіх українських газет та журналів Західної Європи і обох Америк з проханням оперативно присилати сучасні зразки свої видань та, по змозі, оправлені річники таких видань на адресу Архіву та Бібліотеки ім. Шевченка в Лондоні. За задумом організаторів, після закінчення виставки надіслані експонати мали перейти у власність цієї бібліотеки як основу майбутнього архіву української періодики на чужині.

На те своєрідне свято українського друкованого слова було запрошено багато достойників. Відкриття його відбулося ввечері в середу 6 листопада за участі чи не повного складу Європейського відділення Президії Міжнародної Федерації Вільних Журналістів, низки достойників і гостей. Доповідь по відкритті виставки про досягнення і проблеми української еміграційної журналістики у вільному світі стала початком своєрідного лекторію про те, як зробити кращою, ефективнішою, тиражнішою україн-

ську пресу на еміграції, як результативно проводити кампанію щодо промоції читання.

Таким чином, ідея із заснуванням окремої кафедри журналістики в одинокому в західному світі вищому навчальному закладі класичного університетського типу, де викладання велося українською мовою, так і залишалася нереалізованою. За цих умов заснованим на чужині редакціям газет, журналів, видавництв належало самотужки дбати про те, щоб формувати надійний резерв дописувачів, позаштатних співробітників з метою відбору кращих самоуків-журналістів для роботи в штаті таких редакцій. У полі зору редакцій в усі часи їх існування також було питання створення якомога ширшої й ефективнішої мережі активістів-розповсюджувачів, яких у діаспорі називають кольпортерами.

Розглянемо на конкретних прикладах найбільш доступні форми розв'язання цього питання редакціями українських газет у Західній Європі в цілому і лондонської «Української Думки» зокрема.

КОДЕКС УКРАЇНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТА І ЖУРНАЛІСТИКИ НА ЕМІГРАЦІЇ

Наприкінці 1948 року в одному з німецьких видавництв вийшла друком книжка з промовистою назвою «Ukrainer über sich seldst». («Українці про себе»)

Цією книжкою було нанесено велику кривду українському народові. Адже в передмові до неї було чітко стверджено, що українці історично не є здібними до налагодження державного життя, що їхня загадкова слов'янська душа спішить винести зі своєї хати на базар для публічного паплюження все те зі свого власного життя, що в інших народів прийнято полагоджувати в кабінетах, на закритих нарадах, під грифом «для службового обговорення».

Втім, німецькі журналісти, які упорядкували й видали цю книжку, тут ні до чого. Адже зміст її складали рясні

витинки з численних публікацій самої української еміграційної преси, яка, як гриби після дощу, повсюдно виникала в німецьких таборах Ді-Пі та й в інших країнах Західної Європи. Залишалося лише відібрати та упорядкувати той компромат на самих себе окремим виданням.

Фактично виходило так, що на завадану хворобу української спільноти, яка перейшла на сторінки її преси, українським журналістам на еміграції вказали німці. І то було сильним холодним душем, спонукою застановитися, отямитися, зупинитися, переглянути те, що відбувалося на початковому етапі національного пресотворення на чужині.

За уважного перегляду підшивок таких газет картина справді виглядала сумною. Газетні шпальти дихали гострими конфліктами, страшними звинуваченнями, сенсаційними викриттями, палким з'ясуванням стосунків.

Особливо це стосувалося громадсько-політичних тем. Непорозуміння, які в зародку здебільшого мали особистісний характер, потрапляючи на газетні шпальти, згодом набирали розмірів всенациональної проблеми. Надаючи місце для публічного з'ясування подібних конфліктів, така преса мимоволі спонукала до створення групівщини, партійництва, кулуарних домовленостей.

Подібне відбувалося і в оцінці давньої й зовсім свіжої в пам'яті тодішніх сучасників історії України. Прихильники різних політичних таборів, які опинилися в еміграції, здавалося, змагалися в підборі емких епітетів, щоб, у міру власних переконань, прилюдно паплюжити таку минавшину: одні били гетьманщину, інші – петлюрівщину, одні – Мазепу, інші – Хмельницького. Зі сторінок преси у гострій формі продовжували з'ясувати між собою стосунки бандерівці й мельниківці, православні й католики, представники старої й молоді еміграції. Як результат – знівельований, спотворений один із драматичних і героїчних періодів боротьби українства за незалежність і волю, добровільно надані чужоземним і

своїм опонентам оберемки повисмикуваного з історичного контексту рясного фактажу, що став слугувати компрометуючим матеріалом проти самих українців. Тому й не дивною була поява тієї викривальної книжки, видання якої здійснили німці.

Видана чужинцями з легкої подачі українців гірка правда про них самих засвідчувала, як уважно перечитували в ту пору українську пресу в столицях світу.

Що було найгіршим у тій ситуації?

За умов безпощадного критиканства й групових воєн за «гетьманські булави», повсюдного підтасовування фактів далеко не чесними засобами формувалися відповідні смаки читачів, свідомість яких ще не була устійнена. Уможливлена за рахунок коштів самих українців, така преса не формувала націєтворчого стрижня, а розхитувала його, формувала в душах читачів нахили і настрої, що не сприяли об'єднанню та злагоді.

З-поміж небагатьох редакцій газет, які помітили в цьому явищі серйозну загрозу позитивному розв'язанню «українського питання» з допомогою урядів провідних країн Європи, була й лондонська «Українська Думка». В числі від 9 липня 1949 року під рубрикою «Наша думка» тут вміщується розлога редакційна стаття «Надуживання преси». Ось головні змістові посили читачам із цієї статті:

– стало неписаним правилом для публіциста: пишучи на громадсько-політичні теми, він конче мусить когось «вдарити»;

– не вироблений політично, наш загал дуже швидко увійшов у смак «приперченої» газето-брошурної лектури, охоче споживав її;

– якщо в газетному номері не було якоїсь пікантності, газета вважалася яловою, беззубою і нудною;

– чомусь кожному з наших публіцистів кортить бути памфлетистом, а кожне друге пресове повідомлення з місць, допис власкора – якщо не алілуйщина, то пасквіль;

– один табір мобілізує найздібніші пера, щоб доказати,

що противний табір до нічого присутнього не здібний; вислід: в очах чужинця скомпрометовані одні й другі, а найбільше – Україна;

– у культурнім світі вже так заведено, що деякі конфліктні міжпартійні чи міжособистісні речі полагоджуються без публічного галасу;

– не кожна справа надається на те, щоб нею потрясати в пресу.

У статті наводиться приклад про те, як непродумана наперед публічна дискусія може кинути тінь на все українське життя, що віддзеркалюється в пресі. Йдеться про серію публікацій Івана Багряного, які стосувалися проблеми кадрів майбутнього державного будівництва і яка мала неоднозначну оцінку в українській і чужинській пресі. «В основі автор мав слушність, – наголошується в статті. – Тільки такого тонкого і складного питання ми не вирішимо прилюдно. Його навіть не варто, з уваги на добро справи, піднімати в пресі. А реакція його опонентів виявляє, що ми, на жаль, ще не підготовані до дискусії з найголовніших питань нашого життя».

Із газетної публікації зримо впливає одна з причин цього явища: після довгих років вимушеного мовчання під окупаційними режимами, українська преса, отримавши вільні умови розвитку на теренах демократичної Європи, не зуміла сповна скористатися цією демократією, пішла на поступки окремих груп, які використовували силу друкованого слова в корисливих цілях. Таке надуживання друкованого слова для партійних цілей, на думку редакції, створює ідеальну нагоду для розчарування і критики нас чужинцями.

Цитована вище стаття викликала жвавий відгомін не лише в Англії. Її передрукували, скажімо, «Християнський Голос» і «Українське Слово» в Німеччині, солідаризуючись у такий спосіб із «Українською Думкою».

Гостро актуальна на ту пору тема про відповідальність українського журналіста і журналістики на еміграції мала

продовження. Уже 26 липня того ж року на шпальтах лондонського тижневика з'являється стаття Юрія Кошельняка «Преса і громадянство: еміграційна преса, статті «з перцем» і «ложка дьогтю». Навівши низку прикладів так званого надуживання друкованим словом чи не всіма редакціями часописів і чоловіми публіцистами, автор пропонує покласти, нарешті, край дріб'язковій розсвареності нашої еміграції, принизливому хуторянству і завеликому надлишку забарного дьогтю в наших пресових публікаціях. Ми за критику, за дискусію, наголошує читач, але компетентну, вільну від «перетягування шнура».

Про газетну війну проти осіб, як набридлу і непристойну для будь-якого поважного друкованого часопису, йшлося і в наступному числі газети в замітці читача М. Левицького.

Аналіз річників «Української Думки» засвідчує, що редакція цієї газети постійно дбала про свою репутацію як об'єктивного понадпартійного органу української загальнонаціональної думки на теренах Великої Британії. Щоразу, коли у громадському житті українців час від часу виникали конфлікти і кризи, ця редакція вважала за необхідне ще і ще раз заявляти своїм читачам про незмінність своїх програмних засад. Так було і в непростий період кінця 40-х років ХХ століття.

Звернемо увагу на редакційну статтю «Слово до наших читачів: Кілька завваг про позиції і завдання «Української Думки». За умов чергового сплеску внутрішніх конфліктів у середовищі української еміграції, редакція наголошує на вірності своїй декларованій від початків заснування подвійній місії:

а. бути переконливим доказом існування зорганізованості української спільноти;

б. бути візитівкою і репрезентантом цієї спільноти перед цілим світом.

Стаття цінна тим, що в ній сформульовано своєрідне **кредо українського журналіста**, яке вони адресували

своїм колегам з інших подібних видань та до читачів із надією, що своїми дописами вони підтримають три найголовніші принципи їхнього журналізму. Суть цих принципів фокусувалася на незмінному дотриманні вимог «Трьох П»: Порядності, Професіоналізму, Патріотизму.

Зважаючи на дивну суголосність та гостру актуальність викладених тут думок для сучасних українських журналістів, ось цей фрагмент статті варто подати без скорочення:

«Модерна духовна криза, яка принесла цілому світові жахливі нещастя, виникла з того, що в прилюдному житті народів запанувала всевладно фраза. Фраза заступила думку. Фраза – це продукт, що вийшов з компромісу правди з брехнею. Фраза – це головний інструмент пропаганди. А як відомо, головною метою пропаганди є оббріхувати нарід і відучувати людей думати.

Ми хочемо давати думку. Це значить – кожне явище з українського чи чужого світу оцінювати з погляду української думки та українських інтересів. Це значить бути органом української прилюдної opinii. А з цього наш обов'язок – творити ту opinii та піддержувати її, бо прилюдна opinii – це необхідна передумова того, щоб нарід був справді народом. Як людина, якій знищено совість, перестає бути людиною, так нарід без прилюдної opinii перемінюється в юрбу, масу. Публічна opinii – це голос народної совісті, це той невидний, але необхідний провідник, без якого народ скоріше впаде в провалля. Але щоб була публічна opinii, має бути незалежна преса. Газета, яка в якийсь спосіб перестає бути речником загальнонаціональних інтересів, стає рупором бажань і поглядів того чинника, стає пресою партійною.

Одиноким критерієм, який керує редакцією, має бути совість редакторів, їх почуття відповідальності, їх відданості національним інтересам народу, з якого вони вийшли».

Проблема відповідальності українського журналіста (до цієї когорти слід залучити й письменника), яку підняла «Українська Думка», вийшла по закінченні Другої світової війни в перелік гостро актуальних не лише для преси та книговидання української еміграції Великобританії, а й всієї української світової спільноти. Майже в унісон з «Українською Думкою» творці першого випуску альманаху «Мистецький Український Рух» (МУР) у Мюнхені вустами авторитетного в еміграції публіциста Івана Багряного повели мову про високу націєтворчу місію українського друкованого слова на чужині, про крайню необхідність кожному, хто береться за перо, бути обережним зі словом.

Таке застереження висувалося не через боязнь цензури, яка, за аналогом імперсько-радянської, жорстко контролювала діяльність кожної редакції, а із спонуки кожному авторові оглянутися збоку на написане. Адже доки той заповнений текст аркуш лежить на робочому столі такого автора, навіть найзлоякісніший його зміст не несе небезпеки. Але як тільки текст оприлюднюється, він починає діяти, впливати передусім на свідомість того, хто читатиме. У цьому контексті Іван Багряний застерігає:

«Пам'ятаючи це, кожен, хто пише, повинен застановитися: для чого він пише, і чи має він право написане пускати в рух? Право не перед законом, а право перед нацією. Кожен письменник повинен мати глибоке почуття відповідальності, що лежить на ньому. Багато хто, особливо з молодих, над цим не застановляється. Пиши й друкуй. А надрукувавши, продавай. А що з того вийде, байдуже...».

(І. Багряний. МУР. Вип. 1. С. 34)

Загальновідомо, що фальшиві, неправдиві тексти, яких в усі часи з'являлося на шпальтах різної преси немало, обезцінюють вагу друкованого слова, а з цим сіють байдужість читача. Допустити цього одному періодично-

му друкованому органу, на який волею долі покладена місія об'єднувача громади за національною і мовною ознакою, було б нерозважливо.

Більше того, ці тексти є особливо актуальним для нинішніх реалій української національної журналістики. Зосібно тієї її провідної за обсягом впливу на читача (слухача, глядача) частини, очільникам якої серцевина української думки, українських інтересів, їхня домінуюча роль у журналістських сюжетах є чужими, несприйнятливими, далекими від пріоритетів. Адже упродовж останніх десятиліть такі очільники віддані не «національним інтересам народу, з якого вони вийшли», а клановим олігархічним групам, які всі роки незалежності України продовжують не лише грабувати її, а й вихолощувати з її душі національне, народне, самотутне.

У зверненні до читачів лондонської «Української Думки» були конкретизовані завдання часопису. Викладаючи їх у цифровій послідовності, редакція цим самим давала своєрідні рекомендації своїм постійним авторам і новим дописувачам: на які теми слід писати, яких критеріїв у написанні варто дотримуватися.

Ось ці завдання:

1. Бути речником поневоленої Батьківщини і сказати світові те, що хотів би сказати український нарід, якщо міг би вільно висловлювати свої бажання й думки.

2. Бути духовним помостом між еміграцією і Рідним Краєм.

3. Відстоювання ідеї громадянського замирення й коначність об'єднання всіх національних сил.

4. Піддержувати в рівній мірі обидві Церкви українського народу.

5. В українських справах на міжнародному рівні – соборність України.

6. В українських справах на терені Великої Британії проповідувати необхідність зберегти єдність громадської організації.

До відкритих звернень як ефективної форми співпраці з дописувачами у висвітленні теми консолідації української громади редакція зверталася не раз. Так, у числі від 6 березня 1948 року «Українська Думка» закликала все громадянство підтримати УНРаду, як український національно-державний центр. «Це наша турбота про подальшу консолідацію українства за кордоном, проти спроб ворогів роз'єднати українські сили, – підкреслюється в зверненні. – Не допускається, щоб критика УНРади стала причиною для нівечення реальних добутків української консолідації».

У січні 1966 року виповнювалося п'ять років, як за вказівкою Москви у столиці радянської України Києві було створене Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном. І ці п'ять років треба було для того, щоб українська спільнота на еміграції остаточно могла усвідомити, що метою цього товариства, яке діяло під опікою і за вказівками кремлівського КГБ, була організація підривної, або як кажуть у діаспорі, розкладацької діяльності в середовищі українців на еміграції.

Не випадково саме форми, методи та наслідки такої діяльності стали предметом гарячого обговорення на Першому конгресі українських журналістів США та Канади, що відбувся наприкінці 1966 року. В розлогій кореспонденції про цю подію автор Брадович наголошує, що визвольні завдання української преси на чужині спільні й ідентичні; питанням залишається як їх виконати, щоб принести громаді найбільшу користь.

І ще на одній важливій обставині варто наголосити. Шукаючи причини перманентних чвар у середовищі української еміграції й активного віддзеркалення їх на сторінках преси, творці «Української Думки» послідовно прагнули відверто говорити з читачами про причини й наслідки цього явища, про конечну необхідність боротьби з ним, залучаючи до таких розмов тексти авторитетних речників нації. Ось як зробив це С. Ледянський

у своїй гостропроблемній статті «Призначення літератури». Автор наголошує на особливій відповідальності письменника, журналіста, митця за мовлене чи писане слово і на підтвердження своїх аргументів наводить переконливу цитату В'ячеслава Липинського:

«Коли неграмотний солдат, посланий в розвідку, карається смертю за брехливе донесення, бо воно загрожує катастрофою для цілої армії, то яка може бути кара грамотним інтелігентам-письменникам (і журналістам – М. Т.), що для особистих інтересів нечесно виконують свій обов'язок, що брехливо формують стихійне хотіння народу, від якого залежить: бути чи не бути нації?»

... Мусить бути моральна відповідальність за мистецьке (журналістське – М. Т.) слово, мусить бути розуміння ваги його в житті народу, мусить бути прагнення силу того слова поставити на службу народові для зміцнення в ньому рис громадянських або простіше людських і рішучого осуду егоїзму, тваринних інстинктів, на які так багата людина нашої доби».

Відсутність такої відповідальності редакція пояснює убивчими фактами недавньої радянської дійсності на теренах покинутої України: «...Нашу еліту – письменників, учених, митців на 75 відсотків вистріляно. Цвіт народу, селянство, на 100 відсотків пограбоване і перетворене в жебраків. Де ще є така країна в світі, що має такі втрати і так знедолена, спустошена? Немає такої країни в світі...».

Безумовно, на ці запитання читач мав би шукати самому собі власні відповіді. Або й нові запитання на кшталт такого: чи має моральне право наділений талантом письменник, митець, журналіст не чути болю своєї розп'ятої землі, не бачити, не помічати кривди, а свідомо фальшувати правду, просто брехати, використовуючи таку впливову трибуну, якою з давніх часів була газета?

Відомо ж бо, що слово, не сперте на тягар меча і плуга, не окрилене духом народу, є мертвим, чужим, і, ба, навіть шкідливим.

ЗАОЧНІ ЛЕКТОРІЇ ТА КОНКУРСИ ДЛЯ АКТИВІСТІВ ПРЕСИ

Така форма оволодіння азами журналістики з'являється на сторінках української еміграційної преси з другої половини 50-х років, коли так звана хвиля внутрішнього поборення в середовищі української еміграції набула свого апогею.

За умов, коли в діаспорі не існувало фахових періодичних видань для тих, хто пробував свої сили в журналістиці, коли не існувало доступно написаних посібників, важливо було час від часу давати цій категорії читачів своєрідні матеріали просвітницького чи рекомендаційного характеру. Таку роль виконували своєрідні заочні редакційні лекторії.

В активі лондонської «Української Думки» – низка матеріалів із цієї проблематики, що подавалася в різних формах: огляди преси, відкриті листи-звернення, рекомендації з журналістської етики.

Огляди преси практикувалися загальні і тематичні. І стосувалися вони як преси еміграційної, так і комуністично-більшовицької, що виходила в радянській Україні. З таких оглядів читачі дописувачі-початківці мали можливість побачити позитивне, варте уваги й наслідування, й негативне, що не мало б місця на сторінках преси. Тут можна було навчитися аналізу, оцінок газетних публікацій, цікавих прикладів і порівнянь. Повчальним, скажімо, є огляд жіночої преси, зроблений Софією Наумович (число за 12 грудня 1963 року).

Відкриті листи зазвичай з'являлися з приводу проблемних питань загальнонаціонального характеру (політичних, громадських, культурних), довкола яких у пре-

сі створювалися нездорові тенденції. Показовим у цьому плані є публічне звернення до українських журналістів в еміграції, авторами якого стали авторитетні майстри пера, члени президії СУЖу: Дмитро Андрієвський, Володимир Стахів, Михайло Воскобійник, Володимир Леник.

Варто навести витяг із цього листа, щоб відчувти гостроту моменту і водночас виваженість, аргументованість, толерантність, тверду налаштованість авторів на кінцевий позитив. Актуальність висловлених тут думок і рекомендацій не втратила своєї гостроти й для нинішніх реалій української журналістики:

«Дозволимо собі нагадати про деякі правила журналістики, порушення яких викликає несмак у читача, обурення в зацікавлених, активну овацію в покривджених, а відтак загальне згірчення.

Засада об'єктивності має бути пошанована журналістами з огляду на суспільну роль їхньої діяльності. Автори повинні триматися фактів і застосовувати при оцінках їх критерії загального добра, критерії національно-державної рації...

Дискусія та навіть полеміка в справах громадянських і політичних є корисними, коли сприяють виясненню засадничих позицій. Однак автори не повинні вносити в загальні справи особисті моменти і використовувати прилюдні виступи для приватних поррахунків. На жаль, маємо багато виступів, надиханих злобою.

Дискутантам не вільно вживати образливих висловів, орудувати інсинуаціями, принижувати своїх опонентів. Подібні методи є недопустимі в поважних часописах.

Звертаючись до всіх українських журналістів, ми особливо надіємося на почуття відповідальності нп. Редакторів, які рішають про вміщення чи не вміщення надісланого матеріалу. Просимо їх ласкаво, щоб вони уважно поставились до піднесених нами питань».

До речі, цього відкритого листа було розіслано в усі українські періодичні видання в Європі з проханням опублікувати і цим довести до відома більшої кількості журналістів та дописувачів.

Рекомендації з журналістської етики, подані більш ніж півстоліття тому, ніби спрямовані в день сьогоднішній.

Як і в будь-якій професійній справі, у журналістиці та видавничій справі з давніх-давен поступово вироблялися певні етичні принципи, правила й рекомендації, актуальність яких витримала перевірку часом. Таких принципів не можна було порушувати в тих редакційних колективах, де журналісти й редактори-видавці прагнули нести високу місію не лише просвітників і навчителів, а й будителів та авторитетів нації.

Про все це вирішила нагадати своїм читачам «Українська Думка», подаючи в числі від 20 січня 1966 року матеріал, який слугував своєрідним збірником рекомендацій із журналістської етики.

Спробуємо виокремити із цієї розлогої публікації окремі витяги і, для кращого сприйняття, згрупувати їх за такими актуальними розділами.

Про забуті правила давньої української журналістики

Колись на Рідних Землях наші журналісти й дописувачі дотримувалися правил журналістської етики.

Мартирологія наших письменників і критиків дає нам безліч прикладів, коли за здорову критику та ідейну поставу автори платили життям.

Наша давня література й критика відзначалися ідейною чистотою і правдивістю.

Про принцип об'єктивності і правдивості

Нашим журналістам бракує ширшого світогляду та об'єктивності. Вони забувають, що до їхніх думок можуть прислухатися і виробляти прилюдну опінію.

Принцип об'єктивності мусять шанувати журналісти, критики й дописувачі з уваги на суспільну роль своєї праці. Тому вони не можуть вносити в загальну працю особисті мотиви.

Необ'єктивні статті, в яких немає правдивої оцінки, створюють гуляйполе для тих, яким бракує таланту, а то й честі.

Критик, рецензент і дописувач мусять зберігати безсторонність і обережність. Важливо триматися фактів.

Про критику і самокритику

Часто ми спостерігаємо брак критеріїв в оцінці наших літературних творів, а ще більше – в оцінці академій, концертів, вистав та інших імпрез, коли ті імпрези стоять на дуже низькому рівні і компрометують нас перед чужинцями.

Стає вже правилом у наших рецензіях і критиках не називати речі своїми іменами.

Коли планують дискусію, то варто подумати, чи така дискусія є корисна для загальної справи.

Дописувачам наших газет бракує самокритизму. Про самокритику пише проф. Онацький як про визнання власних помилок.

Інколи українці втрачають почуття міри й вихваляють безкритично те, що українське.

Про анонімні дописи

Багато статей не підписаних, або автори криються за криптонімами. Це не повинно мати місця, особливо тоді, коли за змістом статті критичні.

Багато тих, хто займається брудною роботою і тим компрометують професію журналіста. Ще гірше, коли такий несовісний дописувач дає це в чужинську газету.

Про доказування своєї правоти:

Наші люди люблять за всяку ціну доказати свою рацію. В ім'я цього часто нищать сусіда скрізь, де б він не був і чого не зробив.

Ще гірше, коли свою правоту прагнуть доказати члени товариства і організацій. Вони тоді не перебирають у засобах і своїм доказуванням убивають усе.

Сповідуючи у редакційній політиці принципи об'єктивної, правдивої, патріотичної журналістики, редакція повсякчас дбала про те, щоб залучити до кола своїх активних дописувачів чим ширше коло читачів. Передусім ставка робилася на здібних молодих людей, якими можна було поповнювати згодом поріділі журналістські ряди. Та їх слід було готувати своїми силами.

Розглянемо на конкретних прикладах найпоширеніші прийоми, до яких вдавалася редакція «Української Думки», готуючи журналістську зміну.

1. Відбір талановитої творчої молоді на основі оголошеного конкурсу на написання матеріалів художньо-публіцистичних жанрів

Опубліковане 15 жовтня 1953 року звернення від редакції, адресоване, здавалося б, вузькій, але вкрай потрібній для забезпечення у майбутньому стабільного випуску газети категорії читачів, мало заголовок «До початкуючих письменників і журналістів». У зверненні зокрема йдеться про таке: «Перед українською літературою і журналістикою на еміграції – важливі й тяжкі завдання. Ми емігранти – частина народу, що бореться з поневолювачами нашої Батьківщини. Журналістика і література – це зброя. Але зброя особлива – така, що вимагає здібності, знання, великої і наполегливої праці. Ми віримо, що серед нашої української молоді в Англії є здібні й працьовиті люди. Редакція «Української Думки» звертається до всіх, хто пробує свої сили в слові, надсилати нам спроби свого пера. Це можуть бути: статті, нариси, оповідання, репортажі чи уривки зі щоденника».

Тут же газета привчає своїх нинішніх і майбутніх дописувачів дотримуватися певної культури ділових стосун-

ків із редакцією: бажаним є друкувати тексти на машинці через два інтервали; якщо такої можливості немає, то матеріали слід писати каліграфічним почерком, без поспіху і без зайвих виправлень. Кращі матеріали редакція обіцяла опублікувати як також застерігала, що рукописи, незалежно від того, будуть вони схвалені до друку, чи ні, дописувачам не повертаються.

Поява конкурсу матеріалів художньо-публіцистичних жанрів була викликана тим, що до керівництва редакцією було запрошено відомого вже на той час на еміграції письменника, чиї твори активно друкувалися у різних видавництвах, – Олексу Воропая. Його прихильність до художнього слова відразу вилилася у появі на шпальтах «Української Думки» спеціальної шпальти «Література і мистецтво». За редакторства Воропая ця сторінка з'являлася надто часто – фактично щотижня. Чимало місця відводилося тут творам письменників-початківців. Художня цінність низки таких творів не була високою, але, на думку редактора, то був аванс, стимул для початківців повірити в свої творчі сили й наполегливо вдосконалювати свої думки, які просилися на папір. З іншого боку, то була одна із форм залучення до свого позаштатного активу нових дописувачів. Адже саме шпальти газети були чи не єдиним місцем, де здібна молодь могла показати себе, зацікавити загал своєю творчістю.

2. Конкурси матеріалів за наперед визначеною редакцією темою

Нова грань так званих замовних матеріалів – прагнення створити повнішим і змістовнішим редакційний портфель, мати можливість вибору кращих публікацій, зосібно на святкові номери. Такими традиційно вважалися випуски на Різдво Христове, Великдень, до річниць національних героїв.

З-поміж важливих тем, скажімо, 1958 року стало Різдво Христове. Те Різдвяне число наполовину складалося

із надісланих читачами матеріалів, які редакцією були вибрані за результатами конкурсу «Різдво в моєму житті». А кращими, які відзначалися призами, виявилися нарис І. Ф. «Різдво в шатрі» (про святкування найголовнішого свята року військовополоненими Першої Української національної армії в італійському таборі «Ріміні») та щоденникові записи Оксани Керч «Книга роду» (про повчальні і виховні історії однієї родини).

Пізніше такий же конкурс було проведено на Великодню тему.

3. Конкурси старих фотографій

Аналіз еволюції зображальних матеріалів, зокрема, фотографій, на шпальтах діаспорної преси заслуговує окремого розгляду. Тут же варто звернути увагу на те, як відбувався конкурс на кращу фотографію за заданою темою в 1947 році.

Зрозуміло, що оголошувати серед читачів звичний у сучасному розумінні фотоконкурс було справою нерезальною. Адже на повоєнну пору навряд чи бодай кілька учорашніх бездомних емігрантів із цілої їхньої армії мали власні фотоапарати. На той час така дорога покупка була справжньою розкішшю. Але бажання редакції розбавляти на газетних шпальтах суцільний текстовий матеріал ілюстраціями було сильне. Тому й народилася ось ця ідея реанімувати із родинних архівів фотографії, привезені емігрантами із Старого Краю.

Представляючи нову рубрику, редакція пише: «Ми задумали вміщувати світлини з рідного краю. Чимало з нас покинуло Україну вже кілька літ тому. І ми певні, що такі світлини з краю як краєвиди, будівлі, історичні пам'ятки і т. п. будуть бажані. Тому просимо всіх, хто такі світлини мають, – прислати їх до нас. Світлини будуть завернені властителям». Конкурс мав ностальгійну назву – «Чарівна Україна».

Уже в травневих числах були вміщені перші надіслані фото: гуцул-кобзар та волоська церква у Львові.

4. Конкурс сучасних фотографій

Наприкінці п'ятдесятих років ХХ століття, коли добробут колишніх українських скитальників на теренах Великої Британії помітно поліпшився, і наявність фотоапарату в родині вже було звичною ознакою, редакція оголосила новий фотоконкурс. Він присвячувався літопису сучасного життя української еміграції.

Для зручності обробки надісланих матеріалів редакція вміщує зразок заявки, яку мав заповнити кожний учасник конкурсу та надіслати на адресу редакції. Форма заявки передбачала надання такої інформації: вид зображення (портрет, краєвид, фотомонтаж); дата; місцевість; коротке пояснення зображення (можна етюдом); ім'я; прізвище та адреса автора фотографій; дата висилання).

Умови фотоконкурсу були виразними і простими – світлини мали бути: власноручно зроблені; нести певні ознаки національно-українського характеру; відповідати технічним вимогам. Розтлумачуючи для читачів поняття «національно-український характер», редакція наповнила його таким змістом: фото з виступів танцюристів; похід груп молоді в національних строях; гарно прибрана вишиванками українська хата; знімки мистецьких виробів: рушників, сорочок, корсеток; різьби по дереву; вишиті або намальовані образи Ісуса Христа або Діви Марії, портрети гетьманів, героїв нації, поетів і письменників; зразки вірців українського друкованого слова – часописів, журналів, книжок.

Задум був актуальним і мав, можна сказати, історичне значення. Адже на ту пору минало вже перше п'ятнадцятиліття переселення значних груп українців на британські острови. Як складалося життя родин, як росли, навчалися, відпочивали їхні діти, облаштовувався побут, що пам'ятного було в суспільно-культурному житті громади – про це все більше може розповісти вдало зроблена фотографія, ніж саме пояснення події чи факту.

Про значення фотографії, як «життєвого документу»

не лише для родини, а й всієї національної спільноти, редакція писала в умовах конкурсу таке: «Ми не дооцінюємо значення фотографій: для родин – фотографії батька, матері, синів і дочок; для суспільства – знімки святочних подій, в яких участь брали визначні особи громадянства; для народу – моменти, про які одна пам'ять людська і звичайний опис словами не в стані передати і зберігати всіх важливих деталей».

На конкурс відводилося три місяці, а його підсумки припадали на кінець листопада. Втім, журі чесно визнало, що багато надісланих на конкурс фотографій, на жаль, не відповідали умовам конкурсу. Основна вада – технічне виконання. І головною причиною неякісно відтворених світлин був брак у фотоаматорів певних теоретичних і практичних знань з основ фотографування.

З огляду на це, редакція підготувала розлогий матеріал, у якому в доступній формі були викладені ази фотосправи. Йшлося про вибір профілю і задньої декорації, гру світла і тіней, контрастність предметів і зайві деталі у фокусі. Такий матеріал виконав роль своєрідного заочного практичного заняття з фотосправи, який безумовно дуже знадобився не лише учасникам конкурсу, а й усім любителям.

Підбадьорюючи своїх читачів надалі ще з більшим ентузіазмом братися за таку корисну справу як фотографування, редакція резюмує свої настанови такими словами: «Нинішня фотографічна праця завдяки технічним удосконаленням уже переходить у ділянку мистецтва. Тільки дійсно наполеглива праця, а передусім постійна практика дадуть фотографові-аматорові робити прекрасні знімки».

І все ж крапку фотографію з надісланих на конкурс журі вибрало. Нею стала робота І. Федчиняка «Наш доріст на еміграції», на якій зображена усміхнена маленька україночка в національному вбранні). Ця світлина й була вміщена як зразкова в підсумковому матеріалі про наслідки конкурсу.

* * *

Замість висновків

Після другої світової війни для української еміграційної преси, яка бурхливо розвивалася, постала гостра проблема підготовки журналістських кадрів. Увага засновників і редакторів газет була звернена на Український Вільний університет у Мюнхені – єдиний навчальний заклад українців університетського типу, що працював у законодавчому полі за стандартами західної освіти. Там розроблявся проект створення кафедри журналістики та була розроблена навчальна бакалаврська програма з підготовки журналістських кадрів. Однак через відсутність фондів і неможливість їх зібрати методом «народної толоки» така кафедра не була створена.

Певною мірою пожвавленню контактів між українськими редакціями Західної Європи і Америки, як також запозиченню один в одного професійного досвіду сприяла діяльність створеної в Німеччині 1946 року Спілки Українських журналістів. Втім, спроби заснувати філії цієї спілки в країнах західної Європи з компактним проживанням українського населення, зокрема у Великій Британії, зазнали невдачі.

За умов відсутності на Заході вищого навчального закладу українців, де б мали можливість здобувати фах журналіста молоді українці, засновані на чужині редакції газет, журналів, видавництв самотужки дбали про те, щоб формувати надійний резерв дописувачів, позаштатних співробітників з метою відбору кращих самоуків-журналістів для роботи в штаті таких редакцій. Серед найбільш доступних форм розв'язання кадрового питання редакціями українських газет у Західній Європі в цілому і лондонської «Української Думки» були такі: заочні лекторії для активістів преси (огляди преси, рекомендації з журналістської етики, відкриті листи-звернення), конкурси і завдання для позаштатних кореспондентів (конкурс публікацій на задану тему, конкурс віршів і нарисів, конкурс фотографій).

ЧУЖИНСЬКІ ДОРОГИ УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІЇ

Книга ця писалася, переписувалася, перекладалася й множилася різними способами впродовж понад 1700 років представниками більше ніж 60 поколінь різних народів світу й не зазнала відтоді практично жодних змістових відхилень від оригіналу. Повний її переклад здійснено більш ніж 250-ма мовами світу, окремі книги Святого Письма перекладалися ще й 740-ма мовами та діалектами, що в цілому складає близько 1000 перекладів. Саме цей твір став першою друкованою книгою на землі. Її латинською мовою виготовив на своєму винаході у першій половині XV століття знаменитий німець Йоганн Гутенберг.

БІБЛІЯ СВОЄЮ МОВОЮ ЯК ЧИННИК ЗРІЛОСТІ НАЦІЇ

Кожен народ, хто завдяки своїм кращим освітнім силам рано чи пізно брався за переклади і множення Святого Письма для своїх потреб, засвідчував цим свою духовну зрілість і своє право посідати гідне місце серед цивілізованих націй.

В історії літературних мов світу є немало прикладів, коли саме майстерно перекладена Біблія ставала за взірць подальшого розвитку цієї мови й літератури.

Так було, зокрема, з англomовним перекладом Біблії, який здійснив близько 1380 року Джон Вінклер, а завер-

шив значно пізніше Вільям Тіндаль (1535). Згодом цілі покоління англійців училися своєї літературної мови за перекладом Біблії Тіндала. Авторитет живої французької мови підняв своїм перекладом Біблії Жан Кальвін. Нова сторінка в розвитку німецької літературної мови розпочалася з виходом у світ німецькомовного перекладу Святого Письма (1534), здійсненого Мартіном Лютером – вихідцем із простої селянської родини, який узяв в основу свого перекладу народну мову однієї із центральних земель країни. Феномен Лютерового перекладу полягав і в тому, що досі у різних землях Німеччини говорили різними діалектами, і саме національна Біблія стала в основі формування всенімецької літературної мови. Це ж можна сказати й про чехів.

На жаль, українцям у цьому плані не щастило довго. Маючи кілька добрих перекладів (з-поміж них – Пересопницька Євангелія 1556-го, Острозька Біблія 1581 років), тодішні духовні провідники нації не змогли поширити їх у маси, оскільки це потребувало постійного й достатнього друку. Тому ці переклади залишалися рукописними чи друкованими раритетами, не справляючи впливу на широкі народні верстви.

Значною мірою причиною такого становища була сама церковнослов'янська мова, якою написана була, на протигагу Пересопницькому Євангелію, Острозька Біблія. Навіть не вся інтелігенція її добре розуміла. І це було фатальним для розвою самої літературної мови, бо, пануючи повсюдно в богослужінні, церковнослов'янщина довго вбивала саму потребу перекладів Св. Письма на мову народну.

Національне пробудження українців кінця 40-х років ХІХ століття, що увінчалось створенням Кирило-Мефодіївського братства, спонукало до обговорення в широких колах інтелігенції ідеї так званих недільних шкіл із викладанням там предметів українською мовою і зокрема вивчення рідною мовою Закону Божого. Для цього по-

трібні були відповідні підручники чи окремі книги. Українськомовні переспіви Псалмів, сюжети з Псалтиря все частіше набували поетичних форм у творах П. Гулака-Артемовського, М. Максимовича, Т. Шевченка.

Боронити право українського народу на свою мову, літературу, історію взялися засновники й численні прихильники з числа національно свідомої інтелігенції першого поважного часопису «Основа», що почав виходити в Петербурзі з 1861 року. Саме зі сторінок цього часопису (кн. 8 за 1862 рік) вперше було повідомлено читачів про створення в Петербурзі Громадського комітету для збору коштів на видання підручників і Св. Письма українською мовою.

Таким чином, до середини XIX століття в українському суспільстві визріла конечна потреба перекладу Святого Письма народною мовою.

ЗАБОРОНИ «НА НАШІЙ, НЕ СВОЇЙ ЗЕМЛІ»

Сталося так, що на цю надзвичайно складну працю першим відважився Пилип Морачевський – інспектор Ніжинської гімназії вищих наук князя В. Безбородька, родом з Чернігівщини, палкий прихильник української старовини. Закінчивши історико-філологічний факультет Харківського університету, він відразу почав проявляти свій хист у красному письменстві. Його перша збірка віршів, видана у Полтаві 1864 року, мала цілком промовисту назву – «Мова з України». Добре володіючи грецькою мовою, він за відносно короткий проміжок часу виконав надзвичайно великий обсяг роботи – переклав тогочасною літературною українською мовою чотири Євангелія Нового Заповіту.

Для розгляду й одержання дозволу на друк автор перекладу надіслав 1860 року результат своєї праці на дві адреси – Синоду Російської православної церкви до Москви та Академії наук у Петербург. Незабаром з Петербурга

надійшла обнадійлива відповідь: переклад Біблії визнавався ученими задовільним і вартим надрукування. Церковна ж ієрархічна установа відповіла категоричним «ні»: «Перевод Евангелий, сделанный Вами или другим кем-либо, не может быть допущен к печатанию...»

Бюрократичні фрази, як «не может быть допущено к печатанию» чи «безусловно запретить к напечатанию» в умовах дії антиукраїнських Валувєвського (1863), а згодом Емського (1876) цензурних актів проставлялися практично на всіх українськомовних рукописах з історії чи культури України, що надходили з України для «іспрошення дозволу» до цивільного чи церковного цензурних відомств Москви чи Петербурга.

Заборона видати українськомовний переклад Нового Заповіту Пилипа Морачевського пояснюється ще й тією обставиною, що українці і в цьому питанні пішли попереду своїх північних сусідів. Адже перший переклад Біблії російською літературною мовою було здійснено в Москві лише в 1876 році.

Морачевський все ж не втрачав надії побачити свою працю надрукованою, тому ще три роки після одержання негативної відповіді з Москви удосконалював перекладений текст. На жаль, ця колосальна праця за життя перекладача з політичних причин так і не дійшла до тих, кому вона призначалася, – простих українців, які прагнули досягнути таїну й силу Христового слова рідною мовою. Але вона не пропала безслідно. Про готовий до складання рукопис Морачевського згадали небайдужі українці, передусім єпископ Парфеній, після обнародування царського маніфесту у листопаді 1905 року про волю друку. 1906 року стали друкувати чотирикнижжя Нового Заповіту окремими випусками. Але ініціатори видання дуже виправили мову перекладу, що, на жаль, знизило літературну цінність праці.

Менш відома в історії нашої культури друга спроба перекладу Святого Письма на тогочасну галицько-укра-

їнську мову одного з провідників національного відродження в західноукраїнських землях першої половини XIX століття Маркіяна Шашкевича. Упродовж 1811–1834 років він ретельно працював над Псалмами і Євангеліями від Матвія та Марка. Найбільше поета захопили «Давидові псалми», хоча в прикінцевому варіанті він інтерпретував їх довільно. «Давидові псалми» в перекладі Шашкевича одержали назву «Русланові псалми».

Характерна особливість перекладів Шашкевича в тому, що вони значно коротші від оригінальних, і за своєю композицією скоріше нагадують сонети: наприкінці кожного псалму подається своєрідний ключ до розуміння викладених попереду думок. І ще одна відмінність «Псалмів»: прагнучи наблизити їх зміст до простого галицького читача, низці сюжетів перекладач надав виразно національного характеру. Міркування Давида про святий Сіон, Ізраїль, спадщину Якова у «Русланових псалмах» спроектовано на «наших людей», «вітер на степах України», «русько-українське серце», «віру руську», «віру тверду як Бескид» і т. д.

Як і в попередньому випадку, за життя Маркіяна Шашкевича спроби його перекладів Святого Письма тогочасною галицькою мовою також не побачили світ.

Варто згадати в цьому контексті ще одну маловідому спробу дати своєму народові можливість читати Святе Письмо рідною мовою, здійснену українським письменником і фольклористом Володимиром Александровим. За фахом він був військовим лікарем, за чином – генералом, але в душі – українським патріотом. Це й спонукало його у віці 53 роки засісти за вивчення староеврейської мови, аби з оригінальних текстів створити українськомовну версію біблійної історії. Свій великий намір йому вдалося реалізувати лише частково. 1877 року у кількості 20 примірників вийшла друком його «Книга Іова, на малоруську мову переложена». Цей автор написав також кілька віршових переказів біблійних легенд, з-поміж яких – «Притча про Христа-сіяча».

БІБЛІЯ ВІД ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША З ВІДНЯ

Давню мрію українців про власний переклад Біблії найповніше вдалося реалізувати в другій половині XIX століття Пантелеймону Кулішеві. Копітка праця цього діяча з біблійними текстами, що в цілому тривала тридцять років, сповнена багатьма драматичними колізіями, на яких варто бодай фрагментарно наголосити в цьому огляді.

Задум приступити до перекладу Святого Письма в Куліша визрів у роки його державної служби чиновником з особливих доручень царського уряду у Варшаві (1864–1867). Маючи безпосереднє відношення до заснування у Львові літературного журналу «Правда», він спочатку публікує там перші частини своїх перекладів – Книгу Іова, Псалтир. 1869 року, як додаток до цього журналу, виходить ціле п'ятикнижжя Мойсея, що мало таку загальну назву: «Святе Письмо, або вся Біблія Старого і Нового Завіту русько-українською мовою переложена. Частина I. Пять книг Мусієвих».

Знайомство у Відні з галичанином Іваном Пулюєм, який багато в чому поділяв погляди Куліша, прискорило перекладацьку працю, оскільки після попередньої домовленості з Британським і Закордонним Біблійним товариством вимальовувалася перспектива видати офіційним шляхом повний текст Біблії для українців як Галичини, так і Росії. Найперше йшлося про повний переклад Нового Заповіту. Пулюй, який добре знав грецьку, дуже допоміг Кулішеві, в якого більше часу стало для виправлення перекладеного українською мовою і вивірення з церковнослов'янським, російським, польським, сербським і латинськими текстами.

Підготовлені до друку всі чотири Євангелія були передані до Біблійного товариства через його представника у Відні Мілярда 1871 року.

З хвилюванням очікуючи результату експертизи, Куліш навіть не сподівався на негативну відповідь. На жаль, вона виявилася саме такою. Головний рецензент перекладу

Пилип Морачевський

відомий віденський славіст Франц Міклошевич виніс суворий вердикт: переклад досить віддалений від грецького оригіналу і не може бути прийнятий до друку під патронатом цієї організації.

Зважаючи на скрутний матеріальний стан П. Куліша, така відповідь, звичайно, дуже засмутила його, але не спинила бажання працювати далі. За сприяння брата дружини Василя Білозерського Куліш все ж відважується друкувати своє дітище. Побачило воно світ з друкарні Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (постарався І. Пулюй) і мало таку назву: «Святе Письмо Нового Завіту. Мовою русько-українською переклали П. А. Куліш і Д-р І. Пулюй». Обсяг – 464 сторінки.

Видання у світ власним коштом результатів своєї багаторічної праці не принесло перекладачам належної втіхи. В Галичині книгу зустріли прохолодно, а то й вороже. Із зрозумілих причин, проти неї виступили передусім уніатські священики та москвофіли. Але їм свої не поцінували по-достойному подвижницької праці двох достойників нації, захоплених соборницькою ідеєю. Не зовсім умотивованою видається сьогодні, скажімо, критика цього перекладу Іваном Франком.

Проте ні бойкот перекладацької праці явними і прихованими недругами, ні пожежа на хуторі Мотронівка, під час якої згоріло немало рукописного матеріалу, ні заборона поширювати це видання на території Російської імперії не спинило запалу Куліша будь-що сповна реалізувати задумане. Після численних переробок і доповнень, після 14 літ листування з Біблійним товариством останнє таки погодилося 1885 року купити переклад Нового Завіту. Видання це побачило світ у Відні 1887 року, а потім повторене було через п'ять років.

Ця маленька перемога вселила Пантелеймону Олександровичу надії видати повну Біблію в Росії. Тривале в часі його листування з М. Драгомановим засвідчує, як гаряче підтримував цю ідею побратим за духом.

Драгоманов навіть спеціально приїздив до Петербурга полагоджувати з М. Костомаровим питання про виділення для Кулішевого перекладу спеціальних коштів. На жаль, спроби такі не увінчалися успіхом.

П. Куліш помер 1897 року, не завершивши своєї багаторічної праці. Дружина письменника Ганна Барвінок передала незавершену працю чоловіка на зберігання поміщику В. Тарновському. Незабаром помер і Тарновський, але він встиг домовитися з письменником І. Нечуєм-Левицьким про закінчення перекладу, заплативши йому наперед за роботу.

Мабуть, життєвською долею П. Куліша та його побратимів було так передбачено, що багаторічна історія поневірян і розчарувань з перекладом Біблії мусила все ж завершитися щасливо.

Британське і Закордонне Біблійне товариство, після неодноразових переговорів з І. Пулюєм, нарешті прийняло до видання увесь текст рукопису. Наприкінці 1903 року в тому ж таки Відні ця давноочікувана книга побачила світ. На твердій обкладинці її було відтиснено українські слова: «*Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левицького і І. Пулюя. Відень, 1903*». Проте в умовах дії ще жорсткішого від Валуєвського (1863 року) Емського цензурного циркуляру фактично до революції 1905 року жоден примірник цієї книги не міг бути офіційно ввезений до Росії. Не допомогло навіть особисте звернення до імператриці вдови покійного перекладача.

Одна важлива обставина завадила Кулішовому перекладу стати на початку ХХ століття тим взірцем української літературної мови, якими вважалися перекладені національними мовами Біблійні тексти в англійців, французів, німців чи чехів. І Куліш, і Нечуй-Левицький, і тим більше галичанин Пулюй у своїй праці дотримувалися різних правописних норм. Редагувати ж рукопис випало саме Пулюю, який мимоволі привніс до тексту ще більше так званих галицизмів.

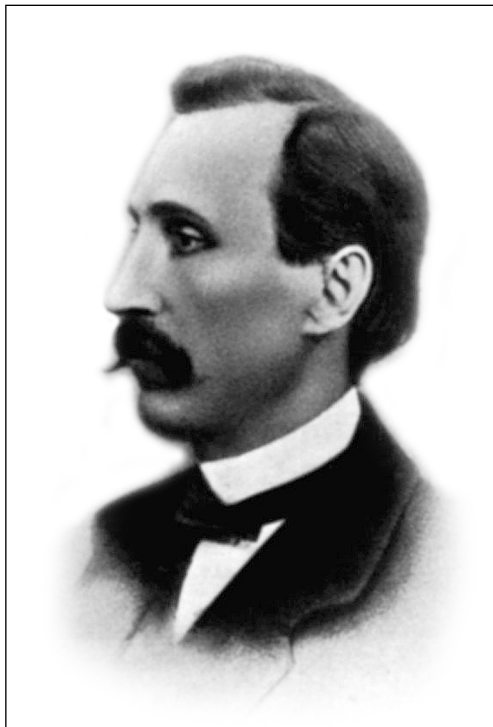
Отож, із мовної точки зору цей текст на момент його виходу в світ був уже застарілим. Такий недолік особливо став відчутним на період двадцятих років – час активної українізації, адже саме на цей час припадають суттєві зміни в українському правописі. Завдяки новітнім набуткам українського красномого письменства на початку століття формувалася й нова українська літературна мова. Новими відкриттями, які не міг об'єктивно врахувати П. Куліш та його однодумці, збагатилося за цей час і світове біблієзнавство. Але найголовнішим недоліком цієї праці було те, що П. Куліш здійснював свій переклад Старого й Нового Завіту місцями не дослівно, а у вільному перекладі, що спричинило значні відхилення від оригіналу і що для канонічного тексту вважається неприпустимим.

Таким чином, на початку ХХ століття перед українським суспільством склалися об'єктивні передумови необхідності наступних перекладів Святого Письма українською мовою. Повних, з оригінальних мов і канонічно визнаних. Волею історичних обставин складеться так, що така велична, відповідальна й надзвичайно тяжка місія випаде на долю ще двох українців – митрополита Української православної церкви Іларіона (Огієнка) та священника Української греко-католицької церкви Івана Хоменка.

БІБЛІЯ ВІД ІВАНА ОГІЄНКА З ЛОНДОНА

Приступаючи до цієї надзвичайно складної роботи, Огієнко навіть не сподівався, наскільки більше труднощів і невдач, болів і розчарувань випаде йому в порівнянні з тими, які пережив свого часу його попередник. П. Куліш трудився на цьому поприщі тридцять літ, Огієнкові ж випала ця хресна дорога до своєї Біблії довшою більш ніж на десять років...

Від початку перекладу богослужбових книг у Кам'янці-Подільському до одержання сигнального примірника перекладеної ним повної Біблії у Вінніпезі пройшло 42 роки.

Пантелеймон Куліш

Після трагічного кінця Української революції й переміщення уряду Української Народної Республіки до польського Тарнова ставало зрозумілим, що здійснити ідею другого перекладу видання Біблії в тяжких еміграційних умовах без матеріальної допомоги якоїсь впливової закордонної організації буде практично неможливо.

Знаючи історію взаємостосунків П. Куліша та І. Пулюя з Британським Біблійним товариством, міністр ісповідань Огієнко вирішує без зволікань увійти від імені уряду УНР в офіційні стосунки з цією організацією. Документальним свідченням цього далекоглядного кроку є інформація під заголовком «Заходи по друкуванню Святого Письма українською мовою», вміщена у Звіті про діяльність міністерства ісповідань УНР за січень 1921 року. В цьому архівному документі, зокрема, зазначається:

«Міністерство ісповідань вважало за потрібне звернутися до Британського Біблійного товариства з проханням надрукувати українську Біблію взагалі, а Святе Євангеліє і Псалтир у першу чергу і поширити ці видання. Міністерство вирішило цю справу вести через Український Червоний Хрест, голова якого звернеться до Біблійного товариства через міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, яке цю справу доручить вести українському послу в Лондоні».

За якийсь час до Тарнова надійшла відповідь з Лондона. Але була вона не конкретною: у зв'язку з невизначеністю ситуації у Східній Європі розв'язання цього питання варто перенести. Водночас у відповіді йшлося про бажання Біблійного товариства продовжити переговори з автором перекладу пізніше, як тільки цьому сприятимуть політичні обставини.

Звільнившись від праці в уряді УНР, професор Огієнко переїздить восени 1922 року з Тарнова до Винник і, будучи практично без роботи, починає переклад Нового За-

повіту. Одночасно розробляє методи й принципи роботи з біблійними текстами. Тоді перекладач поставив перед собою два найголовніші завдання: *по-перше*, найточніше передати зміст оригіналу, дбаючи передусім про точність цілої низки багатозначних слів, і, *по-друге*, забезпечити переклад милозвучною, сучасною літературною мовою. Йшлося, отже, про те, що новий переклад повинен бути не простим наслідуванням усіх досі відомих спроб, а цілком новим за методикою, чітко опертим на оригінали: для Старого Заповіту – з єврейського, для Нового Заповіту – з грецького.

У червні 1923 року Огієнко одержує несподіваного листа з Берліна на офіційному бланку Американської місії Біблійного товариства від її головного директора пастора В. Фетлера. Ось його повний зміст:

«Високоповажний пане професоре Огієнко! В згоді з пропозицією, внесеною мені п. Д-ром М. Стаховським, прошу вас прийняти на себе обов'язки перекласти і виготовити до видання в світ текстів Св. Письма обидвох Завітів на мові українській – в славу Господа нашого Ісуса Христа і на просвіту, радість і відродження духом змученого недолею Українського народу.

Запрошую Вас, пане професоре, в співробітники в цій святій справі на час протягом на один рік (з 20-го червня 1923 р. по 20 червня 1924 р.) на умовах виплати вам тридцять п'ять доларів на місяць і в надії, що на протягу зазначеного часу Ви присвятите свої сили і свій час виключно на переведення максимуму того, що дозволять Вам сили і трудність переймайомого Вами Божого діла...».

Такий лист не міг не окрилити безробітного українського професора. Хоча терміни виставлялися досить жорсткі й практично нереальні – лише один рік, – (йшлося одразу про Старий і новий Заповіт), Огієнко 20 червня надсилає до Берліна свою згоду.

В архіві митрополита Іларіона не вдалося віднайти документального пояснення причин припинення подальших стосунків професора Огієнка з пастором Фетлером, як і підтвердження одержання від нього коштів. Пізніше сам перекладач у своїх спогадах скаже, що це співробітництво припинилося за порадою його доброго приятеля доктора Стаховського, який невдовзі полишив службу в пастора і застеріг Огієнка незв'язуватися з ним.

Незважаючи на таку неочікувану зміну ситуації, Огієнко не припиняє праці. Більше того, незабаром видає у Варшаві окремою брошурою свою «Методологію перекладу Св. Письма Богослужбових Книг на українську мову». А згодом – фундаментальне (у двох томах) дослідження про перших перекладачів Святого Письма на стародавню болгарську мову Кирила і Мефодія «Костянтин і Мефодій: їх життя та діяльність» (Варшава, 1927).

Ймовірно, саме ці глибоко наукові праці потрапили в поле зору експертів-бібліїстів Британського і Закордонного Біблійного товариства й остаточно переконали їх у тому, що кращої кандидатури для української версії Біблії годі шукати.

Перші переговори з представником Британського Біблійного товариства А. Келлером щодо умов і термінів перекладу Біблії відбулися у Варшаві наприкінці 1935 року. У березні наступного року до Огієнка завітав секретар Європейського відділення пастор Гейг та директор Польської місії пастор Енгольц. Цікавим видається уривок із спогадів самого Огієнка про ту зустріч, якими він поділився вже в Канаді з кореспондентом популярного англійського часопису «The Winnipeg Tribune» Робертом Маккіоуном: «Найбільшою несподіванкою було те, коли Енгольц спитав, чи не візьмуся я за переклад всієї Біблії. «Коли Ви хочете, щоб це було завершено? – спитав я». «Якнайшвидше, – сказав Енгольц». Я похитав головою і мовив: «Знаєте, це не та робота, де треба поспіх».

Після полагодження усіх формальностей 1 квітня 1936 року Огієнко підписує нотаріально завірєну угоду на спів-

робітництво з Британським і Закордонним Біблійним товариством. Згідно з цією угодою, повністю вся робота з перекладу Біблії мала бути завершена через п'ять років. На розгляд комісії перекладач зобов'язувався подавати рукописи частинами.

Порядок перекладу визначався таким: 1. Новий Заповіт; 2. Псалтир; 3. Старий Заповіт.

Новий Заповіт – чотири Євангелії (від Матвія, Марка, Луки, Іоанна), які Огієнко почав перекладати ще в двадцятих роках для Американської місії, практично на момент підписання угоди були вже викінченими і через місяць були передані до Лондона. А з наступного 1937 року почалося їх друкування. Частина замовлення – 5 тисяч примірників – була розміщена в друкарні Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Новий Заповіт з Псалтирем накладом 25 тисяч примірників вийшов 1939 року у Варшаві. Через три роки, вже в розпал Другої світової війни, керівництво Біблійного товариства розміщує замовлення на 10 тисяч примірників Нового Заповіту і Псалтиря в перекладі Івана Огієнка в Стокгольмі.

Останнє видання для нашого читача і тоді, й тепер є недоступним, оскільки, на протипагу львівському і варшавському, жодного примірника цієї книги годі шукати навіть у найбільших бібліотеках України. Але на один із них авторові цих рядків пощастило натрапити в науковій бібліотеці Женевського університету у Швейцарії під час недавнього наукового стажування там.

Примірник цей справді безцінний, адже подарований він женеvцям самим автором з власноручним написом на титулі під час короткого, але такого безрадісного перебування в цій країні: «Plaisir de presenter a la Bibliotheque Universitate de Geneva Mon travaie. Metropolit Dr Ilarion – le traducer». І далі – вже українською мовою – «З ласки Божої архієпископ Холмський Іларіон». Ще нижче автор написав свою лозаннську адресу і дату – 10. IX. 1946 року.

Робота над перекладом Старого Заповіту тривала з 3 листопада 1936 року до 1 липня 1940 року. Просувалася вона відносно швидко, бо перекладач мав багато напрацьованого раніше матеріалу. Обрана була копітка, складна, але єдино правильна з наукової точки зору методологічна система перекладу із староеврейської мови, де немало слів мають одночасно декілька значень: на початку робився дослівний єврейсько-український переклад (перший рукопис), а після – переклад українською літературною мовою (другий рукопис).

Збережені в архіві митрополита Іларіона у Вінніпезі оригінали дають можливість уявити масштаби цієї воістину подвижницької праці. Візьмемо для прикладу лише перший рукопис – дослівний переклад. Кожне окреме слово із староеврейської Біблії виписувалося перекладачем на окремому рядку, біля нього – українські відповідники. Всіх таких слів – 775 тисяч, всіх таких сторінок – понад 14 тисяч. Останні скріплені нитками в окремі зшитки по 400 сторінок у кожному. Таких зшитків 37. Буквально кожна сторінка рясніє численними примітками, вставками, уточненнями.

Перекладач дотримав обумовленого в договорі з Британським Біблійним товариством терміну закінчення перекладу всієї Біблії – 1940 рік. 19 липня остання її частина була передана представникові Товариства В. Енгольцу.

Наступні події розвивалися так стрімко й набирали такого тривожного забарвлення, що навіть прагнення просто зберегти, порятувати цей наддорожчий для нього скарб в умовах війни часом здавалося нереальним.

Першим сигналом тривоги був несподіваний приїзд до Холма, до митрополичої резиденції Іларіона, наприкінці 1940 року пастора Енгольца. Він вирішив повернути перекладачеві одержаний раніше примірник рукопису Біблії, який не встиг переслати до Лондона, для збереження в безпечному місці в Холмі. Більше того, єврей за національністю Енгольц сам просив порятунку в митропо-

лита. Адже за вказівкою Гітлера з розширенням зони окупації на східних теренах Європи нацисти все активніше розгортали полювання на євреїв, заганяючи їх на неминучу смерть до концентраційних таборів, передусім у Польщі.

Ризикуючи бути викритим, митрополит Іларіон не зачинив перед цим чоловіком свої двері в ту тяжку для того хвилину і переховував певний час у себе вдома. Не будучи певним у надійності збереження оригіналу і двох копій машинопису Біблії в Холмі, перекладач знаходить у Варшаві друкарку Софію Сім'янцеву, передає їй примірник для ще одного передруку і схову його там, у варшавському помешканні друкарки.

Яким передбачливим і пророчим було те рішення!

Величезна бібліотека і все майно митрополита Іларіона у Варшаві, про що вже йшлося, безслідно пропало 1944 року в палаючій польській столиці. Залишилися напризволяще рукописи і в Холмі – після фактично примусового вивезення звідти фашистами проводу Української православної церкви. І лише завдяки мужності й самовідданості справжньої української патріотки Софії Сім'янцевої передрукований нею примірник і оригінал другого в українській історії повного перекладу Біблії нашою мовою було врятовано. Вона ж якимось дивом і доставила цей вантаж – 20 товстелезних зшитків – до Штробського Пlesa в Словаччину, де в той час перебував із своїм близьким оточенням Огієнко-Іларіон.

На тому історія митарств машинописної Біблії не закінчилася. В нележку й небезпечну дорогу до Швейцарії Огієнко взяв лише перший примірник машинопису. Копії та допоміжні матеріали, зокрема й словники, він змушений був залишити в містечку Сан-Пельтені поблизу Відня на збереження знайомому священику.

4 квітня 1945 року Сан-Пельтен зайняли радянські війська. Митрополит Іларіон довідався про це тоді, коли відважився на небезпечну операцію в Лозанні і вже на-

писав свій прощальний заповіт. Отож, у ту пору він не сподівався, що полишені в Австрії рукописи не будуть знищені.

Переїхавши до Канади й удосконалюючи свій переклад по першому примірнику, з яким ніколи не розлучався, митрополит Іларіон ще раз звернеться до Лондона й повідомить про місцезнаходження тих матеріалів в Австрії, яких йому бракувало. 1949 року офіцери англійської армії віднайшли всі Іларіонові рукописи, збережені в гарному стані, в Сан-Пельтені й відправили до Лондона. Звідти дорогоцінний і місткий пакунок було доставлено до Вінніпега.

Отож, наприкінці 40-х років відновилися перервані військовими лихоліттями та митарствами по Європі переговори перекладача із лондонським замовником щодо подальшої долі рукопису. Для оперативного його перегляду одночасно кількома членами Ревізійної комісії Біблійного товариства виникла потреба в ще одному машинописному передруці з кількома копіями. Цю роботу виконала протягом 1952–1953 років донька митрополита Іларіона Леся Огієнко-Біда. (Коли він отримає через дев'ять років сигнальні примірники цього особливо дорогого видання, один із перших він подарує своїй улюбленій доньці з таким написом: «Дорогий моїй Доні Ларисі зо щирою подякою за допомогу. Перекладач митрополит Іларіон». 12.06.1962).

Ще кільканадцять місяців тривалої й виснажливої праці пішло для остаточного редагування й виправлення кількох тисяч сторінок рукопису.

14 березня 1955 року члени ревізійної комісії пастори В. Кузів та Л. Жабко-Потапович остаточно ухвалили ретельно перевірений переклад Біблії до друку. Наступного дня, будучи в піднесеному настрої, митрополит Іларіон пише листа до Лондона на адресу директора департаменту перекладів Британського і Закордонного Біблійного товариства пастора Бреднока такого змісту:

Професор Іван Огієнко

«З великою радістю повідомляю Вас, що за Божою допомогою я покінчив уже всю свою працю біля перекладу Біблії на українську мову.

Оце тепер приїздила до Вінніпегу Ревізійна комісія і, по відбутих спільних нарадах уся праця моя й Ревізійної комісії закінчена 14-го березня 1955 року.

Таким чином, Біблія в моєму перекладі на українську мову цілком готова до друку.

Складаю Милосердному Господеві найбільшу подяку, що допоміг мені докінчити працю цілого мого життя – переклад Біблії на українську мову.

Нехай же він стане Богові на славу, а українському народові на корисне спасіння».

З 28 березня по 10 червня частинами відсилався до Лондона Огієнків рукопис. Цілий рік ще тривала підготовка до складання – затримка вийшла через виготовлення букв із наголосами, чого в кириличних шрифтах лондонської друкарні «Вільм Кловес і сини», якій доручено було здійснити друк української Біблії, не було. Ще два роки пішло на читання першої, другої та третьої коректур. Після завершення виправлень у другій коректурі митрополит Іларіон, знесилений і хворобою, і безкінечною боротьбою з опонентами, напише 6 жовтня 1958 року в листі до пастора Л. Жабко-Потаповича: «В мене все готове – всі 1182 сторінки Біблії давно готові до відсилання. **Сильно хочу бачити Біблію на своєму столі закінченою, бо здоров'я моє все погіршується. Найгірше – спокою не мав і не маю...**» (виділення моє. – М. Т.).

У день завершення повного перекладу він щиро зізнався кореспондентові англomовного часопису «The Winnipeg Tribune», що почувається тепер, як ніколи, щасливим. Він згадав стародавніх своїх попередників – ценців, які провели багато літ, переписуючи Біблію буква за буквою. Один із них написав наприкінці своєї праці: «Якими щасливими є моряки, які дісталися безпечних бухт!»

Таким щасливим був того дня й митрополит Іларіон.

І ще один щасливий день випав йому 12 червня 1962 року, коли авіапоштою одержав сигнальний примірник, щойно з лондонської друкарні, Біблії.

Це великоформатний том обсягом 1524 сторінки. Текст набраний великим, 14-м кеглем у дві колонки з авторськими виносками посилянь посередині шпальги. Білий люксовий папір, пофарбований на трьох зрізах у червоний колір. На твердій синій оправі, оформленій позолоченим орнаментом з православним хрестом у верхній центральній частині, такою ж позолотою відтиснені слова: «БІБЛІЯ або КНИГИ СВЯТОГО ПИСЬМА».

Такий же текст вміщено й на позолоченому корінці. Титул цього видання дещо відмінний від напису на оправі: «Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена». Внизу сторінки – «Британське й Закордонне Біблійне товариство. 1962».

Цікавою, рідкісною й глибинною за змістом сприймається емблема, вміщена внизу титулу – силует молодого сівача, який однією рукою тримає корзину із зерном, а іншою засіває ним довколишню ниву.

Сьогодні важко ствердити, чи знав Іван Огієнко вимоги давньоєврейських талмудистів, які вони виробили на віки для тих, хто братиметься за переписування чи переклад книг Святого Писання. Напевне, що знав, інакше не ставився б з такою ретельністю і прискіпливістю до перекладу кожного слова, розстановки кожного розділового знака, кожного наголосу.

Авторів цих рядків випала щаслива нагода довідатися про ці вимоги під час відрядження у складі українських видавців до священної землі Ізраїлю й Палестини – Єрусалиму – й відвідання там неповторного за своєю суттю і змістом музею – Книжкового Святилища. По-нашому – музею історії книги. Екскурсивод цього музею, зауваживши моє особливе зацікавлення розробленою давніми

талмудистами цілою системою переписування священних синагогальних звитків або згортків, як їх ще називають, запропонувала текст короткого викладу цієї системи в перекладі з давньоєврейської на англійську. Гадається, цей дивовижний документ має відношення до теми і, безперечно, зацікавить читача.

Ось ці пункти із статуту давньоєврейських талмудистів, перекладених українською мовою, щодо безумовних вимог до тих, хто переписує, чи перекладає книги Святого Письма:

«1. Синагогальний згорток повинен бути написаний на шкурах чистих тварин.

2. На кожному шматку пергаменту має знаходитись певна кількість стовпчиків, постійна по всьому рукопису.

3. Довжина кожного стовпчика не повинна бути меншою 48 і більшою 60 рядків. Кожний рядок повинен мати 30 букв.

4. Всі слова в рукописі мають розміщуватись по лініїці, і якщо три слова написані нерівно, то рукопис вважається непридатним.

5. Чорнило має бути лише чорним, а не червоним, зеленим чи якогось іншого кольору і виготовленим згідно з певним рецептом.

6. Переписувач не повинен ні найменшою мірою відходити від оригіналу.

7. Жодного слова, жодної літери, навіть йоти не можна писати по пам'яті, без того, аби не дивитися на рукопис оригіналу.

8. Між будь-якими двома приголосними має залишатися пробіл, рівний товщині волосинки або нитки.

9. Між будь-якими двома абзацами має залишатися пробіл шириною в дев'ять приголосних. А між книгами – шириною в три рядки.

10. Переписувач повинен працювати лише в традиційному єврейському одязі, вимивши своє тіло. Не починати писати імені Бога, не опустивши щойно перо у чорнило. (...)

17. Якщо цар звернеться до нього, коли він пише ім'я Боже, по писар не повинен звертати на нього жодної уваги.

18. Згортки, в яких не виконані ці правила, повинні або закопуватися в землю, або спалюватися, або передаватися в школи для використання лише для навчальних цілей».

Коли дивишся на кожну з 1524 сторінок перекладеної Огієнком Біблії, на кожен із десятків тисяч рядків, заголовних літер, на кожну із сотень тисяч друкованих літер, складається враження, що саме цих вимог давньоєврейських талмудистів свято дотримувався автор другого в історії України повного канонічно визнаного перекладу Біблії українською мовою.

Отож, Огієнкова мрія про забезпечення можливості і права українського народу звертатися до Бога рідною мовою, нарешті, здійснилася. До неї він ішов цілих 42 роки, вкладаючи в свою титанічну працю стільки здоров'я, розуму, сили волі, захоплення.

То був справжній науковий подвиг і ним не могли не захоплюватися і ті, хто добре знав Огієнка, і ті, хто почув про нього вперше під час широкого представлення в християнському світі Біблії мовою великого, але бездержавного українського народу. Це засвідчує зокрема і факт відзначення митрополита Іларіона спеціальною медаллю королеви Англії Єлизавети II з нагоди коронації її величності 2 червня 1953 року, і обрання перекладача «почесним дожиттєвим членом» Біблійного товариства 5 грудня 1955 року.

Після неодноразових перевидань у Канаді, Сполучених Штатах Америки, країнах Західної Європи, до того ж, значними накладками, прийшов, нарешті, довгожданий час друкування Огієнкового перекладу Біблії вдома, на українській землі, – вільно, без будь-яких заборон і обмежень. Сталося це вперше аж через 32 роки після появи її в світ у Англії. Заходами Українського Біблійного товариства ця найголовніша, найдорожча і найтрудніша праця Івана

Огієнка – українськомовна Біблія – була відтворена в Україні 1995 року.

БІБЛІЯ ВІД ІВАНА ХОМЕНКА З РИМА

Українськомовна Біблія від отця Івана Хоменка вважається третім, канонічно визнаним, перекладом Книг Святого Письма.

До повного перекладу отця Івана Хоменка в українському католицькому світі здійснювалися неодноразові спроби перекладів окремих книг Біблії, однак у науковій літературі вони маловідомі.

Коротко історія цього питання така.

На початку ХХ ст. на Галичині друкуються «Новий Заповіт» і «Псалтир» у перекладі греко-католицького священника і письменника Олександра Бачинського (Львів, 1903) та «Новий Заповіт» і «П'ятикнижжя» ще одного греко-католицького священника і публіциста Ярослава Левицького (Жовква, 1921).

Від кінця 30-х до початку 60-х років справа перекладу активізується на еміграції заходами Михайла Кравчука, Теодосія Галущинського (Рим), Володимира Дзюби (Мюнхен).

Однак із різних причин їхні оприлюднені у різний спосіб тексти не знайшли поширення й підтримки в провуду Української греко-католицької церкви.

Зрештою, вибір церкви випав на отця Івана Хоменка.

Чим особливим відзначився цей священник?

Народився у Вінниці в родині прихильників греко-католицької церкви 1882 року. Цікава деталь: цього ж року народився і ще один перекладач Біблії Іван Огієнко.

Освіту вінницький юнак здобував у Київському університеті св. Володимира, а згодом – в університетах Відня і Рима. Там доля звела його з тодішнім предстоятелем УГКЦ митрополитом Андреем Шептицьким. Та зустріч визначила сповнення його подальшого житейського покликан-

ня. 1940 року, маючи 58 літ, досвідчений богослов приймає чернечий постриг (і знову – дивовижна паралель з Огієнком, який став ченцем того ж року і в такому ж віці).

Відтоді Іван Хоменко вступає до чернечого греко-католицького чину святого Василя Великого. Відтоді починається його найголовніша всежиттєва праця над перекладом Біблії.

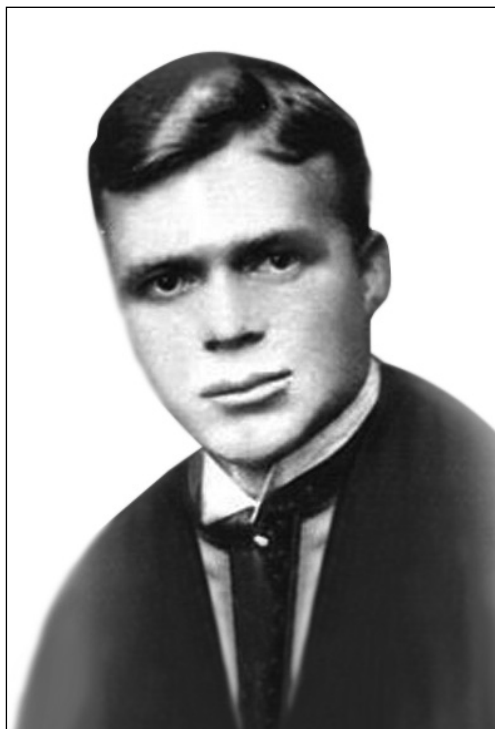
Назовні виглядає так, що чернець Іван Хоменко мав найкращі умови для цієї праці. Як відомо, перший варіант перекладу Пантелеїмона Куліша згорів на хуторі Мотронівка під чернігівською Борзною; Огієнко, як політичний емігрант, вимушено скитався зі своїми рукописами дорогами зруйнованої війною Європи, закопував результат своєї багаторічної праці на території одного з монастирів під Віднем, а потім продовжував свою працю вже у Вінніпезі як митрополит українських православних всієї Канади, і то вечорами, у вільний час, якого в нього майже не було.

Отець Хоменко ж, маючи замовлення від проводу своєї церкви та отримавши достатні засоби для існування, усамітнюється для тихої праці у безлюдній частині острова Капрі. І проводить там безвиїзно... 20 років.

Час від часу для надання консультацій до нього навідуються відомі біблієзнавці, знавці стародавніх мов, студенти-богослови з Рима. З постановням у Римі Видавництва оо. василіян від 1949 року організовується редакційний процес із підготовки рукопису до друку.

І тут для перекладача починаються несподівані митарства, які добре попсували йому здоров'я. Апробація рукопису проходить досить складно. Рецензенти щоразу надсилали нові й нові зауваження, побажання, рекомендації, які слід було безумовно виконувати. Якщо врахувати, що католицький біблійний канон залучає до богослужб значно більшу кількість текстів Старого й Нового Заповіту, ніж, скажімо, у протестантів чи православних, то мороки з уточненнями і поправками побільшало.

Після рецензентів із проводу церкви почалися тяжби

Отець Іван Хоменко

з членами видавничої комісії та редакторами. Перекладач погоджувався не з усіма правками, за кожен довго, часто безрезультатно, боровся. Це той рідкісний випадок, коли видавництво і автор мали досить серйозні розбіжності в погляді на якість запропонованого для друку тексту.

Вихід у світ цього насправду багатостраждального твору 1963 року (на рік пізніше лондонського Огієнкового перекладу) з маркою Видавництва оо. василіян у Римі застав Івана Хоменка в Канаді, у Василянському монастирі поблизу Мадери, куди він переїхав з острова Капрі, нервово виснаженим, після здачі до видавництва остаточного виправленого тексту.

Знайомство із сигнальним примірником не принесло перекладачеві радості, а ще більше засмутило його. Як зазначав пізніше колишній ректор УКУ, доктор богослов'я Іван Хома, перекладач був переконаний, що і рецензенти, і члени видавничої комісії зіпсували його текст. У листах у Рим до кардинала Е. Тиссерана та інших високопоставлених осіб Італії він писав, що василіяни «зіпсували» його переклад..., що хотів би повернутися до Італії аби виправити помилки і перевидати свій переклад.

До останніх днів свого життя від працював над другим, виправленим і переробленим, виданням Біблії, однак появи його в світ так і не дочекався. Помер перекладач 1981 року на тому ж острові Капрі, де провів 20 літ добровільного заточення. Там і похований.

Ще за життя отець Іван сильно переживав заборону вживати Біблію в його перекладі на українських землях. Однак, він знав, що деякі священники рідної церкви в Галичині, відправляючи богослужби фактично в катакомбах, використовують нелегально передані з-за кордону примірники римського Святого Письма або поширюють її у фотокопіях.

Вживати Біблію в перекладі і Хоменка, і Огієнка в радянській Україні забороняла не лише влада, а й Російська церква.

Відомий український учений-богослов Дмитро Степовик вважає вихід у світ третього повного перекладу Біблії «подією всеукраїнського значення; ним користуються не лише греко-католики, але також частина православних протестантів; читачів приваблює манера викладу, гарна сучасна літературна мова, точність у передачі думок».

Для українських греко-католиків усього світу Святе Письмо Івана Хоменка й сьогодні вважається найавторитетнішим джерелом.

Після першовидання його у 1963 році Видавництво оо. василіян у Римі тиражувало цю книгу кілька разів у двох варіантах – подарунковому (позолоченому) та звичайному для широкого вжитку як у церквах, так і вдома.

Розпорядником авторських прав Святого Письма (так у греко-католиків прийнято називати Біблію), за якими видається дозвіл на кожне чергове його перевидання, відтоді став чернечий чин Василя Великого.

Колишній вихованець отців василіян отець Іван увічнив цей чин та його видавництво в історії побутування текстів Святого Письма українською мовою.

Розділ 3

Наша книга за океаном

МАЛЕНЬКА УКРАЇНА В МАНХЕТТЕНІ

Майже сто літ одна з перших українських книгарень в Америці успішно виконувала місію неофіційного промотора України. На проблему її закриття в навігній час в самому серці фінансової столиці світу Нью-Йорка – Манхеттена – звернула увагу головна американська газета «The New York Times».

ПИСАНКИ У ВІТРИНІ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ

Двері книгарні «Сурма», що в середмісті Нью-Йорка (на Сьомій вулиці), від першого робочого дня після великодніх свят практично не зачинялися. Продавчині не могли не зауважити, що відвідувачів помітно побільшало. Та все англомовних. Вони з цікавістю розглядали книжкові вітрини та стіни, прикрашені вишиванками, кетягами каліни, соняшниками, портретами національних героїв України, але купували здебільшого не книги, а... писанки. А ще – мед з української пасіки, грамплатівки народних пісень, гаптовані білими та червоно-чорними нитками тоненькі льнові хустинки.

Власник книгарні здогадався про причину підвищеної зацікавленості нью-йоркців його дітищем лише тоді, коли листоноша заніс до конторки свіже число журналу «New Yorker». Українській «Сурмі» було відведено цілий кольоровий розворот – з фотографіями, інтерв'ю з ним та репортажем про діяльність закладу.

Така щедра безкоштовна реклама старої української книгарні у фінансовій столиці світу на шпальтах популярного всеамериканського видання сталася в березні 1948 року за незвичайних обставин. Кореспондент цього видання Гаррі Росс отримав завдання редакції з'ясувати зростлу популярність розміщеного на Сьомій вулиці чоловічого пивного бару «Мек-Сорліс». Взявши в компанію свою дружину, він не зауважив, що вхід до таких закладів у ту пору жінкам був заборонений. Отож, дружина мусила чекати чоловіка на вулиці. Опинившись у цьому районі вперше, вона вирішила «вбити» час у крамниці, що стояла поруч. Її зацікавила коротка назва при вході, писана не англійськими літерами. То була «Сурма».

...Гаррі Росс довго шукав свою жінку уздовж Сьомої вулиці. А потім здогадався відчинити двері незнайомої досі книгарні. І застав цікаву картину: посеред залу в оточенні кількох зодягнених у національні строї жіночок його дружина зосереджено виводила на майбутній писанці власний візерунок. Про захопливий майстер-клас у незвичайній книгарні напередодні Великодня, про традиції українців, присутність яких у повоєнній Америці ставало все помітнішою, про їхнє сильне прагнення зберегти в чужомовному оточенні свою національну ідентичність і був той незапланований первинно репортаж, що викликав хвилю інтересу чужинців.

Найбільше тішився засновник книгарні, бо поставала в уяві непроста історія сходження до успіху.

Історія цього успіху є досить типовою для десятків і сотень тисяч тих українців, які в різні часи й через різні житейські обставини їхали за світи з добрими намірами. Вони прагнули ствердити себе в країні, де найкоротша у світі конституція не на словах, а насправді дає рівні можливості сповна реалізуватися кожному законослухняному, незалежно від кольору шкіри, віросповідання, політичних поглядів чи країни походження батьків.

ВІД ВАЛІЗКИ З КНИГАМИ – ДО ВИДАВНИЧОГО ДОМУ

Недавній пастушок із села Желдець Жовківського повіту Галичини Мирон Сурмач перетнув кораблем, що перевозив емігрантів з Європи, швидкоплинний Гудзон і ступив на американську землю 1910 року. Йому тоді виповнилося 17. Хоча в паспорті австрійського підданого значився вік меншим на два роки. На ту пору Австрія не випускала за свої межі хлопців, яким на порі було служити цісарю. Тому за цілоденне рубання Мироном дров сільський писар затвердив печаткою дані, за якими хлопцеві виповнилося щойно лише 15.

З собою мав лиш дві невеликі валізи: одна із одягом, інша – з книгами. Заробляти на життя розпочав підсобником на старій фабриці в Пенсільванії. Але валіза з книгами із Старого Краю не давала спокою. Перечитав усі на початку сам, а потім вони активно пішли по руках серед фабричних земляків.

Потяг до рідного слова відірваних від своєї землі українців був непереборний. Це й спонукало Мирона написати до Жовкви, де віддавна потужно працювала відома на весь світ українська друкарня отців Василіан. Отримані незабаром посилкою книги, переважно молитовники та календарі, розпродалися миттєво.

Почув юнак, що в Скрентоні є українець, що сам пише, видає та продає книжки. То був Василь Гришко, якого вважають першим в Америці українським книгарем. Закупив у нього за ціною від 10 до 20 центів примірник аж на 18 доларів, відкладених із заробітку про запас. Архівні дані залишили нам назви книжок, що друкував захоплений ідеєю просвіти своїх земляків той відчайдух на американському континенті: «Казки про циганів», «Як пан біди собі шукав», «Не родися красний, але щасний», «Галицькі анекдоти».

Продавав Мирон книги в своєму містечку першого поселення Вілкс-Беррі здебільшого так: після роботи або у

вихідний наповнював свою стару валізку книгами, йшов по окрузі, де мешкали українці, стукався до дверей і пропонував крам. Пізніше запише у спогадах, що попервах лячно було, совісно, бо відривав людей від домашніх справ, але впевненіше чувся, коли валізка швидко спорожнявалася.

З тією ж валізкою згодом став обходити цілі квартали Нью-Йорка, куди переїхав через два роки і де попервах мив підлогу, посуд у ресторані, а згодом виріс до помічника кухаря.

1918 року над першим поверхом просторого приміщення Сьомої вулиці Нью-Йорка з'явилася писана гарними великими українськими буквами вівіска – «Січовий Базар». З такою назвою відкрив Мирон Сурмач у спілці зі своїми друзями М. Гандзюком та І. Королюком одну з перших в Америці велику українську книгарню. З 1927-го, ставши повноправним її господарем, змінює назву на «Сурма», цим увічнивши в історії прізвище свого роду.

За справу взявся серйозно, бо надовго захотів ствердити на чужині те, що досі виникало спонтанно, але незабаром непомітно заникало. Найперше почав формувати власну мережу поширення книжок по цілій Америці. Для цього засновує «Базар» – щомісячний журнал «для справ промислу, торгівлі і просвіти», головним завданням якого було «виробити продавців книжок по всіх місцевостях Америки, де було більше українців».

Будучи непрофесійним редактором-видавцем, але тонко відчуваючи запити й потреби потенційних покупців, засновник видання відразу набув неабияку довіру й прихильність українського загалу. Скажімо, не можуть не підкупляти ось ці слова з програмної статті першого числа «Базару» за жовтень 1920 року: «Ми певні, що кожний, кому він лишень дістанеться до рук, зробить його своїм часописом. Чому? Бо не будемо в ньому подавати нісенітниць, байок або підлих, псевдонімних клевет. Не будемо подавати нікому не потрібних, сотки разів передрукова-

них, статей. Не будемо подавати нічого такого, що вмісто користи, приносить шкоду нашій суспільности. Зате ми кожного місяця вміщуватимемо цікаві й конечно потрібні розвідки про здоровля, торгівлю, промисел і взагалі про все, з чого ви і ваші знакомі будуть користати».

Про тематичну наповненість нового книгознавчого видання засвідчують головні статті його першого числа: «Торговельна школа», «Що повинен знати кожен, хто береться до читання книжок», «Про перші друкарні на Україні», «Головні засади успіху», «Афоризми». Значну частину журналу займали матеріали рубрик «Каталог нових нахождень» та «Оголошення».

Сьогодні не можна без захоплення читати сторінки цього напrawdę унікального і фактично невідомого в Україні видання, що стабільно виходив кілька років із маркою книгарні, мав наклад дві тисячі примірників і поширювався по цілім світі.

Другим кроком розширення книжкового бізнесу Мирона Сурмача стало придбання власної друкарні. Відкупив її у редакції найстарішої в Америці української газети «Свобода», яка на ту пору розширювалася, і продала «Сурмі» все своє попереднє обладнання за п'ять тисяч доларів. Було там два лінотипи, великий друкарський прес. Обслуговували все те вісім робітників-друкарів.

Асортимент власної друкованої продукції помітно розширився. Окрім «Базару» «Сурма» стала видавати перенесений із Мюнхена ілюстрований журнал сатири і гумору «Лис Микита», газету «Канчук». З'являються перші власні книжкові видання з маркою однойменного видавництва. З найкращих варто виділити «Українські народні казки» – ілюстроване видання для дітей з гарною кольоровою обкладинкою, «Ювілейний календар-альманах «Сурми» на 1945 рік» – приурочений 25-літтю книгарні та 17-літтю першої української радіопрограми, збірки поезій Миколи Величка та Дмитра Захарчука. Із замовленнями на друк афіш, плакатів, рекламних буклетів та інших видів

видавничої продукції сюди стали приходити, поряд з українцями, і чужинці.

Створивши таким чином своєрідний потужний український видавничий дім із власними книгарнею, видавництвом і друкарнею, Мирон Сурмач уже в 20-х роках минулого століття став першим серед книгарів діаспори, хто об'єднав у самостійне, до того ж, прибуткове, виробництво увесь складний цикл створення, друкування й поширення українських книжок поза межами України.

НЕОФІЦІЙНИЙ ЦЕНТР СВІТОВОГО УКРАЇНСТВА

Ініціативності й підприємливості Мирона Сурмача, здавалося, не було меж. Протилежний бік крамниці незабаром перетворюється на готель, а при вході – стійка з напоями, морозивом, українськими газетами та столиками зі стільцями. На зовнішній стіні книгарні художник Федір Бражник відтворив яскравими фарбами гарне українське село. Тут за дешеву ціну могли перебути перший час новоприбулі з України, довідатися про новини, встановити контакти зі старожилами, віднайти роботу. Містяни стали засиджуватися допізна.

Пошта щораз більше приносила замовлень з усіх країн світу на українські газети, журнали, книги. Збільшувалися й пакунки з новинками книгодруку, які відправляли сюди звідусіль провідні й маловідомі видавці для продажу в Нью-Йорку. Географія тих посилок широка – Мюнхен, Париж, Прага, Львів, Рим, Вінніпег, Торонто, Буенос-Айрес, Сідней.

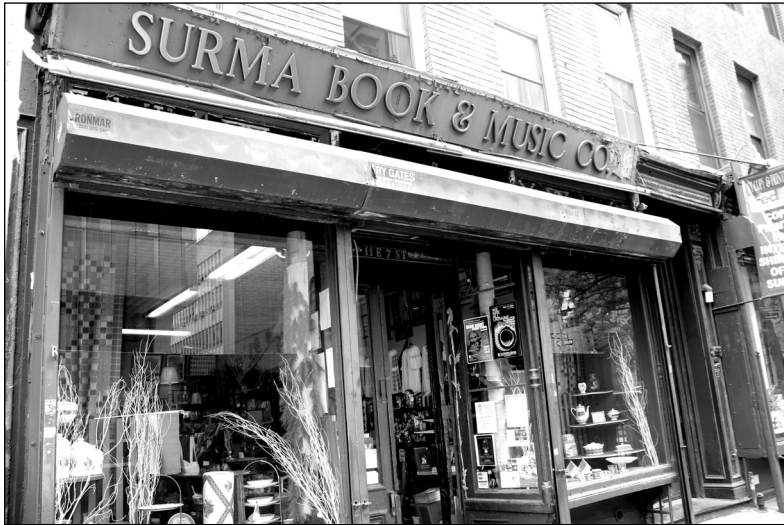
До власника книгарні писали листи провідні українські письменники, громадські діячі, політики. В архіві «Сурми» десятки недосліджених досі листів, зокрібно, від Богдана Лепкого, Іллі Киріяка, Дмитра Донцова, Олександра Кошиця. У них – прохання, пропозиції, роздуми і сподівання...

Про невпинне зростання тут обсягів книгопродажу можуть свідчити і такі дані, почерпнуті з виданих книгар-

нею у різний час каталогів. Якщо, для прикладу, в каталозі за 1921 рік зазначалося для продажу твори 74-х українських і 20-ти зарубіжних авторів, то на початок 90-х років, коли можна було вільно замовляти книги видавців незалежної України, ці цифри стали вимірюватися кількома сотнями. Не було такого випадку, щоб видану десь у світі (звичайно, крім СРСР) українськомовну книжку не можна було набути через «Сурму».

На вершок популярності книгарню винесла і власна радіопередача з купленою офіційно в мережі окремою радіохвилею. Починали з конкурсів церковних українських хорів, під час яких радіослухачі мали можливість самі визначати переможців. Тривали такі передачі по кілька місяців. Далі пішли щирі й добрі розмови з авторами, читачами, відомими особистостями. Розігрувалися призи найактивнішим книгоношам, виконувалися замовлення на улюблені народні пісні, повідомлялося про успіхи і поступ українських громадських інституцій та організацій по цілій діаспорі. Усе це збирало велику слухацьку аудиторію, стверджувало авторитет українців в Америці, гуртувало їх. А неперевершеною родзинкою, про яку й досі згадують із захопленням, став цикл передач «Радіобали «Сурми». Це щось схоже на нинішні популярні ток-шоу, але з незмінною домінантою українського духу. Кошти, зібрані на таких балах, спрямовувалися на розвиток і промоцію в діаспорі українського друкованого слова.

І ще один результативний напрям діяльності ствердив назавжди цю книгарню в історії українців діаспори. Протягом тривалого часу «Сурма» була одним із стабільних замовників відомої світової фірми грампластин «Колумбія». У 30-х–40-х роках продажі платівок із записами українських народних пісень і музики побили рекорди продаж по цілій Америці. Цьому сприяло те, що Конгресова Бібліотека США у Вашингтоні зініціювала перевипуск таких платівок на довгограйних пристроях з метою їх поширення в усіх американських школах.

Легендарна українська книгарня «Сурма» в центрі Манхеттена

*Маркіян Сурмач – останній власник «Сурми».
Світлина 2014 року*

Книгарня «Сурма» фінансувала запис голосу легендарної Соломії Крушельницької, зібраного заново в Нью-Йорку знаменитого хору Олександра Кошиця, а також «Вечорниць» Ніщинського.

Не обминули тут і сенсаційної новинки – автоматичних музичних роликів, так званих звійок, які вставлялися в піаніно й програвалися після натискання «виконавцем» відповідної педалі на музичному інструменті. Кількість українських роликів, які вийшли з маркою «Сурми», сягнула сотні.

У підшивці детройтських «Українських вістей» за 9 липня 1976 року віднаходжу в замітці про книгарню такі слова дописувача Ю. Мовчана, що виправдовують назву цього підзаголовку публікації: «Розташована в самому центрі нью-йоркського «давнтавну», навпроти української католицької церкви св. Юра, «Сурма» вже багато років виконує роллю неофіційного центру українців».

НЕЗВИЧНІ СУПУТНИКИ КНИГИ

І ще на одній особливості цієї книгарні хочеться зосередити увагу читача. Різноманітний книжковий асортимент «Сурми» віддавна має досить специфічних сусідів, яких рідко знайдеш в інших сучасних книгарнях.

Об'єктивно обумовлена поява кожного з них має свою цікаву історію. Спробую коротко оповісти бодай про оці чотири.

Кутя. Цей необхідний атрибут сім'ї кожного українця появився тут від початку. Задовго до Різдва молодому главі сім'ї Миرونу Сурмачу дружина загадала натовкти для куті пшениці. Почав так, як робили це здавна в Україні: замотав у рушник кілька пригорщ пшениці й почав сильно збивати те качалкою. На долівці в селі це гарно виходило, а от на поверсі квартири виникли проблеми із сусідами-італійцями – ті відразу наскаржитися, що стеля здригається від того гримотіння. Стало цілком очевидно,

що з цим стикнуться й інші. Так виникла ідея замовити у майстрів ступу та встановити її в книгарні. На другий рік ступа не справлялася із замовленням, що спонукало книгаря замовляти обробку пшениці до Різдва на потужному млині в Буфалло.

Кутя нині продається в книгарні не лише перед Різдром, а цілорічно. Спонукали до цього араби, яких багато мешкає в Манхеттені і які споживають у домашньому меню добре оброблені зерна високосортної пшениці цілорічно. Сподобалося їм купувати їх в українській «Сурмі».

Писанки. На початку минулого століття гуцул В. Скроботюк приніс до книгарні кілька писанок для продажу. Їх швидко розкупили по 35 центів за штуку. Наступного року перед Великоднем він уже сидів у вітрині цієї крамниці як на домашньому робочому місці. Перехожі прямо з вулиці мали можливість спостерігати за цікавим дійством народження на курячих яйцях закодованих символів української нації. Старий майстер не встигав виконувати замовлення всіх охочих, тому інші писанкарі, що мешкали поруч, стали зносити сюди свої кращі вироби. Їх уже продавали по одному долару.

Сюжет із дружиною репортера американського журналу, про що йшлося на початку цієї розповіді, мав продовження. Побачивши в доньки Мирона Сурмача Ярослави дослідницькі праці з історії української писанки, він запропонував їй підготувати для журналу «New-Yorker» окрему статтю. На її основі молода авторка написала англійською мовою більшу розвідку, яку було видано накладом Ліги Української Молоді під назвою «Ukrainian Art» (Українське мистецтво). Книга та мала після того два перевидання, а загальний наклад її сягнув шести тисяч примірників. Відтоді в книгарні «Сурма» постійно прописалися курси писанкарства спеціально для американців, які проводила талановита малярка Ярослава Сурмач-Мілліз.

Вишиванки. Наприкінці 80-х в Америці знімали високобюджетний блокбастер про шукачів золота. За сцена-

рієм, у виконавиці головної ролі мало бути кілька блузок із незвичайними узорами. Одна українка, що працювала в Голівуді костюмером, запропонувала звернутися до книгарні «Сурма», де були виставлені кращі наші вишиванки. Оглянувши вітрину на місці, представники студії купили відразу вісім блузок.

Коли в прокат вийшов той фільм, багато американських українців спеціально ходили на нього, аби розгледіти героїню в нашій вишиванці. Іноземки ж відтоді зачастили до «Сурми», бо почалася мода на такі блузки.

Нині в книгарні на видному місці красується кадр із голлівудської стрічки, де крупним планом зображені партнер та головна героїня у яскраво вишитій українській блузці.

Мед. Він появився в книгарні тоді, коли Мирон Сурмач передав керування книжково-видавничим підприємством своєму синові, також Миронові, а сам вирішив старість свою провести на природі. Ще за життя дружини купив шматок землі неподалік Нью-Йорка й за кілька років перетворив його на подобу українського хутора. Хутір отримав назву Сурмачівка.

Окрасою хутора стала пасіка. Роботящі бджоли, які любили вільно сідати на руки, обличчя і плечі господаря, наношували щороку до вуликів стільки меду, що виникла ідея його реалізації в книгарні.

Давно вже немає на світі Мирона-старшого та його пасіки. А мед у «Сурмі», як і раніше, продається в будь-яку пору року.

Серед незвичних супутників книги свого часу були тут і серпи, коси, грамплатівки, гриби, олія, свічки, кадило. Нині витребуваним залишаються, окрім книг, вишивані краватки, коралики, ґердани. Молодята, які готуються до вінчання в українській греко-католицькій церві Св. Юра, що навпроти, обов'язково заходять сюди, аби замовити рушники, пов'язки свідкам і все те, що потрібно для гарного проведення в народному стилі весільного обряду.

«СУРМА» ІСНУВАТИМЕ ДОТИ, ДОПОКИ ЖИТИМУТЬ СУРМАЧІ?

Напередодні відльоту до Києва я ще раз зайшов до давно спорудженого невисокого будинку під номером 11 на Сьомій вулиці Манхеттена. Цього разу – із владикою Павлом Хомницьким. Його тут добре знають не лише як провідника українських греко-католиків Стемфордської єпархії, а й як постійного покупця та однодумця.

На полиці новинок увагу мого супутника привертає «Кобзар» Тараса Шевченка в англійському перекладі за ціною 80 доларів. Він бере, не вагаючись, і підходить до каси.

– Ну, і в додачу моє постійне замовлення, – посміхаючись, звертається до продавчині.

Та подає йому приготовані наперед дві баночки свіжого, щойно з пасіки, меду. І я вже знаю, що завтра в Стемфорді працівники редакції «Sower-Сіяч» та Української бібліотеки-архіву, готуючи в номер замітку про англomовну новинку книгодруку, смакуватимуть мед, куплений в українській книгарні Нью-Йорка. Це вже традиція.

Говоримо про майбутнє української книжки в Америці в умовах процесів асиміляції, що посилюються, та всуціль інтернетної епохи.

Стефанія Черепанин, яка працює в книгарні вже 37 років, переконана, що століття книгарні «Сурма», яке припадає на 2018 рік, відсвяткують з оптимізмом, хоча книгарню «Говерла» її колишні власники чомусь закрили.

До розмови підключається молодий власник книгарні, внук її засновника Маркіян Сурмач:

– Скажу на це лиш те, що твердо колись казав дідо Мирон моему батькові: «Сурма» ніколи цього не зробить, хіба не стане Сурмачів...»

* * *

Історія внесла свої несподівані корективи в ту оптимістичну розмову в Нью-Йорку автора цих рядків з наймолодшим власником «Сурми» Маркіяном Сурмачем.

Від початку літа 2016 року приміщення книгарні було закрите. Легендарна «Сурма» не дожила до свого сторіччя два роки. Українські власники цього будинку продали його чужинцям. Кажуть, за великі гроші.

На цю подію головна американська газета «The New York Times» (5 липня 2016 року) відгукнулася статтею Ноана Ремніка «Із закриттям магазину східного села маленької України в Манхеттені стало ще менше».

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В АМЕРИКАНСЬКОМУ СТЕМФОРДІ

У старих туристичних довідниках розповідь про цей супутник Нью-Йорка завжди починався з головного пам'ятного місця – історичного пагорба, що височить майже в центрі міста. Його й тепер називають по-різному, як називали різні власники маєтності: Весняний Пагорб, Помістя у В'язовому Лісі, Шато, Замок Квінтарда. Проте, переконаний, у новітніх виданнях до цих назв додасться ще одна – Українське Село. Адже власниками цього значного за територією помістя від 30-х років минулого століття стали українці.

ЯК УКРАЇНЦІ ВИКУПИЛИ НАЙДОРОЖЧИЙ В АМЕРИЦІ ЗАМОК КВІНТАРДА

Майже півмільйонний Стемфорд розмістився на північ від фінансової столиці світу за якусь сотню миль. Швидкісним потягом туди менше години їзди.

Український слід тут «прочитується» відразу. Здалеку на пагорбі, де височіє увінчаний хрестом неймовірної краси замок, увагу перехожого привертають яскраво розмальовані, у зріст людини, три писанки. Візерунки на них уособлюють три етнографічні частини України – західну, центральну, східну. На двох півкруглих вулицях, що обрамлюють пагорб, – двомовні біл-борди з написами: «Український Музей і бібліотека», «Український архів», «Українська семінарія Св.

Василя», «Українська кредитівка СУМА», «Єпархія Української Католицької церкви», «Єпархіальний храм...». У святкові дні замок підсвічується жовто-синіми кольорами, а своєрідний оберіг помістя – мармурова скульптура Матері Божої із немовлям на руках – прикрашається квітучим вінком.

Тут спілкуються переважно українською. Адже довколишні дво-триповерхові будинки гарної архітектури – теж у власності українців. У них мешкають працівники архіву, бібліотеки, викладачі семінарії, священники, співробітники редакції газети «Сівач-Sower».

Якщо у вихідні на просторій площі перед замком ви зустрінете чимало святочно вдягнених людей різного віку, більшість яких – у вишиванках (а таке буває тут часто), це означає, що найстаріша культурно-освітня установа українців у всьому західному світі – Український Музей і Бібліотека – проводять тут черговий захід. Це – традиція, яка бере початок від 1933 року.

З чого ж усе починалося?

Найдавніші відомості про вільні землі під боком американського мегаполісу, на яких нині розташоване це своєрідне українське село, сягають 1640 року. Тоді капітан Натаніен Тернер купив у індіанців за символічну суму кільканадцять акрів неораного століттями облогу й лісу, що стали згодом околицею майбутнього поселення Стемфорд.

1867 року на пагорбі, звідки відкривався чудовий краєвид на заплаву Атлантики, президент одного із найбільших в Америці банків Едвард Квінтард розпочав будувати незвичну для тутешніх мешканців споруду в стилі розкішного англійського замку епохи Тюдорів. Більш ніж через десять років тут з'являється новий власник – ще один відомий банкір із нью-йоркського Бродвею Френсіс Палмер. Він розширює та перебудовує замок – вже у стилі неофранцузького ренесансу і... знову виставляє на продаж.

Таким чином, волею різних обставин незвичний за архітектурою замок і родючі землі довкола стали на багато років предметом неабиякого змагання між тими, хто

ними володів, і тими, хто хотів їх придбати за більш високу ціну. Мешкали тут найбагатші й найвідоміші родини Америки – банкірів, інженерів, архітекторів.

Так тривало до початку 30-х років, коли оновлений після ремонту маєток, у якому доти розміщувалася елітна школа для дівчат, був у чергове успішно перепроданий за неймовірно високу та той час суму – 125 тисяч доларів.

А потім трапилася чи не найтяжча в історії Америки економічна криза. Через повсюдне згорання бізнесу, вимушено встановлені державою надвисокі податки на землю та власність дорогої помешкання недавніх супербагатіїв неможливо було утримувати – вони один за одним ішли з молотка.

Навіть зменшена в два з половиною рази вартість усього обійстя із замком та більш ніж двадцятьма допоміжними спорудами – 50 тисяч доларів – тривалий час не могла зацікавити потенційних покупців. Аж майже через рік після виставлення на продаж у місцевій пресі з'явилося коротке повідомлення: знаменитий замок Квінтарда купив у квітні 1933 року українець Костянтин Богачевський – з метою заснування середньої школи і семінарії для хлопців та українського центру культури.

На шпальгах першої української газети в США «Америка» тієї пори віднаходимо інформацію про те, як нещодавно прибулий зі Львова митрополит Філадельфійський УГПЦ Костянтин Богачевський повсюди організовує збірки коштів на покупку в багатих американців дорогого маєтку, як послідовно і ревно переконає українців у потрібності, важливості, своєчасності й перспективності цього наміру. Адже, за американськими законами, приміщення й землі, придбані церквою, закріплювалися за нею довічно та звільнялися від обтяжливого оподаткування.

Задум у такий спосіб придбати й закріпити постійну посілість та започаткувати широку програму для виховання українців першої і наступних хвиль еміграції у національному дусі, у вишколенні своїх духовних провід-

ників визрів у непростий час. На теренах радянської України більшовики приступили до знекровлення всього українського: після розправи над селянством, інтелігенцією, нищилася Українська церква, набував обертів інспірований кремлівським керівництвом геноцид непокореного народу. Таким чином, українські емігранти в Америці й вільному світі мусли ставати захисниками й охоронцями не лише такої церкви, а й національного духу, рідної мови, традицій і обрядів пращурів. Це вимагало великих коштів, яких ні держава нового поселення, ні чужинські бізнесмени не могли дати.

Мудрість і харизма митрополита, який був із давнього українського галицького роду, що, за переказами, 400 літ мав священиків, зробили свою справу. Українці з усієї Америки зібрали потрібну суму тяжко зароблених коштів на загальнонаціональну справу: маєток, у якому мала розміститися перша українська школа в Америці, назавжди переходив у їх власність.

Урочисте відкриття школи відбулося 4 вересня 1933 року. Про те, який ентузіазм викликала ця подія у наших земляків, читаємо в одному із свідчень очевидців, що зберігається в архіві: «Незважаючи на те, що майже цілий день падав дощ, який інколи переходив у зливу, на торжество прибуло майже чотири тисячі вірних. Народ заповнив усі залі того будинку й площу. Приїздили поїздами, автобусами, автами... Співав хор, зложений із 300 співаків, які до цього свята готувалися чотири місяці. По службі Божій відбувся банкет та концерт. На святі був посадник (мейор) міста, директор поліції і капітан, римо-католицьке священицтво й наші браття Закарпатці».

Дуже зворушливим був виступ одного із найстаріших емігрантів Дмитра Капітули, який приїхав до Америки 1888 року. Закликавши земляків і надалі не шкодувати грошей для розбудови цього спільного українського двору, він наголосив на тому, що в цьому купленому за кривні долари простих українців палаці має назавжди поселитися не

*Колишній найдорожчий замок Америки у Стемфорді
(штат Коннектикут) українці викупили у 30-х роках XX ст.
для свого Архіву-Музею*

Фрагмент експозиції музею

черговий багач, а дух України, і оберігати та підживлювати його є святим обов'язком кожного українця.

Відкриття першої української школи у Стемфорді поклало початок нової доби історії українців Америки. Багато наших земляків відчули, як важливо мати в свої лавах авторитетних, патріотично налаштованих і чесних провідників, кому можна вірити і хто ніколи не зрадить. Кажуть, що митрополит Богачевський був дуже скромним у побуті, ніколи не мав жодного особистого банківського рахунку. Все, що заробляв, що йому дарували, – віддавав на загальну справу. А найголовнішим у тій справі був його намір створити в Стемфорді Український єпархіальний коледж, що став би прообразом майбутнього університету на зразок американських католицьких коледжів та університетів.

Управа шкільництва штату Коннектикут, розглянувши подані українцями документи, надала Українській середній школі ім. Св. Василя статус школи другого ступеня (гайскул) із правом навчати за двома класифікаціями: звичайних учнів і кандидатів на священиків.

Шкільні класи попервах розмістили на верхніх поверхах замку. Кількість учнів школи невпинно зростала. Якщо в перший навчальний рік їх було 22, то через п'ять років – понад 100. Перші випускники-українці ставали згодом студентами престижних університетів США, а також на стипендії громади їхали навчатися в Європу – до Римського та Інсбрукського університетів. Це додавало авторитету новому навчальному закладу.

До речі, серед випускників цього закладу – майбутній багатолітній глава УГКЦ України блаженніший Любомир Гузар.

Пошана українців у штаті із відкриттям школи помітно збільшилася. Почала гриміти шкільна команда з американського футболу, посідаючи верхні сходинки місцевих та регіональних турнірів. Промовиста деталь: кілька років тренером української футбольної команди був родич пре-

зидентського клану Кеннеді – Волтер Кеннеді, який пізніше став мером Стемфорда. І на цьому посту він весь час підтримував український культурно-освітній осередок.

Із звичайної українська школа при замку стає незабаром колегією з правом готувати бакалаврів з гуманітарних дисциплін.

З роками приміщення замку стало затісним для зрослих потреб школярів і студентів. Серед українців Америки знову організовується збірка коштів на спорудження ще двох знакових споруд в українському селі – триповерхових гуртожитку та колегії-семінарії. Особливість проектування цих споруд полягала в тому, що їхнє архітектурне обличчя цілковито мало вписуватися в замковий ансамбль.

Українці не шкодували пожертв на оздоблення новобудов. Справжнім архітектурним і мистецьким шедевром стала, для прикладу, капличка в студентському гуртожитку. Виконати стінописи та ікони в цьому приміщенні українці запросили знаного в світі митця Яна де Розена, вітражі та мистецькі полотна якого прикрашають нині культові споруди Кракова, Львова, Відня, інших міст Західної Європи. Нині відомі мистецтвознавці світу спеціально приїздять до Стемфорда, аби вивчати увічнені на стінах студентського гуртожитку унікальні композиції Розена. У новозбудованому ж будинку колегії спроектували справжній студентський храм, розкішно оформлений у візантійському стилі з легко вгадуваними українськими сюжетами на розписаних стінах.

Є ще дві ініційовані українцями Стемфорда справи, до яких поважно віднісся уряд США. По закінченні Другої світової війни, коли з політичних причин у європейських таборах Ді-Пі опинилися десятки тисяч українців, з ініціативи митрополита Богачевського тут постає спеціальний Допомоговий Комітет для помочі скитальцям. Він добивається квоти на переселення до цієї країни на постійне місце проживання 40 тисяч бездомних українців.

Збірка коштів на облаштування нової хвилі земляків-емігрантів робилася під патронатом митрополита.

Гучну акцію було проведено наприкінці 80-х років минулого століття, коли завдяки горбачовській перебудові Українська греко-католицька церква вийшла в Україні з підпілля і для відроджених храмів слід було терміново підготувати священиків. Десятки українських юнаків були спроваджені коштом громади американських українців до Стемфорда, де вони пройшли в стінах колегії кількамісячний священичий вишкіл і повернулися додому для душпастирської праці.

У СТИНАХ ЗАМКУ – ПЕРША В АМЕРИЦІ УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА ТА МУЗЕЙ-АРХІВ

«Це наша спадщина! Допоможіть нам її зберегти!» Ці слова засновник українського села в Стемфорді Костянтин Богачевський повторював щоразу, коли йшлося про підтримку ще трьох його великих проєктів, що були першими на американському континенті: Українська Книгозбірня, Український Архів та Музей української спадщини.

На жаль, великий патріот України і авторитетний у світі провідник потужної в США української греко-католицької громади не встиг сповна реалізувати задумане – відійшов у вічність 1963 року. Проте справу ствердження осередку культури, освіти і науки українців продовжив відтоді гідний його послідовник владика Василь Лостен. Кілька десятиліть невпинної праці пішло та те, щоб не лише не розгубити набутого, а й примножити його.

Нині книгозбірня з архівом має статус довідкового центру, що розмістилися в окремому просторі двоповерховому приміщенні – одному з кращих замкового комплексу. Тут – унікальна колекція випущених у різних країнах світу друкованих видань із різних ділянок українознавства. Кількісно це понад 70 тисяч одиниць книг,

а також тисячі одиниць грамплатівок, фотографій, розмаїта нумізматична і філателістична колекції, унікальна збірка українських листівок.

Без перебільшення можна ствердити, що це – краща з подібних колекцій, які створило світове українство. Для цього є кілька вагомих підстав.

По-перше, повнота охоплення друкарських набутків світового українства в ретроспективі. Тут можна віднайти рідкісні сліди видавничої діяльності наших земляків ще від кінця XIX – початку XX століття не лише на американському континенті, а й у Європі, Австралії. Таких поодиноких, а тому воістину цінних, видань авторів цих рядків досі не вдавалося брати до рук у країнах Західної Європи, не кажучи вже про бібліотеки в Україні. Йдеться, скажімо, про перші діаспорні календарі-альманахи або про видавничу продукцію, яку творили у воєнні та повоєнні роки українці, скажімо, у Відні, Регенсбурзі, Мюнхені, Аусбурзі. Вже не кажу про видавництва М. Денисюка, Є. Онацького, Ю. Середяка в далекому Буенос-Айресі, про які навіть фахівці в Україні мало що знають.

По-друге, прекрасні умови зберігання та зрозуміла систематизація одиниць зберігання. Є можливість порівняти це, скажімо, з європейськими колекціями української еміграції. Так, архів-бібліотека Європейського НТШ в Сарселі побіля Парижа, на жаль, зникає на очах. За часів режиму Януковича йшлося про передачу цієї колекції в Україну, однак і досі київська влада цим не зацікавилася. Колекція УКУ в Римі зберігається добре, однак тому що вона не систематизована, не «запущена» в каталоги, працювати з нею складно. З переїздом УВУ в Мюнхені в інше приміщення та перепідпорядкуванням цього славного вогнища української науки крайовій владі Німеччини умови праці для дослідника там теж погіршилися.

По-третє, вільний доступ до всіх книжкових полиць, можливість безкоштовно сканувати чи фотографувати необмежену кількість сторінок. Про це доводиться гово-

рити із болем, бо в Україні архіви й бібліотеки на цьому змушені заробляти, аби вижити. За кожную сфотографовану книжкову сторінку, скажімо, в залі зарубіжної української центральної в Києві наукової бібліотеки ім. В. Вернадського дослідники змушені платити щонайменше по п'ять гривень. Чи багато знайдеться таких, аби на це покласти всю свою мізерну зарплату? Це є одна з причин, чому дослідження, в яких є архівний компонент, в Україні останнім часом помітно зменшилися.

І, насамкінець, *по-четверте*. Стемфордська колекція весь час системно поповнюється свіжими надходженнями, в тому числі із України. Напевне, що це приємний виняток, бо зазвичай такі фонди оновлюються за рахунок подарунків від авторів чи видавців. Таким чином, тут стабільно виділяються для придбання книг немалі кошти.

Ще одним несподіваним відкриттям в українському селі під Стемфордом стала для мене колекція Українського музею, численні експонати якої після переведення колегиї в окреме приміщення зайняли нині всі зали замкового палацу.

КОВАНА СКРИНЯ, ШВАЙПОЛЬТ ФІУЛЬ ТА ІНШІ

Американські митники, які перевіряли багаж на новоприбулому з Європи кораблі, ніяк не могли втямити, що робити з тими кількома величезними ящиками, стягнутими уздовж і впоперек кованими поясами та розмальованими якимись витіюватими візерунками. У поясненні стомленого з тривалої дороги власника цього вантажу повторювалися два слова – *юкрейн, мьюзеум*.

Нарешті, дивовижні українські скрині, що подолали протягом трьох місяців мандрівки на возі, потязі та кораблі тисячі миль, відкрили. Перед очима чужинців стало те, що викликає наймиліші почуття в кожного

українця і що увиразнює його з-поміж інших. То були вишиванки, рушники, цимбали, сопілки, бандури, керамічні кахлі, інкрустовані вироби з дерева, писанки, ікони. З інших запакованих згортків поставала велич і краса Софії Київської, Золотих Воріт, саркофага Ярослава Мудрого, Білого Національного Хреста з могили Маркіяна Шашкевича. Ці символи українства були втілені на замовлення американських українців у кам'яних макетах відомим львівським майстром Сергієм Литвиненком.

Зворушені побаченням, митники вирішили пропустити багаж, не взявши з його власника жодного centa податку.

Того ж дня, після доставлення спеціальним авто цих довгожданих скринь із Нью-Йорка до Стемфорда, в село Підмихайлівці побіля Львова на адресу настоятельки тамтешнього монастиря матері Моніки було направлено листа, в якому – пересипані добротою та гумором щирі подяки за поміч. З-поміж усього прочитуємо: «Щойно розпакував скрині, що привіз із собою з Галичини. Американський митний уряд так довго возився з ними, поки дозволив перебрати їх без мита... Всі предмети, призначені до музею, прийшли в добрім стані. Тільки на другий раз прошу передавати щось меншого і трошка легшого. Хлопи мало собі хребців не переломили, коли переносили ті скрині».

Так новопризначений директор Українського музею у Стемфорді Лев Чапельський подякував галичанам за своє перше вдале відрядження в Україну, куди він був направлений від управи греко-католицької церкви як збирач народних старожитностей із Старого Краю.

У цей же час на другім кінці Америки сестра Северина завершувала двомісячний тур-представлення по більших місцях поселення українців у різних штатах кращих зразків народної ноші. Вона повернулася до Стемфорда з кількома сотнями доларів добровільних пожертв, зібраних від пересувної виставки, того дня, коли владика Костянтин Богачевський приніс ще в порожні стіни одного

із залів замку загорнуту в материн рушник книгу, свого часу привезену ним із рідного села Голин Долинського повіту теперішньої Івано-Франківщини. Нею виявився один із шедеврів німецького друкаря Швайпольта Фіоля, що побачив світ у Краківській друкарні тогочасною українською мовою 1491 року, – «Октоїх».

Власник родинної реліквії тоді й не здогадувався, що офіційне оприлюднення згодом примірника цієї книги викличе на Заході справжню сенсацію. Адже йшлося про нашу книжку, надруковану поза етнічними українськими землями на 83 роки раніше від офіційно прийнятої в СРСР дати започаткування прийшлим із Москви Іваном Федоровичем українського друкарства (йшлося про вихід у Львові Федоровичевого «Апостола» 1574 року).

«Оживлені» вище у такий спосіб кілька архівних документів дають змогу відтворити сьогоднішньому читачеві хвилюючі картинки далекого минулого, що передували офіційному відкриттю першого на американському континенті Українського національного музею. Було це 1935 року, хоч задокументованою датою його заснування є 1933-й. Таким чином, 2015 рік можна вважати вісімдесятим, відколи запрацювала ця поважна на Заході культурно-освітня установа українців.

Ціллю першого поза межами Європи Українського музею і бібліотеки-архіву у Стемфорді було формування й наповнення такої культурно-освітньої скарбниці української нації, з котрої б черпали знання не лише народжені в еміграції нові покоління українців, а й усі народи, що заселяли Америку.

В організації нової для діаспори справи дуже знадобився короткий «музейний досвід» її ініціатора. У десятих роках ХХ століття, коли на поклик митрополита Андрея Шептицького формувався Національний музей у Львові, тодішній викладач і віце-ректор Львівської духовної семінарії Костянтин Богачевський неодноразово виїздив у села Калущини для збирання експонатів до майбутнього

музею. З першим директором цього музею доктором Іларіоном Свенціцьким у нього віддавна склалися добрі стосунки. Тому й відповідь на звернення до старшого приятеля за допомогою не забарилася.

Співробітник Львівського музею доктор Євген Пеленський незабаром надіслав до Стемфорда докладний план створення нового дітища з трьома основними відділами: українська культура зі старого краю; українська культура в Америці; український науковий інститут. Для поповнення двох перших відділів й були організовані відрядження Лева Чапельського в Україну та сестри Северини по Америці. Основою ж для дослідницької роботи мав стати архів.

Одними із перших дорогоцінні архівні теки, що активно формувалися від початку, заповнили посилки від львівських учених Ярослава Гординського та Федора Колесси. То були повні підшивки рідкісних на сьогодні періодичних видань, зокрема, «Зоря Галицька» від 1849 року, віденський «Вістник» від 1863-го, «Галичанин» від 1867 років. З'являються оригінали листів Михайла Грушевського, Богдана Лепкого, Кирила Студинського та низки інших відомих українців. Архів став самостійно набувати цінні документи з життя й діяльності кращих представників української еміграції, її громадських інституцій.

Стіни старовинного замку, усі поверхи якого згодом були передані під нові експозиції музею, поступово заповнювалися українським світом. З особливим ентузіазмом і водночас із тривогою ця робота велася з початком Другої світової війни. Знаючи з історії, скільки разів нищили завойовники та грабували сусіди кращі набутки нашої культури, не маючи інформації, чи ще вціліли від бомбардувань українських міст тамтешні сховища головних музеїв, українці Стемфорда організують 1942 року «Велику Музейну Кампанію». Її ціль – збірка коштів на підтримку музею. Ось витяг із листівки-звернення до всіх українців вільного світу:

«Тепер, коли війна немилосердно нищить край і всі культурні набутки наших прадідів, а ми мусимо на все це дивитися безрадно і навіть не можемо допомогти не тільки тим музеям, що на українських землях, але й тим, що поза межами тих земель, – звернім увагу на самотній в Америці Український музей і Бібліотеку в Стемфорді».

В листівці вміщено короткі й ёмки слогани, звернені до жертводавців, – громадських інституцій та окремих громадян на кшталт: «Не спізнуйтеся зі своєю жертвою на Український музей і Бібліотеку!», «Не будьте останніми!», «Хто жертвує в час – той помагає вввччч!»

Ще про одну дієву форму привернення громади до суспільно важливої акції нагадує рідкісне видання двоколірної брошури із таким заголовком: «Вечорниці: На дохід українського музею в Стемфорді». У підзаголовку зазначалися час і місце проведення заходу: неділя, 15 лютого 1942 року, в Єпархіальній залі собору св. Юра, Нью-Йорк. Таким чином, організатори звернулися до давньої української традиції, надавши їй актуального змісту. Авторитет заходу «підсилював» портрет фундатора музею митрополита Костянтина Богачевського, з чийого благословення й проводилися благодійні вечорниці.

Автори брошури уклали досить короткий, але переконливий і емоційно сильний текст про хресний шлях, яким ідуть століттями українці до омріяної волі і про національні обереги, які мають вони весь час нести із собою, незалежно від того, куди закинула їх доля. І сьогодні такий текст є особливо актуальний. Тональність і виховний заряд його прочитується у перших фразах: «Україна, котру безнастанно плюндрували різні вороги, від найдавніших часів становила той мур, об котрий розбивалися ворожі сили та котрий захищав західну Європу. Тому наш нарід довго не в силі був спромогтися на спеціальні науково-просвітні інституції, яких ціллю було б переховувати скарби та пам'ятки нашого народу». Знайти такі сили,

йдеться в брошурі, зобов'язані ми. Звернення закінчується такими промовистими фразами: «Всі – без різниці на погляди релігійні чи політичні – старайтеся збагатити колекцію Українського музею!» та «Байдужість до тої інституції буде доказом байдужості до культури нашого народу».

За переказами очевидців, вечорниці вийшли багатолюдними, піднесеними й забезпечили добру фінансову підтримку музею.

Нинішній час продиктував нові форми промоції музею та засобів його існування. Хто бував в американських музеях, не міг не звернути увагу на завершальні зали, якими виходять відвідувачі після огляду експозицій і де зазвичай відбувається жвава торгівля різноманітною музейною атрибутикою – від книжкових буклетів, каталогів до канцтоварів, значків, майок, керамічних виробів тощо. Є така зала і в Стемфордському музеї, де домінує привезена з України сувенірна продукція. Недавно почали виготовляти й свою – різдвяні, великодні та іншої тематики картки та листівки, що є власністю самого музею.

Незважаючи на те, що Український музей у Стемфорді ніколи не мав фінансової підтримки з боку американської держави, нині, як і в попередні роки, він успішно розвивається. А це тому, що українці в еміграції віддавна дбають про захист своєї національної ідентичності й немало своїх чесно зароблених коштів спрямовують на громадську справу. Помітну фінансову допомогу музей отримує, зокрема, від українських федеральних кредитівок «Самопоміч» у Нью-Йорку та «СУМА» в Йонкерсі, Комітету Українського Дня в штаті Коннектікут, Українського католицького товариства «Провидіння», Фондації Української спадщини у Чикаго. І звичайно ж, від Української греко-католицької єпархії у Стемфорді, нинішній провідник якої владика Павло Хомницький, як і його попередники Костянтин Богачевський та Василь Лостен, вважає подальшу розбудову музею справою першорядної ваги. Над-

то в нинішніх умовах, коли ряди української еміграції стали помітно поповнюватися новою хвилею новоприбулих з України, більшість із якої – молодь.

ЯКБИ ЕКСПОНАТИ ВМІЛИ ГОВОРИТИ...

Про поступ Українського музею у Стемфордї може свідчити таке порівняння. Якщо через три роки від часу відкриття тут було понад 700 експонатів, то нині їх кількість наближається до 12 тисяч. З них близько семи тисяч – предмети народної творчості, понад три тисячі картин та скульптур, близько тисячі релігійних предметів. Гордістю музею є колекція унікальних українських стародруків. З огляду на те, що окремі з цих раритетів важко віднайти навіть у найбільших бібліотеках в Україні, ця тема заслуговує окремого наукового дослідження.

Незвичних, почасти драматичних, повчальних і захоплюючих історій творення та побутування більшості із цих експонатів можна назбирати на окрему книгу. У цьому короткому огляді приверну увагу читача до деяких із них, які особисто мене дуже зворушили.

Із пам'яті ніяк не виходять молоді українські хлопці – політичні в'язні однієї із польських тюрем. Довідавшись, що на світовій виставці в Чикаго 1933 року уперше українська діаспора виставляє об'єднаний павільйон із назвою «Україна», вони заходилися готувати для неї і свій експонат. Вийшов дивовижної форми й краси дерев'яний інкрустований стіл із кількома шкатулками такого ж способу виготовлення. В надії, що кошти від продажу цих виробів будуть спрямовані на лікування тяжко хворих побратимів, польські українці відправили вироби до Чикаго. На жаль, очевидно, через зависоку ціну такі експонати до закінчення виставки не знайшли покупця. Натомість доля хворих земляків у Польщі, які в надії чекали вістки з Чикаго, настільки розчулила членів Союзу Українок Америки, що вони вирішили організувати по цілій

В українському музеї-архіві та бібліотеці у Стемфорді – найбільша на Заході колекція українських стародруків

УКРАЇНСЬКИЙ
МУЗЕЙ-АРХІВ
у КЛІВЛЕНДІ
Огайо, ЗСА
Алея Кеніл-
ворта 1202.
До 1.ХІ.1977
"Пластовий
Дім".

UKRAINIAN MUSEUM - ARCHIVES, INC.
1202 Kenilworth Avenue
CLEVELAND, OHIO 44113 - U.S.A.
Est. March 15, 1952 by Leonid Bachynsky

Рекламна листівка Українського Музею-Архіву у Клівленді (штат Огайо)

Америці лотерею. Кошти від неї пішли на закупку ліків, а створені у в'язничних умовах інкрустовані вироби відтоді дивують і захоплюють відвідувачів музею.

Майже детективною виглядає історія порятунку американськими українцями старовинних риз із Києво-Печерської лаври. Їх викрала в Києві якась невідома рука для перепродажу за кордоном. Інформація про лот на престижному аукціоні в Нью-Йорку 1970 року із гаптованими золотом парчею ризами з написом «Зроблено в лаврі, Київ 1830» зацікавила відомого в еміграції митця Святослава Гординського. Упевнившись, що ризи автентичні, він вийшов на директора музею у Стемфорді Василя Ленцика. Там не вагалися – зробили все, аби викупити той лот для своєї колекції. «Ціна була справді зависокою, але виріб талановитих киево-печерських умільців вартував того, щоб потрапити не до чужинських рук, а залишитися у власності українців», – з гордістю каже про цей епізод куратор музею Любов Волинець.

Старовинні гуцульські цимбали також появились в музеї через драматичні обставини. Але вони позначені серпанком толерантності й солідарності українців діаспори зі своїми земляками в радянській Україні. Історія така. Наприкінці 80-х років колишнє радянське товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном «Дружба» спроварило на гастролі до Америки народний танцювальний ансамбль «Вірність» із Львівської політехніки. Свідком невеселого завершення гастролей був викладач семінарії отець Іван Терлецький, який організував у Стемфордській єпархії через свої громади додаткові чотири концерти й займався відправкою артистів в аеропорт Нью-Йорка. Керівництво радянської авіакомпанії «Аерофлот» раптом навідріз відмовилося оформляти багаж... на львівські цимбали. Аргумент керівника колективу, що з Москви до Нью-Йорка цим же літаком інструмент пройшов митний контроль, не мав ніякої сили. Отець Терлецький телефоном пов'язався з владикою Василем Лостеном: «Чи могли б ми

купити в аеропорту цимбали?» Зрозумівши суть проблеми, влади́ка благословив суму 1000 доларів. Львівським артистам вистачило й на покупку нових цимбалів, і на додатковий гонорар від щедрих земляків-українців.

В одному із залів відвідувачі подовгу розглядають незвичне за візерунками та формою покривало. Виготовлене воно наприкінці XIX століття із рукавів буковинських вишитих сорочок в поєднанні із мереживними стібами. Автор цього покривала – народжена близько 1850 року народна майстриня з Чернівців Осипа Григорович (з роду Маєрів). Будучи відомою гаптувальницею та вишивальницею, вона найбільше цікавилася народними сорочками. Часто купувала їх на ярмарках і творила з рукавів різноманітні композиції – на скатертях, порт'єрах, покривалах, торбинах, платтях. Цими речами вона не лише заробляла на життя, а й обдаровувала дітей та внуків. Цей виріб музею подарувала внучка Осипи – Степанія Звонк із канадського Монреалю.

Окремої оповіді потребує колекція сучасної кераміки з українськими мотивами, виготовлена у французькому Мужені. Двоє колишніх львів'ян, знаних у діаспорі митців – Юрій Кульчицький та Іванна Нижник-Винників – спробували були продовжити українську історію Мужена, організувавши на колишній дачі Володимира Винниченка керамічну міні-фабрику. Пані Іванна, котра мешкала поряд із подружжям Винниченків, відкупила цю дачу після смерті її господаря. Перший час бізнес ішов угору – французи охоче купували вишукану порцеляну українських митців. Однак із часом те місце їм довелося полишити. Стемфордська колекція такої порцеляни – одна з останніх, яка побачила світ з маркою колись українського Мужена.

І насамкінець кілька рядків про колекцію українських писанок. Без перебільшення, у Стемфорді вона найбільш вражаюча. І не лише за кількісними параметрами (по кожному із десяти етнографічних районів України пред-

ставлено від 40 до 50 автентичних зразків писанкового орнаменту), а й авторським виконанням: все це зробила одна людина, американка українського походження Таня Осадча. Все свідоме життя вивчала і відтворювала один з головних оберегів української душі. Від 1991 року постійно їздить в Україну, організовуючи своїм коштом виставки в різних містах, залучаючи до мистецтва писанкарства американську і українську молодь.

...Часто буваю у різних музеях України. Найбільше розчаровують краєзнавчі, у концепціях переважної більшості яких переважає антиукраїнська за змістом радянщина. На обережні зауваження чуєш у відповідь: немає коштів, держава не допомагає, виживаємо, як можемо.

Так хочеться спровадити таких «музейчиків» до Стемфорда. Аби там подивилися на все. Аби навчилися, як посправжньому любити цю справу, як формувати у відвідувачів справжній патріотизм. Він так потрібен нам, українцям, сьогодні.

СЕНСАЦІЙНА УКРАЇНСЬКА ЗНАХІДКА В АМЕРИЦІ

В американському Баунд-Бруці віднайдено перше, петлюрівське, видання твору Івана Огієнка «Українська культура», яке вийшло в Києві рівно сто літ тому, але весь наклад якого було знищено за вказівкою червоної Москви.

СТО ЛІТ НЕВІДОМОСТІ

Йдеться про факт насправду сенсаційний: авторів цих рядків під час наукового стажування в США пощастило віднайти чи не єдиний поки що на сьогодні примірник **першого** видання знакового для історії національного книговидання твору – «Українська культура». Щойно, через сто літ після виходу з друкарні Української Центральної Ради!

Вдумаймося, шановний читачу, в сутність несподіваної знахідки: проминуло рівно століття, як ця книжечка була віддрукована. Але досі ніхто ні з дослідників, ні з читачів її не бачив. Немає певності, чи бачив, чи тримав у руках її сам автор. Адже в своїх денниках він лиш занотовує раз, ще в Україні, ту мить, коли захоплений його лекцією під час відкриття в Києві нового, українського за сутністю і назвою, університету 5 жовтня 1917 року Симон Петлюра дає вказівку своєму помічникові старшині Чернявському терміново підготувати до друку цей текст і видати... мільйонним накладом – для української молоді в цілому і Української армії зокрема.

Отож, Іван Іванович знав про вказівку «зверху» надрукувати. Але за пережитих фактично на колесах революційних місяців, що судилися на українських теренах, до автора цей примірник, більше всього, міг і не потрапити.

Не дивно, що пізніше Огієнко-Іларіон ніде й ніколи не згадував про це видання як реальне, не робив посилання на нього, не вводив до своїх численних бібліографічних списків, які зазвичай готували до друку в загальній чи науковій періодиці соратники-однодумці до чергової ювілейної дати. Окрім цього варіанту рукопису «Української культури» був ще один твір, який автор вважав назавжди втраченим, таким, який уже ніколи не міг побачити світ. Йдеться про його ранній рукопис не менш сенсаційної долі – «Містечко Брусилів та його околиці». Його мені пощастило віднайти в колишніх київських спецфондах. І також – о дивний збіг! – рівно через сто літ від часу створення.

ЯК НАРОДЖУВАЛАСЯ КНИГА НЕЗВИЧНОЇ ДОЛІ

Добре відома українському читачеві більш ніж 300-сторінкова книга Івана Огієнка «Українська культура» має чи не найщасливішу долю з-поміж низки інших його знакових праць. І це хоча б тому, що від першого виходу в світ 1918 року перевидавалася значними накладом шість разів, із них: тричі – в Україні і тричі – за кордоном. Однак досі фактично невідомою навіть фахівцям була донині доля її попередниці – 36-сторінкової брошури, одягненої в блаженську м'яку обкладинку малинового кольору, що спеціально призначалася для вояків Української армії.

Як вона з'явилася в світ й куди поділася?

Нещастям для молодого викладача Київського університету Св. Володимира, куди він все ж потрапив ще 1916 року після драматичних перипетій вигнання з аспірантури, виявилася його набута від народження вдача: не вміти приховувати своє загострене відчуття національної гід-

ності, говорити правду, відстоювати її. За це не раз уже був битим жорстокими реаліями життя.

От і цього разу доцент-початківець кафедри російської словесності не міг збагнути ситуації, в якій перебував колектив цього всуціль зрусифікованого закладу: на руїнах прогнилого царату поступово вимальовуються обриси Української самостійної держави, а цей університет і далі тупо відстоює ідею «верності царю і отечеству». Весь професорсько-викладацький склад поведився так, що ніби в країні нічого не сталося.

Те воістину фарисейське мовчання «наукової і просвітньої еліти нації» доцент Огієнко прорвав у незвичний спосіб: вже на початку квітня 1917 року він, замість схоластичного й нецікавого йому лекційного курсу «Історія східнослов'янського наголосу», пропонує своїм студентам першу лекцію... з історії української мови. До того ж, українською мовою.

З формального боку, то справді було порушення статутних вимог університету і нечуваним викликом цілій ученій раді. Адже дозволу на таку лекцію викладач не мав. Але в тій насправду таки форс-мажорній ситуації така «виходка» Огієнка пояснюється давнім і несправедливим ігноруванням владою потреб студентів знати і чути в аудиторіях головного університету краю мову народу, з якого вони походили. Колись таке мало ж настати.

Ініціатива та, яку, до речі з усього університету підтримав лиш один старший колега – професор Шаровольський – дорого обійдеться їм обом. Після терміново скликаної ректором М. Цитовичем – давнім україноненависником і колишнім головним київським цензором – вченої ради проросійськи налаштована більшість ухвалює два рішення:

– затверджує і відправляє в Петербург на адресу Тимчасового уряду Керенського документ із промовистою назвою – «Протест Совета университета Св. Владимира против насильственной украинизации Южной России»;

– виключає з університету доцента Івана Огієнка і професора Івана Шаровольського «за самочинний перехід на викладання лекцій з російської мови на українське наріччя».

Висліди тієї драматичної для становлення наукової кар'єри молодого науковця історії були два:

– рішенням новопосталої весною 1917 року в Києві Центральної Ради в університеті Св. Володимира на перехідний період діяли два університети: російськомовний Володимирів та новий українськомовний, який отримав назву Український народний університет.

– в цьому новому університеті Іван Огієнко стає професором новоутвореної кафедри української мови і водночас секретарем історико-філологічного факультету; і саме йому ректорат доручає оперативно розробити і з жовтня того ж року розпочати читати новий курс «Українська культура».

На п'яте жовтня призначалася початкова урочиста лекція, на якій молодий професор мав озвучити тези нового курсу. Лекція публічна, тому актовий зал був заповнений – і студентами та викладачами двох університетів, і небайдужою молоддю «з вулиці». За переказами, бажаних зібралося кілька тисяч. Прийшов навіть Генеральний секретар військових справ УНР Симон Петлюра.

То був золотий час Огієнка, коли на фоні мовби завороженої аудиторії (та своїми виразами обличчя показувала, що й досі не йме віри почутому) за своїми плечима він відчував, що виростають крила.

Лекція справила на присутніх сильне враження. Вражений був і чи не найповажніший слухач в актовій залі – Симон Петлюра. Він там же приймає рішення видати текст цієї лекції окремою брошурою з метою просвітницької роботи серед вояків Української армії.

Розголос від нашумілої події в червоному університеті пішов і Києвом. Відомий та той час видавець Є. Череповський пропонує авторові оперативно підготувати рукопис до друку окремим виданням, ще й обіцяє гонорар.

Заскочений зненацька привабливою пропозицією, автор обіцяє текст за кілька місяців, адже він лиш розпочав готувати цей новий для нього курс.

Ось так, фактично з-під коліс, з університетських лекцій, підготовлених у стислі терміни, але на совість, народилася книга, рівних якій, без перебільшення, на ту пору в Україні не було.

ПРИМІРНИК ІЗ СКРИНІ СТАРОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Упродовж більш ніж двох десятиліть, відколи поступово стали розкриватися архівні спецфонди (туди, здавалося б, навечно були запроторені рукописні й віддруковані твори найбільш небезпечних для ідеологів комуно-більшовицької системи авторів із тавром «буржуазних націоналістів»), я довго й настирливо шукав усе, що пов'язане із спаплюженим і оббреханим за вказівкою офіційної Москви Іваном Огієнком. І не тільки тому, що наукова, журналістська і видавнича діяльність цієї особистості стала свого часу предметом моєї докторської дисертації. Весь час, уже після захисту докторської й написання першої книжки, переслідувало сильне бажання докопатися до відповідей на два засадничі запитання:

1. За що прізвище цього талановитого українця увійшло до першого десятка зловісного списку колишнього Головліту, точнішими словами – цензурного радянського управління, за яким усіх перелічених там заборонялося згадувати в будь-якому контексті?

2. Чому на видані в Україні після жовтневого перевороту дві дослідницькі праці Огієнка – «Українська культура» та «Історія українського друкарства» було видано особливе заборонницьке табу?

Таким чином, незважаючи на активні пошуки, ніде в колишніх українських архівних чи бібліотечних спецфондах жодного примірника першовидання «Української культури» не було виявлено.

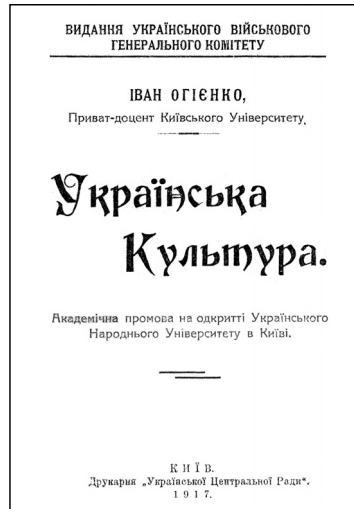
Жевріла ще одна надія: якщо таке видання таки побачило світ у буремному 1917-му (інша справа, що про фактичний наклад із запланованого Петлюрою мільйона примірників нині довідатися неможливо), то щось, може, рано чи пізно, «впливе» із домашніх схованок непоодиноких українських патріотів «старої гвардії». Адже книголюби і книгомани, які ще не перевелися в сучасній Україні, час від часу віднаходять давно пошукуване у рідкісних нині букіністичних відділах книгарень чи на зібраннях колекціонерів.

Однак, як пояснив мені один постійний продавець давніх українських книг на знаменитому книжковому базарі біля пам'ятника Івану Федоровичу у Львові, із плином часу такі з'яви стають усе рідшими. У період сталінських репресій в Центральній і Східній Україні в тюрми засилали навіть тих, хто тримав у себе вдома книги, видані не радянськими видавництвами. Тому багато людей, особливо на селі, без розбору просто палили такі книги тільки тому, що вони були українськомовними. Подібне почалося в 40–50-х роках ХХ століття й на західноукраїнських землях. Там радянські «визволителі» скоро стали пакувати в численні ешелони-товарняки сотні й тисячі сімей неблагонадійних галичан – передусім тих, хто був пов'язаний із старими «Просвітами», молодіжним рухом січових стрільців, соколів, пластунів, а тим більше з УПА.

Тому й не дивно, що ця сенсаційна знахідка стала можливою не в Україні, а за океаном – в Америці. У родинах старої української еміграції, свідків так званої піонерської доби, нині модним стало повертати в нечисленні культурно-освітні осередки, архіви та бібліотеки духовний скарб своїх дідів-прадідів, які все те пильно зберігали у своїх скринях, часто привезених ще із «Старого Краю». Ось в одній із таких скринь і зберігався ця сотню років примірник Огієнкової «Української культури». На слід такої скрині я натрапив у своєрідній столиці українського православ'я Баунд-Брук, що неподалік американського

Український Пантеон у Баунд-Бруці

*Віднайдена в Баунд-Бруці сенсаційна знахідка:
рідкісний примірник «Української культури» Івана Огієнка,
виданий у Києві 1917 року за ініціативою Симона Петлюри*

Джерсі-Сіті. Втішена власниця цієї та низки інших рідкісних Огієнкових книг пані похилого віку на ймення Марія попросила не називати її прізвище, коли відчула, що вносить із хати те надбання діда-баби не кудись «аби з рук», а передає в надійні руки.

ДУХ МИТРОПОЛИТА ВКАЗАВ ШЛЯХ ПОШУКУ

І ось у моїх руках цей давно розшукуваний примірник. Він уже вдруге перетнув океан і повернувся в те місто, де був народжений. На початку – в голові автора, а незабаром, у форматі А-5 скріпленою двома металевими «шпильками» брошурою із обкладинкою малинового кольору, розтиражований на дешевому газетному папері в друкарні Української Центральної Ради.

Так, це справді «Петлорине видання», бо вийшло під маркою Українського Військового Генерального Комітету, керівником якого на час осені 1917 року Симон Васильович був. Назва цього комітету зазначена у верхній частині обкладинки і титулу. Дані про автора подано із зазначенням його першого наукового звання: *Іван Огієнко, приват-доцент Київського університету*. Назва книги «Українська культура» виконана в стилі давньоукраїнської графіки. Нижче вказується вид видання: «Академічна промова на одкрыті Українського Народного Університету в Києві».

Книжечка ця закінчується словами, яких немає в повному виданні «Української культури»: «В день великого нашого національного свята, коли закладаємо новий Університет, нове наукове огнище, я й хотів пригадати вам про українську культуру... Нехай воно, те огнище, сяє ясним світом знання, тим живим полум'ям, що освітить все життя наше і покаже правдиву стежку народові нашому, стежку до тихого щастя, до бажаної волі; ту стежку, якої повсякчасно шукали ми цілі віки...»

На прикінцевих сторінках цієї книжечки вміщена цікава інформація, яка проливає світло на проблемно-

тематичні пріоритети та обшири українознавчих студій майбутнього вченого-українознавця світової слави. Передусім на окремій сторінці читач довідується, що незабаром у Києві заходами видавця Євгена Череповського вийде повне видання «Української культури» цього автора. Анонсувалося, що «буде коло 192 сторінок, багато малюнків» та пропонувалося оформити попередні замовлення на придбання книги. Подавалася також адреса книгарні Є. Череповського (Київ, вул. Фундукліївська, 4). Нині це початок вулиці Богдана Хмельницького з боку Хрещатика). Вихід книжки анонсувався на кінець 1917 року. Насправді ж вона з'явилася в світ вихідними відомостями 1918 року.

Остання, спідня, сторінка обкладинки заповнена списком надрукованих праць приват-доцента І. Огієнка. Тут зазначено 17 назв. Це і окремі брошури та книги, і розлогі статті, що публікувалися в «Записках НТШ» та «Літературно-науковому віснику». Крім п'яти назв, що побачили світ упродовж 1907 до 1910 років, рік виходу в світ інших зазначений один і той же – 1917-й. Видавець інформує читачів, що ці книги є на складі книгарні Череповського і їх можна купити за 50 копійок.

Список цей також викликає запитання і спонукає до пошуків. Адже в ньому зазначені праці, яких нині реально немає в жодній книгозбірні. Скажімо, «Тернистим шляхом: Про кривди народу українському», «Одродження Української церкви», «Історична хрестоматія української мови».

Ось така коротка історія щойно віднайденого примірника праці Івана Огієнка. Вважаю його незвичну з'яву в Америці й повернення в Україну в рік 135-річчя автора Божим провидінням.

А може, це дух самого митрополита Іларіона просто вказав правдивий, хоча й дуже далекий, шлях пошуку і допоміг у такий спосіб повернути цю книгу в Україну?

УКРАЇНСЬКА КНИГА В КАНАДІ

Понад сто років тому перші емігранти з українських земель їхали в пошуках кращої долі у невідомі їм заокеанські світи, беручи з-поміж найнеобхідніших у дорозі речей грудочку рідної землі, а нерідко – й томик Шевченкового Кобзаря чи Біблії. Потрапивши в чуже оточення, не знаючи тамтешніх законів, звичаїв та мови, будучи в переважній більшості малописьменними, розпорошеними на великих відстанях, вони потребували доброго і надійного порадника, учителя, носія бодай якоїсь інформації про рідну сторону, чогось такого, що могло б їх просвічувати і об'єднувати. Таку роль перебрав на себе перші українськомовні періодичні друковані органи та книги.

МІСІЙНА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ДРУКОВАНОГО СЛОВА ЗА ОКЕАНОМ

Як засвідчують архівні матеріали, українську книжку на американському континенті від початків творили не професіонали. Були то молоді хлопці, здебільшого з числа учителів, яким безумовно бракувало професійного журналістського і видавничого досвіду. Але в їхніх неспокоїних серцях нуртували любов до цієї справи і любов до України.

Коли тепер перегортаєш десятки, сотні книг, виданих нашими земляками за океаном у різний час, то нерідко на їх сторінках неможливо віднайти, скажімо, рік видан-

ня. Про час виходу таких книжок можна дізнатися хіба що вивчаючи рекламні оголошення про збір накладу чи повідомлення на газетних шпальтах про надходження у продаж того чи того видання.

Перші видавці навіть не знали про загальні правила оформлення, кажучи сучасною мовою, вхідних і випускних даних книги. Вони тоді й не замислювалися, що творять історію і що самі потрапляють своїми діями до неї. Вони просто працювали для людей, дбаючи про їхній духовний і національний поступ, закликаючи їх цими виданнями пам'ятати свою далеку Батьківщину, мову і звичаї своїх батьків.

З цієї причини досі остаточно не встановлено, яку саме українську книжку, надруковану на канадській землі, можна вважати першою. Професор І. Боберський, для прикладу, стверджує, що такою є «Християнський Катехизм» – 40-сторінкова брошура, що побачила світ 1904 року за підтримки і благословення «Незалежної Грецької Церкви». Ця дата, до речі, зазначена на книзі. Інший канадський дослідник, доктор М. Марунчак українським канадським першодруком вважає «Учебник англійської мови» (обсяг – 330 сторінок), який написали Іван Бодруг та Михайло Щербинін. Цей своєрідний українсько-канадський підручник побачив світ наприкінці 1904 року з датою 1905-го. В англійському варіанті він має довшу назву – «Ruthenian-English Glossary or Dictionary or English Manual for Ruthenians». На користь цього твердження свідчить збережений до наших днів оригінал договору «Канадійської Північно-Західної Видавничої Спілки» з авторами, датований 10 березня 1904 року із зобов'язанням видавництва випустити книгу в світ 1904 року.

На жаль, жоден примірник цієї книги не зберігся. Маємо лише її передрук 1912 року. А ще – досить оригінальний текст рекламного оголошення, який уміщувався у перших числах «Канадійського Фармера» 1906 року, зверненого до українців:

«Ви цілком не сотворите гріха, ні ви, ні ваші діти, коли купите собі собі учебник англійської мови. Се не пів «кега» пива у Вінніпегу аби викинути одного доляра, випити за пару годин та й пропало. Се книга за 1.50, котрої Вам треба на кождім кроці, як потрібно їсти й одягнутися... Дуже біда на чужині мізерному бідакові, що не знає мови народа, з котрим мусить жити».

Дехто з учених діаспори початок заснування українського книговидання в Канаді відносить до 1907 року. Очевидно, підставою для цього не зовсім умотивованого твердження стало ось таке рекламне представлення в газеті «Канадійський Фармер» брошури «Вільний Світ», випущеної того ж року «Українською Вільнодумною Федерацією»: «Пам'ятайте, що се перша книжечка, яка до сеї пори появилася на Канадійській Україні».

До речі, багато шпальт перших українських часописів у Канаді наповнені саме благородною ідеєю добротворення, чистих і чесних намірів її засновників щодо сіяння просвіти і знань серед українців, об'єднання їх в одну свідому й активну спільноту. Показовим у цьому плані є ось цей витяг – звернення до читача, опублікований у першому числі «Українського Голосу»:

«... Та і наша доля в заморській країні не облята медом, не обсирана золотом. І нам нелегко приходитьсь лупати каміне, корчувати ліси, сушити мочари. Ми не застали тут колачів на вербах, а мусимо так само тяжко працювати, щоб з голоду не згинуть, а до сего ми тут чужі, ми ще не знаємо тутешніх законів... Ми повинні шанувати людську гідність і не бути рабами інших народів, а показати себе, що й ми народ. Та щоб ми могли обстоювати за собою, ми повинні вчитись. Встид і сором буде нам, непросвіченим...».

Їхали наші земляки за океан зосібно русинами, буковинцями, галичанами, волиняками, наддніпрянцями, лемками, чернігівцями. Їхали такими тому що й сама наша Україна була тоді розшматована, роздерта поміж сильнішими сусідами – Росією, Польщею, Австро-Угорщиною, Румунією. Історично несправедливе слово «рутеніш», «рутенійці» надовго стало ознакою свого національного «я» серед чужинців. Та поступово, впевнено і гідно ставали переселенці з українських теренів у далеких європах і канадах саме українцями. Ставали значною мірою і завдяки саме своєму рідному друкованому слову.

КНИЖНИЦТВО ПЕРШОЇ ХВИЛІ ЕМІГРАЦІЇ

Перша хвиля української еміграції до Канади, що окреслюється хронологічними рамками від кінця XIX століття до кінця Першої світової війни, характеризується стихійним, дещо хаотичним, але впертим становленням і ствердженням видавничої справи.

На початковому етапі видавництва організовувалися здебільшого для започаткування того чи іншого українськомовного періодичного друкованого органу. Одним із перших часописів на американському континенті стала «Свобода», заснована у Джерсі-сіті 15 вересня 1893 року. Газета швидко здобувала все більше число передплатників, зосібно й серед канадських українців. Але задовольнити сповна потреби останніх вона не змогла. І тому вже на початку XX століття в Канаді виникають свої періодики для українців. Були то «Канадійський Фармер» (1903), «Слово» (1904) та журнал «Ранок» (1905).

Спільною характерною ознакою цих трьох канадських видань стали їхня політична заангажованість і залежність від засновників. Часописи виходили на чужі гроші, і виступали за інтереси передусім англійської ліберальної буржуазії, а не українців-переселенців. Не сприяли довір'ю в українського читача і гостра по-

лемічність публікацій та нетерпимість низки авторів, надто ж у міжконфесійних питаннях.

Таким чином, незабаром на порядку денному постало актуальне питання заснування справді народного і справді українського часопису. Така роль волею історії випала на долю «Українського Голосу», перше число якого побачило світ 16 березня 1910 року. Вперше за всю історію української видавничої справи і журналістики поза Батьківщиною слово «український» стає у заголовку цілого часопису. Відтоді й розпочинається пора активно українського книгодруку.

Першим українським видавництвом, яке започаткувало 1903 року часопис «Канадійський Фармер», слід вважати «Канадську Північно-Західну Спілку». Саме завдяки зусиллям її організаторів до Канади було завезено перший український шрифт, відлитий у Сполучених Штатах Америки. Досі українськомовні тексти, здебільшого оголошення для громади, набиралися латинськими черенками. Цим першим українським шрифтом були набрані й згадані вище дві перші книги спілки – «Учебник англійської мови» та «Християнський Катехизм».

1908 року у Вінніпезі українець Яків Крет засновує свою *друкарню і видавництво «Руська друкарня»*. На початку, поєднуючи в одній особі і автора, і видавця, і друкаря, він, зокрема, упорядкував та видав «для руських фермерів і робітників» популярну брошуру «Важніші права Канади», почав редагувати й друкувати перший український ілюстрований журнал «Хата», а також перші числа «Українського Голосу». З цієї друкарні вийшов і перший український підручник Петра Зварича, що був звичайним перекладом англійського букваря і призначався для початкової української школи в провінціях Альберта та Саскачеван (1911). На друк цієї книги автор зібрав власні кошти.

«Руська друкарня» пожвавила й урізноманітнила діяльність після того, як Крету запропонував свої послуги молодий і підприємливий засновник «Першої Канадій-

ської Книгарні» (в літературі можна знайти й іншу її назву – «Руська і Польська книгарня») Френк Доячек. Свій книжковий бізнес він почав із того, що одержані на замовлення зі Львова, Перемишля і Відня українські книги складав у мішки та валізи і вирушав з ними підводою по тих околицях провінції, де гуртами оселялися українці. Супутніми речами до книг були ікони, годинники, різноколірні нитки для вишивання, інший необхідний у господарстві дрібний крам. Спілкуючись з українцями по різних фермах, він пропагував свої книги і водночас вивчав попит на них. Підручник з англійської за півтора долара купували неохоче (за цю суму нашому переселенцю треба було працювати, скажімо, на вирубці лісу два дні), а ось дрібненькі брошури від 5 до 40 центів розходилися за одну поїздку. В тих поїздках і народжувалися плани про те, що і скільки видавати.

Напрочуд вдалою виявилася спроба зібрати й видати окремою книгою пісні, які співали українці на початках свого перебування на чужині. Такий збірник уклав Теодор Федик і запропонував Доячеку для видання. Успіх видрукуваних 1908 року *«Пісень про Канаду і Австрію»* (йшлося про пісні австрійської України) був несподіваний. Ось як обґрунтовував видавець Я. Крет необхідність третього видання цієї книги в 1911 році:

«Вірний образ долі наших робітників за морем, представлених у піснях про Канаду і Австрію, так зацікавив наших переселенців, що розкупили два попередні наклади сих пісень. Великий попит за сею книжкою змусив нас видати ще оден наклад. Руська Книгарня, хочачи зробити вигоду Русинам і вдоволяючи їх просьбам, відкупила від п. Т. Федики авторство сеї книжки і пускає в світ своїм накладом отсе третє виданнє. Нехай оно служить кождому розрадою в вільних хвилях, нехай кождий пригадає собі свою долю і недолю в нашій новій Вітчизні – Канаді. Передавайте, отже, сю книжку з рук в руки, посилайте її своїм братам в старий

край, нехай і вони знають Ваші гаразди та учаться з них як уникати злого, щоб на новій землі заржити в щастю, в ліпшій гаразді, чого Вам всім бажає Руська книгарня».

Це був один із тогочасних українських бестселерів. Чергове його перевидання здійснила своїм накладом уже «Українська книгарня» у Вінніпезі 1927 році з новим, точнішим, заголовком – «Пісні емігрантів про Старий і Новий Край», залишивши, однак, у підзаголовку попередню назву. Продавалася ця книга (обсягом 140 сторінок), як і в попередніх виданнях, по 40 центів.

Книгопродавець і видавець Ф. Доячек друкував книги не лише в «Руській друкарні», а й у видавництві «Ранок», друкарні «Канадійського Фармера». Притому друкував, зважаючи на зростаючий попит на українську книгу, дуже інтенсивно. Так, лише за анонсами українськомовної преси в 1910 році в Канаді продавалося понад 20 книжечок, випущених накладом «Руської Книгарні» Доячека. 1912 року він став співвласником «Руської друкарні». Об'єднання книгарні з друкарнею дало можливість створити цілий *книговидавничий концерн «Руська книгарня».*

Незабаром Доячек став засновником «Канадійських Вістей», а згодом (1914) у його власність перейшов і тижневик «Канадійський Фармер» з друкарнею. Книжкове видавництво, маючи такі друковані періодичні органи, сповна використовувало їхні можливості для інформування читачів про книжкові новинки, ціни і місця реалізації. Представництва цього концерну були незабаром відкриті в інших провінціях Канади, зокрема, в провінційних столицях Едмонтоні, Ріджайні.

За даними календаря «Приятель Жовніра» на 1915 рік, що виходив у Канаді, «Руська книгарня» лише упродовж 1910–1914 років випустила й реалізувала на американському континенті понад 60 назв українськомовних книг.

Цікаво, що Френк Доячек за національністю був чех. Але він вільно говорив українською мовою, глибоко спів-

чував національним почуттям і політичним намірам українців, розумів ціну друкованого слова національною мовою і своєю діяльністю багато прислужився українській громаді в Канаді.

Заснована 1910 року, «Українська видавнича спілка» започаткувала перший справді народний тижневик «Український Голос». Розпочавши книгодрук у 1911 році двома невеликими брошурками – «Пімста робітника» (оповідання) та «Весна» (поезії), автором яких був перший редактор цієї газети Василь Кудрик, видавництво з роками розширювало тематику своїх книг, збільшувало обсяги, підвищувало інтелектуальний рівень свого читача, формувало його смаки.

Найвагомішим виданням цього періоду слід вважати Шевченків «Кобзар» обсягом 516 сторінок і 53-ма ілюстраціями. На обкладинці і звороті титульної сторінки зазначено, що видавалася ця книга в друкарні «Канадсько-Української видавничої спілки» 1918 року. Фактично це було перевидання «Кобзаря» Львівської «Просвіти» (з передмовою Богдана Лепкого). Канадські українці додали до нього свій вступ на вісім сторінок, підготовлений Інститутом «Просвіта» у Вінніпезі.

Неповторність цього видання в усій світовій шевченкіані в тому, що незабаром воно стало основою «Ілюстрованої Шевченківської бібліотеки» в 24 книжечках. Зміст кожної книжечки склали відбитки окремих поем чи добірок поезій із щойно випущеного «Кобзаря» – таким же форматом і шрифтом. До них додавався портрет Шевченка і відповідні сюжетні малюнки. Коштували ці випуски по 10 центів, тому швидко і повсюдно розходилися.

ДРУГА І ТРЕТЯ ХВИЛІ ЕМІГРАЦІЇ

Умовно об'єднаємо ці дві хвилі хронологічними рамками міжчасся двох світових війн і періодом до кінця 80-х

років ХХ століття. Соціальна й політична структура української еміграції цього періоду значно різнилася від піонерської доби. У результаті поразки національно-визвольних змагань Україну назавжди полишали найбільш свідомі, найосвіченіші громадяни, хто не міг прийняти нової тоталітарної системи, хто рятувався від насильної репатріації до Радянського Союзу в численних еміграційних таборах англійської та американської зон окупації Західної Німеччини після завершення Другої світової війни.

Отож, за океан виїхали сотні, тисячі діячів літератури, науки, мистецтва, які на нових місцях свого поселення, в умовах потужного оживлення організаційної діяльності української спільноти, незабаром ставали каменями духовної творчості й громадянської позиції свого народу. Вони, вже на професійному рівні, поповнили і скріпили когорту редакторів, видавців, журналістів, друкарів, які в піонерську добу формувалися із одержимих цією справою самоуків.

Українська видавнича продукція цього періоду зростає і кількісно, і якісно. У тематичному діапазоні її можна виокремити за такими ознаками:

- класика «краєвої» літератури (Шевченко, Франко, Кобилянська, Нечуй-Левицький, Леся Українка та ін.);
- науково-популярні твори з історичного минулого свого народу (це передусім заборонені в радянській Україні праці М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Грушевського, І. Огієнка);
- українські переклади світової літератури (найбільш показові – кілька випусків арабських оповідань «Тисяча й одна ніч», роман «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича тощо);
- навчальна література для вивчення української мови передусім маленькими українцями, народженими вже в Канаді («Український Буквар», підготовлений «Канадійським Фармером», що витримав протягом 20–30-х років кілька видань);

*Віннітезьке видання «Кобзаря» Тараса Шевченка
в чотирьох томах*

– «Український повістковий Буквар» у двох книжечках Миколи Матвійчука, що виходив кількома виданнями у 40–50-х роках;

– читанки для початкових класів недільних українських шкіл, найпопулярнішими з яких були ті, що створив Петро Волиняк, – «Барвінок», «Дніпро», «Київ»;

– збірки оповідань, віршів, написаних уже канадськими українцями (цей видавничий блок пізніше отримує назву «Українська література Канади»);

– наукова продукція Української Вільної Академії Наук;

– різноманітні календарі, як додатки до періодичних друкованих органів (творилися вони за зразками народних календарів, які започаткувала свого часу львівська «Просвіта»).

Одна з характерних тенденцій цього періоду – перенесення на канадські терени діяльності українських видавництв, які до 1939 року діяли на Галичині чи в час війни і після – у Західній Європі. Найбільш показовими в цьому плані є видавництво «Наша Культура», що діяло під орудою професора І. Огієнка (пізніше – митрополита Іларіона) у Варшаві та Лозанні протягом 20–40-х років, та видавництво Івана Тиктора, що продовжило традицію створеного цим діячем у Львові концерну «Українська преса».

Видавництво «Наша культура»

Видавництво засноване у Вінніпезі видатним діячем українського відродження, колишнім міністром освіти та віровизнань УНР Іваном Огієнком (митрополитом Іларіоном) відразу ж після переїзду його до Вінніпега восени 1947 року.

З метою збору коштів для видання книг при Соборі Св. Покрови у Вінніпезі засновується спеціальний «Видавничий комітет». Згідно із статутом, це була «установа благодійна, що ставить собі завданням плекання й поширення української церковної культури й ідеології». До комітету приймалися дійсними членами особи укра-

їнської національності. Кожен член комітету мав вносити щомісяця не менше одного долара. Видавничий фонд, що складався із членських внесків, призначався винятково на видання нових книжок.

Першими книгами, що побачили світ на канадській землі з маркою «Нашої культури», були праці самого засновника видавництва: «Бережімо все своє рідне!», «Приєднання церкви Української до церкви Московської», «Прометей» (поема), «Народження людини» (філософська містерія). Незабаром побачили світ більші за обсягом видання: «Слово про Ігорів похід» та «Історія української літературної мови». Остання книга, 1949 року, вийшла із значною кількістю ілюстрацій.

Видавництво постійно зверталось до жертводавців за допомогою. Глибоко емоційним, переконливим і актуальним сьогодні сприймається звернення митрополита Іларіона до українських меценатів. Ось лише його фрагмент:

«Кожна людина, яка багата не була б вона, має звичайний кінець, – вернеться в землю, з якої й створена вона. Піде в землю, й пам'ять про неї минеться. Не так буває з тими, хто прислужився розвиткові культури, цебто з меценатами: їхня пам'ять живе довгі роки, їх любовно згадують вдячні нащадки... Особливо рясно цвіло в Україні меценатство книжкове. Окремі багаті особи, українське боярство, українська шляхта, князі, гетьмани, українська старшина, міщанство – всі спішили стати в ряди поважних меценатів і видати яку книжку. Особи ці давно вже зійшли з цього світу, але їхні видання-книжки живуть ще й тепер і житимуть вічно, прикрашаючи нашу культуру».

За перший десятилітній період діяльності видавництва «Наша культура» (1947–1957) в ньому вийшло 29 написаних у Канаді творів митрополита Іларіона. Окрім названих вище варто виділити ґрунтовні історичні монографії «Іконоборство», «Поділ єдиної Христової церкви і перші

спроби поєднання її», «Українська церква за Богдана Хмельницького. 1547–1557», «Українська церква за час Руїни. 1657–1687», «Преподобний Іов Почаївський». Це також і публіцистично наснажена «Книга нашого буття на чужині», і перший том релігійно-філософських творів та низка інших цінних і цікавих видань.

Цікавий фінансовий документ залишив багатолітній секретар видавництва ігумен Іов Скакальський – «Докладний список приходу, розходу й недобору в доларах» по видавництву за десять років діяльності, який дає змогу з'ясувати фінансові засади кожного видання (окрім книг сюди слід додати ще видання трьох місячників, про які йтиметься нижче, – «Слова Істини», «Нашої Культури» та «Віри й Культури»). Якщо в 1948 році зібраних для друку коштів було 1253, а витрат 2035 доларів, то в 1957 році ці цифри склали відповідно 4088 та 7538 доларів. В цілому ж за десять років перевитрати склали понад 15 тисяч доларів. Це ті кошти, які «митрополит Іларіон за десять літ (1947–1957) доклав до свого видавництва, щобто видав на український народ у Канаді з власного утримання».

Звідси зрозумілими стають грікі фрази засновника видавництва, висловлені в листі до Павла Сомчинського в Буенос-Айрес: «Видаю багато, але до кожної книжки докладаю. Навіть сумнів бере: чи й варто писати?».

Окрім підготовки до друку книжкових видань «Наша культура» стає засновником кількох періодичних друкованих органів – «Слово Істини», «Наша Культура», «Віра й Культура».

«Слово Істини», як «народний місячник духовної культури й рідної мови», регулярно виходив з листопада 1947 по жовтень 1951 років. Всіх випущено 48 чисел. Обсяг кожного числа був стабільним – 32 двоколонні сторінки (один друкований аркуш), за винятком першого, зведеного. Програмою метою діяльності було заявлено прагнення редакції «сіяти по всьому українському світові

правдиве Слово Божої Істини, щоб глибше виявити церковну Божу Правду та українську церковну ідеологію».

Тематика постійно розширювалася. Провідною була тема української мови, культури, проблеми їх виживання в чужомовному оточенні. Редакція постійно зверталася до своїх читачів та видавництв присилати для рецензування нові книги, інформація про які систематично вміщувалася на сторінках часопису.

І все ж «Слово Істини» попри неодноразові прагнення видавця урізноманітнити тематику публікацій залишався вузькопрофільним журналом із чітко вираженим релігійно-знавчим напрямком. Це звужувало читацьку аудиторію, не сприяло формуванню широкого авторського активу. Нерідко зустрічаються числа, де на 70–80 відсотків усього обсягу подавалися матеріали одного автора – митрополита Іларіона. Все це спонукало видавця до зміни профілю видання і вироблення його нової програми. У жовтні 1951 року вийшло останнє число «Слова Істини», на одній із сторінок якого було вміщено заклик до читачів читати новий часопис «Наша Культура».

Місячник «Наша Культура». Новий місячник, що почав виходити у Вінніпезі з листопада 1951 року, був новим лише за місцем перебування видавця. Адже багато читачів як у Європі, так і в Америці пам'ятали редаговану протягом 1935–1937 років у Варшаві професором Іваном Огієнком «Нашу Культуру», яка швидко завоювала авторитет у науковців і прихильність у найширшого читача. З незалежних від видавця причин вона там і припинила своє існування, але потреба у відновленні такого часопису після Другої світової війни в умовах посилення «радянзації» українського населення після приєднання західноукраїнських земель до складу радянської України була як ніколи актуальною. Цю тезу так обґрунтовує сам видавець:

«Українська культура, на якій зросла наша Україна й яка принесла їй світову славу, знаходиться тепер у великій не-

безпеці – в небезпеці повного знищення її. Ворог напосів на Україну й свідомо нищить цю культуру до останку, бо добре знає, що українська культура – то правдива душа України, добре знає, що знищивши цю культуру, він знищить саму Україну, ранисть її в саме серце...

Але ми всі знаходимося на волі й від своєї культури не відступаємо. Навпаки, тільки на чужині ми глибоко пізнали повновартість нашої рідної культури, пізнали її самостійність, людяність. Пізнали, що наша культура неповторна за межами нашої Батьківщини... Творімо ж і на чужині українську культуру всіма силами своєї нації! Сил цих маємо і тут в достатку, і ними можемо спинити й винародовлення наших братів, і викривлення нашої вікової культури».

У першому числі видання була заявлена його програма:

– наукові й науково-популярні статті з усіх ділянок української духовної й матеріальної культури: література, історія, історія церкви, мистецтво, філософія, богослов'я, театр, мовознавство, етнографія, право, археологія, педагогіка, архітектура й т. ін.;

– короткі спомини з нашого недавнього минулого;

– критичні огляди наукових праць і літературних новин.

За канадський період існування (з листопада 1951 по жовтень 1953 року) вийшло 23 випуски часопису. Обсяг його був приблизно такий, як і «Слова Істини» – 40 двохколонних сторінок, але оформлювався вже краще. Обкладинка друкувалася в два кольори, в окремих числах з'являлося більше ілюстративного матеріалу. Але найголовніше – помітно урізноманітнілася тематика, розширилося коло авторів.

Серед постійних дописувачів були авторитетні в українському світі історики, літератори й мовознавці – Степан Килимник, Олександр Оглоблін, Наталія Полонська-Василенко, Андрій Чайківський, Дмитро Чуб, Ярослав Рудницький, Улас Самчук. На сторінках «Нашої Культури» її

канадського періоду можна віднайти сьогодні немало невиданих ще й досі прекрасних творів цих та й інших авторів, глибокий аналіз тогочасного літературного процесу, розповіді про маловідомі факти української історії, цінну епістолярію.

Останнє число цього часопису вийшло у жовтні 1953 року.

«*Віра й Культура*». Це був третій періодичний друкований орган видавництва «Наша культура». Програмними його завданнями були: продовження традицій своїх двох попередників, підвищення релігійної свідомості та культури українського народу в Канаді. Йшлося передусім про публікацію матеріалів з усіх ділянок богословської науки та церковного життя. Однак залишалися програмні положення «Нашої Культури»: історія, література, мистецтво, огляд книжкових новинок, спомини з недалекого минулого.

Від «Нашої Культури» новий часопис відрізняється передусім збільшеним удвічі обсягом – 80 сторінок, кращим поліграфічним виконанням: з початку 1954 року друкувався на книжковому папері. З січня того ж року він стає «органом Українського наукового богословського товариства» і таким залишався до останніх днів свого виходу – грудня 1967 року. Всіх вийшло 162 числа.

Через 15 років видання «Віри й Культури» в Канаді відновлюється. Від 1974 року вона стає річником Наукового богословського товариства імені митрополита Іларіона (Огієнка). Перші два випуски вийшли за редакцією доктора Юрія Мулик-Луцика. Протягом 1976–1998 років незмінним редактором видання стає відомий в діаспорі і в Україні учений-богослов, багатолітній декан богословського факультету Колегії Святого Андрія при Манітобському університеті, публіцист і видавець протопресвітер Степан Ярмусь. Проте одинадцяте число цього річника (1998 рік), присвячене 400-літтю від дня народження Петра Могили, виявилось останнім.

Видавництво Івана Тиктора

Нова сторінка в історії української видавничої справи в Канаді була започаткована відомим на Галичині видавцем Іваном Тиктором. Колишній творець і власник концерну «Українська Преса» у Львові, під орудою якого у 30-х роках на західноукраїнських землях масово поширювалася українськомовна преса і книга, він пізніше очолював видавництва «Нове життя» у Кракові, «Волинь» у Рівному. Опинившись 1948 року в Канаді, приступає до створення видавництва і здійснення нечуваних досі видавничих проєктів – перевидання своїх фундаментальних львівських першодруків – «Великої історії України», «Історії українського війська» та «Історії української культури».

До Івана Тиктора ніхто не видавав у Канаді великих за обсягом книг. Для цього слід було зібрати колосальні кошти, та й певності в їх поверненні не було. Тиктор за короткий час здійснив неможливе. Того ж таки 1948 року у Вінніпезі накладом 15 тисяч примірників з'являється величезний за обсягом том (968 сторінок) із значною кількістю ілюстративного матеріалу – «Велика історія України». Коротким зверненням до читачів були такі глибинні за змістом і хвилюючі слова видавця: «В 25-ту річницю моєї видавничої діяльності випускаю на чужині друге видання «Великої історії України» в глибокім переконанні, що ця книга скріпить розсіяних по всьому світу синів України в їхній вірі в недалеке воскресення Батьківщини та додасть їм сил до боротьби за її визволення». Посвятою до цього тому були слова, взяті ще з львівського видання: «Батькам на славу, синам на науку».

Представляючи цю книгу канадському читачеві, Євген Яворівський так охарактеризував її значення:

«Навчаючи про славні діла предків наших, ця книга сповннить зболілі душі українців на чужині вірою в недалеку перемогу української правди і силою до дальшої праці й боротьби за визволення України».

На видання «Великої історії України» було витрачено 300 тисяч канадських доларів благодійних внесків – сума на той час величезна. Незабаром побачили світ й інші два видання – «Історія українського війська» та «Історія української культури».

Іван Тиктор стояв біля витоків створення «Клубу Приятелів Української Книжки», з маркою якого побачили світ кілька серійних видань. Лише протягом 1949–1952 років тут вийшло 14 книжок загальним обсягом близько 2000 сторінок. Передусім це були повісті й романи з української історії. Серед них – «Страшна помста» М. Гоголя, «Максим Залізняк» В. Радича, «Пригоди молодого лицаря» С. Черкасенка, «Люди в тенетах» В. Чапленка, «Поєдинок з дияволом» О. Гай-Головка.

Львівське коріння (від 1920 р.) мало ще одне українське видавництво, що постало у Торонто 1952 року, – «Добра книжка». Перенесло воно сюди свою діяльність із Австрії, де протягом 1948–1949 рр. випускало кварталник «Життя і Слово». Фінансувалося здебільшого католицькою українською громадою. За перші п'ять років праці в Канаді випустило понад 150 назв перекладених із чужих мов і оригінальних книг, переважно релігійної, історичної тематики.

Видавнича Спілка «Тризуб»

Ця видавнича спілка є правонаступницею одного з перших видавництв піонерської доби – «Української Видавничої Спілки». Її діяльність пов'язана передусім із випуском часопису «Український Голос». З 20-х років книговидання сформувалося в окремий напрямок. Сучасну назву видавництво набуло 1948 року, відповідно до прийнятого нового Статуту.

Один із найвагоміших проектів цієї Спілки – видання повного «Кобзаря» Тараса Шевченка з упорядкуванням, ґрунтовними науковими коментарями і примітками Леоніда Білецького. В загальному обсязі ця фундаментальна

праця має чотири томи на 1978 сторінок. Спроба видрукувати її належить видавництву «Пробоем» у Празі, де 1942 року вийшов перший (і єдиний) том. Війна завадила завершити цю добру справу. Перебравшись після війни до Вінніпегу, Леонід Білецький вирішує присвятити це видання «українським піонерам Канади, що творили матеріальні й духовні цінності на добро і славу українського народу й Канади». Однодумців він знайшов в Українській Вільній Академії Наук та видавництві «Тризуб», яке й почало збирати кошти для здійснення величного проєкту. Перший і другий томи побачили світ 1952 року, третій – 1953-го, четвертий – 1954 року.

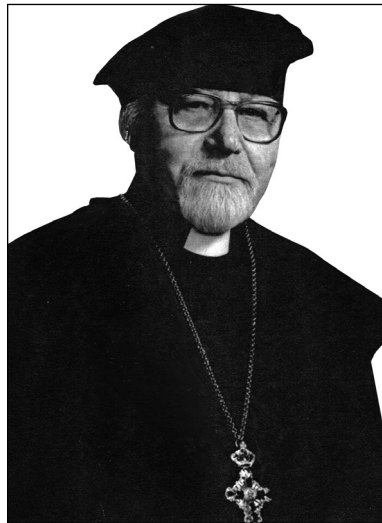
Особливість цього видання «Кобзаря» в тому, що в усіх текстах поставлено наголос. Обумовлено це необхідністю спонукати українську діаспору дотримуватися єдиної української літературної мови, єдиного правопису й наголосу, бо під впливом асиміляційних процесів рідна мова стала зазнавати значних спотворень.

Кладучи цю найголовнішу книгу українства на вівтар своєї найвищої ідеї, – вибороти Україні свободу, самостійність і соборну державність – видавництво тоді не до кінця реалізувало свій первинний задум. Через брак коштів другу частину накладу – 2500 примірників – не вдалося «вдягнути» в оправу. Ця частина вже зброшурованих аркушів чекала своєї слушної пори на складі видавництва аж до початку 90-х років. Але волею долі саме цим книгам судилося виконати історичну місію – будити своїм огненним словом приспану протягом десятиліть радянської пропаганди Україну. За ініціативою президента «Тризубу» Анни Фігус-Ралько в Канаді було організовано збірку коштів не тільки на завершення друку «Кобзаря», а й на пересилку його в Україну – до наукових, освітніх бібліотек, установ і закладів. Загалом було відправлено понад 300 чотиритомних комплектів цього видання в усі 25 областей.

Ще один золотий рядок вписало це видавництво в історію українського друкарства поза Україною, створив-

*Перша жінка-президент
видавничої спілки
«Тризуб» у Вінніпезі
Анна Фігус-Ралько*

*Багатолітній
редактор і видавець,
автор низки українознавчих
праць прот. Степан Ярмусь*

ши і видавши «Літопис українського життя в Канаді». Це п'ять солідних томів (від 300 до 500 сторінок у кожному), де небайдужим поглядом історика і літописця Ольги Войценко в хронологічному порядку зареєстровано всі більш-менш вагомні факти проявів українського життя в Канаді. Основою цього літопису послужили річники «Українського Голосу». Цінність видання в тому, що тут подано не лише назви публікацій та короткий виклад змісту, а й, у багатьох випадках, розлогі цитати.

У цілому ж на кінець 50-х років у Канаді виходило близько 40 різних періодичних українськомовних видань, діяло до двох десятків видавництв. Головними видавничими осередками були Вінніпег, Торонто, Едмонтон, Йорктон.

СУЧАСНИЙ ПЕРІОД

Сучасне українське друкарство на теренах Канади не відзначається тією величезною потугою й різноманітністю, якими позначені описані вище попередні два періоди. Цьому є кілька об'єктивних причин:

По-перше, даються взнаки асиміляційні процеси, які все більше торкаються молодих українців, надто ж тих, хто народився тут у четвертому, чи вже й п'ятому поколіннях. Така молодь швидше втрачає українську мову й інтерес до організованого життя громади.

По-друге, поступово відходить від активної громадської діяльності старше покоління українців, яке належало до «політичної еміграції», для яких справою життя було намагання чим довше затримати в країні нового поселення свою українську ідентичність. Саме ця категорія була основним жертводавцем для реалізації різноманітних видавничих і пресових проєктів.

По-третє, нова, четверта, хвиля еміграції з України, яка почалася з розвалу Радянського Союзу і падінням «залізної стіни», в основі своїй є «заробіткова», і тому гро-

мадсько-політичі інтереси для неї не є пріоритетними. В мові ця найновіша хвиля з цієї причини асимілюється швидше, ніж попередні.

Зменшення інтересу до книжки взагалі і української зокрема розпочалося на американському континенті ще з 60-х років – з настанням доби, в якій «немає часу на книжку». Цією ситуацією вже тоді занепокоївся Конгрес Українців Канади, який на своєму з'їзді у жовтні 1965 року ухвалив спеціальну резолюцію щодо майбутнього української книги. Зважаючи на унікальність цього документа, доцільно навести деякі його фрагменти:

«Добра книжка – це найбільший наш приятель, який ніколи нас не покине, який у смутку й горю дасть нам пораду і підсуне ідею, що осінить нашу душу і наш ум...

В Україні українська книжка, українське друковане слово запряжені у залізні шори служіння тільки одній справі, тільки одній цілі – піддержці і прославленню советського режиму. Тим важливішою стане роля її за кордоном. Вона мусть доказати, в'яснити і спростувати все те, про що українська книга в Україні сьогодні не сміє говорити.

Українська книга за кордоном, переложена на світові мови, має ще й інші завдання. Вона повинна нас пов'язати з народами світу... Вона повинна інформувати світ правдиво про нас. Вона повинна пропагувати, заступати та обороняти українську правду, українську визвольну справу.

...Даймо українській книжці належну піддержку. Купуймо її і збагачуймо нею наші організаційні і домашні бібліотеки. Бо в книгах «мертві живуть і німі говорять».

Від початку 70-х років ХХ століття низка дрібних українських видавництв та їх пресових органів, що нерідко друкували спорадичну літературу, виконавши свою історичну місію, припинили своє існування.

Нині в Канаді продовжують діяти, хоча й з меншою інтенсивністю, найдавніші й авторитетні в західному

світі видавництва. Центрами українського книговидавничого руху нинішньої доби, як і раніше, залишаються Вінніпег, Торонто та Едмонтон.

У Вінніпезі першість по праву забирає *видавнича спілка «Тризуб»* і його найдорожче дітище – щотижневик «Український Голос». Видавнича спілка «Екклезія», що діє при Консисторії Української православної церкви в Канаді, продовжує видавати двотижневик «Вісник-Herald», який, щоправда, дедалі більше стає англомовним. З емблемою цієї спілки з'явилася низка видань релігійної тематики. Серед найпомітніших останнього часу – українсько-англійський «Молитовник» (2000 рік), що став результатом чотирирічної копіткої праці Спільної літургійної комісії Постійної Конференції Українських Православних Єпископів поза межами України.

У Торонто *видавнича спілка «Гомін України»* продовжує видавати великим форматом (обсяг кожного числа – 12 шпальт) суспільно-політичний тижневик з такою ж назвою, який засновано 1948 року. Торонтська *видавнича спілка «Новий шлях»* з 1937 року випускає однойменний щотижневик, нинішній обсяг якого – 20 шпальт. Газета належить Українському національному об'єднанню.

Характерною особливістю сучасного життя української діаспори в Канаді є активна заявка про себе у тій царині нової хвилі української еміграції, яку тут називають бізнесово-зарібковою. Позбавлені політичної заангажованості, її професійно підготовлені представники прагнуть запровадити серед української спільноти новий тип редакційно-видавничої і журналістської діяльності, заснований на засадах не благодійності чи партійної підпорядкованості, а ринку.

Типовим прикладом може слугувати новий український тижневик – «Міст», видавцем якого виступає заснована українцями «*Mist Media Corporation*». На відміну від традиційних українськомовних канадських часописів це видання, обсягом 44 шпальти, що іменує

себе «тижневою незалежною газетою для українців Північної Америки», в основу своєї програми взяло західний тип журналістики. Вона базується на продукуванні об'єктивної інформації не лише про українське, а й світове життя, і залежить не від політичних угруповань, а рекламодавця. Редакція тижневика знаходиться в Торонто, а представництва – в Україні та США.

Такою ж несподіваною новинкою на книжково-журнальному ринку західної української діаспори можна вважати новий канадський український журнал «Родина», заснований однойменною видавничою корпорацією 2000 року. Це єдиний у західному світі міжнародний українськомовний журнал, редакція якого знаходиться в Торонто, друкується в шестиколірному варіанті на рівні світових стандартів.

У Торонто засноване й перше українське електронне видавництво Василя Сидоренка, яке оголосило у 2000 році про свій перший видавничий проект – видання електронною книгою Шевченкового «Кобзаря» двома мовами – англійською та українською.

Торонтську адресу також мають: відоме в світі видавництво «Літопис УПА», українське дитяче видавництво і книгарня Яра Чумака, видавництво «Діалог», фірма «Бескид Графікус», видавнича компанія Віктора Поліщука. Остання спеціалізується на рекламних проспектах, бізнесових довідниках.

У Г а м і л ь т о н і заснована українська друкарня «Європа», основним видом діяльності якої є виготовлення рекламних плакатів, візитівок, запрошень.

В Е д м о н т о н і зареєстроване українське видавництво «Славута».

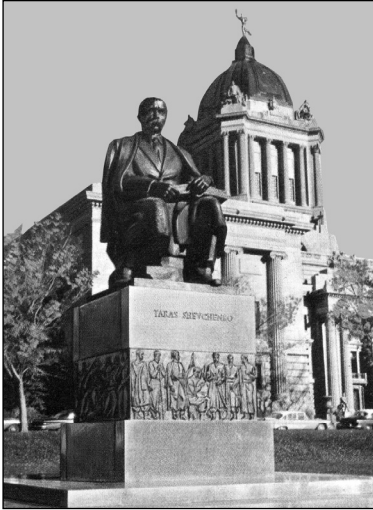
Адаптуючись до нових історичних реалій, молода наукова і культурологічна еліта української частини Канади прагне творити загальні дослідно-видавничі центри та національні фундації, в яких би не лише плекалася, а й увічнювалася в непромінальних книжкових виданнях

українська національна культура в усіх її видах. У цьому контексті обнадійливою і багатообіцяючою виглядає програма діяльності створеного 1976 року Канадського інституту українських студій при Альбертському університеті в Едмонтоні (КІУС) та його видавництва.

Завдання цієї інституції на початках полягало в тому, щоб продукувати і поширювати в західному світі знання про Україну та українців, протистояти репресивним заходам радянського режиму, спрямованого на знищення української мови та культури. З набуттям незалежності України змінилася й програма. Більший акцент нині робиться на видавничій діяльності.

Подією світового значення став вихід у світ 1997 і 1999 років першого і сьомого тому (з усіх передбачених десяти) фундаментальної праці М. Грушевського «Історія України-Руси» в англійському перекладі, здійсненому Центром досліджень історії України ім. Петра Яцика та видавництвом КІУС.

Ця подія стала справді символічною і має промовисту історичну паралель. 1918 року, коли на берегах Дніпра було відновлено Українську державу, перші українські переселенці до Канади в далекому Вінніпезі у видавництві «Канадійського Фармера» готували до друку «Ілюстровану історію України» М. Грушевського. В передмові до книги тоді було зазначено: «Канадійський Фармер», видаючи сю книгу, мав лише одно на цілі, а се, щоб наші українські поселенці були свідомі себе, щоб знали свою історію..., щоб знали, що вони є діти Неньки України без різниці на те, де б вони не жили». Довідавшись про такий добрий жест своїх земляків за океаном, автор цієї книги на початку 20-х років звертається до них з пропозицією видрукувати цю книгу в англійському перекладі. Тодішній Голова Центральної Ради добре розумів, як бракує світовій спільноті правдивої інформації про Україну. Тієї інформації, яка подавалася б не з кон'юнктурних публікацій, що поширювалися за кордоном з подачі «старшого брата», а яка написана була

Пам'ятник Тарасові Шевченку на центральному майдані столиці Манітоби Вінніпег, відкритий у 1961 році на честь 100-ліття від дня народження Кобзаря та 70-ліття українського поселення в Канаді

З колекції українських стародруків митрополита Лларіона (Огієнка) в Колегії Св. Андрія при Манітобському університеті

Реакційна колегія однієї із найстаріших у Канаді газети українців – «Український Голос». У центрі – гість з України журналіст і дослідник Микола Тимошик. Вінніпег, 2000 рік

б на основі фундаментального дослідження значного масиву архівних матеріалів, першоджерел.

На порозі третього тисячоліття заходами тієї ж української громади в Канаді багатотомна праця М. Грушевського стала доступною всьому світові. Під час урочистого представлення першого тому цього проекту в Торонтському університеті його було названо «Біблією української історичної науки».

Українське друковане слово в Канаді виконувало і виконує досі кілька важливих суспільно значимих функцій.

По-перше, воно є одним з головних чинників у самоусвідомленні і самоствердженні емігрантів з українських земель як представників однієї нації, одного народу.

По-друге, воно є чинником розвою і ствердження української літературної мови серед нашої спільноти на чужині.

По-третє, воно виступає чинником поширення по цілм світі правдивої інформації про Україну і українців.

По-четверте, воно поламало й заперечило печальну традицію української видавничої справи та журналістики короткотривалості в умовах бездержавності української нації.

Перші часописи, які засновувалися в Росії, завжди утримувалися на кошт уряду. За державні кошти видавалися й газети, журнали і книги для корінних народів у інших країнах, зосібно в Канаді. Не так було з українськими видавництвами і періодикою. Їхнє існування і на Батьківщині, і в діаспорі ставало можливим винятково лише за рахунок пожертв самих українців. Тому й існували вони в часі зовсім недовго, тому й відроджувалися вони щоразу новими назвами і з допомогою нових меценатів та нових жертводавців, небайдужих до долі свого рідного друкованого слова.

Розділ 4

Книга і Українська держава

ПРИСТРАСТІ ДОВКОЛА УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ КНИГИ

Широко рознесене в Мережі повідомлення про прийняття в будинку під скляним куполом на Грушевського в першому читанні Закону щодо вдосконалення системи державного управління в книговидавничій сфері стало топ-новиною осені 2015 року. Цілком очевидно, що новина ця могла б і не вийти в число знакових, якби не йшлося в цьому законі про створення нової державної установи, «що реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв». Назва цієї установи – Український інститут книги. Саме це новосполучення і викликало, на мою думку, підвищений інтерес до події.

МИ В БОРГУ ПЕРЕД УКРАЇНСЬКОЮ КНИГОЮ

Одна з гострих новочасних тенденцій «гуманітарної аури нації» – зростання як снігова лавина числа нечитальників. Тенденція ця упродовж двох останніх десятиліть її впертого не помічання «на горі» вже породила незворотні процеси духовної деградації суспільства.

Ми у великому боргу перед книгою в цілому і українською зокрема. Через недосконалу законодавчу базу, через недооцінювання її високої націєтворчої місії національна книга все більше перетворюється в нашому спільному українському домі на зраджену Попелюшку.

Парадоксальність ситуації в тому, що інтерес до книги з боку держави почав помітно падати саме від перших

років набуття Україною незалежності й донині дійшов, як кажуть у народі, до ручки.

Задумайтесь: із колись потужного Держкомвидаву, який опікувався триєдиним завданням створення, друкування та поширення видавничої продукції, до початку третього тисячоліття затримався в державному віданні один невеликий департамент книговидання із штатом у кілька чоловік. Та й той опинився у складі... Держкомтелерадіо України (а перед тим було ще й Міністерство інформації).

Державна програма «Українська книга», якою опікувався цей департамент і через який проходили щороку десятки мільйонів державних коштів, щоразу піддавалася критиці з боку громадськості і преси з причин неефективності її виконання.

Ось чому ініціатива народного депутата М. Княжицького, який розробив і разом зі своїми колегами (С. Тарута, М. Матіос, В. Денисенко та І. Подоляк) вніс такий давно очікуваний законопроект на розгляд Верховної Ради, засвітилася променем надії. Ось чому такий інтерес викликають у ньому статті 7–10, якими пропонується доповнити Закон «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні», прийнятому ще 2003 року.

В цілому можна дати схвальну оцінку важливого не лише для виживання, а й ствердження в державі української книги як чинника державотворення законопроекту. З позитивів можна виділити таке:

- комплексне бачення проблем національного книговидання, які останнім часом загострилися;
- прагнення навести лад у суперечливому і недосконалему законодавчому полі, що стосується галузі; спроба запозичити кращий зарубіжний досвід;
- намагання створити прозорі правила гри щодо державної програми «Українська книга»;
- виведення до краю урізаного департаменту книговидання з тіні ефемерного Держкомтелерадіо й запізніле віддавання цим боргів українській книзі.

Втім, уважне ознайомлення з цими статтями породжує низку запитань, на які не було отримано відповідей перед затвердженням документа як закону. З-поміж інших перше, засадниче: що ж ми створюємо – новий, повноцінний Інститут книги з відповідними новій назві функціями чи відроджуємо призабутий, не раз реформований, Держкомвидав радянського зразка (повна його назва: Державний комітет у справах видавництва, поліграфії та книгорозповсюдження)?

Запитання таке напрошується вже від перших абзаців, де йдеться про головне завдання інституту: він «відповідає за реалізацію державної політики в сфері книговидавання, створення видавничої продукції, її розповсюдження та використання в порядку, передбаченому законами України, статутом та актами органу управління».

Отож, на виході маємо все ту ж тріаду нерозривного ланцюга: видавництво – поліграфія – книгорозповсюдження. Життєздатністю цього ланцюга й опікувався від 1949 року Держкомвидав, який упродовж наступних десятиліть кілька разів змінював лиш назви та підпорядкування: від мінкультури до Ради Міністрів.

Функції, якими передбачається наділити новий Інститут, досить широкі. З тих, що є на часі і викликають довіру: створення і реалізація програм популяризації української літератури в Україні та за кордоном; підтримка створення перекладів української літератури на інші мови, організація та проведення конкурсів на кращі літературні твори.

Втім, наступний перелік таких функцій починає «зашкалювати»: фінансування видання книг за бюджетними програмами, а також за програмами Кабінету Міністрів України, органу управління; фінансування видання книг на умовах часткової участі держави та розподілу грошових зобов'язань з приватними замовниками видавничої продукції; надання підтримки діяльності державних і комунальних бібліотек. Є ще й таке: «виконання інших завдань, покладених на Український інститут книги за-

конодавством, в тому числі Національною стратегією, іншими актами Кабінету Міністрів України та органу управління».

Виглядає так, що маємо створити ще одне міністерство чи відомство, яке до первинної назви – Український інститут книги – матиме опосередкований стосунок. Більше того, з огляду на вкрай широкі функції новостворюваного державного органу (в тім числі й розподілу коштів) є загроза появи ще одного совкового міністерства, що постане з руїн того ж Держкомтелерадіо, в якому його величність чиновник (а не Фахівець) легко може знівелювати в цілому гарну ідею.

А ЯК У ФРАНЦУЗІВ І ПОЛЯКІВ?

Боюся, що відбулася проста й досить необґрунтована заміна термінів: *міністерство, комітет* на *інститут* (як свого часу в наших міністерствах колишні *відділи* та *управління* непомітно перетворилися в модні *департаменти* зі старими функціями). Бо що таке інститут, якщо вникнути в змістову сутність цього поняття за словниками?

З латини *інститут* означає заклад і живиться для позначення певного класу організації, передусім освітньої, науково-дослідної, проектної чи конструкторської. Йдеться також і про суспільні явища. У світі досить поширеною є назва «Інститут Франції», який об'єднує там п'ять національних академій. Є ще й «інше». Таким іншим є, скажімо, аргентинський футбольний клуб «Інституто» чи однойменна зарубіжна музична група.

Втім, є ще один, переконливіший, приклад: Польський Інститут книги, який від 2004 року успішно функціонує у Кракові, а нещодавно його філія відкрилася у Варшаві. Це національна культурно-освітня і наукова установа. Основною метою діяльності її є пропаганда польської літератури в світі, патріотичне виховання польського читача та популяризація читання в країні. Там почали саме з науко-

вих розробок концепцій: популяризації читання, обґрунтування книги як соціокультурного феномену, патріотичного виховання.

У цьому інституті працюють передусім учені-фахівці, а не чиновники.

Головними «фішками» Польського інституту книги є не розподіл коштів чи виконання різних завдань вищестоящих органів, а створення і поширення в світі підготовлених за його патронатом видань з полоністики, польського книгознавства та історії польського рукописання і друкарства. І саме на це держава виділяє з року в рік усе більше коштів. Під егідою інституту та за фінансової підтримки Міністерства культури і національної спадщини виходять більше десятка різних журналів, що є популярними серед польського читача. Ось їхні назви: «Нові книжки», «Творчість», «Театр», «Рух Музичний», «Діалог». Є й журнал, що видається великим накладом російською, – «Нова Польща».

Чи присутній цей науково-дослідницький сегмент у нашому законі про Український інститут книги? На жаль, ні. Слово «науковий» вживається тут один раз, і то в контексті лише «надання методичної, наукової, організаційної та іншої підтримки діяльності державних і комунальних бібліотек» (із цим, власне, мала б справлятися наша Книжкова палата).

ЦУРАЄМОСЯ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ

Але ж мали шанс і нагальну потребу скористатися передусім із власного, всенаціонального, проекту, який виявився успішним у 20–30-х роках. І саме через свою успішність був нещадно знищений тодішніми керманічами більшовицького режиму.

Йдеться про Український Науковий Інститут Книгознавства в Києві (УНІК), на чолі якого до 1931 року стояв унікальний книголюб і книгознавець Юрій Меженко.

Численні видання цього інституту з теорії, історії та практики української книги і сьогодні мали б слугувати орієнтиром не лише для дослідників, а й державотворців. Вони, ці видання, про те, як треба любити і захищати українську книжку в умовах, що були, та й зараз є, зовсім несприятливими для українства.

Тоді така затята діяльність невеликого гуртка дослідників-книгознавців, якому за короткий час вдалося сформувати широке коло нового українського читацького загалу, більшовицьким ідеологам видалася небезпечною. 1934 року цей інститут було ліквідовано, а майже всі його працівники були фізично знищені. Та залишилися друковані праці цих відчайдухів. І найголовніші його два періодичні дітища, що стали нині бібліографічною рідкістю, – «Бібліографічні Вісті» та «Наукові Записки».

Що ж нам заважає взяти за орієнтир розробки талановитих і патріотично налаштованих попередників і результативно рухатися далі?

Найперше, новостворюваному Українському Інституту книги варто було б відродити бодай один із багатьох фахових журналів, які нині мало знані і поціновані, але які по праву вважаються золотим фондом української книгознавчої періодики. Це передусім київський «Книгарь», київсько-львівсько-празький «Українська Книга», ті ж «Бібліологічні Вісті». Це також неповторний «Друг Читача», що мав за радянські часи більш ніж стотисячний наклад.

А як можна знехтувати розмаїтою фаховою періодикою, що виникла в новітню українську добу? Ми ж мали понад двадцять (!) таких журналів. З-поміж них – «Друкарство», що упродовж десятиліття успішно продовжував редакційну програму зерівського «Книгаря». До речі, цей журнал був унікальним, бо у своїй тематиці якраз і поєднував триєдину сутність буття книги (книготворення, книгодрук і книгорозповсюдження). Унікальність його була ще й у тому, що це був перший українських фаховий журнал, який на початку 2000-х вийшов на міжнародний

рівень: він був присутній чи на не всіх міжнародних книжкових форумах Західної Європи, вдало промоціював Українську книгу, вміщував для свого читача розлогі репортажі з таких заходів. Але через нерозважливість, непатріотизм, невміння і не бажання єднатися з числа тих, хто стояв на чолі галузі, ми на сьогодні всю цю періодику втратили. І не чути ні звідки, аби було бажання щось відновлювати чи створювати нове.

Це – лиш із сегменту фахової періодици. А скільки сюжетів можна було б подати для обговорення щодо створення при цьому Інституті серійних видань, які б не на словах, а на ділі пропагували Україну в світі. У цьому контексті згадаю ще одного відчайдуха, який у середині 30-х років, будучи політичним емігрантом із рідної землі, створив і втілював у Варшаві один неймовірний проект – 30-томну «Бібліотеку українознавства» та два періодичні журнали, що упродовж десяти років об'єднували розкиданих світами українців: «Рідна Мова» і «Наша Культура». Ім'я цього відчайдуха – професор Іван Огієнко.

Поза цим напрошується окремий пласт видавничої справи української діаспори, який можна і треба залучити до видавничої програми нового Інституту.

Це – лиш дешиця думок, навіяних читанням Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення системи державного управління в книговидавничій сфері».

Загальний висновок щодо цих міркувань: **без присутньої наукової складової ідея заснування Українського інституту книги може перетворитися в створення чергового забюрократизованого, неповороткого, корумпованого міністерства, діяльність якого потоне в паперовій круговерті.**

АРХІВИ ЯК «КОНЦЕНТРАЦІЙНІ ТАБОРИ» УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВДИ

У ЧИЇХ РУКАХ КОНТРОЛЬ НАРОДНОЇ ПАМ'ЯТІ?

За роки керування Українською державою олігархічно-бандитським кланом комуністи за так званою урядо-вою квотою отримали право управляти і розпоряджатися на свій розсуд усіма архівами в Україні – від центральних до міських і районних.

Більшого цинізму годі було придумати.

Чи можна таке уявити в котрійсь із інших демократичних країн?

Ті, хто:

– упродовж десятиліть грубо фальшував українську історію;

– цілеспрямовано запроторював у зловісні спецфонди – ці недоступні для простого читацького загалу «книжкові концентрації» – тисячі й тисячі назв виданих чи рукописних праць чесних і авторитетних дослідників минулого й сучасності;

– свідомо підпалював безцінні рукописні колекції саме з україніки;

– вихолощував правдиві, але не вигідні режиму факти з наукових і навчальних видань.

Саме такі взяли в своє безроздільне керування справою, що найтісніше пов'язана з національною пам'яттю, генофондом народу, нашим українським майбутнім.

Наслідки кількарічного керування посланцями компартії архівною справою в Україні усім відомі. Послуго-

вуючись відомою фразою колишнього вождя пролетарської революції про те, що «кадри вирішують все», новітні «архівознавці» найперше і взялися за них: із відповідальних посад у центрі й на місцях вимушені були піти немало відомих і шанованих у науковій спільноті особистостей, справжніх професіоналів галузі (варто сподіватися, що про цю ганебну сторінку історії сьогочасної діяльності Головархіву ще буде написано). Зрозуміло, що без таких легше було по-своєму реорганізувати галузь.

Варто торкнутися лише однієї грані такої «реорганізації», яка авторові цих рядків, як досліднику-архівісту з багаторічним стажем, добре відома. Стосується вона умов доступу, порядку замовлення документа та роботи з ним, а також узаконених платних послуг, що стали суцям прокляттям для малозабезпечених із матеріальної точки зору дослідників.

Не буде перебільшенням ствердити: умови ці в останні роки помітно погіршилися. У багатьох випадках вони не тільки принижують гідність ученого-дослідника, а й стали серйозним гальмом для введення до наукового обігу архіважливих для сучасного життя держави документів.

Нині, коли весь цивілізований світ спростив доступ громадян до архівів, оцифровує й передає в Інтернет мільйони історичних документів, у нашому домі набрали небаченого навіть за радянських часів розмаху цілком протилежні тенденції: поступове, але планомірне повернення архівних установ до обмежувальних, а то й заборонницьких функцій.

Складається враження, що зусилля немалої армії працівників цих специфічних установ по всій адміністративній вертикалі – від директора до чергового на вході - зводяться до одного: як ускладнити нашим громадянам пошук і видачу замовлених архівних справ, як відтягнути цю процедуру в часі, зрештою, як їх зовсім не показати. Особливо це стосується справ, дотичних до принципових

і ще не вивчених, не осмислених сторінок української історії. Скажімо, доби УНР, колективізації, голодомору, Другої світової війни, УПА тощо.

Для підтвердження висловленого вище запрошуюю читача разом пройти свідомо створеними архівними чиновниками перепонами в пошуку, як кажуть журналісти, матеріалу на задану тему. Почнемо з архіву в глибинці.

КАРТИНКИ З ГЛИБИНКИ

До Чернігівського обласного державного архіву мене привело усвідомлення віддачі боргу малій батьківщині. Вибрав, нарешті, час для написання правдивої історії свого рідного села Данина, яке, набувши таку назву ще від татарських часів, у радянську пору отримало зрусифіковану неоковирну – Даніно. А зробити це в ретроспективі без опрацювання відповідних фондів головного архіву області неможливо.

Здавалося, що десяти днів власної відпустки буде цілком достатньо, аби принаймні зорієнтуватися в матеріалі. Зважаючи на літню пору, вирішив телефоном з'ясувати робочі моменти свого побуту в Чернігові. Проблеми почалися з пошуком контактів. Три телефонні номери, зазначені на сайті архіву (цей, як і інші обласні, «прив'язаний» до сайту Головного архівного управління в Києві), виявлялися звичайними квартирними. Довелося витратити немало часу, та й нервів, аби таки відшукати чернігівських архівістів. Чому не оновлюється застаріла інформація на сайті Головархіву, хто відповідає за імідж установи в епоху суцільного Інтернету? – відповіді на ці запитання не став шукати, бо далі поставали серйозніші й абсурдніші.

Для прикладу, на запитання: чи можу я приїхати з понеділка попрацювати кілька днів в архіві, знервований голос на іншому кінці дроту не міг не приголомшити: «Нет, нельзя, мест нет, прінімаем заявкі на начало сентября».

І це – наприкінці червня?

Архів працює, окрім, звичайно ж, п'ятниці й суботи, з 8 ранку до 16-ої пополудні. Для чиїх зручностей визначено таку пору? Зрозуміло, що не для пошукачів документів із села, району чи, як я, з Києва. Адже за такого розкладу, за архівними правилами, навіть один документ віднайти й отримати не вдасться – слід буде думати про нічліг.

Далі, по прибутті до Чернігова, поставали суцільні запитання без відповідей.

За читальну залу тут – маленька кімната, де можуть, упритул один до одного, за вузесенькими столами-тумбочками, розміститися не більше 14 чоловік. Щоб потрапити до неї тим, хто добереться сюди після восьмої ранку, слід простояти (присісти тут нема де) не одну годину в тісному холі першого поверху, нервово стежачи за монітором в очікуванні звільнення дефіцитного робочого місця дослідника.

Ще одне категоричне «нельзя» почув уже від чергового охоронця на першому поверсі. Це стосувалося нетбуку із власним запасом живлення на кілька годин. Вже в читальному залі цю заборону підтвердили цілковито абсурдним поясненням: «Єслі вам разешіть, другіє захатят».

Отримавши «свій стілець» – не значить, що ти почав працювати. Якщо справи не замовлені раніше (а як замовляти без попереднього пошуку в каталогах чи покажчиках?), їх можуть видати «в порядку живої черги», але... лише наступного дня. До того ж, обмежену кількість – не більше семи на день. Якщо в тих справах нічого не знайшов – іди на Десну купатися, сьогодні твої нові замовлення ніхто виконувати не буде.

Окремо про атмосферу читального залу. Вона нервова. В тісній кімнаті застоєне спекотне повітря (на вулиці – за 30 градусів). Тому двоє вікон і двері – настіж. За кондиціонер тут – старий вентилятор, який гучно скрипить прямо біля голови і прямо розмітає неприкріплені архівні папери, але добре допомагає явному протягу рухати спер-

те повітря. Однак така колізія влаштує не всіх. Позиції розділилася: одні, що мають проблеми із здоров'ям, скаржаться на небезпечний протяг і вимагають зачинити двері та вимкнути вентилятор, інші, здоровіші, наполягають аби це «чудо техніки» гриміло й далі, бо «дихати нічим». І так – до 15.30. Настає пора здавати документи...

Скінчився ще один до абсурду нелогічний, неприємний і малопродуктивний робочий день в одному з типових для пострадянської доби українських архівів.

Запитання про те, чому поруч із тісним і шкідливим для здоров'я читальним залом міститься просторий і цілковито порожній хол, задавати нікому. Тут і коштів великих не треба, на що завжди посилаються високопосадовці, аби поставити бодай перегородки, подбати про зручності не лише для відвідувачів, а й для своїх працівників. «Думала, що ми тільки в селі не живемо, а виживаємо, – сказала мені одна землячка – вчителька-краєзнавець із віддаленого ніжинського села, яка вже втретє приїздить сюди в пошуку одного документа. – Як же можна в цій державі так не поважати людину, щоб створити їй отакі тваринні умови...»

КОНЦЕПЦІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ ПОТРЕБУЄ ДОКОРІННОГО ПЕРЕГЛЯДУ

Фрагментарно описані картинки з Чернігівського архіву лише привідкривають завісу до кричущого стану справ, що склалася в цій галузі. Змінити ситуацію не можна без докорінного перегляду концепції національної архівної справи. Найбільш больовими, на мою думку, є кілька проблем, які слід розв'язувати терміново. Спробую коротко окреслити їх.

Перша. Ревізія фондів та умови зберігання документів

Допоки колишні комуністи чи їх ставленики ще й досі перебувають у начальницьких кабінетах різних архівів,

слід негайно розпочати їх ревізію. Поява безцінних листів першого президента України Михайла Грушевського та інших документів доби УНР в інтернетному розпродажу в Європі, інкунабулів та книжкових раритетів українського друкарства у межигірських палатах Януковича, рідкісних ікон та мощей святих на дачі генпрокурора Пшонки – то лише вершина айсбергу не лише цинізму попередньої влади, а й її злочинного ставлення до правди кожної епохи.

Для дослідників добре відома досить поширена в останні роки ситуація, коли на віднайденій у каталозі й заявленій до видачі документ приходить відмова. При намаганні зробити повторне замовлення або з'ясувати причину відмови чуєш у відповідь тривіальне «по технічеськім причинам» або «в ремонті». Насправді, проблема не в ремонті, а у відсутності такого документа.

Скільки таких «нестиковок» між каталогами та наявними фондами – ніхто сьогодні сказати не може. Хоч маємо говорити про кричущу масу. Скажімо, я даремно радів, коли віднайшов в описі каталогу Чернігівського архіву посилання на «Літопис церков Ніжинського повіту XVIII–XIX ст.». На бажання опрацювати цю справу в Чернігові, отримав відмову – сказали, що документи передані до Ніжинської філії. В Ніжині ж, куди приїхав спеціально для пошуку цього документа, «відфутболили» знову до обласного центру: такі справи були передані до Чернігова 2006 року.

До речі, про Ніжинську філію державного архіву. Десятки тисяч безцінних документів нашої історії містяться упродовж багатьох десятиліть у двох стародавніх ніжинських соборах – обдертих від кривлі до стін і вікон, без опалення. У маленькій читальній залі, що в колишньому будинку мореплавця Лисянського, – аварійна електрична мережа. Працівники архіву уклінно просили не вставляти в розетку шнур живлення для ноутбуку – не дай Бог, загориться провід.

Найбільше занепокоєння викликають газетні підшивки початкової пори українськомовної журналістики. Свого часу, працюючи над першою монографією про Івана Огієнка, мені довелося більше року чекати з «ремонту» в бібліотеці ім. В. Вернадського єдиної в Україні підшивки газети «Громадська Думка» за 1906 рік, на сторінках якої був надрукований вірш цього автора «Не питай, чого в мене заплакані очі». Це було єдине документальне підтвердження, що знімало фальшиву радянську тезу про те, що популярна в народі пісня літературного походження «Не питай...» – невідомого автора, а не авторства лютого ворога радянської влади Огієнка.

Та скільки газетних підшивок не дочекалися такого ремонту! – вони на очах розсипаються, кришаться.

Один із надійних способів порятунку рідкісних документів на неякісних паперових носіях – термінове оцифрування, що на Заході стало звичним явищем, а на наших теренах ще перебуває в зародковому стані – знову-таки через тривіальне «немає коштів».

Друга. Порядок отримання документа

Щоразу, коли маю намір попрацювати в архіві, не полишає відчуття, що йдеш до поліцейської установи. Від радянської пори в цьому питанні фактично нічого не змінилося: потрібна купа документів, дозволів, перевірок, а вже під час праці слід витратити немало дорогоцінного часу на заповнення усіляких паперів.

Облишу за берегами цієї статті з'ясування доцільності, скажімо, щорічного подання листа-клопотання з установи про тему дослідження за підписом роботодавця; похід до кабінету керівника архівної установи за його підписом-дозволом працювати тут за обраною темою (виявляється, начальник архіву зобов'язаний її перевірити); заповнення (неодмінно у двох примірниках) кожного замовлення; оформлення спеціальної перепустки для внесення нетбуку чи фотоапарата. Загадку й обурення

викликає час очікування документів: найчастіше – наступного дня, у кращому випадку – після обіду. І це незалежно від того, є в читальному залі відвідувачі, чи немає.

Зверну увагу на один рудимент тоталітарної держави – «Листок користувача документа». Це досить цікавий супровідний папірець, без якого не видають і не приймають назад справу, якщо він не заповнений. Незважаючи на те, що на нових документах бланк цього папірця видруковано вже державною мовою, структура фактично залишилася без змін відтоді, коли ідея його запровадження народилася ще в часи перебування України в складі Російської імперії. Графи для заповнення кожним дослідником конкретного документа досить промовисті: дата, прізвище, які сторінки досліджував (вказати конкретно, з яких сторінок робилися виписки), з якою метою (вказати конкретно – написання монографії, книги, статті чи просто перегляд) і, нарешті, свій власноручний підпис у цьому рядку.

Цікаво, чи не збиралася недавня колишня влада організувати «полювання на відьом», збираючи оцим недолугим документом дані на тих учених, які працювали і тепер працюють над невгодними режимові темами? Промовистий результат власного спостереження: дослідники старшого покоління в графі «Мета використання» завбачливо стали уникати слова «виписки», а лише зазначають обтічне «перегляд»...

Щоправда, наявність цього бланку бачиться корисною тепер лише в одному випадку. За ним легко «вирахувати» прізвища тих обраних владою учених, хто ще в радянські роки був офіційно допущений до так званих спецфондів із метою написання компрометуючих статей та книг про життя і творчість, скажімо, Симона Петлюри, Степана Бандери, Євгена Маланюка, Миколи Хвильового, інших діячів національного відродження.

Окрема тема – видача документів на тему так званого розкуркулення, голодомору, Другої світової війни тощо.

Недемократична більшість колишньої Верховної Ради встигла узаконити низкою постанов і розпоряджень обмеження доступу до таких справ, посилаючись на захист прав особистості. Фактично це виглядає так. Якщо ви захочете написати про земляка, якого в 30-ті роки засудили до розстрілу за небажання йти в колгосп, персональну справу цієї людини в архіві не видадуть. Слід мати письмовий дозвіл від родини. Отож, їдьте в те село, шукайте спадкоємців, або доводьте документально, що їх уже давно немає. Чи багато знайдеться таких авторів-відчайдухів?

Третя. Платі послуги

Заробляти гроші архівні установи зобов'язала держава. Існують кілька документів, визначені конкретні розцінки, умови оплати. За браком місця немає можливості проаналізувати окремі «перли» з таких документів. Однак загальний висновок у цьому питанні однозначний: перелік таких послуг, їх розцінки, категорії платників неодмінно мають бути переглянуті.

Звичайно, не викликає заперечення ідея оплати за пошук архівними працівниками довідок для громадян, кількість яких в останні роки помітно зросла, щодо, скажімо, прізвищ, спадкоємців майнових справ, приналежності до родини тощо.

Але як можна ставити в цей ряд, скажімо, учителя-краєзнавця, хто хоче за власною ініціативою написати історію рідного населеного пункту, чи студента-випускника або аспіранта, який обрав малодосліджену тему? Та й не кожен учений здатен викласти із своєї кишені суму, яка нерідко таки «зашкалює». Для прикладу, фотографування однієї сторінки книги чи газетної шпальги оцінено від п'яти до двадцяти гривень, фотографування документа – майже п'ятдесят гривень. Нерідко архівні працівники, аби збільшити виручку, по-своєму тлумачать поняття документа: замість того, аби таким вважати саму справу, що має автономну назву, вони вважають документом кожен

завершений за темою аркуш у такій справі. Якщо врахувати, що в науковій літературі існує кілька десятків визначень терміна «документ», неприємних колізій не на користь відвідувача архіву не уникнути.

Дійшло вже до того, що за користування нетбуком в деяких архівних установах та бібліотеках слід платити – одна гривня за годину. Насправді, як твердять фахівці, за цей час нетбук «накрутить» енергії не більше як на 3–5 копійок.

Заторкнута проблема платних послуг для науковців має інший бік медалі, досить вразливий для майбутнього української науки. В останні роки помітно скоротилася кількість кандидатських і докторських дисертацій за темами, виконання яких неможливе без архівного компоненту.

Скажімо, в блоці дотичних до моїх наукових інтересів наук із соціальних комунікацій переважають теми, які легко віднайти в Інтернеті, просто скопіювати з чужомовних видань, (благо, для цього існують гарні комп'ютерні програми з перекладу текстів). Однак, результати таких «досліджень» нерідко далекі від практичного застосування.

Коли ж ми спроможемося написати правдиву історію національної журналістики, книги, видавничої справи, якщо умовою доступу до кожної книжкової сторінки чи газетної шпальти є кількагривнева купюра?

ПРО ПРОФЕСІЙНИЙ ОБОВ'ЯЗОК У ЄВРОПІ

Передбачаю, що оприлюднення цієї проблематики матиме чимало опонентів, зосібно, з боку посадовців архівних установ. Вони за те, щоб і надалі робити жорсткішими правила контролю, адже йдеться, мовляв, про збереження документів. Зазвичай, так заявляють ті, хто нічого не хоче змінювати, або хто зовсім не відає, як ці питання вирішує цивілізований світ. Наведу лише кілька особливо яскравих прикладів

Почнемо з Канади, де мені тривалий час пощастило провести в архівах у пошуку журналістсько-видавничих

слідів наших земляків-переселенців. Жодних письмових подань, листів-обґрунтувань ніде не доводилося показувати. Електронна система пошуку будь-якого документа дає можливість швидко віднайти все «за темою». Вражає час виконання замовлень – до 16 хвилин від подання, незалежно від того, в якому сховищі знаходиться документ.

До речі, про сховища. Начувані про поліцейські умови праці дослідників в українських архівах, канадські колеги вирішили показати мені як і де зберігаються рідкісні книги і документи в Оттавській національній бібліотеці (до речі, саме сюди мав намір передати у 60-х роках минулого століття на вічне зберігання свій унікальний архів митрополит Іларіон-Огієнко, про що засвідчує проект договору між ним та керівництвом бібліотеки). Кілька поверхів під землею, кілька – нагорі. Вражає стерильна чистота і відсутність сердитої охорони, турнікетів. Кругом – ціла система електронних датчиків, покажчиків. Кожна сторінка документа має електронний чіп. При спробі некоректного ведення з ним запрацює відповідний сигнал.

Дехто скаже: так то ж багата Канада. Перемістимося до нас ближче. В бібліотеці-архіві Женевського університету я поцікавився виданими в післявоєнній Європі книгами Огієнкового видавництва «Наша культура і наука». За двадцять хвилин мені привезли на спеціальному возику аж 48 назв. А за моїми даними, зібраними в Україні, відомо лише про 15. Ксерокс обкладинок і титулів виявився мені, як рідкісному гостеві бібліотеки зі Східної Європи, безкоштовним.

Неймовірно зручні умови праці для дослідників створила постсоціалістична Словаччина. І тепер пам'ятаю подив бібліотечного працівника в Пряшеві, коли вона побачила на моїх плечах немалий ноут-бук, який спеціально віз із Києва. І справді, навіщо було його везти потягом до Ужгорода, а потім автобусом до цього заселеного віддавна українцями міста, якщо у вільному доступі просторого читального залу – більше сотні комп'ютерів

з набором флешок і дисків, з безкоштовним Інтернетом. А в бібліотеці-архіві Братиславського університету мені люб'язно на кілька днів виділили спеціального українськомовного бібліографа, аби за короткий час дослідник з України встиг зібрати якнайбільше матеріалу.

Та найсильніше вразили поляки. Про наявність у Тарнівському архіві рукописних журналів, які творили офіцери армії УНР під час перебування у цьому місті екзильного уряду Симона Петлюри випадково довідався від краківських колег під час перебування на конференції у Варшавському університеті в грудні минулого року. Отож, на зворотній дорозі до Києва вирішив будь-що зупинитися в Тарнові.

Була друга половина так званого скороченого дня п'ятниці, коли я пояснював молодому керівнику Інформаційного центру Тарнова Святославу Корвату про суть мого наукового пошуку для нової праці з історії української книги і преси в Польщі. Отож, залишалось дві години робочого часу архіву, який, до того ж, знаходиться далеко за містом. Телефонний дзвінок до архіву і виклик таксі за рахунок інформцентру вселяли надію. До мого прибуття в архів кілька рукописних журналів уже лежали на столі і двоє працівників установи прилаштовували додаткове освітлення для фотографування усіх сторінок документів. Коштів від мене ніхто не брав, інших документів-дозволів – також. І це за умов, що через мене два архівісти мушили затриматися на роботі зайвих 15 хвилин.

На моє прохання записати їхні прізвища, аби я міг вислати з Києва подячного листа на адресу керівництва установи, відповідальний працівник польського архіву лише посміхнувся: «Навіщо? Я просто виконав свій професійний обов'язок». І запропонував підвезти мене його ж машиною до центру міста...

Чи скористаємося ми з такого досвіду ведення архівної справи?

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- А**
Адан П. 248
Андрієвський Д. 166, 241, 350
Андт Й. 203, 204
Анна Ярославна 108-110, 112, 114
Антонович В. 85
Антонович Д. 165, 212, 316
Аскольд, літоп. 59, 103, 141, 144
- Б**
Багряний І. 222, 224, 342, 345
Бандера В. 228
Бандера С. 166, 167, 262, 263, 265, 266, 268, 269, 271-275, 279, 282, 283, 286, 288-291, 294, 334, 339, 473
Бантиш-Каменський М. 133
Баранович Л. 186
Барвінок Г. 367
Барвінський Б. 309
Барицький Б. 21
Барка В. 222
Бачинський Д. 129
Безбородько В. 361
Бендер Ю. 21
Беринда П. 185
Бистранжовська Ж. 248
Бігун В. 21
Біда К. 184, 186
Біда Л. (Огієнко) 376
Білецький Л. 316, 447, 449
Білецький О. 244
Білоусов Р. 292
Боберський І. 431
Богачевський К. 403, 406-408, 411, 412, 414, 415
- Б**
Бодруг І. 431
Бойчук А. 21
Боплан Гійом ла Вассер 193-196
Борсдорф Р. 199
Борщак І. 195, 238, 241, 252
Бочковський О. 317, 328
Бредбури Н. 21
Бульба-Боровець 166, 167
Бусел Я. 274
Бучко І. 236, 252, 255
- В**
Валуєв П. 5, 62, 64, 70, 74, 82, 85, 362, 367
Василенко В. (Волох) 265
Василенко М. 165, 265
Величко М. 392
Вернадський В. 122, 472
Виговський І. 65, 77, 187
Винар Л. 164, 229
Винниченко В. 46, 84, 236, 419
Вировий Є. 218, 205
Витанович І. 328
Вільсон Н. 20
Вінтоняк Д. 229, 230
Вінтоняк О. 6, 226, 228-230
Войценко 450
Возняк В. 322
Волинець Л. 21, 418
Волиняк П. 40
Володимир Великий, 25, 145, 201
Володимир Глібович, князь 137
Волошин Т. 255

- Волянський П. (псевдо – Полтава, Зенон) 265, 268-271, 274, 277, 300
Волянський І., свящ. 327
Воропай О. (Степовий) 332, 333, 354
Воскобійник М. 350
- Гай-Головко** О. 333, 447
Габрусевич І. 166
Гавриш М. 333
Гак А. 300
Галущинський Т. 382
Галятівський І. 185, 186
Гейг, пастор 372
Генріх І, франц. король 108
Герасимчук І. 214
Гергардт В. 206
Гізель І. 150, 186
Глобенко М. 255
Говгера М. 20
Гоголь М. 168, 195, 447
Головін І. 206
Голушко М. 305
Гончар О. 60
Горбач О. 184, 185, 255
Гординський Я. 413
Горинь 305
Горліс-Горський Ю. 240
Гоцко М. 21
Граб'янка Г. 66, 67
Григорович (Майер) О. 419
Гришко В. 390
Грінченко Б. 79, 214
Грозний І. 65
Грушевський М. 77, 78, 156, 165, 244, 294, 309, 413, 439, 454, 456, 458, 471
Губаржевський І. 333
Гулак-Артемівський П. 361
Гулько С. 31
Гутенберг Й. 50, 58, 199, 359
- Данило Богдан, еп. 21
Дейкун, книгопрод., 69
- Денисенко В. 459
Дзюба В. 382,
Дзюба І. 253
Дзюрах Б., еп. 20
Домонтович В. 222, 223
Донців-Захаржевський 105
Донцов Д. 156, 178, 244, 270, 393
Дорошенко В. 240
Дорошенко Д. 215, 222, 229, 244, 316
Доячек Ф. 435, 436
Драгоманов М. 76, 195, 244, 287, 366, 367, 439
Дрентель Т. 306
Дропан Степан 5, 10, 28, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 59, 60
Дюрр Л. 306
Дяків О. (Горновий) 265
Дякова О. 217
- Енгольц**, пастор 372, 374
- Єлизавета** Петрівна,
рос. цариця 126
Єфремов С. 66, 71, 156
- Жабко-Потапович** Л. 376, 378
Животко А. 227, 251, 328
Жидята Л. 187
Жуковська Л. 46, 107
Жуковський А. 234, 236, 259
Жуковський В. 135
Жюль Лоді 111
- Забіяка** І. 253
Заболоцький М. 135
Зайкин В. 240
Залозецький В. 212, 316
Запаско Я. 31, 36, 47, 48, 54
Затовський А. 207
Затонський В. 93
Захарчук Д. 392
Звонок С. 419
Зеров М. 224
Зілинський І. 317

- Зленко П. 251, 317
Змієнко-Сенишин Г. 22
- І**
Іванущенко Г. 21
Ігор, князь 130-138
Ізенбек А. 105, 106
Ільницький, діяч ОУН 166
Ісаєвич Я. 54
- К**
Кавка Г. 21
Кальвін Ж. 360
Камерон Т. 304
Капустянський М. 241
Карамзін М. 133
Катерина II, цариця 65, 132
Качуровський І. 229
Квінгард Е. 7, 401-403
Кедрін І. 329
Келлер А. 372
Килимник С. 444
Кирзюк О. 20
Клочек Г. 46
Княжицький М. 459
Кобилянська О. 439
Кобринська Н. 205
Коваленко О. 78, 79
Ковальський М. 240, 309
Колесса Ф. 316, 413
Комісаржевська В. 90
Коновалець Є. 177-179, 279, 290, 294
Копистинський З. 202
Кордуба М. 316
Корецький-Сатановський А. 185
Кормило О. 21
Королева Н. 240
Королів В. 239
Корунка С. 127
Косач Ю. 222-224
Косик В. 195
Косіор С. 93
Костенко Ліна 51
Костецький І. 222
Костомаров М. 66, 367, 439
- Котляревський І. 214, 217
Котович Л. 237
Коцюбинський М. 84
Кошелівець І. 255
Кошиць О. 173, 237, 396
Кравець Я. 195
Кравчук П. 292
Крет Я. 434, 435
Кривенко В. 993
Кримський А. 156
Крип'якевич І. 49, 316
Крук Б. 291
Крупницький Б. 212, 229
Кубійович В. 212, 255, 259
Кузеля З. 212, 214, 236, 255
Кузів В. 376
Куліш П. 7, 66, 71, 206, 214, 364, 366-369, 383
Кульчицький Ю. 419
Купріянович Г. 21, 308
Кур О. (Куренков) 106
Курбський А. 116
Курляк Ф. 20
- Л**
Лабунька М. 187
Лазаревський О. 165
Лазарчук Ю. 259
Лазорський М. 229
Лапичак О. 166
Лапичак Т. 224
Лащевський В. 127
Левицький М. 239, 343
Левицький Я. 187, 382
Ледянський С. 347
Леник В. 297, 350
Ленцик В. 408
Леонтій, ігум. 59
Леонтович В. 214
Лепкий Б. 212, 217, 317, 393, 413, 437
Липа Ю. 317
Липинський В. 348
Липовецька М. 173
Лінаж 234
Лісний С. (Парамонов) 106

- Ліщинський В. 21
Лончина Г. 20
Лостен В., еп. 21, 415, 418
Лотоцький О. 54, 239
Лукашук І. 21
Людовік XVI, франц. король 110
Лютер М. 360
Лякруа 234
Лятуринська О. 222
- Мазепа Іван** 36, 77, 78, 84, 121, 184, 224, 234, 339
Мазепа Ісак 224
Маївський Д. (Дума) 265
Майков А. 135
Майстренко І. 222
Маккіоун Р. 372
Максимович М. 48, 361
Маланюк Є. 317, 473
Малимон І. 264
Малиновський М. 133
Мамонич К. 129
Мартинєць В. 241
Марунчак М. 431
Маслов С. 122
Матвіївський М. 21
Матіос М. 459
Мацюк О. 27, 28, 30-33, 48, 52, 53, 60
Мащак І. 20
Меженко Ю. 29, 207, 462
Мельник А. 166, 178, 241, 339
Мельников О. 32, 33, 40, 53
Микитюк Л. 270
Микола I, рос. цар 111
Микола II, рос. цар 111
Мирний Панас 135, 214
Митр. Іларіон (Київський) 187
Митр. Іларіон (Огієнко) 21, 57, 129, 138, 144, 187, 208, 247, 248, 257, 308, 368, 372-376, 378, 381, 422, 429, 440-443, 445, 455, 476), див. також: Огієнко І. Михайлович М. 333
- Михальчук В. 252
Мицик О. 317
Міклошевич Ф. 366
Мільоріні, проф. 176
Мільчин Е. 41
Мілярд, пастор 364
Міненко Т. 308
Мірчук І. 213
Мірчук П. 280
Мова В. (Лиманський) 229
Могила Петро 151, 152, 186
Мономах Володимир 131
Морачевський П. 361, 362, 365
Мороз Валентин 253
Мороз Володимир 212
Мудрий Я. 108-110, 113, 114, 141, 144, 156, 232
Музичка В. 21
Мулик-Луцик Ю. 445
Мусін-Пушкін О. 132, 133
- Нагаєвський І.** 188, 189
Налисник Я. 21
Наріжний С. 216, 240
Наумович С. 349
Небелюк М. 248
Невіль 234
Нестеренко А. 310
Нестор, літоп. 59, 139, 140, 142-145, 149
Нечуй-Левицький І. 367, 439
Нижанківський Б. 223
Нижник-Винників І. 419
Низовий М. 33-35, 47, 48, 54, 61
- Огієнко І.** 7, 18, 19, 21, 30, 42, 44, 54, 57, 77, 88, 121, 124, 127, 129, 134, 136, 138, 152, 208, 247, 248, 257, 308-310, 312, 314-319, 322-324, 368, 370-373, 375-379, 381, 382, 385, 421, 422, 424-426, 428, 429-440, 443, 445, 455, 464, 472, 476. Див. також: митр. Іларіон

- Оглоблин О. 228, 229, 444
Олексій Михайлович, цар 65, 126
Олесь Олександр (Кандиба) 80, 244, 317,
Ольжич О. (Кандиба) 166, 167, 179, 180, 241
Онацький Є. 164-168, 170, 172-181, 229, 241, 352, 409
Оренштайн Я. 204, 209, 218
Орлик Г. 234
Орлик П. 234
Орос О. 31, 202
Острозький К. 59, 16, 123-129
Осьмачка Т. 224
- Павлик П. (о. Партеній) 20, 306**
Паладійчук Р. 224
Палмер Ф. 402
Палюх П. 21
Парфеній, еп. 362
Пастернак С. 317
Пекарська Л. 20
Пеленський Є. 223, 316, 317, 413
Петлюра С. 7, 36, 77, 89, 156, 236, 238-241, 243, 245, 250-252, 259, 262, 264, 293, 339, 424, 426, 427, 428, 473, 477
Петро І, рос. цар 63, 65, 126
Петровський Г. 91, 93
Петрушевич А. 202
Пилипович Л. 59
Підлітаїв Д. 203
Підручний П. 20
Плішар, франц. досл. 111
Погодін М. 47, 48
Подоляк І. 459
Поліщук В. 453
Полонська-Василенко Н. 222, 444
Прокопович В. 236, 239, 250, 252
Пулой І. 364, 366, 367, 370,
- Пушкін О. 206, 207, 288
- Радзикович Ю. 229**
Радич В. 447
Рене де Шатобріан 248
Рибак О. 20
Росс Г. 389
Руданський С. 135
Рудницький Я. 129, 213, 444
Рукоуєв М. 81
Русова С. 156
- Сабо Є. 202**
Сагайдачний П. 78
Садовський М. 76
Салвіні Л. 180
Саликівський О. 239
Сальський В. 239
Самчук У. 221-224, 230, 444
Свенціцький І. 317, 413
Сверстюк Є. 253
Святослав, кн. 134
Семен М. (Ярослав) 20
Семчишин М. 333
Сенкевич Г. 439
Сидоренко В. 453
Сильвестр, ігум. 111, 145, 151
Сідляр С. 59, 127
Сімович В. 205, 211, 229, 317
Сім'янцева С. 375
Сірій Ю. 78
Сірополко С. 54, 240, 328
Січинський В. 316
Сковорода Г. 204
Скорина Ф. 124
Скоропадський П. 212, 236
Скрипник М. 93, 106
Скроботюк В. 387
Славинецький Е. 185
Сліпий Й. 190, 192, 195
Слонимський Г. 127
Смаль-Стоцький С. 213, 222, 322
Смолятич К. 187
Сокуров-Величко С. 34-36,

- 39-41, 47, 52, 53
Солженіцин О. 300
Соловій В. 240
Соневицький М. 192
Старицька-Черняхівська М. 81
Старовойт М. 18
Старосольський В. 213
Стахів В. 166, 350
Стаховський М. 371, 372
Степовик Д. 386
Стецько Я. 166, 282, 283, 290,
291, 294
Столипін П. 87
Стороженко О. 214
Студинський К. 309, 311, 413
Сумцов М. 186
Сурмач Маркіян 394, 399, 400
Сурмач Мирон 390-393,
396-398
Сурмач-Мілз Я. 397
Сціборський М. 241-241
Сюр Марн Роже 108, 109
- Тарновський В.** 367
Тарута С. 459
Теліга О. 11
Терлецький І. 21, 418
Терлецький О. 212
Тернавський З. 223
Тернер Н. 402
Тиктор І. 440
Тимошик М. 9, 10, 11, 13, 15, 16,
455
Тимощук Л. 21
Тиссеран Е. 385
Тихоцький А. 203
Тімашев А. 68
Тодорський С. 204
Томашпільський С. 215
Транквіліон-Ставровецький К.
186
Туптало Д. (митр. Ростовський)
132, 152
Турівський К. 187
Турконяк Р. 128, 130
- Удовиченко О.** 240
Ужевич І. 235
Українка Леся 25, 193, 261, 439
Устрялов Ф. 194
- Федак В.,** єп. 22
Фединський А. 21
Федорович І. (Федоров) 5, 10,
27, 47-51, 54, 55, 57-59, 61, 123,
127, 412, 427
Федорчук В. 304
Федорчук О. 21
Федун П., див. Волянський
(Полтава)
Феодосій (Печерський), пре-
под. 139, 149, 187, 201
Фетлер В. 371, 372
Фігус-Ралько А. 22, 448, 449
Фіоль Ш. 6, 8, 197-203, 410, 412
Фірман П. 20
Флорінський Т. 75
Франко І. 80, 96, 97, 135, 193,
198, 214, 230, 366, 439
Фундуклеев, генер. 81, 429
- Жарук В.** 21
Хасевич Н. 264, 265
Хвильовий М. 224, 473
Хмельницький Б. 78, 80, 248,
291, 339, 429, 442
Хоменко І. 7, 368, 382-386,
Хомницький П. єп. 21, 399, 415
Хрущов М. 290
- Цитович М.** 423
- Чайківський А.** 444
Чапельський Л. 413
Чапленко В. 447
Чарторійська К. 115, 123
Чепарін Т. 21
Черепанин С. 399
Череповський Є. 424, 429
Черешньовський М. 265
Черкасенко С. 317, 447

Черниш Н. 54
Чернявський, старшина 421
Чижевський Д. 204, 213, 224,
239, 316
Чикаленко Є. 84, 239
Чорновіл В. 253, 305
Чуб Д. 444
Чубар В. 90, 91, 93
Чубатий М. 1902

Шаню 234
Шарова Н. 98, 100
Шаровольський І. 423, 424
Шашкевич М. 51, 363, 414
Шаян В. 106, 333
Шевальє П. 234
Шевельов Ю. (псевд. Шерех
Ю.) 222, 223
Шевченко Т. 25, 45, 66, 78, 80,
135, 174, 205, 206, 208, 277, 430,
439, 453
Шейковський К. 67, 68
Шептицький А. 306, 382, 412

Шерех Ю., див. Шевельов Ю.
Шерстюк Л. 81
Штірен А. 217
Штуль-Жданович О. 166, 167,
242, 250
Шуль А. 328, 329
Шульгин О. 240
Шухевич Р. (Чупринка) 270,
279, 285, 286

Щербаківський В. 317
Щербинін М. 431
Щурат В. 317

Яворівський Є. 446
Яворницький Д. 195
Ягич І. 320
Яковлев І. 292
Ямпольський А. 81
Янів В. 255, 329
Ярмусь С. 22, 445, 448
Ярослав Осмомисл, князь 131
Яцик П. 454

Mykola Tymoshyk **UKRAINIAN BOOK AND THE WORLD**

A new book by a Ukrainian scientist and journalist, well-known in Ukraine and abroad, is devoted to clarifying the historical mission of Ukrainian books and the press as a factor in national self-knowledge and self-affirmation of the whole people, its civilization advancement in close connection with European nations. Usually such a mission in state nations is carried out at the governmental level.

The author draws attention to those facts of history and modern problems that, due to political circumstances (Ukrainians have been deprived of their right to have their own state for centuries), were either fundamentally silenced or filed in a false version.

The book consists of four sections: "Lessons of History", "Our Book in Europe", "Our Book Overseas", "Book and the Ukrainian state."

The first chapter explains the origins of Ukrainian handwriting and printing, and presents a new periodization of the formation and development of the main literary centers. The emphasis is on the fact that printing in Ukraine came not from the East, not from the Russian printer, Ivan Fedorovych, but from the West, from the Germans. The archival documents found in Lviv, according to which the first printing house, whose founder was the burgher, Stepan Dropan, had existed here until 1460, are published. According to the author, this figure should be considered the first Ukrainian printer to date.

Separately, the reasons for introducing censorship of Ukrainian books in Ukraine are viewed, the negative consequences of

Valuievsky's actions and a number of other censorship acts of the Russian Empire aimed at the prohibition of the Ukrainian printed word are shown. The author convincingly proves that the prohibition of the Ukrainian book printing in the Russian Empire was aimed at the destruction of the Ukrainian ethnos and Ukrainian culture.

The reader has the opportunity to get acquainted with the history of writing and the existence of the first books that are part of the golden fund of Ukrainian culture, such as "Veles Book", "Reims Gospel", "Peresopnytsia Gospel", "Ostroh Bible", "The Tale of Igor's Regiment", "The Tale of Time", "Kyiv-Pechersk Pateryk", "The Ukrainian Question".

The chapter "Our book in Europe" deals with the results of the activities of the main Ukrainian publishing houses in Italy, Germany, France, Great Britain and Poland.

Little-known facts from the activities of Ukrainian printers in the ancient monastery Grottaferrata, the Ukrainian Catholic University in Rome, as well as employees of the press office of the Ukrainian diplomatic mission of the UPR, got by the author while studying the matter in Italy, served the basis for the Italian stories.

German areas are represented by the first Ukrainian-language printings of the German printer Schweipolte Fiol, the Leipzig Shevchenkiana, the publishing products of the Ukrainian Scholar Institute in Berlin, the publishing houses "Ukrainian Word", "Dniprova Wave", the print and press movement in the camps of the political displaced persons (DP).

Ukrainian printing in France is presented via the activity of several iconic editorial boards in Paris – the magazines "Trident" and "Ukraine", the newspaper "Ukrainian Word", as well as the First Ukrainian printing house in Paris, Symon Petliura library, multi-volume edition of "Ukrainian Encyclopedia".

Why did the center of Ukrainian book publishing move from Germany to the UK after the disbandment of the DP camps in Western Europe between the second half of the 40s and early 50s of the twentieth century; how was a large number of so-called disruptive literature produced and transferred to the USSR; what dummy books were; to which extent did the import of anti-Soviet literature into Soviet-Ukrainian territory reach the scale; who in the West dared to agree to do this dangerous business? Answers to these questions are in the chapter "Disruptive Literature from Great Britain".

For the first time the subject of the study were three full translations of the Ukrainian Bible, which in printed form came to Ukraine from three European capitals: the translation of Panteleimon Kulish from Vienna, the one of Ivan Ohienko – from London and that of Ivan Khomenko – from Rome.

The overseas Ukrainian book is presented by Canada and the United States. These are the results of the cultural activity of Ukrainians in these countries during the period from the first to the fourth wave of emigration. The activities of the Ukrainian bookstore "Surma" in New York and the Ukrainian Museum – Archive and Library in Stamford are described in details.

A separate chapter is devoted to the way the Ukrainian Diaspora took care of the staffing of scribes and journalists in the absence of special educational institutions for Ukrainians.

The last chapter, "The Book and the Ukrainian State", is insignificant in scope, but is roomy in content. The analysis is based on two problems: the current state of the archives in Ukraine and the passion surrounding the creation of the Ukrainian Institute of Books. It points to the painful issues of the humanitarian policy of the state, which needs a radical reorganization.

The decisive feature of the so-called diasporic chapters of the book is that all the plots (about the Ukrainian book in Poland,

Germany, France, Great Britain, Italy, Canada, USA) are first-hand written. It is not borrowing facts from some of the published texts, nor the dry statistics from the generalized reference publications. Each fact, each page was obtained by the author himself – in the libraries and archives of those foreign countries, where he was fortunate enough to attend scientific internships.

A number of plots are diluted by the memories of those who are still alive, the direct participants of the diverse Ukrainian book-publishing movement in a foreign country, whom the author managed to find and manage to capture such valuable testimonies for history. In the book they appear to be irrefutable documents of the departing period. Found by the author, pushed through his heart, dressed in an interesting documentary-journalistic shell, such pages and sections cannot but grab the reader's attention.

Mykola Tymoschyk UKRAINISCHES BUCH UND WELT

Ein neues Buch, das ein ukrainischer Wissenschaftler und Journalist in der Ukraine und im Ausland kennt, widmet sich der Klärung der historischen Mission der ukrainischen Bücher und der Presse als Faktor nationaler Selbsterkenntnis und Selbstbestätigung des ganzen Volkes, seines zivilisatorischen Fortschritts in enger Verbindung mit europäischen Nationen. Normalerweise wird eine solche Mission in den Staaten auf der Regierungsebene durchgeführt.

Der Autor macht auf die Tatsachen der Geschichte und der modernen Probleme aufmerksam, die aufgrund der politischen Umstände (die Ukrainer wurden jahrhundertlang ihres Rechts auf einen eigenen Staat beraubt) oder fundamental zum Schweigen gebracht oder in eine falsche Form gebracht wurden.

Das Buch besteht aus vier Kapiteln: "Die Unterrichte der Geschichte", "Unser Buch in Europa", "Unser Buch in Übersee", "Buch und Ukrainischer Staat».

Das erste Kapitel erklärt die Ursprünge der ukrainischen Handschrift und des Buchdrucks, eine neue Periodisierung der Entstehung und Entwicklung der wichtigsten literarischen Zentren.

Der Schwerpunkt liegt auf der Tatsache, dass das Drucken in der Ukraine nicht aus dem Osten kam, nicht von dem russischen Drucker Ivan Fedorowytsch und aus dem Westen, von den Deutschen. Veröffentlichte Archivadokumente waren in Lwiw gefunden, wo die erste Druckerei hier bis 1460 existierte, ihr Gründer war der Bürger Stepan Dropan. Diese Person,

so der Autor, sollte heute als der erste bekannte ukrainische Drucker gelten.

Getrennt werden die Ursachen der Einführung der Zensur von ukrainischen Büchern in der Ukraine untersucht, negative Folgen von Handlungen von Valuyew, und eine Reihe anderer Zensurhandlungen des Russischen Reiches, die auf das Verbot des ukrainischen Druckes gerichtet sind, werden gezeigt. Der Autor argumentiert überzeugend, dass das Verbot des ukrainischen Wortes im Russischen Reich auf die Zerstörung des ukrainischen Volkes und der ukrainischen Kultur abzielte.

Der Leser hat die Möglichkeit, die Geschichte des Schreibens und die Existenz der ersten Bücher kennenzulernen, die zum goldenen Fonds der ukrainischen Kultur gehören, wie das Veles Buch, das Reims-Evangelium, das Peresopnytsia Evangelium, die Ostrohbibel, das Märchen von Igors Regiment, die Geschichte der Zeit, "Kiew-Pechersk Paterik", "Die ukrainische Frage".

Im "Unser Buch in Europa" bezieht sich auf die Leistung der großen ukrainischen Verlagszentren in Italien, Deutschland, Frankreich, Großbritannien und Polen.

Die Grundlage der Geschichten aus Italien waren die wenig bekannten Fakten aus den Aktivitäten der ukrainischen Druckerei im alten Kloster Grottaferrata, der Ukrainischen Katholischen Universität in Rom, sowie Mitarbeiter der Pressestelle der ukrainischen diplomatischen Mission der UNR.

Deutschland ist durch die erste ukrainischsprachige Presse der deutschen Druckerei Schweipolt Fiol vertreten, das Leipziger Schewtschenko-Museum, die Verlagsprodukte des ukrainischen Gelehrteninstituts in Berlin, die Verlage "Ukrainisches Wort", "Dniprova Welle", die Druck- und Pressebewegung in den Lagern der politisch vertriebenen DP.

Der ukrainische Druck in Frankreich wird durch das Prisma der Arbeiten mehrerer ikonischer Editionen in Paris der Zeitschriften "Tryzub" und "Ukraine" und der ukrainischen Zeitung

"Slowo", sowie der ersten ukrainischen Druckerei in Paris, den Bibliotheken von Symon Petljura, der mehrbändigen Ausgabe "Ukrainische Enzyklopädie" dargestellt.

Warum zog nach der Auflösung der DP-Lager in Westeuropa in der zweiten Hälfte der 40er Jahre und Anfang des 50. Jahrhunderts das Zentrum des ukrainischen Buchverlags von Deutschland nach Großbritannien; wie war die Produktion und Übertragung einer großen Anzahl sogenannter subversiver Literatur auf das Territorium der UdSSR, welche Buchblenden, in welchem Maße die Einfuhr antisowjetischer Literatur in das sowjetisch-ukrainische Territorium das Ausmaß erreicht hat; wer hat im Westen dieses gefährliche Geschäft erklärt? Antworten auf diese Fragen finden sich in der Rubrik "Subversive Literatur in Großbritannien".

Der Leser wird über die vielfältigen Aktivitäten des ukrainischen Verlages "Unsere Kultur" unter der Leitung von Iwan Ohijenko, einem politischen Exilanten aus der Ukraine, der in den 30er und 40er Jahren des 20. Jahrhunderts aktiv war, informiert Warschau, Lausanne und Paris.

Das Thema der Studie waren erstmals drei vollständige Übersetzungen der ukrainischen Bibel, die in gedruckter Form aus drei europäischen Hauptstädten in die Ukraine gelangten: die Übersetzung von Panteleimon Kulisch aus Wien, Iwan Ohijenko aus London und Iwan Khomenko aus Rom.

Das überseeische ukrainische Buch wird von Kanada und den Vereinigten Staaten präsentiert. Dies sind die Ergebnisse der kulturellen Aktivitäten der Ukrainer in diesen Ländern in der Zeit von der ersten bis zur vierten Auswanderungswelle. Ausführlich wurden die Aktivitäten des ukrainischen Buchladens "Surma" in New York und des ukrainischen Bibliotheks- und Archivmuseums in Stanford beschrieben.

Ein separater Abschnitt darüber, wie die ukrainische Diaspora die Kader von Schriftgelehrten und Journalisten in Abwesenheit von speziellen Bildungseinrichtungen für Ukrainer kümmerte.

Das letzte Kapitel von "Das Buch und der ukrainische Staat" unbedeutend in der Größe, aber ist besonders zufrieden. Die Grundlage der Analyse lieferte zwei Probleme: den aktuellen Zustand der Archive in der Ukraine und Leidenschaft die Gründung des ukrainischen Instituts für Bücher. Unterstreicht die Schmerzpunkte der humanitären Politik, die radikale Umstrukturierung erfordert.

Der letzte Abschnitt, "Buch und Ukrainischer Staat", ist unbedeutend im Umfang, aber inhaltlich geräumig. Die Analyse basiert auf zwei Problemen: dem aktuellen Stand der Archive in der Ukraine und der Leidenschaft für die Schaffung des ukrainischen Instituts für Bücher. Hier geben die Schwachpunkte der humanitären Politik des Staates an, die eine radikale Reorganisation benötigt.

Das bestimmende Merkmal des sogenannten Kapitels ist, dass alle Probanden (das ukrainische Buch in Polen, Deutschland, Frankreich, Großbritannien, Italien, Kanada, USA) aus erster Hand geschrieben. Dies ist kein Beweis für von jemandem veröffentlichten Texten zu leihen, nicht trocken Statistiken aus den verallgemeinerten Referenzbüchern. Jeder Fakt, jede Seite wurde vom Autor selbst extrahiert - in den Bibliotheken und Archiven jener fremden Länder, wo er das Glück hatte, an wissenschaftlichen Praktika teilzunehmen. Eine Reihe von Verschwörungen verwischen die Erinnerungen derer, die noch am Leben sind, die direkten Teilnehmer der vielfältigen ukrainischen Buchverlagsbewegung in einem fremden Land, die der Autor so wertvolle Zeugnisse für die Geschichte finden und verwalten konnte. Aus dem Buch scheinen sie bereits unwiderlegbare Dokumente der Abreisezeit zu sein. Solche vom Autor gefundenen Seiten und Abschnitte, durchzogen von einer interessanten dokumentarisch-journalistischen Hülle, können den Leser faszinieren.

Mykola Tymochyk

LE LIVRE UKRAINIEN ET LE MONDE

Le nouvel livre d'un journaliste et d'un scientifique ukrainien connu tant en Ukraine qu'à l'étranger est consacré à la détermination d'une mission historique du livre et de la presse ukrainiens en tant qu'agent de l'auto-découverte nationale et de l'auto-affirmation de toute la nation, de son développement civilisationnel en liaison étroite avec les nations européennes. En général une telle mission dans les nations étatiques est effectuée au niveau gouvernemental.

L'auteur tire l'attention sur les faits historiques et les problèmes contemporains qui, à cause des circonstances politiques (les ukrainiens ont été privés du droit d'avoir leur propre État durant des siècles), ont été expressément dissimulés ou ont été présentés faux.

Le livre comprend quatre chapitres: «Les leçons de l'histoire», «Notre livre en Europe», «Notre livre au-delà des mers», «Le Livre et L'État Ukrainien».

Le premier chapitre explique les origines de l'écriture et de l'imprimerie ukrainiennes et présente une nouvelle périodisation de la formation et de l'épanouissement des principaux centres de l'édition. On souligne le fait que la typographie n'est pas venue de l'Est en Ukraine, ni du premier imprimeur russe, Ivan Fedorovytych, mais de l'Occident, des Allemands. On publie les documents d'archives trouvés à Lviv, d'après lesquels la première imprimerie y existait jusqu'à 1460, dont le propriétaire était un bourgeois Stepan Dropan. Selon l'auteur, cette personnalité devrait être considérée comme le premier imprimeur ukrainien connu à ce jour.

On analyse à part les causes de l'introduction de la censure dans les livres ukrainiens, on démontre les effets négatifs du circulaire Valouïevskiy et d'un certain nombre d'autres actes de censure de l'Empire russe, visant à interdire l'imprimerie ukrainienne. L'auteur prouve démonstrativement que l'interdiction de l'imprimerie ukrainienne dans l'Empire russe a été en vue de détruire l'ethnie et la culture ukrainiennes.

Le lecteur a l'occasion de prendre connaissance de l'histoire de la rédaction et de l'usage de premiers livres qui font partie du réserve d'or de la culture ukrainienne, – «Le Livre de Vélès», «L'Évangélaire de Reims», «L'Évangélaire de Peresopnytsia», «La Bible d'Ostrog», «Le Dit de la Campagne d'Igor», «La Chronique des temps passés», «Le Paterikon des grottes de Kiev», «La Question Ukrainienne».

Le chapitre «Notre livre en Europe» nous raconte des effets de l'activité de principales maisons d'édition ukrainiennes en Italie, Allemagne, France, Grande-Bretagne, Pologne.

Les bases des sujets de l'Italie ont été les faits mal connus obtenus par l'auteur sur l'activité des imprimeurs ukrainiens dans l'abbaye ancienne de Grottaferrata, dans l'Université catholique ukrainienne à Rome, ainsi que des employés du bureau de presse de la Mission diplomatique ukrainienne de La République populaire ukrainienne.

Les terres de l'Allemagne sont présentées par la première presse ukrainienne de l'imprimeur allemand Schweipolte Fiol, par l'ensemble des œuvres de Chevtchenko à Leipzig (Chevtchenkiana à Leipzig), par la production éditoriale de l'Institut ukrainienne de recherches à Berlin, par les éditions «La Parole Ukrainienne (Ukrainske slovo)», «La Vague de Dniro (Dnirova Khvyliya)», par les mouvements d'imprimeries et de presse dans les camps des personnes politiques déplacées Di-Pi.

La typographie ukrainienne en France est démontrée à travers le prisme de l'activité de plusieurs éditions remarqua-

bles de Paris – des revues «Le Trident (Tryzoub)» et «L'Ukraine» et du journal «La Parole Ukrainienne (Ukrainske slovo)», ainsi que de la Première imprimerie ukrainienne à Paris, de la bibliothèque Symon Petlioura, de l'édition en plusieurs volumes «L'encyclopédie ukrainienne».

Pourquoi après la liquidation des camps Di-Pi en Europe Occidentale de la seconde moitié des années 40s jusqu'au début des années 50s du XXe siècle le centre de l'imprimerie ukrainienne a-t-il été déplacé de l'Allemagne pour la Grande Bretagne, comment l'édition et le livraison vers le territoire de l'URSS d'un grand nombre de la littérature dite subversive ont-ils été organisés, qu'est-ce que c'est qu'un livre-cache, quelle était l'ampleur de l'importation de la littérature anti-soviétique sur le territoire de l'Ukraine soviétique, qui consentait pour une telle affaire risquée à l'Ouest ? Vous pouvez trouver les réponses à ces questions dans le chapitre «La littérature subversive de la Grande Bretagne».

Le lecteur découvrira les multiples activités de la maison d'édition ukrainienne «Notre culture» sous la direction d'Ivan Oguienko, un exilé politique ukrainien, qui travaillait dans les années 30s et 40s du XXe siècle à Varsovie, à Lausanne et à Paris.

Pour la première fois, l'objet de l'étude a été constitué des trois traductions ukrainiennes complètes de la Bible qui ont été venues en Ukraine déjà imprimées de trois capitales européennes: les traductions de Panteleimon Koulich de Vienne, d'Ivan Oguienko de Londres et d'Ivan Khomenko de Rome.

Le livre ukrainien au-delà des mers est représenté par le Canada et par les Etats-Unis. Il s'agit des effets de l'activité culturelle des ukrainiens dans ces pays pendant les quatre vagues d'immigration. Les activités de la librairie ukrainienne «Sourma» à New York, du Musée-archives ukrainien et de la bibliothèque à Stamford.

Un chapitre à part est dédié à la façon dont la diaspora ukrainienne s'est occupée des scribes et des journalistes en l'absence des établissements d'enseignement spécialisés pour les Ukrainiens.

Le dernier chapitre «Le Livre et L'État Ukrainien» est modeste par ses dimensions mais riche par son contenu. L'analyse repose sur deux problèmes : l'état actuel des archives en Ukraine et les passions autour de la création de l'Institut ukrainien du livre. Il souligne les points douloureux de la politique nationale humanitaire, qui nécessite une restructuration radicale.

L'originalité des chapitres du livre dits «diasporiques» est que tous les sujets (concernant le livre ukrainien en Pologne, Allemagne, France, Grande Bretagne, Italie, au Canada, aux Etats Unis) ont été écrits de première main. Ce ne sont pas des faits empruntés de certains textes déjà publiés, ni de simples statistiques des éditions générales de renseignement. Chaque fait, chaque page ont été obtenus par l'auteur lui-même – dans les bibliothèques et dans les archives étrangères, lesquelles il a eu la chance de visiter lors de ses stages scientifiques.

Un nombre de sujets est rempli des souvenirs des personnes encore vivantes – des participants du mouvement ukrainien d'édition des livres divers à l'étranger, ceux qui l'auteur a réussi à trouver et à recueillir les témoignages si précieux pour l'histoire. Dans le livre ils semblent déjà être des documents irréfutables de l'époque qui part. Trouvés par l'auteur, passés à travers son coeur, vêtus d'un enveloppe intéressant documentaire et publiciste, ces pages et ces chapitres ne peuvent que saisir le lecteur.

Mykoła Tymoszyk **UKRAIŃSKA KSIAZKA I ŚWIAT**

Nowa książka znanego na Ukrainie i za granicą ukraińskiego uczonego i dziennikarza poświęcona jest ukazaniu historycznej misji ukraińskiej książki i prasy jako czynnika narodowej samo-identyfikacji całego narodu, jego rozwoju cywilizacyjnego w ścisłych relacjach z narodami europejskimi.

Autor zwraca uwagę na te fakty historyczne i problemy współczesności, które z powodów politycznych (Ukraińcy przez wieki pozbawieni byli prawa do posiadania własnego państwa) albo pryncypialnie były ignorowane lub podawane w wersji sfalszowanej.

Książka składa się z czterech rozdziałów: Lekcje historii, Nasza książka w Europie, Nasza książka za oceanem, Książka i państwo ukraińskie.

W pierwszym rozdziale zarysowane zostały początki ukraińskiego rękopiśmiennictwa i druku, przedstawiona została nowa periodyzacja powstawania i rozwoju głównych ośrodków powstawania ksiąg. Zwrócono uwagę, że drukarstwo przyszło na Ukrainę nie ze Wschodu, nie od pierwszego rosyjskiego drukarza Iwana Fedorowa, lecz z Zachodu, od Niemców. Opublikowano odnalezione we Lwowie dokumenty archiwalne, według których pierwsza drukarnia istniała tu przed 1460 rokiem, a jej założycielem był kupiec Stefan Dropan. Tę postać, jak stwierdza autor, należy uznać za pierwszego, znanego dzisiaj, ukraińskiego drukarza.

Są również analizowane powody wprowadzenia cenzury książek ukraińskich na Ukrainie, ukazane zostały negatywne skutki cyrkularza wałujewskiego i wielu innych wprowadzających cenzurę aktów Imperium Rosyjskiego, mających na celu zakazanie ukraińskiego słowa drukowanego. Autor przekonująco argumen-

tuje, że zakaz ukraińskiego słowa drukowanego w Imperium Rosyjskim miał na celu zniszczenie etnosu ukraińskiego i kultury ukraińskiej.

W rozdziale Nasza książka w Europie ukazane zostały rezultaty działalności głównych ukraińskich ośrodków wydawniczych we Włoszech, Niemczech, Francji, Wielkiej Brytanii i Polsce.

Podstawą do przygotowania fragmentów książki dotyczących Włoch stały się ustalone przez autora mało znane fakty dotyczące działalności wydawców ukraińskich w historycznym klasztorze Grottaferrata, Ukraińskim Uniwersytecie Katolickim w Rzymie, a także pracowników biura prasowego Misji Dypłomatycznej Ukraińskiej Republiki Ludowej.

Niemcy reprezentowane są przez pierwsze druki w języku ukraińskim wydane przez niemieckiego drukarza Szwajpolta Fiola, wydania T. Szewczenki w Lipsku, produkcję wydawniczą Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Berlinie, wydawnictw „Ukraińskie Słowo” i „Dniprowa Chwyla”, ruch wydawniczy i prasowy w obozach uchodźców politycznych DP.

Ukraiński ruch wydawniczy we Francji zaprezentowano przez pryzmat działalności kilku kluczowych redakcji w Paryżu – czasopism „Tryzub” i „Ukraina” oraz gazety „Ukraińskie Słowo”, a także Pierwszej Ukraińskiej Drukarni w Paryżu, Biblioteki im. Symona Petlury, wielotomowego wydawnictwa Ukrajinska Encykłopedija.

Dlaczego po likwidacji obozów DP w Europie Zachodniej od drugiej połowy lat 40. – początku lat 50. XX wieku centrum ukraińskiej działalności wydawniczej przemieściło się z Niemiec do Wielkiej Brytanii; jak zorganizowano wydanie i przemyt na terytorium ZSRR dużej liczby tzw. literatury wywrotowej, czym były zamaskowane książki, jaka była skala przewozu na terytorium podsowieckiej Ukrainy literatury antysowieckiej, kto na Zachodzie podejmował się tej niebezpiecznej działalności? Odpowiedzi na te pytania znajdują się w rozdziale Literatura wywrotowa z Wielkiej Brytanii.

Czytelnik dowiaduje się o wszechstronnej działalności ukraińskiego wydawnictwa „Nasza Kultura” pod kierownictwem emigranta politycznego z Ukrainy Iwana Ohijenki, które w ciągu lat 30. i 40. XX wieku działało w Warszawie, Lozannie i Paryżu.

Po raz pierwszy przedmiotem badań były trzy pełne ukraińskie tłumaczenia Biblii, które w formie drukowanej przysły na Ukrainę z trzech europejskich stolic: przekład Pantelejmona Kulisza z Wiednia, Iwana Ohijenki – z Londynu, Iwana Chomenki – z Rzymu.

Książka ukraińska zza oceanu reprezentowana jest przez Kanadę i Stany Zjednoczone. Jest to wynik działalności kulturalnej Ukraińców w tych krajach w okresie od pierwszej do czwartej fali emigracji. Szczegółowo została przedstawiona działalność ukraińskiej księgarni „Surmy” w Nowym Jorku oraz Ukraińskiego Archiwum-Muzeum i Biblioteki w Stamford.

Oddzielny rozdział dotyczy tego, w jaki sposób diaspora ukraińska dbała o kadry wydawnicze i dziennikarskie w sytuacji braku odpowiednich instytucji edukacyjnych dla Ukraińców.

Ostatni rozdział Książka i państwo ukraińskie jest skromny objętościowo, ale o ważnej zawartości. Za podstawę analizy przyjęto dwie kwestie: aktualny stan archiwistyki na Ukrainie oraz emocje dotyczące powstania Ukraińskiego Instytutu Książki. Wskazano na problemy polityki kulturalnej państwa, która wymaga radykalnej reorganizacji.

Cechą charakterystyczną rozdziałów książki dotyczących diaspory jest to, iż wszystkie motywy (książka ukraińska w Polsce, Niemczech, Francji, Wielkiej Brytanii, Włoszech, Kanadzie, USA) zaprezentowane zostały „z pierwszej ręki”. Nie jest to prezentowanie faktów z opublikowanych przez kogoś tekstów ani sucha statystyka z syntetycznych publikacji encyklopedycznych. Każdy fakt, każdą stronę autor odkrywał osobiście – w bibliotekach i archiwach tych krajów, które udało mu się odwiedzić podczas staży naukowych.

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ПРОФ. М. ТИМОШИКА З КНИГОЗНАВЧОЇ ТЕМАТИКИ

Книги

Тимошик М. Її величність – книга: історія видавничої справи Київського університету. 1834–1999: Моногр. / Передм. В. В. Скопенка. – К.: “Наша культура і наука”, 1999. 306 с., іл. вкл., ім. пок.

Тимошик М. Видавнича справа та редагування. – К.: Наша культура і наука: Навч. посібник. – Концерн “Видавничий дім “Ін-Юре”, 2004. 224 с.

Тимошик М. Історія видавничої справи: Підручник. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 496 с. 2-ге вид. 2007.

Тимошик М. Видавничий бізнес: Погляд журналіста, видавця, вченого: Практичний посібник – К.: Наша культура і наука, 2005. 238 с.

Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця: Практичний посібник. – К.: Наша культура і наука, 2005. 560 с. (Серія “Бібліотека видавця, редактора, автора”). 2-ге вид. – 2006; 3-тє вид. – 2010.

Тимошик М. Як редагувати книжкові та газетно-журнальні видання: Практичний посібник. – К.: Наша культура і наука, 2012. 384 с.

Тимошик М. Українська книга і преса в Італії: Монографія. – К.: Наша культура і наука, 2015. 352 с.

Тимошик М. Українська книга: історична місія та реалії: Публіцистика – К.: Б-ка газети “Літературна Україна”, 2016. 180 с.

Наукові статті

Тимошик М. Видавнича діяльність Київського університету в умовах заборон українського друку (середина ХІХ – початок ХХ століття) // Преса у політичній системі суспільства. Тези доповідей на конференц. ф-ту журналістики. – К., 1992. С. 47–49.

Тимошик М. До історії цензурних утисків українського друкованого слова в період проголошення конституційних свобод

(1905–1917 роки) // Журналістика: преса, радіо, телебачення. – К., 1993. № 25. С. 55–63.

Тимошик М. Валувеський та Емський цензурні акти та їх вплив на розвиток української демократичної журналістики й літератури // Засоби масової інформації й утвердження державного суверенітету України: Матеріали наук.-практ. конференції. – Львів, 1993. С. 128–131.

Тимошик М. До питання про концепцію виникнення і розвитку українського друкованого слова в контексті праці І. Огієнка “Історія українського друкарства” // Українознавство в розбудові держави: Матеріали щорічної міжнар. наук.-практ. конференції. – К., 1994. С. 375–378.

Тимошик М. Українське відродження в книгах // Слово і час. 1994. С. 73–76.

Тимошик М. Концепція виникнення і розвитку українського друкованого слова // Друкарство. 1994. № 1. С. 6–7.

Тимошик М. Видавництво “Либідь”: українське відродження в книгах // Палітра друку. 1994. № 1. С. 23–25.

Тимошик М. Заборонена українська книга: до питання створення мартирологу знищених видань в умовах дії антиукраїнських цензурних актів // Роль засобів масової інформації в сусп.-культур. процесі України: Матеріали наук. конференції 30–31 берез. 1995 р. – К., 1995. С. 32–34.

Тимошик М. “К печатанию не должно быть допущено”: до історії цензурних митарств українського друкованого слова // Журналістика. Вісник Київ. ун-ту. Серія: журналістика. Вип. 2. – К., 1995. С. 250–257.

Тимошик М. Бібліотечні серії видавництва “Либідь” – “Пам’ятки історичної думки України” та “Літературні пам’ятки України” як продовження традицій українського книговидання // Книга в соціокультурному просторі: Доповіді і повідомлення Міжнар. наукової конференції 3–5 травня 1995 р. – Львів: “Фенікс”, 1995. С. 37–38.

Тимошик М. Книжковий ярмарок у Лейпцигу // Палітра друку. 1995. № 2–3. С. 8–9.

Тимошик М. В основі діяльності – випуск навчальної літератури українською мовою // Міжнар. освіта. 1995. № 3. С. 7–8.

Тимошик М. Заборонена українська книга: до питання створення мартирологу знищених видань на основі колишніх архівів цензурних управлінь. // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні. Доповіді та повідом. наук. конференції. 15–16 берез. 1995 р. – К., 1996. С. 167–169.

Тимошик М. Українська книга у Швейцарії // Палітра друку. 1996. № 2. С. 8–10.

Тимошик М. До питання про концепцію виникнення українського друкованого слова в контексті поширення друкарства у слов'янських народів // II Jornadas Andaluzas de Eslavística. Baeza (España). 1996. P.101–103.

Тимошик М. Історія українського друкарства в наукових дослідженнях Івана Огієнка. // Редакційно-видавнича справа: досвід, проблеми, перспективи. – К., 1997. С. 164–180.

Тимошик М. Видавництва // Сучасна українська журналістика: поняттєвий апарат. – К. 1997. С. 46–47.

Тимошик М. Українська книга в Ізраїлі // Палітра друку. 1997. № 4. С. 8–11.

Тимошик М. Українські видавництва під орудою Івана Огієнка // Друкарство. 1997. № 3 (трав.-серп.). С. 54–56.

Тимошик М. Українські видавництва у Швейцарії // Українська журналістика-97. – К., 1997. С. 58–60.

Тимошик М. Сходження до книжкового святилища: до тисячоліття української книги // Друкарство. 1999. №3 (трав. – черв.). С. 8–10.

Тимошик М. Польське друкарство // Друкарство. 1999. № 4 (лип. – серп.). С. 65–68.

Тимошик М. Князь Острозький та його Біблія // Друкарство. 1999. № 5 (верес. – жовт.). С. 8–11.

Тимошик М. Книжкова справа в Росії та Україні на межі тисячоліть // Друкарство. 1999. № 6 (листоп. – груд.). С. 70–74.

Тимошик М. Тисячоліття української книги: історичні уроки // Молодь і книга на межі тисячоліть. Матеріали міжнар. конферен. 18–20 жовт. 1999 р. – К., 2000. С.21–34.

Тимошик М. Книги Святого Письма українською мовою: до історії перекладу і видання // Друкарство. 2000. № 1 (січ. – лют.). С. 10–15.

Тимошик М. Карби вічності. Тисячоліття вітчизняної книги: славна історія й безславне сьогодні // Українська культура. 2000. № 2. С. 10–12.

Тимошик М. “К печатанию не должно быть позволено”: з історії цензури українського друкованого слова // Вісник книжкової палати. 2000. №3. С. 22–25; № 4. С. 27–34.

Тимошик М. Найбільша українська книгозбірня в Канаді: до питання вивчення й повернення в Україну // Друкарство. 2000. № 3 (трав. – черв.). С. 18–22.

Тимошик М. Книга серед книг: Історія перекладу й видання Святого Письма українською мовою // Берегиня. 2000. №4. С. 36–49.

Тимошик М. Ситуація у видавничій сфері вийшла з-під контролю держави. Післямова до Всеукраїнських загальних зборів ви-

давців, поліграфістів і книгорозповсюджувачів // Друкарство. 2000. №4 (лип. – серп.) С. 4–7.

Тимошик М. “К печатанию не должно быть позволено”: історія цензури українського друкованого слова // Урок української. 2000. №3. С. 10–13; №4. – С. 15–19.

Тимошик М. Українська книга в Німеччині // Друкарство. – 2000. – №5 (верес. – жовт.) С. 16–19.

Тимошик М. Книга на межі тисячоліть: Післямова до Сьомого Всеукраїнського форуму видавців у Львові // Друкарство. 2000. №6 (листоп. – груд.) С. 16–19.

Тимошик М. Українське друкарство і видавнича справа на сторінках російської енциклопедії “Книга” (в співавт. з М. Низовим) // Друкарство. 2000. – №6. С. 90–93.

Тимошик М. Кобзар Шевченка – електронною книгою // Друкарство. – 2001. №2. С. 11.

Тимошик М. Українське друкарство у дзеркалі Харківського міжнародного фестивалю “Світ книги-2001”: набутки, тенденції, проблеми // Друкарство. №3. С. 4–7.

Тимошик М. Українське книговидання в Холмі під орудою митрополита Іларіона // Український альманах (Варшава, Польща). 2001. С. 243–246.

Тимошик М. Ситуація у видавничо-поліграфічній галузі вселяє стриманий оптимізм: Післямова до Всеукраїнських зборів видавців, поліграфістів та книгорозповсюджувачів // Друкарство. 2001. №4. С. 6–8.

Тимошик М. Українське друкарство а Канаді: історія та сьогодення // Друкарство. 2001. №4. С. 18–23.

Тимошик М. Українська книга на межі тисячоліть // Історичний календар на 2001 рік. – К.: 2001. С. 405–408.

Тимошик М. Плоди й надії “Книжкового саду”: Післямова до III Міжнародної книжкової виставки-ярмарку // Друкарство. 2001. №5. С. 14–17.

Тимошик М. Тенденції сучасного українського книговидання // Вісник Книжкової палати. 2001. № 7. С. 3–5.

Тимошик М. Українські видавничі стандарти: До питання про концепцію розробки і впровадження у практику вітчизняного книговидання // Друкарство. 2001. №6. С. 18–21.

Тимошик М. Українське видавництво “Наша культура” у Швейцарії (1945–1947) // Вісник Книжкової палати. 2001. №9. С. 37–42.

Тимошик М. Українські видавничі стандарти: до питання про концепцію розробки і впровадження у практику вітчизняного книговидання // Наукові записки Інституту журналістики. 2001. Т. 3. С. 41–49.

Тимошик М. Видавнича справа в Україні на сучасному етапі: тенденції, проблеми // Наукові записки Інституту журналістики. 2001. Т. 5. С. 33–41.

Тимошик М. Українське друкарство у Франції: історія і сучасність // Друкарство. 2002. №1. С. 8–15.

Тимошик М. Побудова книги: матеріальна і змістова частини // Друкарство. 2002. №1. С. 82–85.

Тимошик М. Видавнича діяльність Київської археографічної комісії // Київська старовина. 2002. №5. С. 80–87.

Тимошик М. Витоки української книги: від політичної фальсифікації до нової наукової концепції // Вісник Книжкової палати. 2002. №11. С. 29–35.

Тимошик М. “Книжковий сад” в очікуванні повноцвіття: Післямова до II Міжнародної книжкової виставки-ярмарку в Києві // Друкарство. 2002. №4. С. 8–11.

Тимошик М. 3 історії української книги дохристиянської доби // Пам’ять століть. 2002. №4. С. 102–116.

Тимошик М. Книговидавнича справа в Росії: стан і тенденції // Друкарство. 2002. №6. С. 74–79.

Тимошик М. Нова концепція історії українського друкованого слова // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2002. Вип. 10. С. 538–544.

Тимошик М. Новий погляд на історію українського друкарства // Наукові записки Української академії друкарства (Львів). 2002. №5. С. 193–196.

Тимошик М. Переосмислити історію виникнення українського друкованого слова спонукає книга Я. Запаска, О. Мацюка та В. Стасенка “Початки українського друкарства” // Вісник Книжкової палати. 2002. №7. С. 35–37.

Тимошик М. Стародавня рукописна книга в світі: попередники, ранні осередки, роль у суспільному поступі // Вісник книжкової палати. 2002. №4. С. 22–27.

Тимошик М. Україніка в архівах, бібліотеках, редакціях і видавництвах Франції // Студії з архівної справи та документознавства. 2002. №8. С. 195–204.

Тимошик М. Українське книгописання дохристиянської доби: до проблеми розробки нової концепції // Наукові записки Інституту журналістики. 2002. №6. С. 116–128.

Тимошик М. Українську Біблію видавали лондонські друкарі // Друк і книга. 2002. №2 (грудень).

Тимошик М. Книговидавнича справа в Росії: стан і тенденції // Друкарство. 2002. №6. С. 74–79.

Тимошик М. Рукописна і друкована україніка у Франції як джерело дослідження українсько-французьких відносин // Україна

дипломатична / Упор. Л. Губерський, Б. Гуменюк, П. Кривонос, А. Денисенко. Вип. III. – К., 2003. С. 79–96.

Тимошик М. Ще раз про початки українського друкарства: неупереджений аналіз концепцій зарубіжних і вітчизняних авторів // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення восьмої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 24–26 жовтня 2003 р. / За ред. М. Романюка. – Львів, 2003. С. 747–658.

Тимошик М. Українська друкарня Михайла Драгоманова в Женеві: передумови створення, вплив на суспільну думку, подальша доля // Перші Міжнародні драгоманівські читання. – К.: Київський національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, 2003. С. 235–239.

Тимошик М. Видавнича справа періоду Української Народної Республіки // Вісник Книжкової палати. 2003. №4. С. 30–35.

Тимошик М. Українські видавництва в Німеччині: між двома світовими війнами // Журналістика. Вип. 2 (27) – К., 2003. С. 106–119.

Тимошик М. Зародження й етапи поширення друкарства в світі // Друкарство. 2003. №3. С. 75–79.

Тимошик М. Феномен “українського Франкфурта” послідовно й настирливо спонукає державні структури до його вивчення // Друкарство. 2003. №6. С. 37–41.

Тимошик М. Видавнича справа незалежної України на етапі становлення: організаційний аспект // Журналістика-2003: Матеріялы 5-й Міжнародной наукова-практичной канференції (4-5 снежня). Вип. 5. – Мінськ, 2003. С. 261–266.

Тимошик М. Еволюція видавничої мережі радянського типу // Наукові записки Інституту журналістики. 2003. Т. 11. С. 35–44.

Тимошик М. Видавнича справа української еміграції в Німеччині // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / Редкол. М. М. Романюк та ін. – Львів, 2003. Вип. 11. С. 160–183.

Тимошик М. Ідеологічні й наукові концепції витоків українського друкованого слова: аргументи зарубіжних і вітчизняних авторів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Серія Журналістика. 2003. Вип. 3. С. 5–10.

Тимошик М. Видавнича справа в Україні за радянської доби (1920–1990): ідеологічний та творчий аспекти // Вісник Книжкової палати. 2003. №9. С. 32–34; №10 – С. 35–39.

Тимошик М. Книги Святого Письма українською мовою: до історії перекладу й видання // Український богослов. Вип. 2. – К., 2003. С. 293–303.

Тимошик М. Друкарство: Енциклопедична стаття / Українська мова: Енциклопедія. 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2004. С. 163–164.

Тимошик М. Першодруки: Енциклопедична стаття / Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2004. С. 473–474.

Тимошик М. Українська видавнича справа і журналістика в Канаді: історія і сучасність // Журналістика. Вип. 3 (28). – К., 2004. С. 133–150.

Тимошик М. Видавнича справа в Україні за радянської доби (1920–1990): організаційний аспект // Вісник Книжкової палати. 2004. №2. С. 40–45.

Тимошик М. Міжнародні “паспортні дані” українських видань // Друкарство. 2004. №3. С. 39–42.

Тимошик М. Українська книга під тягарем невластивих цивілізованим країнам податків: Післямова до VI Міжнародного фестивалю “Світ книги-2004” у Харкові // Друкарство. 2004. №3. С. 15–19.

Тимошик М. “При тих же університетах повинно бути друкарням...”: З історії книговидання університету Св. Володимира // Київська Старовина. 2004. №4. С. 62–78.

Тимошик М. Тенденції розвитку сучасного російського книговидання у контексті Московської міжнародної книжкової виставки-ярмарку // Вісник Книжкової палати. 2004. №11. С. 5–7.

Тимошик М. Проблема ствердження нової концепції витоків української книги: стан і перспективи // Яким Запаско: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження / Серія “Імена академії”. Львів, 12 вересня 2003 р. – Львів, 2003. С. 38–56.

Тимошик М. Пауло Коельо як дзеркало європейськості українського книговидання // Друкарство. 2004. Ч. 6. С. 41–47.

Тимошик М. Ствердження мудрості, відродження гідності: Друкарня університету Св. Володимира // Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Передм. В. В. Скопенка. – К.: Наша культура і наука, 2004. С. 351–376.

Тимошик М. Українська видавнича справа в умовах проголошення конституційних свобод: 1905–1917 // Наукові записки Інституту журналістики. 2005. Т. 21. С. 68–73.

Тимошик М. Видавництва: Енциклоп. стаття // Енциклопедія сучасної України. Том 4: В-Вог. – К.: ЕСУ, 2005. С. 383–385.

Тимошик М. Видавнича справа: Енциклоп. стаття // Енциклопедія сучасної України. – Том 4: В-Вог. – К.: ЕСУ, 2005. С. 386.

Тимошик М. “Вернигора” (вид-во): Енциклоп. стаття // Енциклопедія сучасної України. Том 4: В-Вог. – К.: ЕСУ, 2005. С. 372.

Тимошик М. Цензура українського друкованого слова як чинник нищення українства: до 130-річчя Емського указу // Українська мова: Наук.-теорет. журнал Ін-ту укр. мови НАНУ. 2006. №3. С. 3–21.

Тимошик М. Острозька Біблія – українською // Європа-Центр (Міжнародний сусп.-політ. журнал). 2007. №1 (15). С. 72–75.

Тимошик М. Замість наукової полеміки – відверта українофобія: Що стоїть за берегами організованої на сторінках “Вісника Книжкової палати” нової полеміки довкола старої проблеми? // Інформаційний вісник Академії наук вищої освіти України. 2007. №4 (55). С. 20–40.

Тимошик М. Витоки українського друкарства як об’єкт критики новітніх опонентів українського відродження // Універсум (журнал політики, культури, історії). 2007. №11–12. С. 29–34.

Тимошик М. Українське книгознавство в лецатах застарілих ідеологічних догм // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформація: Наук. журнал. Засновник і видавець – Державна академія культури і мистецтв (Київ). 2008. №1. С. 51–62.

Тимошик М. Захистимо правдиву історію української книги // Дукля (Братислава, Словаччина) – літературно-мистецький журнал українців Словаччини. 2008. №4. С. 70–75.

Тимошик М. Українську Велесову книгу привласнили росіяни // Дукля (Братислава, Словаччина). 2008. №6. С. 73–75.

Тимошик М. “Друкарство”: Енциклопед. стаття // Енциклопедія сучасної України. Т. 8. – К.: Ін-т енциклопед. досліджень, 2008. С. 444.

Тимошик М. Дискусія, спрямована на вчорашній день: Що стоїть за берегами організованої на сторінках “Вісника Книжкової палати” нової полеміки щодо витоків української книжки? // Наукові записки Української академії друкарства: Науково-техн. зб. (Львів). 2009. №2 (16). С. 198–208.

Тимошик М. Чому спалили українські книги? (про українськомовні книжки історичної та церковної тематики, спалені шовіністично налаштованими ченцями Почаївської лаври) // Дукля (літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Пряшів, Словаччина). 2009. №5. С. 66–70.

Тимошик М. Роль України у ствердженні Івана Федоровича як друкаря загальноєвропейського рівня // Книга в сучасній культурі України: Хрестоматія / Уклад. Медведєва В. М., Ковальчук С. П. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., 2011. С. 347–355.

Тимошик М. Краху національного книговидання можна уникнути, якщо в цей процес терміново втрутиться держава // Книга в сучасній культурі України: Хрестоматія / Уклад. Медведєва В. М., Ковальчук С. П. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., 2011. С. 357–368.

Тимошик М. Канадсько-український проект “Запізніле вороття”: до першодруку в Україні головних мовознавчих праць Івана Огієнка // Українознавчий альманах / Київський національний ун-т. імені Тараса Шевченка, Київська правосл. богосл. акад. УПЦ КП. – К., 2012. Вип. 10. С. 42–52.

Тимошик М. Кам'янець-Подільська комісія з перекладу богослужбових книжок українською мовою періоду УНР та її видання // Православ'я в Україні: Зб. матеріалів Другої Всеукраїнської наукової конференції 20 листопада 2012 року / За ред. еп. Епіфанія (Думенка) та прот. В. Клоса. – К.: Київська правосл. богосл. акад., УПЦ КП, 2012. С. 492–502.

Тимошик М. Специфіка застосування російської цензури до українського друкарства у XVIII – першій половині XIX ст. // Матеріали XI Міжнародного семінара “Крепостной Санкт-Петербург в XVIII в и в первой половине XIX в. в культурном наследии России и Украины” (к 150-летию отмены крепостного права в России). 12–15 мая 2011 г. / Под ред. Т. Лебединской. – Санкт-Петербург, 2012. С. 265–275.

Тимошик М. Знову про початки українського друкарства: до проблеми ствердження наукової концепції Івана Огієнка щодо витоків та етапів розвитку національного книготворення // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Наук. зб. Серія історична та філологічна. – Вип. IX. – Кам'янець-Подільський, 2012. С. 185–192.

Тимошик М. Перший український друкар таки Степан Дропан, а не Іван Федоров // Рідна школа: Американський українознавчий часопис (Нью-Йорк, США) – Нью-Йорк, 2013. Ч. 1 (164). С. 10–15.

Тимошик М. Книжкові видання Українського католицького університету в Римі як чинник формування української еліти в діаспорі // Українознавчий альманах КНУ ім. Тараса Шевченка; Центр українознавства: Відп. ред. Обушний М. І. Вип. 14. – К.: 2013. С. 267–272.

Тимошик М. Видавнича діяльність Українського католицького університету в Римі як чинник формування українського інформаційного простору в Європі // Інформаційний простір: українські реалії / Матеріали науково-практичної конференції. Київ, 19 грудня 2012 р. – К.: ВПРК “Експрес-поліграф”, 2013. С. 128–132.

Тимошик М. Видавничий рух на Київському Євромайдані як феномен новочасної української історії // Сучасний мас-медійний простір: реалії та перспективи розвитку: Матеріали Всеукр. науково-практ. конф. 15–16 травня 2014 р., м. Вінниця. – Вінниця: Діло, 2014. С. 295–299.

Тимошик М. Сучасна біографічна енциклопедистика: незначні позитивні набутки, відчутні тривожні тенденції // Українська енциклопедистика: Матеріали Третьої міжнародної наукової конференції 22–23 жовтня 2013 року, м. Київ. – К.: НАНУ, І-т енциклопедичних досліджень. 2014. С. 269–273.

Тимошик М. У Нью-Йорку “Сурма” грає: Як одна з перших українських книгарень в Америці майже сто років успішно виконує місію неофіційного промотора України // Наш Український Дім:

Науково-популярний часопис для вчителів України та діаспори. 2014. №2. С. 43–46.

Тимошик М. Українознавчі проекти видавництва “Наша культура” у Варшаві (20–30-ті роки ХХ ст.) та їх актуальність для сучасності // *Studia Ucrainica Varsoviensia*. V. 3. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2015. С. 367–379.

Тимошик М. Чому московська влада боїться української книжки? До історії нищення українського друкованого слова в Росії // Український інформаційний простір. Наук. журнал ф-ту журналістики і міжнародних відносин КНУКІМ. 2016. Ч. 4. С. 253–258.

Тимошик М. Маловідомі українські видавничі осередки в Італії: Видавництво отців Василіян у Римі // *Ukraina Magna*. Volunem 1: Українська політична еміграція у ХХ столітті: досвід культурно-спільнотного себепредставлення і самоутвердження в Західному світі / НАНУ України; І-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. 2016. С. 356–372.

Тимошик М. Монографія про знаковий патріарший собор у Києві (рецензія на книгу професора Дмитра Степовика «Володимирський собор: історія, архітектура, малярство собору в Києві: наукове мистецтвознавче видання») // Православний вісник Київського патріархату. 2017. Ч. 10. С. 58–60.

Тимошик М. Промоція “українського питання” та об’єднання зарубіжного українства як головні програмні напрямки діяльності українського пресового бюро в Лондоні (1931–1939) // Українознавство. 2017. Ч. 1 (66). С. 205–225.

Журналістські статті

Тимошик М. Буквар, читанки, словники (ст. про видання в Україні комплектів навч. посібників для вивчення мов некорінних національностей) // Друг читача. 1989. 6 лип.

Тимошик М. “Ана тили” та інші (кореспонд. про випуск першого в Україні “Букваря” кримськотатар. мовою) // Молодь України. 1989. 19 лип.

Тимошик М. Вивчити українську самостійно (ст. про перші в Україні видання самовчителів для вивчення україн. мови) // Вісті з України. 1989. Верес.

Тимошик М. Словники – то містки братерства (огляд видань перекладних словників україн. вид-вами) // Друг читача. 1989. 19 жовт.

Тимошик М. Студентам – підручники рідною мовою (кореспонд. про проблеми створення і видання в Україні україномовних підруч. для вищих навч. закладів) // Друг читача. 1989. 11 листоп.

Тимошик М. Самовчитель української мови (рец. на перший “Самовчитель української мови”, випущений вид-вом “Вища школа”) // Літературна Україна. 1989. 21 груд.

Тимошик М. Квітни, мово наша рідна (звіт про роботу респ. наук.-практ. семінару, присвяч. проблемі наук. експертизи та рецензування україномовних підруч., посіб., словників) // Друг читача. 1990. 5 лип.

Тимошик М. Галактика в алфавітному порядку (огляд новинок книжк. видань в Україні, присв. вивченню україн. мови) // Вечірній Київ. 1990. 23 лип.

Тимошик М. Вивчати українську мову (замітка про проблему видання україномовн. самовчит. і словників) // Трибуна лектора. 1990. № 4. С. 29–30.

Тимошик М. “Либідь” пропонує (Огляд новинок україномовних видань вид-ва “Либідь”) // Друг читача. 1990. 17 трав.

Тимошик М. Безцінна реліквія (рец. на факсиміл. видання кн. “Новые стихотворения Пушкина и Шавченки”) // Вісті з України. 1990. № 40.

Тимошик М. Двійник раритету (рец. на репринт. відтворення кн. “Новые стихотворения Пушкина и Шавченки”) // Друг читача. 1990. 13 верес.

Тимошик М. Книжки, які піднімають з колін (кореспонд. про нову бібл. міжвидав. серію “Пам’ятки історичної думки України”) // Голос України. 1991. 10 груд.

Тимошик М. Відродження в книгах (ст. про перебудову в укр. книговидаванні) // Буковина. 1992. 22 серп.

Тимошик М. Українське друковане слово (ст. про історію утисків і заборон укр. мови в Рос. імперії) // Родослав. 1992. № 9.

Тимошик М. Свавілья... в законі?, або сумна розповідь про те, як видавництво “Либідь” при Київ. ун-ті може опинитися на вулиці (пробл. ст.) // Голос України. 1992. 18 груд.

Тимошик М. Наші предки ніколи не лякалися книжки (ст. про повернення книги І. Огієнка “Історія українського друкарства в Україні”) // Голос України. – 1994. 10 верес.

Тимошик М. “Безусловно запретить к напечатанию”: до історії цензурних митарств укр. друкованого слова // Голос України. 1994. 2 груд.

Тимошик М. Німці розмірковують – нам корисно послухати. І прочитати (замітка про вихід кн. німец. авторів у перекладі укр. мовою “Складові демократії”) // Голос України. 1995. 25 лют.

Тимошик М. В основу своєї діяльності ми поставили випуск навч. л-рів укр. мовою (про діяльність вид-ва “Либідь” при Київ. ун-ті) // Міжнарод. освіта. 1995. №3. С. 7–8.

Тимошик М. Підручник є. Підручник завжди буде (про випуск україномовн. підручників у вид-ві “Либідь” при Київ. ун-ті) // Освіта. 1995. 29 листоп.

Тимошик М. Повертається літературна спадщина (ст. про видання заборонених раніше праць укр. авторів у вид-ві “Либідь”) // Урядовий кур’єр. 1996. 20 верес.

Тимошик М. Українське друковане слово – на задвірки столиці? (гостра ст. про наміри столич. влади заборонити торгувати україномовними книгами і нац. атрибутикою на майдані Незалежності) // Літературна Україна. 1998. 8 жовт.

Тимошик М. “При тих же університетах належить бути друкарням...”: до 165-річчя видавничої справи Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка (ст.) // Урядовий кур’єр. 1999. 30 листоп.

Тимошик М. Місійна роль українського друкованого слова: до ствердження українського духу в Канаді “Українським Голосом” // Український Голос (Канада, Вінніпег). 2000. 13 листоп.

Тимошик М. Прирівняли книгу до ковбаси (про недосконале українське законодавство щодо вітчизняної книги) // Хрещатик. 2001. 5 квіт.

Тимошик М. Переосмислити уроки української історії спонукає книга Дмитра Степовика “Історія Києво-Печерської лаври” // Урядовий кур’єр. 2002. 26 січ.

Тимошик М. Історія українського друкованого слова потребує переосмислення (рецензія на книгу Я. Запаска, О. Мацюка та В. Стасенка “Початки українського друкарства” // Літературна Україна. 2002. 21 берез.

Тимошик М. Краху національного книговидання можна уникнути, якщо в цей процес терміново втрутиться держава (проблемна стаття про несподіване накладання вето Президента на прийнятий Верховною Радою Закон “Про державну підтримку видавничої справи в Україні” // Літературна Україна. 2003. 23 січ.

Тимошик М. Українська друкарня Михайла Драгоманова в Женеві // Освіта. 2003. 24 верес. – 1 жовт.

Тимошик М. Колапс української книжки? Інтернет ніколи не буде загрозою друкарської індустрії // Молода гвардія. 2003. 5 черв.

Тимошик М. Спалена книга буде перевидана // Свобода (Нью-Йорк, США). 2004. 2 квіт.

Тимошик М. Наша книга обкладена найбільшим податком у світі (інтерв’ю, дане М. Тимошиком кореспонденту газети “Слово Просвіти” О. Солонцю // Слово Просвіти. 2004. 15–21 квіт.

Тимошик М. Книги горять, ідеї – ні (про спалення на території Почаївської лаври ченцями Московського патріархату книги І. Огієнка “Свята Почаївська лавра” // Міст (Вінніпег, Канада). 2004. 13 трав.

Тимошик М. Сто відомих українських книг. Українська реліквія французької корони: Реймська Євангелія // Друг читача. 2004. Верес.

Тимошик М. Сто відомих українських книг. Символ української державності: Пересопницька Євангелія // Друг читача. 2004. Жовт.

Тимошик М. Сто відомих українських книг. Острозька Біблія // Друг читача. 2005. Ч. 1 (січ.).

Тимошик М. Сто відомих українських книг. Слово о полку Ігоревім // Друг читача. 2005. Січ.

Тимошик М. Сто відомих українських книг. Українське питання // Друг читача. 2005. Лют.

Тимошик М. Сто відомих українських книг. Повість врем'яних літ // Друг читача. 2005. Берез.

Тимошик М. Сто відомих українських книг. Києво-Печерський патерик // Друг читача. 2005. Берез.

Тимошик М. Спалена московськими ченцями книга знову надрукована // Український Голос (Вінніпег, Канада). 2005. 14 берез.; 11 квіт.

Тимошик М. Інквізитори ХХІ століття (про спалення книги І. Огієнка “Свята Почаївська лавра ченцями Московського патріархату”) // Православна газета. 2005. Берез.

Тимошик М. Нове народження Острозької Біблії: Рец. на переклад Острозької Біблії І. Туркочака, висунутий на здобуття Шевченківської премії 2007 р. // Урядовий кур'єр. 2007. 3 лют.

Тимошик М. Українська книга як об'єкт фальсифікацій, або Що стоїть за так званою полемікою найновіших опонентів українського відродження в гуманітарних дослідженнях // Дзеркало тижня. 2007. 27 жовт.

Тимошик М. Наша книга і світ // Літературна Україна. 2007. 13, 20 груд.

Тимошик М. Туркменський форум та його уроки (Україна брала участь у Міжнародній виставці-ярмарку цього року в Ашгабаті в статусі почесного гостя) // Дзеркало тижня. 2010. 16–22 жовт.

Тимошик М. Лицар української книжки на чужині: Пам'яті засновника і багатолітнього директора українського видавництва у Мюнхені “Дніпрова хвиля” Олекси Вінтоняка // Літературна Україна. 2011. 17 лют.

Тимошик М. Чому й досі дискутуємо про першодрукаря Степана Дропана: Післяслово до Міжнародної наукової конференції у Львові, присвяченої 500-літтю Івана Федоровича // Літературна Україна. 2011. 1 груд.

Тимошик М. Рукописи горять не всі, або Історія про те, як написаний сто років тому й “арештований” згодом твір Івана Огієнка, нарешті, став книгою // Літературна Україна. 2013. 21 берез.

Тимошик М. Валуєвський циркуляр: як, ким, чому?: До 150-річчя Валуєвському циркуляру // День. 2013. 17 лип.

Тимошик М. Як російська цензура розкривала “злочинні дії” українських видавців: До 150-річчя Валуєвського циркуляру // Літературна Україна. 2013. 18 лип.

Тимошик М. Храм української книжки у Римі: Драматичні й повчальні уроки друкарського доробку наших земляків на чужині // День. 2013. 27–28 вересня.

Тимошик М. Про книги, “не согласные с московскими печатми” про започатковану в Римі 40 років тому видавничу серію “Пам’ятки української літератури і мови” // Літературна Україна. 2014. 13 берез.

Тимошик М. Старовинна книжкова скриня як талісман: Про Другий Всеукраїнський фестиваль молодих видавців і редакторів “Видавничий NON-STOP” // Літературна Україна. 2014. 10 квіт.

Тимошик М. Від «книжкового» арешту врятував материн рушник: Про гурток українських друкарів в італійському монастирі Гроттаферрата // Літературна Україна. 2014. 24 квіт.

Тимошик М. “Концентраційні табори” української правди: Чому в діяльність важливої державотворчої сфери – архівної – терміново повинна втрутитися нова українська влада? // День. – 2014. 30 квіт. – 1 трав.

Тимошик М. У Нью-Йорку Сурма грає: Як одна з перших українських книгарень в Америці майже сто років успішно виконує роль неофіційного промотора України // День. 2014. 29–30 серп.

Тимошик М. Духовні обереги українців Америки: 1. Тут назавжди поселилася українська душа (про першу в Америці Українську бібліотеку та архів у Стемфорді) // Сівач-Sower (США). 2014. 31 серп.

Тимошик М. “Розжалоблювати чужинців слід не плачами та скаргами...: нереалізовані видавничі проекти Євгена Онацького” // Літературна Україна. 2014. 23 жовт.

Тимошик М. Духовні обереги українців Америки: 4. Як одна з перших українських книгарень в Америці майже сто літ успішно виконує місію неофіційного промотора України // Сівач-Sower (США). 2014. 30 листоп.

Тимошик М. Метричні книги як дзеркало людських доль // Літературний Чернігів. 2015. №1 (69).

Тимошик М. Та, що стверджує українську книжку: замість післямови до бібліографічного покажчика Наталі Черниш // Літературна Україна. 2015. 2 квіт.

Тимошик М. Про українську книжку замовимо слово: Про Третій Всеукраїнський фестиваль молодих видавців і редакторів у КНУ-КІМі // Літературна Україна. 2015. 9 квіт.

Тимошик М. Спільної “руської” мови ніколи не було: Ідеологічно заявлену тезу про вторинність перед “старшим братом” українців та їх мови спростовує Ірина Фаріон у своїй новій книжці “Суспільний статус староукраїнської мови у XIV–XVII століттях” // Слово Просвіти. 2015. 28 трав. – 4 черв.

Тимошик М. “Останнім українцем, хто писав про Рим, був Гоголь. Але й той писав по-російському” // Літературна Україна. 2015. 13 серп.

Тимошик М. Створюємо справжній Інститут чи повертаємося до Держкомвидаву? // Літературна Україна. 2015. 19 листоп.

Тимошик М. Небезпечна українська книга в Москві: Арешт директорки бібліотеки української літератури в Москві та системне вилучення з фондів цієї книгозбірні так званих бандерівських книг – це далеко не перший прецедент боротьби проти української книги в Росії // Тиждень.UA. 2016. 3 берез.

Тимошик М. Українська книга і преса на чужині: Інтерв’ю кореспонденту лондонської газети “Українська Думка–Ukrainian Thought” Л. Пекарській // Українська Думка–Ukrainian Thought (Лондон). 2016. 2 квіт.

Тимошик М. Книгобачення. Інтерв’ю з кореспондентом Львівського радіо “Культурна революція” Лідією Петер. 2016. 6 лип. Версія в Інтернеті: <http://md-eksperiment.org/post/20160706-knigobachennya-mikola-timoshik>.

Тимошик М. Український Лондон очима київського журналіста Частига 3: Британська бібліотека та україніка в ній; Книжки-обманки “УВС” у Лондоні // Українська Думка–Ukrainian Thought (Лондон). 2016. Ч. 18. 1 жовт.

Тимошик М. Літератори одного села (про майстрів красеного письменства, які в різні часи жили і творили в селі Данина на Ніжинщині) // Літературний Чернігів. 2016. Ч. 4 (76).

Тимошик М. “Запізніле вороття” забороненого Огієнка: 3 нагоди виходу в світ 20 тому творів видатного діяча українського відродження // Слово Просвіти. 2017. 13–19 квіт.

Тимошик М. Твір, створений на каторзі і в неволі: Про драматичну долю рукопису і автора “Історії Вселенської церкви на Україні” // Сівач–Sower (Стемфорд, США). 2017. 25 черв.

Тимошик М. Українська історична місія в Римі митрополита Андрея Шептицького: про народження унікального багатотомного видавничого проекту “Монументи української історії” з донедавна закритих ватиканських архівів // Сівач–Sower (Стемфорд, США). 2017. 30 лип.

Тимошик М. Біблія для українських греко-католиків: про історію перекладу Святого Письма // Сівач–Sower (Стемфорд, США). 2017. 27 серп.

Тимошик М. Сенсаційна українська знахідка в Америці (про віднайдення в Баунд-Бруці першого, Петлюриноного, видання “Української культури” І. Огієнка) // Слово Просвіти. 2017. 21–27 верес.

Тимошик М. Українська книжка як виклик Москві, або Історія про те, як імперська влада через заборону книг знесилувала дух російських українців // Слово Просвіти. 2018. 18–24 січ.

Тимошик М. Підпільні видання ОУН-УПА: До редакційно-видавничого процесу були залучені сотні одержимців // Свобода. 2018. 24–31 січ.

Тимошик М. Чотири томи про діаспору: Про презентацію в Бібліотеці ім. В. Вернадського “Раритетів української діаспори” // Хвиля Десни. 2018. 24 січ.

Тимошик М. “Підривна” література з Лондона. Ч. 1: Чого найбільше боялося радянське керівництво після оприлюднення на Заході документів Великого Збору ОУН 1968 року // Слово Просвіти. 2018. 8–14 лют.

Тимошик М. “Підривна” література з Лондона. Ч. 2: Як вона потрапляла в Україну і як влада боролася з нею // Слово Просвіти. 2018. 15–21 лют.

Тимошик М. Автограф для Степана Бандери, або Чому брошуру “Хто такі бандерівці та за що вони борються” в діаспорі називають безсмертною легендою воюючої нації // Слово Просвіти. 2018. 8–14 березня.

Тимошик М. Як Святе Письмо ставало українським: До виходу в світ у київському видавництві “Наша культура і наука” 21-го тому канадсько-українського проекту “Запізніле вороття” // Слово Просвіти. 2018. 26 квіт. – 2 трав.

Документально-публіцистичне видання

Тимошик Микола Степанович
УКРАЇНСЬКА КНИГА І СВІТ

Художнє оформлення

Віктор Кононенко

Оригінал-макет

Олександр Судариков

Редактори

Надія Тимошик,

Наталія Процько

Коректор

Тетяна Тимошик

Формат 60x84/16.
Обл.-вид. арк. 32,25. Ум.-друк. арк. 31.00
Папір офсетний. Замовлення №

Науково-видавничий центр “Наша культура і наука”
Вул. Татарська, 7, к. 55. Київ 04107.
Електронна адреса: nkin@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію
суб'єкта видавничої діяльності ДК №719 від 17.12.2001

Віддруковано з оригінал-макету видавництва в ТОВ “Друкарня Рута”
м. Ка'мянець-Подільський, вул. Князів Коріатовичів, 11
Свідоцтво ДК №4060 від 12.09. 2007
Електронна адреса: drukruta@ukr.net